

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІ**

**МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ**

**АКАДЕМИК ҚАНЫШ СӘТБАЕВТЫҢ
125 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
«XXIV СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ»
АТТЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

**МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«XXIV САТПАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ»,
ПОСВЯЩЕННОЙ 125-ЛЕТИЮ
АКАДЕМИКА КАНЫША САТПАЕВА**

X том

**ПАВЛОДАР
2024**

ӘОЖ 001
КБЖ 72
А33

Редакция алқасының бас редакторы:

Садықов Е. Т., э.ф.д., профессор, «Торайғыров университеті» КеАҚ Басқарма
Төрағасы – Ректор

Жауапты редактор:

Ержанов Н. Т., б.ғ.д., профессор, «Торайғыров университеті» КеАҚ ғылыми
жұмыс және халықаралық ынтымақтастық жөніндегі Басқарма мүшесі-проректоры

Редакция алқасының мүшелері:

Абліш Р. М., Исенова Б. К., Каверина М. М., Қрыкбаева М. С.,
Уксукбаева Н.Т., Утемисова З. Т.,

Жауапты хатшы:

Әмірбек Д. Ә., Казбеков Е., Зейтова Ш. С., Алимова Ж. С., Машрапова
Г. Н., Кайниденов Н. Н., Шалабаев Б. А., Шарапатов Т. С., Қабдулина К. Т.,
Ахметов Д. А., Бекниязова Д. С., Жания К., Зарипов Р. Ю., Акимбекова Н. Ж.,
Калиева А. Б., Байтемирова А. К., Урузалинова М. Б., Токтарбекова А. Б., Дәуіт Ж.,
Садвақасова М. Ж., Толокольникова Н. И., Жуманбаева Р. О., Кривец О. А.,
Бельгибаева Қ. Қ., Рахимбаева М. Н., Исақова З. С., Азылбекова Г. О., Шабамбаева А. Г.,
Азербайев А. Д., Нургожина Б. В., Юношева Н. Ф., Тулкина Р. Ж.

А33 Академик Қаныш Сәтбаевтың 125 жылдығына арналған «XXIV Сәтбаев
оқулары» атты Халықаралық ғылыми конференцияның материалдары. –
Павлодар : Торайғыров университеті, 2024.

ISBN 978-601-345-523-5 (жалпы)
Т. 10 «Студенттер». – 2024. – 372 б.
ISBN 978-601-345-513-6

Академик Қаныш Сәтбаевтың 125 жылдығына арналған «XXIV Сәтбаев
оқулары» атты Халықаралық ғылыми конференцияның материалдары (19 сәуір 2024
жыл) жинағында келесі ғылыми бағыттар бойынша ұсынылған мақалалар енгізілген:
Энергетика, Физика-математикалық және компьютерлік ғылымдары, Ауыл
шаруашылығы және АӨК, Мемлекеттік басқару, бизнес және құқық, Сәулет және
дизайн, Заманауи инженерлік инновациялар мен технологиялар, Жаратылыстану
ғылымдары, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдары.

Жинақ көпшілік оқырманға арналады.
Мақала мазмұнына автор жауапты.

ӘОЖ 001
КБЖ 72

ISBN 978-601-345-513-6 (Т. 10)
ISBN 978-601-345-523-5 (жалпы)

© Торайғыров университеті, 2024

Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдары
Гуманитарные и социальные науки

Секция 32

**Тарих, өлкетану, археология және этнология
История, краеведение, археология и этнология**

**ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
ЧЛЕНА ПАРТИИ АЛАШ–ОРДА
ЖАХАНШИ ДОСМУХАМЕДОВА**

ТАШИМОВА А. Т.

преподаватель истории, Павлодарский
медицинский высший колледж, г. Павлодар

АМАНБАЕВ А.

студент, Павлодарский медицинский высший колледж, г. Павлодар

С именами первых дореволюционных интеллигентов
связана история борьбы казахского народа за обретение страной
независимости и самостоятельности в период Февральской
революции и Октябрьского переворота, также образование партии
Алаш и попытка становления и укрепления государственности.

В партию «Алаш» вошли видные деятели во главе с
А. Букейхановым его сторонники А. Байтурсынов, Ж. Досмухамедов,
М. Дулатов, М. Жумабаев, Ж. Аймаутов М. Тынышпаев, А. Сейдалиев,
Б. Сыртанов и другие представители казахского народа.

Изучая биографии каждого члена партии Алаш убеждаешься
насколько они были высокообразованными и высококультурными
людьми для своего времени.

Очень интересна судьба Жаханшы Досмухамедова, выпускника
юридического факультета Санкт-Петербургского императорского
университета.

В различных источниках имя Досмухамедова пишется
по-разному – Жанша, Джанша, Джаганша, Жианша и т.д., но
правильное и полное имя Досмухамедова – Жаханшах, что означает
«Вселенная», Жанша же было его ласкательным именем в детстве.

Жаханша Досмухамедов родился в 1887 году в семье степняка-
скотовода Досмухамеда (Досмагамбета) из рода Каракунан Тана,
в селе Булдырты Джамбейтинского района (ныне Сырым), в
отделении Каракудык, аул №3 (р. Тамды). Отец устроил Жаханшу

в Булдуртинскую аульную, передвижную русско-казахскую школу [1].

После завершения учебы в аульной школе Жаханша поступает для продолжения своего образования в одноклассное русско-казахское училище в селе Джамбейты.

Учитывая способности Жаханши в овладении знаниями, руководство училища рекомендовало направить его в Уральское войсковое реальное училище. Добиться устройства в это учебное заведение Досмухамедову помог волостной управитель, почетный гражданин Российской империи Сарыкуджин Мухамеджан (народ его назвал Акшолаком).

Жаханша был вначале зачислен в подготовительный класс войскового реального училища в Уральске (ныне здание педагогического колледжа имени Жаханши Досмухамедова), затем поступил на первый курс. Училище размещалось в хорошем добротном здании, учебная база тоже соответствовала требованиям того времени [1, с. 59].

В одном подготовительном, шести основных и одном дополнительном классах училища обучалось триста учащихся, в том числе восемнадцать казахских детей - Бактыгали Бисенов, Жумагали Буишев, Искандер Комжасаров, Жаханша Досмухамедов, Кожзахмет Азимуратов, Жалмухамбет Суюнтуров, Ахметжан Алтюшев, Оспан Азимуратов, Нургали Досбаев, Халел Досмухамедов, Нургали Ипмагамбетов, Шабазгерей Кусябгалиев, Гали Халилов, Сабыржан Сарыкуджин, Губайдолла Бердиев, Султан Тамашев, Молдагали Бекимов, Рабат Молдабаев. Стипендии этим аульным детям выплачивали казахские старшины-управители степных волостей.

Жаханша обладал великолепной памятью. Без каких-либо усилий он блестяще проявлял знания по математике, физике, химии и биологии. В годы учебы в училище он из класса в класс переходил без экзаменов.

Уральское войсковое реальное училище было одним из лучших училищ, распространенных в царской России конца XIX - начала XX веков. Эти училища давали общее среднее образование, основу которого, в отличие от классического образования, получаемого в гимназиях, составляли естественно-математические науки.

Формирование казахской интеллигенции, в том числе ее революционно-демократического крыла, было тесно связано, прежде всего, с русской ориентацией, с русской системой

образования и воспитания. По этому пути и начал делать свои первые шаги молодой Жаханша.

В 1905 году, завершив учебу в Уральском войсковом реальном училище, молодой, энергичный Жаханша Досмухамедов стремится к продолжению образования. После долгих размышлений Жаханша твердо решает для себя и ставит цель поступить на юридический факультет Санкт-Петербургского императорского университета. В этом решении на него оказал большое влияние его земляк - султан Бакытжан Каратаев (правнук хана Абулхайра) - очень уважаемый и почитаемый человек в ауле, известный юрист, депутат второй Государственной думы России.

Начало учебы Жаханши Досмухамедова в университете совпало с революционными событиями 1905-1907 годов [2, с. 122].

Российская революция 1905-1907 годов оказала свое воздействие на рост национального движения в казахской степи.

У студента Жаханши Досмухамедова постепенно формируется собственная система взглядов и мировоззрения. В стенах университета проводились диспуты, дискуссии о дальнейшем развитии страны. Одной из главных тем этих дискуссий была Столыпинская земельная реформа, которая затрагивала и национальные окраины, особенно казахские земли.

Студент Жаханша относился с симпатией к России, к русским, и уважал русскую культуру. Судьбу своего народа он не отделял от судьбы русского народа, всегда придерживался позиции сближения, а не растворения казахов среди русских. В годы учебы в Санкт-Петербурге Досмухамедов сблизился с семьей Колоссовских. Глава семьи Константин Колоссовский одно время был уездным начальником г. Черняева (нынешний Шымкент) и хорошо знал традиции, обычаи и даже язык казахов. На последнем курсе Жаханша соединил свою судьбу с его дочерью Ольгой - студенткой медицинских курсов.

В 1910 году Жаханша Досмухамедов оканчивает юридический факультет Санкт-Петербургского императорского университета с золотой медалью.

После завершения учебы Жаханша вначале работает статистиком Переселенческого управления по исследованию Казахского края, но за участие в газете «Уральский листок» был отчислен [1, с. 69].

В 1911 году в газете «Уральский листок» была помещена статья Досмухамедова «Несколько слов о киргизском (казахском) обычном

праве и народном суде», где автор с глубоким знанием излагает истоки казахского обычного права. Данный материал является одним из его ранних трудов и опубликован в трех номерах газеты.

Развитие культуры и образования в среде русского народа впоследствии привело к тому, что Жаханша Досмухамедов, понимая разницу в уровне развития, твердо решает для себя, что казахскому народу необходимо просвещение, чтобы быть грамотным в политических, экономических и других вопросах. Пребывание в гуще политической жизни способствует формированию политического мировоззрения, он начинает понимать, что нужно для освобождения казахов от колониального гнета, что нужно для совершенствования культуры, быта казахского народа. И это решение - свобода [1, с. 85].

Именно в этот период жизни у Жаханши Досмухамедова уже четко была определена дальнейшая цель - служить на благо своего народа, и на этом пути он уже делает осознанные первые шаги. Шаги к тому, что мы сегодня понимаем под государственным суверенитетом.

До вовлечения в волну активного национально-освободительного движения, проходившего по всей стране в начале XX века, Досмухамедов работал в органах царского правосудия и занимал важные государственные посты. Вначале служил кандидатом на судебную должность в Приуральском окружном суде, исполняя обязанности помощника секретаря уголовного отделения и мирового судьи, летом 1912 года был переведен старшим кандидатом на должность при Омской судебной палате с откомандированием для исполнения обязанности мирового судьи 10 участка Барнаульского уезда. В 1913 году был переведен на ту же должность в первый участок Змеиногорского уезда, осенью того же года вызван в город Барнаул «в помощь прокуратуре», а в марте 1914 года назначен помощником прокурора Томского окружного суда по Каинскому уезду. Работая товарищем прокурора Томского судебного округа, он контролировал политическую ссылку, имел, по существу, чин генерала юстиции.

Февральская революция, которая привела к падению самодержавия в Российской империи, открыла большие перспективы для всех многочисленных народов страны, стремившихся к свободе, равноправию и демократии. Этот период, как время ломки прежних общественных отношений, не мог не оказать влияния на развитие политического и национального самосознания казахской элиты.

Идеи справедливости, пробуждения и защиты кочевников, модернизация казахского общества, а не национализма, становятся стержневой линией деятельности юриста Жаханши Досмухамедова [2, с. 141].

После Февральской революции в Казахстане по инициативе казахской национальной интеллигенции начало формироваться движение «Алаш».

Интеллигенты-просветители данного поколения, давшие своему народу письменность, учебники, первые школы, училища, вузы, науку, культуру и много других общественно полезных начинаний, стали жертвами политических репрессий, проходивших в два этапа. Первые аресты были произведены в 1928-1931 годах, затем ссылка в различные районы России. Отбывшие наказание и вернувшиеся домой были вторично арестованы в 1937-1938 годах. Большинство из них было расстреляно. В обвинении значилось: «террор против Советской власти и ее Компартии, против лидеров ВКП (б)» или просто «враг народа», и многое другое. Дело называлось «О буржуазных националистах».

Несмотря на давление Советской власти, установившейся на территории Казахстана, Ж. Досмухамедов остался верным своим принципам и идее создания Казахского государства. Новая власть заключает его в тюрьму, а после высылает в г. Воронеж как одного из активных деятелей «Алаш Орды», где отбывает пятилетнюю ссылку (1930-1935гг.). Последний год жизни провел в Москве, будучи наполовину парализованным после инсульта. В 1938 году был арестован как «враг народа» и 3 августа этого же года был расстрелян на Бутовском полигоне, где и был похоронен.

Жаханша Досмухамедов, как и все бывшие лидеры «Алаш-Орды», неоднократно подвергался арестам, ссылкам и был расстрелян в годы сталинского террора [2, с. 155].

В 1993 году Верховный Совет Республики Казахстан принял Закон Республики Казахстан «О реабилитации жертв массовых политических репрессий». В целях увековечения памяти лиц, пострадавших в годы репрессий, 31 мая был объявлен Днем памяти жертв политических репрессий.

Досмухамедов, возглавивший движение «Алаш» на западе Казахстана, являлся лидером наиболее передовой части казахской интеллигенции начала XX века.

Его знали как убежденного сторонника национальных идей, защитника и борца за судьбу своего народа, блестящего оратора,

искусного политика, одного из высококлассных, профессиональных юристов-казахов.

Деятельность Жаханши Досмухамедова в рамках движения «Алаш» явилась заметным общественно-политическим явлением в истории казахского народа, в его стремлении к национальной государственности.

ЛИТЕРАТУРА

1 Сарсенов А. Жаханша Досмухамедов-юрист, исследователь, общественный деятель – Алматы: Ғылым, 2001. – 158 с.

2 Мажитов, Р. Жаханша Досмухамедов / Р. Мажитов. – Алматы: Арыс, 2007. – 214 с. – (Тұлға. Личность).

АШАРШЫЛЫҚ - ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ САЛДАРЫ

ЕЛЬМУРАТОВА Б. Ж.

т.ғ.к., қауымд. профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

ШАБАНБАЕВА А. Г.

аға оқытушы, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

АМАНГЕЛЬДИНОВА А. Ж.

студент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Берілген мақалада ХХ ғасырдың басында барша адамзат тарихындағы ең бір қасіретке толы жылдардың бірі болғандығы жайлы ақпарат ұсынылған. Яғни, барша әлемнен тыныштық кетіп, жер беті қақтығыстар мен дүрбелеңдерге толған, аласапыран заманды бастан кешіріп жатты. Міне, осы зарлы заманның кара бұлты қазақ елінің де басынан айналып өткен жоқ. Тіптен, әлемде сирек ұшырасатын, ұлт тарихында бұрын-соңды болмаған аштық қырғыны қазақ жерінде орын алып, соңы қуғын-сүргінге ұласты. Қазақ ұлты жойқын соғыстар мен табиғаттың қатал мінез танытқан, ұлы жұт жайылған беймаза тіршілік тауқыметінде де мұндай қанды қырғынды көрмеген еді. Қазақ халқының басынан өткен, жасырып-жабуға келмейтін осындай үлкен тарихи оқиға тәуелсіздікке қол жеткізгенге дейін жабық тақырып болып келді. Сол себепті алапат аштық туралы ашық айтылмай, оқиғаның тарихи себептері халыққа бұрмаланып жеткізіліп отырды.

Біз ашаршылықтың саяси- әлеуметтік үрдістердің, табиғаттағы, қолайсыз ахуалдарының салдарынан болатынын білеміз. Енді осы

әлеуметтік апаттың ашық және жабық түріне талдау жасасақ, оның алғашқысы-мүлдем үнемсіз қалу да, екіншісі – үнемі шала құрсақ болып жүру екенін ұғамыз. Ең бастысы, бұлардың қай- қайсы да адамды ауруға, індетке ұрындырды, қырғынға ұшыратады. Ашаршылық сонымен, жеке адамның, жеке отбасының қорексіз қалуы ғана емес, ол бір аймақтың, халықтың, мемлекеттің нәубетке түсуі. Халықтың жаппай қырылып, азаюына әкеліп соқтыратын ашаршылық адамзат баласының тарихында болып тұрған. Оған қуаңшылық, жұт, соғыс, қолдан жасалынған дағдарыстар мен күйзелістер, геноцидтер тағы да басқа жағдайлар себеп болды. Қытайда, Үндістанда, Ресейде, Африка елдерінде алапаташаршылық жиі орын алды. Ашаршылық жұт жайлаған жылдары қазақ даласында да мал мен адамдарды қырып салды, «ақтабан шұбырынды, алқакөл сұлама» тәрізді жаугершілік заманда ашаршылық, соғыстан қазақ халқының саны мүлдем кеміп кетті [1, 3-б.].

Кеңес дәуірі кезінде де Қазақстанда алапат ашаршылықтар болып, халқымызды жер бетінен мүлдем құртып жібере жаздады. Соның ішінде екі үлкен әлеуметтік апат еліміздің мәңгі есінде сақталып қалды. Мұның біріншісі – 1921–1922 жылдары, екіншісі-1930-1933 жылдары болған ашаршылықтар. Оған не себеп болды, біз енді сол жөнінде ой толғасақ Зерттеушілер 1921–1922 жылдардағы ашаршылықтың екі себебі барын айтады. Алғашқысы, Ресейдегі азамат соғысының салдарынан қазақ даласындағы шаруашылықтардың күйзелуі. Өйтпегенде ше, КСРО-да азық - түлік отрядтары құрылып, олар халықтан азық- түлікті тартып алып, Қызыл Армияға жөнелтумен айналысты. Негізінен, олар астықты шаруалардан тұрақты кесімді бағамен сатып алуға, дәулеттілерден еріксіз тартып алуға тиісті еді, бірақ та бәрі де басқаша болды. Отрядтар шаруалардың астығын күштеп алып, оларға түк те қалдырмады. Олардың халыққа қысымы 1919–1920 жылдары тіпті күшейді. Бұл кезде Қазақстанда 11,5 мыңға жуық адамы бар мыңға жуық адамы бар 370 азық- түлік отрядтары болды. Олардың басым бөлігі Ресейдің Мәскеу, Петроград, Иванова- Вознесенск тәрізді ірі қалаларынан келгені еді, сол себепті бұлар жергілікті халықты аямады. Қазақтардан азық- түлік отрядтары тым аз жасақталып, сырттан келгендер халықты ашықтан- ашық тонауға кірісті.

Кеңес үкіметі азамат соғысы кезінде ауылшаруашылығы өнімдерін дайындаудан төтенше жүйесін, «соғыс коммунизмі» саясатының негізгі белгілерінің бірі-азық - түлік салғыртын жүргізді. Ол 1919 жылы 11 қаңтардан 1921 жылғы наурызға дейін

күшті өрістетілді. Азық - түлік салғырты бойынша қойылған басты талап: шаруалардың өзіне талшық етуге жетер-жетпестей ғана азық қалдырып, қалғанының бәрін мемлекетке міндетті түрде тұрақты бағада өткізуге тиістілігі болды [4, 1-б.]. Ал шаруаларға астығын еркін сатуға, базарға шығаруға қатаң түрде тиым салынып, оны тыңдамағандар қатаң жазаланды. Азық-түлік салғырты Қазақстан мен Түркістанға 1920 жылы енгізіліп, толық емес деректер бойынша, 1920 жылы астық, бес миллион пұт ет, үш жүз отыз үш мың пұт май және басқа да көптеген ауылшаруашылығы өнімдері жинап алынды, қазақтар көп малынан айырылып, жұтады. Азық-түлік отрядтары қарудың күшімен халықтың соңғы үнеміне дейін сыпырып алғандықтан, әр жерде қарулы қарсылықтар оты бүрк ете түсті. Азық-түлік салғырты 1921 жылғы наурызда басталған жаңа экономикалық саясатпен алмастырылды. Алайда жұтаған халықтың жағдайы онымен жақсарған жоқ [4, 3-б.]. 1921-1922 жылдары қыс та қатты болып, құрғақшылық белең алды. Осы уақыттағы ашаршылыққа осы табиғи апат, қолайсыз ауа-райы да кенінен жол ашты. Қазақстанда 1920, 1923 жылдары ауылшаруашылығы санақтары жүргізілді, профессор С. П. Шеведцовтың басқаруымен жерге орналастыру мөлшерін белгілеуге арнайы экспедиция шығарылды. Олардың мәліметі бойынша, 1921 жылғы ашаршылықты Қазақстан халқы отыз пайызға дейін азайған. Кейбір елді мекендердің тұрғындары жүз пайызға қырылып, көбісі жолда, үйінде аштықтан ажал құшқан. Осы санақ Ақтөбе, Торғай аймақтарында шаруашылықтардың үштен бірінің жойылып кеткендігін, Батыс Қазақстан халқының 31,4 пайызының қырылып қалғанын көрсетіп берді. Алайда санақ материалдары толық болмағандықтан (мүмкін әдейі солай жасалынған да шығар), әлі күнге дейін осы ашаршылықта қанша адамның қырылып қалғанын анықтау қиынға соғып тұр. Халқымыздың мұндай ауыр сынақты бастан өткізіп, ашаршылық көріп жатқаны туралы жоғарғы жақтағылар әрине хабардар болды. Себебі бұл шағын ғана аймақта, шағын ғана бір елді мекенде болған жоқ, бүкіл республика ауқымында болған аса бір күрделі оқиғалар туралы білмеуі мүмкін емес шығар, мүмкін емес. Осыншама халық аш жалаңаш тентіреп аштықтан бір-бірінің етін жеп жатса ол туралы айтылмай қалу да сол кездегі баспасөзге де қылмыс деп есептеуге болады. Бір таңғаларлығы басқа ұлт өкілдерінен гөрі қайран қазағымның басына түскен азап он есе десек те болады. Адам шығыны ең үлкен көрсеткіш өкінішке орай біздікі болып тұрады [6, 2.б].

Еліміздің тарихындағы екінші ең үлкен ашаршылық 1930-1933 жылдарда болғаны бірімізге аян. Тарихшылардың, саясаттанушылардың пайымдауынша, оған кінәлі Қазақстанда жүргізілген сталиндік-голощекиндік реформа, содан туындаған шаруалардың жекеменшігін тәркілеу, жою, әр түрлі ауылшаруашылық салықтармен бас көтертпеу, күштеп отырықшыландыру, күштеп колхоздастыру, дәулеттілерді, зиялыларды «федолизмнің өкілі, буржуазиялық интеллигенция» санап атып-асу, билікке жалшыларды тартып, қоғамды қолдан надандыру. ВКП(б) Орталық Комитетінің Қазақстан Өлкелік партия комитетінің басшылығына Ш. И. Голощекинді жібергені мәлім. Екінші пленумда сөйлеген сөзінде-ақ: «Ауылды кеңестендіру, бұл шын мәнінде, Қазақстанды кеңестендіру. Сондықтан барлық салада біздің жұмысымыздың ілгерлеуі үшін қазақ кедейлерін ұйымдастырмай әсте мүмкін емес», - деп жар салған ол билік басына келгеніне екі ай өтер-өтпесте ауылдарды аралап көрмей-ақ елдегі жағдайға өзінше баға беріп, байбалам салды. «...ауылда байдың үстемдігі, рудың үстемдігі өзгеріссіз сақталған, шын мәнінде өлкеде кеңес өкіметі орнамаған», - деп мәлімдеді. Сол кезде «Советская степь», «Еңбекші қазақ» газеттерінің беттерінде Голощекиннің «Ауылды кеңестендіру», «Асыра сілтеу болмасын, аша тұяқ қалмасын» деген сөзі ұран болып көтерілді. Сөйтіп, ол Қазақстанда «Кіші Қазан» өткізуге кірісті, қазақтың төрт түлік малын түгел сыпырып алып, мемлекет меншігіне бергізді, әсіресе, қазақтың «жаны»-жылқының көзін жоюға айырықша күш салынды [5, 3-4.б]. Сталиннен, Партияның Орталық Комитетіндегі негізгі басшыларынан өзінің төтенше шараларды жүргізуіне, авантюристік бағытын берік ұстануына рұқсат алған Ш. Голощекин Қызылордада өткен 1927 жылы 23 қарашадағы ВКП(б) - ның Бүкіл қазақстандық конференциясында халыққа ашықтан-ашық айбат шекті. Ол: «... Сіздер Зиновьевтің: «Қазақстан Голощекиннің жеке билік құруы үшін басыбайлы берілді», - дегенінен білесіздер - деді - . Кез келген топтың көсемдері Қазақстанға (өзіне дегені, М.С) қарсы шығып байқасын - бір аптаның ішінде күлі көкке ұшады». Осылайша қолына тиген шексіз билікті пайдаланған Голощекин бірінші кезекте өзіне қарсы шыққан білікті де білімді азаматтарды қуғын-сүргінге салып тентіретіп жіберді. Мұнан кейін «ұжымдастыру» деген желеумен көшпелі елді арсыздықпен тонатып, халықты әдейі ашаршылыққа ұрындырды. Қызыл империя бейбіт заманда қазақ ұлтына жасалған нәсілшілдік қылмысын әлемдік қауымдастық

алдында жасырып, кеңестік цензура көп жылдар бойы 1931-1932 жылдардағы қазақ даласындағы ашаршылықты баспасөз бетінде жазуға, бұқаралық ақпарат құралдарына айтуға қатаң тиым салды. Әкімшілік биліктің осынау ел ішіндегі арандату саясатына, әділетсіздік пен зорлық-зомбылыққа қарсы шыққандар «халық жауы», «бандалық құрылым» аталып, қырып жойылды. Осы орайда Біріккен мемлекеттік саяси басқарманың мәліметіне назар аударсақ, 1929 жылы Қазақстан қатарында үш жүз елу адам бар отыз бір «бандалық құрылым», 1930 жылы 1925 адамнан тұратын 82, 1931 жылы 3192 қатысушысы бар 80 «банда» әрекет етіпті. Сол кезде селолар мен ауылдарда бұлардан басқа 2001 «дұшпандық топ» анықталыпты, оларда 9906 адам болыпты. Және де он мың үш жүз тоқсан алты жеке қаскөйлер тұтқындалыпты. Солардың әрекеттері салдарынан 1929-1931 жылдары 460 партия- кеңес қызметкерлері өлтірілген, 372 дұшпандық антикеңестік әрекет жасалынған, жүз жиырма жеті астықты өртеу және малды уландыру оқиғалары орын алған. Қарап отырсаңыз, күштеп ұжымдастыруға, мал- мүлкін тартып алуға, бас көтерер азаматтарын атып-асуға халық қатты наразылық көрсеткен [2, 3-б.].

1930-1933 жылдардағы қолдан жасалынған ашаршылықтың елімізде қазақтардың үштен бірі ғана аман қалды. Өйткені, 1937 жылғы Бүкілодақтық халық санағының алғашқы мәліметтері бойынша, Қазақстанның ауыл халқы 1930 жылдың 1 маусымынан 1933 жылдың 1 маусымына дейін 3 миллион 379,5 мың адамға кеміген. Осы кемуден 1 миллионнан астам босқындарды шығарып тастасақ, 1930-33 жылдардағы аштық құрбандарының 2 миллион 200 мың адамнан асып түсетінін байқаймыз. 1922 жылы осы мәселені ҚР Жоғары Кеңесі Төралқасының комиссиясы арнайы тексерген. Сонда «Қазақ елі аштықтан және соған байланысты індеттерден, сондай - ақ табиғи өлім деңгейінің үнемі жоғары болуынан 2 миллион 200 мың адамнан, яғни барлық қазақ халқының 48 процентінен айрылды», - деп бұл комиссия нақты тұжырымдама жасаған.

Ашаршылық Қазақстанның ауыл шаруашылығына және экономикасына қатты зиянын тигізді. Бұл дағдарысқа Кеңес Одағындағы ұжымдастыру мен астық жеткізуге қойылған биік мақсаттар ықпал етті. Көптеген шаруашылықтар жойылып, құнарлы жерлер пайдалануға жарамсыз болып қалды. Ашаршылық халықтың ауылдық жерлерден қалаларға және КСРО-ның басқа аймақтарына жаппай қоныс аударуына әкелді. Бұл Қазақстанның демографиялық

құрылымының өзгеруіне және мигранттардың бейімделуіне байланысты әлеуметтік проблемаларға әкелді. Ашаршылық тірі қалғандардың психологиялық және эмоционалдық күйінде терең із қалдырды. Олар күйзеліске ұшырап, жақындарынан айырылып, қиын өмір сүру жағдайларын басынан өткерді. Бұл денсаулыққа және аштықтан қалпына келтіруге кері әсер етті.

Қорытындылай келе, қазір белгілі болып отырған жағдай, 1930-1933 жылдардағы қолдан жасалынған ашаршылықта негізінен, жас балалар мен әйелдер көп қырылып, оның халқымызға демографиялық зардаптары да ауыр тиді, ұлтымыздың сан жағынан өсуін тежеп тастады. Қысқаша санайтын болсақ, 1897 жылғы патша өкіметінің санағына сенсек, қазақтар көрші өзбек ұлысынан үш есеге жуық артық, яғни 4 миллион 84 мың болыпты. Аштықтың ащы дәмін татпаған өзбек халқы бұл күндері отыз миллионға жуықтаса, қазақтары шет елдегі қандастарымен қоса есептесек, орташа болжам бойынша саны 15-17 миллион шамасында. Көріп тұрғанымыздай егерде 1930-1933 жылдары елімізде қолдан аштық жасалмағанында, қазақтардың саны 60 миллионның үстінде болар едік.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Омарбеков Т. Қазақ даласындағы ашаршылық. Бұл – «этноцид» // Қамшы газеті.
- 2 Әсіпов С. Ашаршылықтың себеп-салдары // Заң газеті. – №4, 1995. – 21 -27 қаңтар.
- 3 Қаналин Ф., Ибрахимов Т. Қазақстан аштарының жайы. «Ақжол»-1922-18
- 4 «Ақжол» -1922-18 наурыз-2 б.
- 5 « Еңбекшіл қазақ»- 1923-4.
- 6 Сегізбаев А. Орынбордағы қазақ аштары. « Еңбекші қазақ»- 1923-21.
- 7 Иманбаев С. Ұлт зиялылары ашаршылық тұсында «Ақиқат» -2000 №6.

ӘЛЕМГЕ ТАНЫТҚАН ДАРА ТҰЛҒА-ҚАНЫШ СӘТБАЕВ

ЖАКИШЕВА А. А.

тарих пәнінің оқытушысы, Павлодар медициналық
жоғары колледжі, Павлодар қ.

АМАНГЕЛЬДИНОВА А.

студент, Павлодар медициналық жоғары колледжі, Павлодар қ.

Жұмысының мақсаты: Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың адамгершілік қасиетін жан-жақты саралау арқылы Қаныш есімі жалпақ жер ғана емес «аспан» деп аталатын шексіз Әлемге аты әйгілі, ғылымның танымалдық шыңына шықса да, адами құндылықты бәрінен биік қойған, жаны жайсаң нар тұлға екенін ашып көрсету.

Міндеттері:

- Қаныш Имантайұлы Сәтбаев туралы мәлімет іздестіріп, сараптау;
- Қаныш Имантайұлының адамгершілік қасиетін әр қырын ашып көрсету;
- Сәтбаев туралы мектеп оқушыларымен сауалнама өткізу;
- Презентация дайындау,
- Қазақ халқының рухани құндылықтарына қосқан үлесін насихаттау.

Ғылыми жобаның өзектілігі:

Бүгінгі таңда қазақ халқының ұлттық құндылықтардың жоғалып, Батысқа еліктеу жастар арасында орын алып отыр. Қазіргі қоғамда адамгершілік қасиеттің маңызы жойылып, үлкенге құрмет, кішіге ізет дейтін ата-бабалар өсиетіне құлақ асатындардың қатары сиреп барады. Олай айтатын себебім күнделікті жаһандану өмірде адамдардың бір-бірімен қарым-қатынасы жойылып, үлкен-кішілі ұялы телефоннан бас көтермейтін заман келді.

XXI-ақпарат заманы десек те, адамгершілікті сақтап қалу тек бір өзі үшін ғана емес, ата-ана, қоғам, мемлекет үшін аса маңызды рухани дүние. Сонымен адамгершіліктің негізгі белгілерінің бірі - өзі үшін ғана емес, ел, қоғам үшін өмір сүру, адамдық ар-намысты ардақтау, әр уақытта жақсылық жасауға дайын болу. Ақылды мейірімді адам әр уақытта өзгенің жақсылығын бағалай біледі. Адамгершілік тәрбие әр уақытта, әр қоғамда болып келген. Әдептілік, инабаттылық, сыйласу жағынан халқымыз алдына жан салмаған. Халқымызда ерте кезден-ақ адамгершілікті, әдепті жоғары бағалай білген.

Адамгершіліктің қайнар бұлағы – халықта, отбасында, олардың өнерлерінде, әдет - ғұрпында. Әр адам адамгершілікті күнделікті тұрмыс-тіршілігінен, өзін қоршаған табиғаттан, күнделікті адамдармен қарым-қатынасынан бойына сіңіреді. «Адамгершілік болмай, әділдік болмас», «Адамның ұяты бетінде, адамгершілігі ниетінде», «Өзін ғана ойлаған – жамандықтың белгісі, өзгені де ойлаған – адалдықтың белгісі» - деген ұлағатты жолдардың терең түсінігі бар. Өйткені, адам баласына адамдықтың белгісі адамгершіліктен қалыптасады.

Адам атаулының жақсы қасиеттерінің бірі - адалдық, ол өмірде қымбат асыл қасиет болып табылады.

Ал адамгершіліктің негізгі қағидалары қандай деген сұраққа келетін болсақ: кешірімді болу, кек сақтамау, сөйлесе білу, әділ болу, рұқсат сұрау, кешікпеу, өтірік-өсек айтпау, уәдеде тұру, имандылық, мейірімділік, сабырлық, қайырымдылық т.б. алайда, қазіргі кезде адамдар осылардың барлығын біле тұрса да жалған намыспен өмір сүреді.

Біз осы ғылыми зерттеуімізде, негізінен, Қаныш Сәтбаевтың азаматтық адами келбетін, жеке басының қасиеттерін ашуға, сол арқылы отбасына, туған жеріне, қазақ мәдениетіне, қазақ ғылымына зор үлес қосып қана қоймай, қазақ халқының бар екенін өзінің білімі мен адами қасиетінің арқасында Әлемге мәшһүр еткенін ашуға тырыстық.

Қаныш Имантайұлының көзін көрген адамдардың берген видео сюжеттері, әртүрлі газет-журнал, оқулықтардан мәліметтер жинастырып, сараладық. Сондықтан қарастырылып отырған тақырыбымыз арнайы ғылыми зерттеу нысаны болуға әбден лайық, ғылым саласындағы өзекті мәселелердің бірі деп білеміз. Себебі елімізде «Туған жер» бағдарламасының бірінші бағытының шеңберінде іске асыруға танымал тұлғалардың туған өлке естеліктері туралы зерделеу іс-шаралары қарастырылған.

Сондықтан болашақ ұрпақтың бойындағы патриоттық сезімнің қалыптасуы ұлттың тілі, діні, ділі, салт-дәстүрінен құралады. Сол себептен жастардың ұлттық рухы және санасын ояту күрделі мәселені Ұлы адамның жақсы қасиеті мен өнегесін насихаттау арқылы ғибрат аламыз деп сенеміз.

Ғылыми болжам:

Біз Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың бір-біріне ұқсамайтын ғылым салаларының әр тетігін жоғары деңгейде меңгеру даралығы және бүгінгі таңда білім саласына енген үздіксіз білім алу мәселесін

калай жолға қойып, ғылымның сан қырлы жағынан биіктен көріне білгенін көрсеткіміз келді. Сол бір қызығы мен шыжығы мол жұмыс барысында өзінің жоғары адамгершілік қасиетін жоғалтпай, әр кезде биіктен көрінгенін көптеген тарихи тұлғалардың естеліктері мен Қаныш ағамен қарым қатынаста болған адамдардың әңгімелері дәлелдейді. Атақ абыройы қанша биік дәрежеде болса да халықпен етене араласып кішік болғаны оның адамгершілігі қандай керемет, әрі мәдениетті дара тұлға болғанын көрсетеді.

Қазіргі кездегі жаһандану үдерісі, қолжетімді ақпараттар легі жастардың бойында ақпараттарды електен өткізе білу, теріс пиғылды идеологияларға қарсы тұра білетін иммунитетті қалыптастыруды қажет етеді. «...оларды адамгершілікке, сүйіспеншілікке тәрбиелеу, ұлттық салт-дәстүрімізді бойларына сіңіріп, дәріптеу, оларды еліне, жеріне, дәстүріне, дініне жанашыр азамат етіп тәрбиелеу болып табылады. Қазақ елінің бірлігінің қалыптасуы мен өркендеуі дәстүрлі ұлттық тәрбие мен рухани құндылықтармен сабақтасқан түрде жүзеге асады. Сол себептен де жастардың бойына қазақи құндылықтарды сіңіріп, қазіргі жаһандық даму жағдайында оларды батыс мәдениетінің негізінен алыстатып, өзіміздің рухани бай мұрамыздың құндылықтары тұрғысынан тәрбиелеу - алда тұрған басты міндеттердің бірі.

Елбасымыз жариялаған «Мәңгілік ел» идеясының көздегені де осы болатын, яғни, төл дәстүрімізді, әдебиетіміз бен мәдениетімізді жаңғырту, дініміз бен тілімізді өркендету.

1. Қ. И. Сәтбаевтың білімге құштарлануы

Арқаның әсем де көрікті, сұлу жері Баянауылдың бөктерінде Аккелін таулары орналасқан. Бұл бұйрат – бөктерлерді жыланша орай ирелендеп ағатын өзенді Ащының суы дейді. Оған құятын ек саланың бірі Айрық аталынады. Сол Айрықтың биік жарқабағында осы ауылдың биі Имантай ақсақалдың ата қыстауында «Доңыз жылында, яки, жаңа есеппен 1899 жылы, наурыз айында, яки, марттың 31 жұлдызында Жаратқан ием Имантай деген пендесіне ұл берді. Нәрестенің есімін Ғабдұл-Ғани қойған.

Қаныштың әкесі Имантай ақылды да момын, терең ойлайтын, әр мәселені ақылмен, сабырмен шешетін, қолы ашық, сері көңілді, билігі баянды, әділ, сол дәуірдің көзі ашық, зиялы адам болған. «Ғабдұл» сөзі арабшадан аударғанда «құдайдың құлы», ал «Ғани» сөзі-«бай», «дәулетті» деген мағынаны білдіреді. Қанышы кішкентайлығына қарамай маңғаз, жүріс-тұрысы, кимыл-қозғалысы

баяулау, басы үлкен, маңдайы кереғарыс, аққұба өңі, көзінің қиығында ойнаған қуақы үшқын анасы Әлимаға тартқан.

Мейірман анасы Сәлима «Кенжетайым» деп мейірлене иіскеп кішкентай бөбегін «Ғаниім менің Ғанышым» десе керек. Осыдан бастап Ғани, Ғаныш дей жүріп, ауыл – аймағы баланы Қаныш атап кетеді. Ауыл мектебінде араб тілін үйретіп, түркі әдебиетінің озық үлгілерімен таныстыратын [1, 58 б.]. 10 жасқа қадам басқан Қаныштың болашағына Г. В. Тереньтев жарқын жол сілтегендей еді. 1911 жылы Қаныш Павлодардағы шаруа мен мұжық балаларына арналған екі жылдық училищеге оқуға түседі. Қаныш бұл оқу орнын өте жақсы деген бағамен бітіріп шығады.

2. Қазақты әлемге танытқан – Дара тұлға.

XX ғасырдың ту басында ұлттық Тәуелсіздікті мақсат тұтқан, қалың қазақ жұртының саяси іс- әрекеттерінің көшбасшылары болған шоқтығы биік Алаш тұлғалары - Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Әбікей Сәтбаев сынды көптеген халқымыздың мақтанышына айналған ұлт зиялыларының соңынан ерген жаңа бір леп, атап айтсақ, заңғар жазушы Мұхтар Әуезов, ғұлама ғалымдар - Әлкей Марғұлан, Әбікен Бектұров, Ермұқан Бекмаханов, Шапық Шөкиндер болатын. Демек, бұл көштің басында академик Қаныш Сәтбаевтың тұратынына дау жоқ.

Қ. И. Сәтбаев зор ұйымдастырушылық қабілетімен, өзінің адам сүйгіш мейірбан мінезімен мамандарды ғылым жолына тарта білді.

Әмбебап білім иесі академик Қ. И. Сәтбаевтың ғылыми дүниетанымы кең еді және ол жаратылыстану ғылымдары шеңберімен ғана шектелмейтін.

«Қаныштың бір үлкен ерекшелігі, – деген еді Мұхтар Омарханұлы Әуезов – ол химикпен де, биологпен де, физикпен де, медикпен де және тарихшымен де, филологпен де өздерінің ғылыми тілінде сөйлесе біледі» деп заманының заңғар жазушысы лайықты бағасын берген еді [1, 120-б.].

Қ. И. Сәтбаев ұлттың жанашыры

Академик Қ. И. Сәтбаевтың ғылыми мұрасында педагогика ғылымдарына қатысты еңбектері үлкен орын алады. Әсіресе, оны ғалым – педагог ретінде тұлғаландыра түсетін еңбегі – «Алгебра» атты оқулығы. Оның математика ғылымына қосқан үлесі-алғашқы қазақ алгебрасын жазуы. Бұл еңбегі өз алдына үлкен мол қазына десек те болады. Ағамыздың бұл еңбегінің қолжазбасы. Қолжазба барлығы 314 параграфтан тұрады, 220 математика пәндерін қамтитын орысша-қазақша сөздік және логарифмдер кестесі енгізілген.

Қаныш Имантайұлының жаңа индустриалды Қазақстан жайлы арманы орындалып, оның қатарынан он бес жыл бойы ерінбей-жалықпай, қыр кезіп, дала шарлап, қолынан геолог балғасы түспей, «ұйқысы қашып», күнге қақталып, Жезқазған өңірін, бүкіл Сарыарқа алабын барлап, кен көздерін іздеумен өткерген еңбегі еш болмады, өз жемісін берді. Қаныш Имантайұлы өзінің туған халқын шын сүйіп, оның тарихын, әдебиетін және өнерін үлкен ықыласпен оқып үйренді. Сондай-ақ Республика ғылымының даму мүддесіне ғалымдардың назарын аударып білді және олардан қолдау тауып отырған. Сарыарқаның орталық аудандарында салынған күрделі өндіріс орындарын, алдымен Қарғандыны, Теміртауды ауыз және техникалық сулармен қамтамасыз ету мәселесі елуінші жылдардағы ірі проблемалардың бірі болды. Бұл проблеманы шешу Ертіс суын Қарағандыға дейін канал арқылы апаруға байланысты екені анықталып жүзеге асырылған болатын. Бір сөзбен айтсақ ғалым ағамыз «сегіз қырлы бір сырлы» нағыз нар тұлға болған. Сондықтан да біз Қаныш ағамыздың мінезі жайдары, сабырлы, табиғаттың бойына берген асыл қасиеттерін анықтап, дастарқан басында отырғанда балаларыңа «қарақтарым, сендер жассыңдар ғой. «Асыл тастан, ақыл жастан» деп жастарға өсиет қалдырған дана ағамыздың қоғамдағы беделін жан-жақты көрсетуге тырыстық [2, 96 б.]. Адамгершіліктің ақ туын жоғары ұстаған Қаныш ағамыздың тәлім – тәрбиесінің, ұстаған қағидаларының жас ұрпаққа берері мол. Сонау атадан келе жатқан ұлттық құндылығымыз рухани – адамгершілік байлығымыз.

Қ. И. Сәтбаевтың қазақты әлемге паш етуі, оның тәрбиелік мәні.

Әр тарихи кеңістік өзінің ұлы тұлғаларын бүкіл елдің, ұлттың тағдырымен байланыстырады. Қ. И. Сәтбаев өзінің қарапайымдылығымен, жай адамдарға да қамқор болатын кішіпейілділігімен айрықша көрінетін.

«... Халқым менен де биік», – деп жауап беріпті деседі. Сөйткен ғалым қазақ ғылымының дамуына зор үлес қосып, академия ашып қоймай, оның байлығын «Біздің байлығымыз мол болғанмен, шексіз емес» деп қызғыштай қорып өтті. Осыдан ұлы ғалымның көп қасиетін аңғарғандай боласың; ой еркіндігі, өзін ұстай білуі, беделділер алдында тайсақтамауы, халқына деген шынайы сүйіспеншілігі де көрінеді. Бұл арада ұлы тұлғаның осы бір қасиеттерін қазіргі жас ұрпаққа насихаттау, отансүйгіштікке, ұлттық идеологияны қалыптастыруға, ұлтын

шексіз жақсы көру т.б қасиеттерін тиімді қолдана білу заман талабы болып отыр [3, 4-б.].

Қ. И. Сәтбаевтың экология және халқының денсаулығына алаңдауы

Қ. И. Сәтбаев 1961 жылғы желтоқсан айында Баянауыл ауданы, Сәтбаев (қазіргі атауы) савхозына анықтау жұмыстарын жүргізді. Ұзақ сақталатын бұл изотоптар өзінің тұрақты сәулелену әсерінен көптеген жылдар бойы адам мен жануардың организміне және сыртқы ортаның экологиясына ықпал ететіні анықталған. Тағам өнімдері мен сиырдың сүтінен S90 табылғаны жөнінде мәліметтер 1962 жылғы әдебиеттерде жарық көрген. Осыдан тура 56 жылы бұрын халқының тағдырына алаңдағаны бекер емес еді. Алғашқы атом жарылысынан тек Семей облысының 200 мыңнан астам тұрғыны 100-ден 200-ге дейінгі рентген шамасында радиация алды. Аса күшті зарядты жарылыстар кезінде радиация мөлшері 300 рентгенге дейін жетті. Соның салдарынан 1949-1963 жылдар аралығында 2 миллионнан астам адам айықпас дертке ұшырады, көбісі бақилық болды. Ғылыми жобаның өзектілігін анықтау мақсатында оқушылар арасында сауалнама өткізілді. Оның мақсаты мектеп бағдарламасында Қаныш Имантайұлы Сәтбаев жөніндегі мәліметтердің мазмұнын анықтау болды. Сауалнамаға Павлодар медициналық жоғары колледжінің мемлекеттік тілде оқитын 120 білімалушы қамтылды.

№ 1. Сауалнама «Қ.Имантайұлы не білесіз?»

Берілген сұрақтар Қаныш ағамыздың адамгершілік қасиетін қаншалықты білесіз деген сұраққа жақсы білеміз деп 31 % жауап берсе, ғалым ретінде 60 % өте жақсы білеміз деп жауап берген. Ал олардың кейбірі есімде жоқ деген жауап бергендер 9 % құрады. Осы зерттеу жұмыс барысында колледж бағдарламасына оның білімге құштарлығы, жан-жақты тұлға екенін колледж қабырғасынан студенттердің санасына сіңірсек, ержеткенде еліне, жеріне аянбай қызмет атқаратын, туған өлкесін елін шексіз сүйетін тұлға қалыптасады деп ойлаймыз.

№ 2 сауалнамада білім алушылары Қаныш Имантайұлы Сәтбаев жөніндегі мәліметтерді қайдан алатын жөнінде сараптама жүргіздім. Оқулық бойынша берілетін мәтін тым мардымсыз. Осы сауалнамаға қатысқандардың берген жауабы 13 % көрсетіп тұрғаны тақырыптың өзектілігін дәлелдейді. 87 % студенттер реферат жазу не қосымша тапсырма берілген кезде түрлі ақпарат көздерін пайдаланады. Іздену әрине жақсы. Бірақ-та барлық студенттер

туған өлкені тарихы біліп қана қоймай, тарихи тұлғалардың өнегелі іс-әрекетімен сусындап, іс жүзінде елдің игілігі үшін қажетімізге жаратуымыз керек деп санаймыз.

№ 2. Колледж бағдарламасында қарастырылады.

№ 3. сауалнамада колледж бағдарламасында берілетін тақырыптар бір-біріне ұқсас, бір сарынды. Сол себептен бастауыш сыныпта келген оқушы жоғары сыныпқа барғанда Қаныш ағамыз жөнінде дүние танымы кеңейіп, көзқарасы қалыптасу керек ғой. Өкінішке орай олай болмай тұр.

Қорытынды. Енді сол Қаныш ағамыздың жастарға қалдырған өсиетімен таныстырсақ: Жас адам өмір сүргенде сол өмірді босқа өткізуге тиісті емес. Ол, біріншіден, Отанына пайдалы азамат болуды, екіншіден, өз заманының, өз дәуірінің мәдениетті, білімді және алдыңғы қатарлы адамы болуды ойластыруы керек. Ол үшін жас күнініңден-ақ өзіңізді адамгершілікке баулыңыз. Ісіңізге, оқуыңызға нағыз адамгершілікпен кіріссеңіз, сөз жоқ, жеңіске жетесіздер. Не нәрсені болсын нағыз адамгершілікпен түсіне біліп, жасай білсеңіздер, бұдан сіздердің отаншылдығыңыз бен асқан патриоттық сезіміңіз айқын көрінер еді. Жеткен жетістік пен табысқа мақтану, масаттану – сіздер үшін қасиет емес. Бүгінгі табыстан келер таңдағы міндеттер үлкен. Сол міндеттерді орындауға ұмтылыңыз. Бүгінгі білгеніңізден ертеңгі білетініңіз көп. Сол білетініңізді білуге асығыңыз. Сонда ғана сіздер Отанымызға пайдалы азамат боласыздар. Білімді болу, ғалым болу өмірді танудан, көп оқып, көз ізденуден, шаршамай, талмай еңбек етуден болады. Қаныш аға туралы ғылыми жоба жазу барысында адамның ең үлкен байлығы – мінез екенін ұғындық.

Мінекей, Қаныш – ағамыздың шынайы бейнесі, жан дүниесі, кеудесі шалқақ, асқақ пенде, мейірімді, әділ, адамгершілігі мол тұлға ғана болып қойған жоқ, болашақ жас ұрпақтың бойында дәл осы қасиеттердің қалыптасқанын тілеген рухани құндылығымыз.

Кеңес Одағының еңбек сіңірген астроном ғалымы Николай Черных қазақтың атақты геологы Қаныш Сәтпаевтың құрметіне осыдан тура 39 жыл бұрын, яғни 1979 жылдың 31 шілде күні ашқан ғаламшарына (астероид, кіші планета) Сәтпаев есімін берген екен.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Есімі- ел есінде. В памяти народа – Павлодар, ТОО НПФ «Эко», 2000 - 269 б.

2 Тарихи тұлғалар танымдық-көпшілік басылым.- Алматы: Алматыкітап, 2006, -376 б.

3 Бақытжан Масығапұлы., Қ.Сәтпаев және Жезқазған // Сарыарқа самалы. 1999.-22 ақпан.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ МӘДЕНИ МҰРАСЫН ЗЕРДЕЛЕУДІҢ ЗАМАНАУИ ТӘСІЛДЕРІ

АХМЕДОВА Л. Д.

педагог, Ә. Марғұлан атындағы, Павлодар педагогикалық университеті, Мұсахан Қананиянов

атындағы жоғары колледжі, Павлодар қ.

ҒАЛЫМ Д. Т.

студент, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Мұсахан Қананиянов

атындағы жоғары колледжі, Павлодар қ.

«Мәдени мұра» түсінігіне жүріс-тұрыс пен ар-ождан нормаларын белгілейтін менталитет және саздық әуендер әлемі мен көшпелі сарындарды құрайтын ауыз әдебиет жүйесі де кіреді. Мәдени мұраның заттай бөлігі – халықтың материалдық түйсігі [1].

Қазақстанның мәдени мұрасы этникалық топтардың бай алуан түрлілігін, олардың салт-дәстүрлері мен өнерін көрсете отырып, бірегей тарихи және мәдени құндылыққа ие. Ежелгі өркениеттерден қазіргі заманғы қоғамдық-мәдени тәжірибелерге дейін Қазақстанның мәдени мұрасы өз халқы үшін мақтаныш пен шабыт көзі, сондай-ақ әлемдік қоғамдастық үшін зерттеу мен таңдану объектісі болып табылады.

Қазақстанның мәдени мұрасын зерделеу саласындағы бүгінгі сын-қатерлер мен мүмкіндіктер жаңашыл тәсілдерді және зерттеудің қазіргі заманғы әдістерін интеграциялауды талап етеді. Мәдени мұраны зерттеу тек археологиялық қазбалармен және тарихи артефактілерді зерттеумен ғана шектелмейтінін түсіну маңызды. Ол сондай-ақ ауызша тарихты, жергілікті аңыздар мен әңгімелерді жинау мен талдауды, дәстүрлер мен салттарды зерттеуді, мәдени ескерткіштер мен монументтерді қорғау мен қалпына келтіруді қамтиды.

Бүгінгі таңда Қазақстанның тарихи-мәдени мұрасы 25000-нан астам объектіні құрайды, оның 254-і республикалық маңызы бар, 12214 мыңы жергілікті маңызы бар объектілер, 12527-і

облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың тарихи-мәдени мұра объектілерін алдын ала есепке алу тізімдеріне енгізілген. Тарихи-мәдени ескерткіштердің ішіндегі 10 ескерткіш дүниежүзілік мұра ретінде тарих және мәдениет ескерткіштерінің мәртебесіне ие, олар ескерткіштердің жалпы санының 0,08 %-ын құрайды [2]. Қазақстанның мәдени мұрасы елдің ұлттық бірегейлігі мен мәдени байлығының маңызды аспектілерінің бірі болып табылады. Қазіргі әлемде болып жатқан қарқынды өзгерістер бұл мұраны тиімді сақтау, зерделеу және болашақ ұрпаққа беру қажеттігін көрсетеді. Қазақстанның мәдени мұрасын зерделеудің қазіргі заманғы тәсілдері қазіргі заманғы әдістерді, технологиялар мен тәсілдерді пайдалануды, сондай-ақ жергілікті дәстүрлер мен білімдерді есепке алуды қамтитын кешенді және көп қырлы процесті білдіреді.

Қазақстанның мәдени мұрасын заманауи зерделеу зерттеудің мультидисциплинарлық әдістерін қолдануды қамтиды. Бұл археология, тарих, этнография, антропология, лингвистика және басқа да түрлі салалардағы мамандардың ынтымақтастығы мен өзара әрекеттесуін білдіреді. Мұндай тәсіл мәдени мұра, оның мәні мен маңыздылығы туралы толық түсінік алуға мүмкіндік береді.

Мысалы, ескі қалалардың немесе елді мекендердің аумағындағы археологиялық қазбалар сияқты Қазақстандағы ежелгі мәдениет ескерткіштерін зерттеу жағдайын елестетіп көрейік:

- археологтар ежелгі қоғамдардың өмір салтын және олардың экономикалық, әлеуметтік және діни тәжірибелерін қалпына келтіру үшін ғимараттардың қалдықтары, қыш ыдыстар, құралдар мен әшекейлер сияқты материалдық артефактілерді қазып, зерттейді;

- тарихшылар археологиялық деректерді белгілі бір аумақтағы қоғамдардың дамуына байланысты оқиғалар мен тарихи процестердің хронологиясын жасау үшін пайдаланады. Олар археологиялық олжалар негізінде қоғам құрылымындағы өзгерістерді, саяси оқиғаларды және мәдениетаралық байланыстарды талдайды;

- этнографтар ежелгі мәдениеттермен байланысты болуы мүмкін заманауи дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды анықтау және сақтау үшін археологиялық аймақта тұратын қазіргі этникалық топтарға зерттеулер жүргізеді. Олар сондай-ақ ежелгі заманнан бері сақталуы мүмкін заманауи әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлерді, сондай-ақ олардың қазіргі қоғам үшін маңыздылығын зерттейді;

- антропологтар қазбадан табылған қаңқалар мен сүйектердің физикалық сипаттамаларын зерттейді, олардың бойын, жынысын

және жасын анықтайды және ежелгі қоғамдардың денсаулығы мен тамақтануына талдау жасайды.

- лингвистер ежелгі мәтіндер мен жазбаларда пайдаланылған тілдер мен жазуларды әртүрлі этникалық топтар арасындағы семантикалық құрылымды, лексикалық ерекшеліктерді және тілдік өзара әрекеттесуді ашу үшін талдайды;

- географтар табиғи факторлардың ежелгі қоғамдардың дамуына және олардың шаруашылық қызметіне әсерін түсіну үшін археологиялық олжалар орналасқан жердің табиғи және климаттық жағдайларын зерттейді.

Бұл пәнаралық тәсіл ғалымдарға Қазақстанның ежелгі мәдениеттері мен қоғамдарын, сондай-ақ олардың қазіргі этникалық топтармен және мәдени тәжірибелермен байланысын тереңірек және жан-жақты түсінуге мүмкіндік береді.

Қазіргі заманғы технологиялар Қазақстанның мәдени мұрасын зерттеу мен сақтауда шешуші рөл атқарады. Бұған археологиялық зерттеулер үшін геоақпараттық жүйелерді пайдалану, тарихи нысандар мен ескерткіштерді қайта құру мен қалпына келтірудің цифрлық әдістері, мәдени мұра туралы ақпаратты сақтау және қол жеткізу үшін цифрлік мұрағаттар мен мәліметтер базасы кіреді.

Геоақпараттық жүйелердің анықтамалары көп, нақты айтқанда - бұл аймақтық деректерді жинау, сақтау, өңдеу, сараптау және шығаруға арналған компьютерлік жүйелер [2]. Геоақпараттық жүйелер археологиялық олжалардың, тарихи ескерткіштер мен табиғи объектілердің орналасуын көрсетуге болатын аумақтардың цифрлық карталары мен модельдерін жасауға мүмкіндік береді. Бұл зерттеушілерге кеңістіктік өзара байланыстарды талдауға және мәдени мұра объектілерінің нақты орналасқан жерін жүргізуге көмектеседі.

Геоақпараттық жүйелер ғалымдарға кеңістіктік деректерді талдауға және зерттеу нәтижелерін визуализациялауға мүмкіндік беретін археологиялық зерттеулерге арналған қуатты құрал болып табылады. Қазақстанның мәдени мұрасын зерделеу контексінде геоақпараттық жүйелер археологиялық олжалардың орналасқан жерін анықтау, аумақтардың цифрлық карталары мен модельдерін жасау, сондай-ақ мәдени мұраның әртүрлі объектілері арасындағы кеңістіктік өзара байланыстарды талдау үшін пайдаланылады.

Мысалы, Қазақстандағы археологиялық экспедиция белгілі бір аумақта бірнеше ежелгі қоныстарды тапты. Бұл деректерді жүйелеу және талдау үшін археологтар геоақпараттық жүйелерді пайдалана

алады. Олар осы аумақтың цифрлық картасын жасай алады, онда әрбір табылған қоныстың орналасқан жерін белгілейді. Содан кейін олар геоакпараттық жүйелердің көмегімен осы қоныстар мен өзендер, таулар немесе ормандар сияқты қоршаған табиғи объектілер арасындағы кеңістіктік байланыстарды талдай алады.

Осылайша, Қазақстандағы археологиялық зерттеулерде геоакпараттық жүйелерді қолдану ғалымдарға деректерді тиімдірек талдауға және визуализациялауға көмектесіп қана қоймайды, сонымен қатар елдің мәдени мұрасын, оның дамуы мен қоршаған ортамен байланысын тереңірек түсінуді қамтамасыз етеді.

Қалпына келтіру мен қайта құрудың цифрлық әдістері: заманауи технологиялар жоғалған немесе зақымданған объектілерді қалпына келтіру мен қайта құру үшін пайдаланылуы мүмкін археологиялық олжалар мен мәдениет ескерткіштерінің сандық үлгілерін жасауға мүмкіндік береді. Бұл тарихи мұраның сақталуына ықпал етеді және зерттеушілер мен жұртшылыққа объектілердің бастапқы сұлулығын көруге мүмкіндік береді.

Қазақстанның мәдени мұрасының нақты объектісінде қалпына келтіру мен қайта құрудың цифрлық әдістерін қолданудың мысалын қарастырайық: Қазақстанда ежелгі петроглифтерді қалпына келтіру. Қазақстандағы петроглифтердің көп бөлігін зооморфтық бейнелер кұрайды. Өнім өндіруші шаруашылық кезеңінде діни наным-сенімнің дамуымен алғашқы орынға ешкі, арқар, өгіз, буйвол, жылқы, құлан, түйе, таутеке, қабан және тағыларды (ит, аю және тісті аңдар) бейнелеу шығады [4].

Цифрлық әдістерді пайдалана отырып, археологтар мен реставрациялау мамандары фотограмметрия немесе лазерлік сканерлеу арқылы петроглифтердің нақты сандық көшірмелерін жасай алады. Бұл жер бедерінің бөлшектерін, петроглифтердің өлшемдері мен текстурасын сақтауға мүмкіндік береді. Алынған деректер петроглифтердің жай-күйін талдау, зақымдануларды, жоғалтуларды және басқа да проблемаларды анықтау үшін пайдаланылуы мүмкін. Мамандар жойылған петроглифтердің элементтерін археологиялық және тарихи деректерді ескере отырып, қайта жасай алады. Арнайы бағдарламалық құралдардың көмегімен мамандар археологиялық деректер мен зерттеулер негізінде түсі мен текстурасын қоса отырып, петроглифтерді цифрлық түрде қалпына келтіре алады. Машиналық оқыту және компьютерлік көру алгоритмдерін пайдалана отырып, петроглифтерді автоматтандырылған талдау мен жіктеуді жүргізуге

болады, бұл оларды қалпына келтіру және жаңғырту процесін жеделдетуге көмектеседі. Петроглифтердің сандық көшірмелері интернетте немесе мобильді құрылғыларға арналған арнайы қосымшаларда қол жетімді болуы мүмкін. Бұл кең аудиторияға оларды зерделеуге, сондай-ақ виртуалды экскурсияларға қатысуға мүмкіндік береді.

Виртуалды мұражайлар мен интерактивті экспозициялар құру кең аудиторияға, тіпті олар алыс жерлерде болса да, мәдени мұраға қол жеткізуге мүмкіндік береді. Виртуалды мұражайдың мысалы Қазақстанның археологиялық олжаларына арналған онлайн-платформа бола алады, онда пайдаланушылар ежелгі артефактілердің интерактивті 3D-модельдерін зерттей алады, тарихи сипаттамаларды оқи алады, фотосуреттерді көре алады және тіпті аудиокomentarиялармен виртуалды экскурсияларға қатыса алады [8]. Музей қызметінің қазіргі таңда әлеуметтік-мәдени маңызы арта түсуде, музейлердің мәдени мұраларды сақтау әрі оларды көпшілікке насихаттаудағы, әлеуметтік бейімделу мен мәдени біртектілендіру үрдісіндегі, білім алу, бос уақытты ұйымдастырудағы рөлі жоғары [5].

Археологиялық дрондар мен георадарларды пайдалану археологтарға жер астында немесе тығыз өсімдіктерде жасырылған археологиялық объектілер мен құрылымдарды табуға және зерттеуге мүмкіндік береді. Бұл іздеу саласын кеңейтуге және археологиялық зерттеулердің тиімділігін жақсартуға көмектеседі. «Дрон» деп аталатын ұшатын аппараттардүние жүзіне көз ілеспес жылдамдықпен таралып және технологиялық жағынан күннен-күнге күрделеніп келеді. Бастапқыда дрондар коммерциялық емес, тек әскери мақсатпен жасалған екен [6].

Қазақстандағы нақты археологиялық объектіде археологиялық дрондар мен георадарларды қолдану мысалын қарастырайық: Жетісудағы ежелгі қоныстарды археологиялық зерттеуде археологиялық дрондар мен георадарларды пайдалану. Бұл жерде ежелгі қоныстардың ауқымы мен құрылымын анықтау, сондай-ақ замауи технологиялардың көмегімен жер астында жасырын объектілер мен артефактілерді табу және зерттеу болып табылады.

Дрондар ауадан жоғары сапалы фотосуреттер мен бейнежазбаларды алуға мүмкіндік беретін арнайы камералар мен сенсорлармен жабдықталған. Олар аумақтың егжей-тегжейлі карталары мен үлгілерін жасау үшін, сондай-ақ жер бетінде археологиялық объектілерді табу үшін пайдаланылуы мүмкін.

Георадарлар жер асты құрылымдары мен объектілерін зерттеу үшін пайдаланылады. Олар топырақтан өтуге және ежелгі қоныстардың жерасты бос жерлерінің, қабырғалары мен іргетастарының болуын анықтауға қабілетті. Алынған деректер археологтарға археологиялық объектілердің орналасқан жері мен өлшемін, сондай-ақ олардың жай-күйі мен сипаттамаларын анықтауға көмектеседі.

Дрондар мен георадарлар қысқа мерзімде ауқымды археологиялық зерттеулер жүргізуге мүмкіндік береді. Замануи технологиялар алынған деректердің жоғары дәлдігін және нақтылығын қамтамасыз етеді, бұл археологиялық объектілерді неғұрлым толық зерттеуге мүмкіндік береді. Дрондар мен георадарларды пайдалану археологиялық объектілерге тікелей әсер етуді талап етпейді, бұл оларды бастапқы қалпында сақтауға көмектеседі.

Осылайша, археологиялық дрондар мен георадарларды қолдану археологиялық зерттеулердің тиімділігін айтарлықтай жақсартуға және Қазақстандағы ежелгі қоныстар туралы білімімізді кеңейтуге мүмкіндік береді [7].

Цифрлық мұрағаттар мен деректер базасын құру Қазақстанның мәдени мұрасы туралы ақпаратты жүйелендіруге және сақтауға мүмкіндік береді, оны әрі қарай зерттеуге және мамандар мен жалпы қоғамның пайдалануына қолжетімді етеді.

Цифрлық мұрағаттар мен деректер базасын құрудың бірінші кезеңі - бұл Қазақстанның мәдени мұрасы туралы деректер жинау. Бұл тарих және мәдениет ескерткіштері, археологиялық олжалар, музей коллекциялары, этнографиялық материалдар және т.б. туралы ақпаратты қамтиды. Деректер мұрағаттар, мұражайлар, ғылыми зерттеулер, сондай-ақ экспедициялардың есептері және археологиялық зерттеулер сияқты әртүрлі көздерден жинақталуы мүмкін.

Алынған деректер олардың түпнұсқаларының электрондық нұсқаларын жасау үшін цифрландырылады және құжатталады. Бұл құжаттарды сканерлеуді, артефактілерді суретке түсіруді, үш өлшемді модельдер жасауды және т.б. қамтуы мүмкін. Құжаттар мен артефактілердің сандық көшірмелері мұрағатталады және одан әрі пайдалану үшін деректер базасында сақталады.

Жиналған және цифрландырылған деректер негізінде Қазақстанның мәдени мұрасының деректер базасы құрылады. Бұл деректер қорында тарих және мәдениет ескерткіштері туралы

ақпарат, археологиялық олжалардың сипаттамасы, артефактілердің фотосуреттері, тарихи құжаттар, этнографиялық материалдар және т.б. болуы мүмкін. Дерекқорлар ақпаратты сақтау стандарттары мен форматтарын ескере отырып әзірленеді, бұл олардың қолжетімділігі мен пайдалану қолайлылығын қамтамасыз етеді.

Құрылған сандық мұрағаттар мен дерекқорлар онлайн-платформалар, веб-сайттар, мобильді қосымшалар және басқа арналар арқылы көпшілікке қолжетімді болады. Бұл Қазақстанның мәдени мұрасы туралы ақпаратқа қолжетімділікті қамтамасыз етеді және адамдарға оны білім беру, ғылыми және мәдени мақсаттарда зерделеуге, зерделеуге және пайдалануға мүмкіндік береді.

Қазақстанның бай мәдени мұрасын сақтау мен беруде сандық мұрағаттар мен мәдени мұра дерекқорлары маңызды рөл атқарады. Олар тарихи және археологиялық олжалар туралы ақпараттың сақталуын қамтамасыз етіп, оны болашақ ұрпаққа қолжетімді етеді. Бұдан басқа, цифрлық мұрағаттар мен деректер базалары ғылыми зерттеулерге, білімге, туризмге және мәдени алмасуға ықпал етеді, сол арқылы Қазақстанның мәдени мұрасын сақтауға және ілгерілетуге ықпал етеді.

Қазақстанның мәдени мұрасын зерттеудің қазіргі заманғы тәсілінің маңызды аспектісі жергілікті білім мен дәстүрлерді есепке алу болып табылады. Мысал ретінде нақты объектіні алып қарастыруға болады - Қазақстан аумағындағы тас шеңберлер, стелалар, обелискілер және т.б. сияқты мегалитикалық құрылымдарды зерделеу кезінде жергілікті білім мен дәстүрлерді есепке алу. Жергілікті қоғамдастықтардан мегалитикалық құрылымдармен байланысты дәстүрлер, әдет-ғұрыптар мен мифология туралы ақпарат жинау жүргізіледі. Бұл ұрпақтан ұрпаққа берілетін аңыздарды, аңыздарды, діни жораларды және басқа да жергілікті білімдерді қамтуы мүмкін. Жергілікті білім туралы алынған деректер мегалитикалық құрылымдар туралы археологиялық деректермен интеграцияланады. Бұл археологтарға бұл объектілерді материалдық мәдениет артефактілері ретінде ғана емес, жергілікті әдет-ғұрыптарға байланысты мәдени ландшафт элементтері ретінде қарастыруға мүмкіндік береді [9].

Қазақстанның мәдени мұрасын зерттеудің қазіргі заманғы тәсілдері мәдени мұраның байлығын сақтау мен беруде маңызды рөл атқарады. Мультидисциплинарлық тәсіл, заманауи технологияларды қолдану, жергілікті білім мен дәстүрлерді ескеру - осының бәрі Қазақстанның мәдени мұрасын табысты сақтау және ілгерілету

үшін қажетті құрамдас бөліктер. Қазақстанның мәдени мұрасын қазіргі контексте зерделеу оның тарихи, әлеуметтік-мәдени және этнографиялық аспектілерін терең түсінуді, сондай-ақ инновациялық әдістер мен технологияларды пайдалануды талап етеді. Осындай кешенді тәсіл ғана болашақ ұрпаққа Қазақстанның мәдени мұрасының байлығы мен алуан түрлілігін сақтауға және беруге мүмкіндік береді [10].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Мемлекеттік «Мәдени мұра-2004» бағдарламасы бойынша 2004 жылғы археологиялық зерттеулер жайлы есеп. – Алматы: ИД Credo, 2005. – 3 б.
- 2 «Қазақстан Республикасы мәдени саясатының 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 250 қаулысы.
- 3 Ахметов Е., Кунаев М. Геоакпараттық жүйе негіздері. – Алматы, 2008.
- 4 Горячев А.А., Егорова К.А. Семантический аспект одной иконографической традиции изображений козлов в петроглифах Южного Казахстана и Киргизии. История и археология Семиречья. Сборник статей и публикаций.- Выпуск 3. Алматы: Фонд «Родничок», 2007. - 160 с.
- 5 У. Д. Муналбаева. Музейная педагогика. История. Теория. Практика. // ТОО «Профимакс». Астана, 2012.
- 6 Ержан Әбіш. Дрон – жаңа дәуір жетістігі. // Дидар газеті. 23.05.2019 [Электронды ресурс]. – URL: <https://didar-gazeti.kz/dron-zhaa-dur-zhetstg/>
- 7 Александров П.Н. Теоретические основы георадарного метода. Издательство: Физматлит, 2017 г. - 120 с.
- 8 Paul F. Marty, Katherine Jones. «Museum Informatics: People, Information, and Technology in Museums.» Routledge, 2015.
- 9 UNESCO. “Cultural Heritage Counts for Europe.” 2015.
- 10 Историко-культурное наследие Казахстана. В помощь кураторам студенческих групп. 4 книга /Под ред. акад. НАН РК А.М. Газалиева. – 2-е издание - Караганда: Изд-во Карагандинского государственного технического университета, 2011. – 122 с.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚОҒАМЫН ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ

АХМЕДОВА Л. Д.

педагог, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Мұсахан Қанапиянов атындағы жоғары колледжі, Павлодар қ.

ЖҰМАБАЙ А. А.

студент, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Мұсахан Қанапиянов атындағы жоғары колледжі, Павлодар қ.

Қазақстанның қазіргі қоғамын этнографиялық зерттеу біздің көпұлтты еліміздің халықтарының мәдени, әлеуметтік және этникалық аспектілерін түсіну үшін құнды құрал болып табылады. Этнография - әртүрлі мәдени топтардың, олардың салт-дәстүрлері мен әлеуметтік нормаларының бірегей ерекшеліктері мен сипаттамаларын түсінуге ұмтылатын қоғамның мәдениеті мен әлеуметтік құрылымдары туралы ғылым. Қазіргі Қазақстандағы этнографиялық зерттеулер этностық топтардың алуан түрлілігін, олардың өмір салтын, дүниетанымын, тілі мен мәдениетін зерттеуге бағытталған.

Этнографиялық зерттеулер Қазақстанның қазіргі қоғамын түсінуде маңызды рөл атқарады, біздің еліміздегі мәдени алуан түрлілік, әлеуметтік динамика және этникалық қатынастар туралы білімімізді байытады. Олардың маңыздылығын көрсететін бірнеше аспектілер бар:

- мәдени дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды зерделеу - этнографиялық зерттеулер Қазақстан халықтарының мәдени мұрасының дәстүрлі дәстүрлер, діни практикалар, аспаздық дәстүрлер және басқа да көптеген аспектілерін зерттеуге мүмкіндік береді. Осы аспектілерді түсіну құндылықтар мен дәстүрлерді бір ұрпақтан екінші ұрпаққа сақтауға және жеткізуге көмектеседі.

- этникалық топтар мен олардың өзара іс-қимылын талдау - қазіргі Қазақстан әр түрлі этникалық топтардың мозаикасын білдіреді, олардың әрқайсысының өзіндік бірегей мәдениеті, тарихы мен тілі бар. Этнографиялық зерттеулер этникалық азшылықтарды, олардың әлеуметтік жағдайын, көпшілікпен өзара іс-қимылын және этникалық қатынастардың ерекшеліктерін зерттеуге мүмкіндік береді.

- өзгермелі жағдайларға бейімделу - Қазақстанның заманауи қоғамы саяси, экономикалық және әлеуметтік-мәдени салаларда жылдам өзгерістерді бастан кешуде. Этнографиялық зерттеулер әртүрлі этникалық топтардың өздерінің бірегейлігі мен мәдени мұрасын сақтай отырып, осы өзгерістерге қалай бейімделетінін түсінуге көмектеседі.

- мемлекеттік саясатты қалыптастыру - этнографиялық зерттеулердің нәтижелері мәдени даму, этносаралық қатынастар, білім беру және әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты әзірлеу үшін негіз бола алады. Әртүрлі этникалық топтардың қажеттіліктері мен ерекшеліктерін түсіну неғұрлым тиімді және бейімделген бағдарламалар мен іс-шаралар жасауға мүмкіндік береді.

- толеранттылық пен өзара түсіністікке жәрдемдесу - этнографиялық зерттеулер әрбір этникалық топ танылатын және құрметтелетін толерантты қоғамның дамуына ықпал етеді. Бір-бірінің мәдени ерекшеліктерін түсіну өзара түсіністік пен ынтымақтастықты нығайтуға ықпал ете отырып, этникалық және мәдени айырмашылықтарды еңсеруге көмектеседі [1].

Этнографиялық зерттеулер далалық бақылауларды, терең сұхбаттарды, бақылаушының қатысуын, мұрағаттық дереккөздер мен құжаттарды талдауды, аудио- және бейнематериалдарды зерттеуді және т.б. қоса алғанда, әдістердің кең спектріне негізделген. Бұл тәсіл әрбір этностық топтың өмірі мен мәдениеті туралы жан-жақты түсінік алуға мүмкіндік береді.

Этнографтар күнделікті іс-әрекеттері, салт-дәстүрлері мен өзара қарым-қатынастары туралы өз бақылауларын жазып, қоғамдастық өміріне бақылау жүргізеді. Бұл нақты уақыттағы тікелей бақылауды да, мұрағаттық материалдар мен құжаттарды зерделеуді де қамтуы мүмкін.

Бақылау этнографиялық зерттеулердің негізгі әдістерінің бірі болып табылады, ол этнографтарға зерттелетін қоғамдастықтың өмірі мен мәдениетін терең түсінуге мүмкіндік береді. Бұл әдіспен зерттеуші күнделікті әрекеттерді, әдет-ғұрыптарды, салт-дәстүрлерді және топ ішіндегі өзара қарым-қатынастарды бақылайды, кейіннен талдау үшін өз бақылауларын тіркейді. Байқау зерттелетін қоғамдастық өмірінің мәдени және әлеуметтік аспектілерін терең және практикалық түсінуге мүмкіндік беретін этнографтардың қолындағы қуатты құрал болып табылады.

Этнографтар қоғамдастық мүшелерінің пікірлерін, көзқарастарын, нанымдары мен тәжірибелерін білу үшін олармен сұхбат жүргізеді. Сұхбат қатысу дәрежесіне және мәселелердің бағыттылығына байланысты құрылымдалған, жартылай құрылымдалған немесе құрылымданбаған болуы мүмкін. Сұхбат этнографиялық зерттеудегі деректерді жинаудың негізгі әдістерінің бірі болып табылады. Ол зерттеушілерге зерттеуге қатысушылардың мәдени нормаларын, құндылықтарын, әдет-ғұрыптары мен күнделікті өмірін терең түсінуге мүмкіндік береді. Этнографияда сұхбаттар көбінесе қатысушыларға өз ойларын еркін білдіруге мүмкіндік беретін құрылымдалмаған немесе жартылай құрылымдалған әңгімелер түрінде жүргізіледі.

Этнографтар кейде қоғамдастықтың мәдениеті мен салт-дәстүрін тереңірек түсіну үшін оның өмірі мен белсенділігіне қатысады. Бұл жерде мерекелерге, діни рәсімдерге, жұмыс процестеріне және басқа да оқиғаларға қатысуды қамтуы мүмкін. Байқаушының қатысуы, әсіресе этнографиялық зерттеулер контексінде зерттеуші зерттелетін ортаға немесе қоғамға қатысушы-бақылаушы ретінде белсенді түрде тартылатын әдіснамалық тәсілді білдіреді. Бұл әдіс зерттелетін топ немесе қоғам ішіндегі мәдени ерекшеліктер мен әлеуметтік өзара ірекеттестікті терең және жеңіл түсінуге мүмкіндік береді.

Этнографтар зерттелетін топқа немесе қоғамға белгілі бір уақыт кезеңі ішінде үздіксіз бақылау жүргізе алады. Олар күнделікті іс-қимылдарға қатыса алады, зерттеуге қатысушылармен сөйлесе алады, олардың мінез-құлқы мен өзара іс-қимылын бақылай алады, сондай-ақ өздерінің бақылаулары туралы жазбалар жасай алады. Этнографтар зерттелетін топ үшін маңызы бар әртүрлі діни, мәдени немесе қоғамдық рәсімдер мен жораларға қатыса алады. Олар осы оқиғаларға белсене қатысып, оларды бақылап, қатысушыларға сұрақтар қоя алады.

Этнографтар ақпаратқа қол жеткізу және пікірталасқа қатысу үшін зерттелетін тақырыпқа немесе қоғамға байланысты әлеуметтік желілер мен топтарға кіре алады. Олар онлайн-қоғамдастықтарда қатысушылардың өзара іс-қимылын бақылап, олардың мәдени тәжірибелер мен бірегейлікті қалыптастыруға қосқан үлесін талдай алады.

Байқаушының этнографиялық зерттеулерге қатысуы зерттеушілерге зерттелетін топтың немесе қоғамның өмірі мен мәдениетіне бірегей көзқарас алуға, сондай-ақ олардың

күндылықтарын, нормалары мен әдет-ғұрыптарын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Этнографтар фокус-топтар ұйымдастыра алады, онда қатысушылардың шағын топтары белгілі бір тақырыптарды немесе мәдениетке, салт-дәстүрге немесе әлеуметтік өзара іс-қимылға байланысты мәселелерді талқылайды. Мақсаты қатысушылардың жалпы көзқарастарын, сенімдері мен тәжірибелерін анықтау болуы мүмкін. Этнографтар әлеуметтік топтық пікірталастар ұйымдастыра алады, онда қатысушылар зерттелетін қоғамда әртүрлі әлеуметтік топтарды немесе санаттарды білдіреді. Бұл әртүрлі ұрпақтар, гендерлік топтар, кәсіби санаттар және т.б. арасындағы талқылауды қамтуы мүмкін.

Этнографтар уақыт өте келе мәдени нормаларда, күндылықтар мен әдет-ғұрыптарда қандай өзгерістер болып жатқанын түсіну үшін зерттелетін қоғамдастықтағы түрлі буын өкілдері арасында пікірталас ұйымдастыра алады. Ұрпақтар арасындағы диалогты білдіретін топтық пікірталас мысалында, Қазақстанның ауыл өміріндегі дәстүрлер мен өзгерістерді зерттеу мысалында қарастырайық.

Этнографиялық зерттеу Қазақстанның ауылды жерлерінде жүргізіледі, онда дәстүрлі әдет-ғұрыптар мен өмір салты көшпелі мәдениетпен тығыз байланысты. Зерттеудің негізгі мақсаты қазіргі заманғы өзгерістердің дәстүрлі күндылықтар мен әдет-ғұрыптарға әсерін әртүрлі ұрпақ өкілдері арасындағы диалог арқылы зерделеу болып табылады. Ұрпақтар арасында топтық пікірталас өткізу үшін үш жас тобының өкілдері таңдалды: егде адамдар (аға буын), орта жас (орта буын) және жастар (жас буын). Қатысушылар өмірдің түрлі аспектілері мен дәстүрлерін талқылау үшін шағын топқа жиналады [2].

Әрбір жас тобы үйлену, жерлеу, мереке, діни салт-дәстүрлер және отбасылық дәстүрлер сияқты дәстүрлі дәстүрлер туралы өз естеліктері мен білімдерімен бөліседі. Қатысушылар отбасылары үшін қандай дәстүрлер ерекше маңызды екендігі туралы өз әсерлерімен бөліседі. Бұдан әрі соңғы онжылдықтарда ауыл өмірінде болған өзгерістер талқыланады. Қатысушылар жаһанданудың, технологиялық өзгерістердің, қалаларға көші-қонның және басқа да факторлардың дәстүрлі әдет-ғұрыптар мен өмір салтына әсерін талқылайды. Қатысушылар дәстүрлі мәдениеттің қандай аспектілерін сақтау керектігі, ал қайсысы өзгеруі немесе жойылуы мүмкін екендігі туралы өз көзқарастарын

білдіреді. Дәстүрлер мен өзгерістерге қатысты ұрпақтар арасындағы қатығыстар туралы талқылаулар туындайды. Қорытындылай келе, қатысушылар дәстүрлерді сақтау және заманауи өзгерістерге бейімделу мәселелері бойынша ортақ көзқарастар мен ымыраға келуге тырысады.

Бұл зерттеудегі ұрпақтар арасындағы топтық пікірталас Қазақстанның ауыл өміріндегі өзгерістердің динамикасын түсінуге көмектеседі, сондай-ақ мәдени дәстүрлерді сақтау және дамыту үшін түрлі ұрпақтар арасындағы диалог пен өзара түсіністіктің маңыздылығын көрсетеді.

Топтық пікірталастардың мақсаты қатысушылардың мәдениетінің, қоғамының немесе өмірінің әртүрлі аспектілеріне пікірлерін, көзқарастары мен перспективаларын зерделеу болуы мүмкін. Бұл этнографтарға зерттелетін құбылысты тереңірек және жан-жақты түсінуге мүмкіндік береді. Топтық пікірталастар этнографиялық зерттеулердегі маңызды әдіс болып табылады, ол этнографтарға зерттелетін қоғамдағы мәдениет, әлеуметтік өзара іс-қимыл және мәндер туралы алуан түрлі және контекстік деректер жинауға көмектеседі [3].

Этнографтар қоғамдастық өмірінің әртүрлі аспектілері туралы сапалық және цифрлық деректерді жинау үшін сауалнамаларды пайдалана алады. Сауалнамалар зерттеудің нақты мақсаттарына бейімделуі және зерттелетін топтың өкілдері арасында таратылуы мүмкін.

Соңғы онжылдықтарда дрондар технологиясы айтарлықтай дамып, адам қызметінің әртүрлі салаларының ажырамас бөлігіне айналды. «Дрон» деп аталатын ұшатын аппараттардүние жүзіне көз ілеспес жылдамдықпен таралып және технологиялық жағынан күннен-күнге күрделеніп келеді. Бастапқыда дрондар коммерциялық емес, тек әскери мақсатпен жасалған екен [4]. Этнографиялық зерттеулерде дрондарды неғұрлым маңызды қолданудың бірі картографиялау және ландшафтағы өзгерістерді талдау болып табылады. Дрондар жергілікті жердің үшөлшемді үлгілерін жасау, жер бетіндегі өзгерістерді қадағалау, сондай-ақ өсімдіктер мен жануарлар дүниесінің мониторингі үшін пайдаланылуы мүмкін. Бұл әсіресе адам қызметінің қоршаған ортаға әсерін зерделеу және табиғи ресурстарды орнықты басқаруды қамтамасыз ету кезінде пайдалы.

Зерттеулердің тағы бір маңызды бағыты адамдар тобының мінез-құлқын антропологиялық бақылау болып табылады. Дрондар

зерттеушілерге жаппай іс-шараларды, салт-дәстүрлерді бақылауға, сондай-ақ үлкен аумақтардағы көші-кон жолдары мен әлеуметтік өзара іс-қимылды зерттеуге мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, дрондар көне қоныстарды, артефактілерді және құрылымдарды ауадан табуға және зерттеуге мүмкіндік бере отырып, археологиялық зерттеулер үшін пайдаланылуы мүмкін, бұл зерттеу процесін жеделдетеді және жерге түсетін жүктемені азайтады.

Көптеген артықшылықтарға қарамастан, этнографиялық зерттеулерде дрондарды пайдалану да бірқатар сын-қатерлерге және шектеулерге тап болады. Негізгі шектеулердің бірі дронды басқарудың және алынған деректерді өңдеудің техникалық күрделілігі болып табылады, бұл зерттеушілердің арнайы даярлығы мен біліктілігін талап етеді.

Бұдан басқа, дрондарды пайдалану жеке өмірдің бұзылуына, деректердің құпиялылығына және айналасындағылардың қауіпсіздігіне байланысты этикалық мәселелерді тудыруы мүмкін. Бұл аспектілер мұқият талқылауды және тиісті ережелер мен стандарттарды әзірлеуді талап етеді.

Аудио- және бейне жазбалар зерттелетін қоғамдастықтағы мәдениет пен мінез-құлықтың әртүрлі аспектілерін құжаттау үшін пайдаланылуы мүмкін. Бұл мәдени мұраның бірегей аспектілерін сақтауға және жеткізуге көмектеседі. Аудио- және бейнежазбаларды пайдалану этнографиялық зерттеулерде деректерді жинаудың маңызды әдісі болып табылады, ол зерттеуге қатысушылардың мәдениетінің, қарым-қатынасының, мінез-құлқының және өзара іс-қимылының әртүрлі аспектілерін тіркеуге мүмкіндік береді [5].

Этнографтар зерттеуге қатысушылармен аудио- немесе бейне сұхбат жасай алады, олардың барысында мәдениетке, дәстүрлерге, салт-дәстүрлерге, дүниетанымға және т.б. қатысты әртүрлі тақырыптарда әңгімелесу жүргізіледі. Бұл зерттеуге қатысушылардың нақты дәйексөздері мен сөздерін сақтауға мүмкіндік береді. Этнографтар зерттелетін қоғамдастықта болып жатқан мерекелер, салт-жоралар, билер, әндер және басқа да дәстүрлі мәдениет ұғымдары сияқты түрлі оқиғаларды құжаттау үшін аудио- немесе бейнежазбаларды пайдалана алады. Бұл осы оқиғалардың көрнекі және дыбыстық аспектілерін тіркеуге мүмкіндік береді. Бейнежазбалардың көмегімен этнографтар зерттеуге қатысушылардың ымдау, мимика, дене тілі және т.б. сияқты тілдік емес мінез-құлқын зерттей алады. Бұл зерттелетін

контексте адамдар арасындағы қарым-қатынас пен өзара әрекеттестікті жақсы түсінуге көмектеседі.

Аудио- және бейнежазбалар зерттелетін мәдениет пен қоғамды неғұрлым көрнекі нысанда көрсетуге мүмкіндік беретін деректі фильмдерді, аудиожазбаларды, бейнежазбаларды және басқа да медиаматериалдарды жасау үшін пайдаланылуы мүмкін. Аудио- және бейнеинтервью жазбалары этнографтарға зерттеуге қатысушылардың пікірлерін, көзқарастары мен пікірлерін егжей-тегжейлі талдауға мүмкіндік береді. Бұл зерттелетін мәселелерге қатысты ортақ тақырыптарды, үрдістер мен перспективаларды анықтауға көмектеседі. Аудио- және бейнежазбалар кейіннен талдау үшін, сондай-ақ болашақ зерттеулерде пайдалану үшін мұрағатталуы және сақталуы мүмкін. Бұл мәдениет пен қоғам туралы құнды деректерді ұзақ мерзімді перспективада сақтауға мүмкіндік береді.

Этнографиялық зерттеулерде аудио- және бейнежазбаларды пайдалану деректер жинауды байытады және зерттелетін мәдениет пен қоғамның әртүрлі аспектілерін неғұрлым терең және толық қамтуға мүмкіндік береді.

Осы әдістердің әрқайсысының өзінің артықшылықтары мен кемшіліктері бар және зерттеудің нақты мақсаттарына, қолжетімді ресурстарға және зерттелетін қоғамдастықтың ерекшеліктеріне байланысты пайдаланылуы мүмкін.

Этнографиялық зерттеулердің нәтижелері Қазақстан халықтары өмірінің мәдени, әлеуметтік және этникалық аспектілерін терең талдауды білдіреді. Бұл зерттеулер әр мәдениеттің бірегей қасиеттерін анықтап қана қоймай, олардың басқа этникалық топтармен өзара іс-қимылын, олардың қазіргі заманғы жағдайлар мен сын-қатерлерге бейімделуін, сондай-ақ мәдени мұраны сақтау және беру тәсілдерін түсінуге мүмкіндік береді.

Этнографиялық зерттеулер әрбір этностық топтың бірегей мәдени мұрасын сақтауға және жалғастыруға көмектеседі, этникалық қоғамдастықтар арасындағы толеранттылық, өзара түсіністік пен ынтымақтастыққа ықпал етеді, сондай-ақ мәдени даму және этникалық әралуандықты сақтау саласындағы мемлекеттік саясатты әзірлеу үшін негіз болып табылады [6].

Қазақстанның қазіргі заманғы қоғамын этнографиялық зерттеу осы көпұлтты елдің халықтары өмірінің мәдени, әлеуметтік және этникалық аспектілерін түсіну үшін қажетті құрал болып табылады. Олар бізге Қазақстанның мәдени мұрасының байлығы мен алуан

түрлілігін көруге мүмкіндік береді және толерантты әрі үйлесімді қоғамның дамуына ықпал етеді.

Жалпылай алғанда, этнографиялық зерттеулер қазіргі әлем жағдайында қоғамның үйлесімді дамуына ықпал ете отырып, мәдени өртүрлілікті сақтауда, түсінуде және құрметтеуде маңызды рөл атқарады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 М.Хаммерсли, П.Аткинсон. Этнография: Зерттеу принциптері. Routledge, 2019. <https://openu.kz/kz/book/etnografiya-qoldanu-principiteri>

2 Чеснов Я. В. Философская антропология народной культуры / Я. В. Чеснов. - М.: Канон + РООИ «Реабилитация», 2014. - 496 б.

3 Жумагаев Р. С. Сабденова Г.Е. Қазақстан тарихы этникалық зерттеулерде. - Т. 11 : Керейт. - Алматы : Алаш, 2011. - 367 б. Атамұра 2011 - г. ISBN 9965-765-41-3 22 - стр. ҚАЗАҚСТАН

4 Ержан Әбіш. Дрон – жаңа дәуір жетістігі. // Дидар газеті. 23.05.2019 [Электронды ресурс]. – URL: <https://didar-gazeti.kz/dron-zhaa-dur-zhetstg/>

5 Martyn Denscombe. Research Guide For small-scale social research projects. Fourth Edition. Open University Press, 2010.

6 Li Wei. Ethnography Origins, features, accountability, and criticality, 2020.

ЖАҒАНДАНУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТАРИХҚА ӘСЕРІ

АХМЕДОВА Л. Д.

педагог, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Мұсахан Қанапиянов атындағы жоғары колледжі, Павлодар қ.

КАИРГЕЛЬДИНОВА Н. К.

студент, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Мұсахан Қанапиянов атындағы жоғары колледжі, Павлодар қ.

Жаһандану мен тарих – өзара тығыз байланысты және бір-біріне әсер ететін екі маңызды сала. Жаһандану әлемнің түрлі салаларының интеграциясы мен өзара іс-қимылының процесі ретінде терең тарихи тамыры бар және жаңа тарихи контекстерді қалыптастырады.

Жаһандану-бұл елдер мен халықтардың өзара байланысты және өзара тәуелді болу процесі. Ол экономика, саясат, мәдениет және технология сияқты өртүрлі салаларда көрінеді.

Жаһандану тарихқа өртүрлі әсер етеді. Бір жағынан, ол елдер арасындағы ынтымақтастық пен өзара түсіністікті дамытуға, сондай-ақ жаңа идеялар мен технологияларды таратуға ықпал етеді. Екінші жағынан, ол теңсіздік пен жанжалдардың күшеюіне алып келуі мүмкін. Қарапайым тілмен айтқанда, жаһандану-бұл заттар мен адамдар шекарадан өтетін процесі білдіретін жан-жақты термин. Тауарлар мен қызметтерден бастап ақша мен технологияға дейін жаһандану бүкіл әлем бойынша заттарды жылжыту және бөлісу тәсілін жақсартады және жеделдетеді [1].

Ежелгі сауда жолдарынан бастап Халықаралық ұйымдардың құрылуына дейін идеялармен алмасу және сауда біздің заманымыздан бері бар.

Тарихи контекстегі жаһандану Шығыс пен Батысты байланыстыратын Ұлы Жібек жолы сияқты сауда желілерін дамытудан басталды. Бұл сауда маршруттары өртүрлі өркениеттер арасында тауарлар, мәдениет және идеялар алмасуға ықпал етті. Ұлы Жібек жолы сияқты сауда бағыттары тауарлар саудасын жеңілдетіп қана қоймай, түрлі өңірлер арасында мәдениет, дін, философия және өнердің алмасуына ықпал етті. Саяхатшылар, көпестер мен зерттеушілер мәдени қауымдастықты кеңейте отырып, жаңа идеялар мен тәжірибелер әкеліп отырды.

Сауда желілері экономиканың өсуіне, өңірлердің байуына және қолөнер мен өндірістің дамуына ықпал етті. Ұлы Жібек жолындағы Самарқанд, Бұхара және Қашғар сияқты сауда қалаларының гүлденуі сауда бағыттарын сүйемелдеген экономикалық әл-ауқаттың жарқын мысалы болып табылады. Сауда бағыттары халықаралық қатынастарды дамытуға және әр түрлі мемлекеттер арасындағы дипломатиялық алмасуға ықпал етті. Олар қауіпсіздікті қамтамасыз ету және сауда мүдделерін қорғау үшін шарттар, одақтар мен дипломатиялық миссиялар құруды ынталандырды.

Ұлы Жібек жолы тауарларды тасымалдап қана қоймай, технологияларды, ғылыми білімді және идеяларды да жеткізді. Оқ-дәрі, қағаз және компас сияқты қытайлық өнертабыстарды Батыс Еуропаға тарату техникалық прогресті дамытудағы маңызды үлестердің бірі болды. Ұлы Жібек жолы сияқты сауда бағыттары жаһандық сауда жүйесін қалыптастыруға елеулі үлес қосты, оның

шенберінде түрлі елдер мен өңірлер сауда мен ресурстар алмасуда өзара іс-қимыл жасады және бір-біріне тәуелді болды.

Осылайша, әлемдік сауда желілерінің, әсіресе Жібек жолының қалыптасуы жаһандану тарихында шешуші рөл атқарды, өртүрлі өркениеттер арасындағы тауарлар, мәдениет және идеялар алмасуға ықпал етті және әлемдік тарихқа терен әсер етті [2].

Халықаралық саяси оқиғалар әлемдік қатынастарды дамыту үшін жаңа жағдайлар мен контекст жасай отырып, қазіргі заманғы жаһанданудың қалыптасуына зор ықпал етті.

XIX-XX ғасырдың басында батыс елдерінің колониалдық экспансиясы жаһандық империялар құруға және еуропалық державалардың әлемнің басқа өңірлеріне ықпал ету аясын кеңейтуге алып келді. Бұл метрополиялар мен колониялар арасында сауда және экономикалық байланыстар орнатуға, сондай-ақ тауарлар, ресурстар мен мәдениет алмасуға ықпал етті. Бірінші және Екінші дүниежүзілік соғыстар әлемдік саясатқа, экономикаға және қоғамға терен әсер етті. Соғыстар ескі саяси және экономикалық құрылымдардың бұзылуына, сондай-ақ халықаралық қатынастарды қайта пайымдауға және Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ) сияқты жаңа халықаралық ұйымдарды құруға алып келді. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін отарлық империялардың ыдырауы көптеген жаңа тәуелсіз мемлекеттердің пайда болуына және әлемнің геосаяси картасының өзгеруіне әкелді. Бұл халықаралық қатынастарды дамытуға және өртүрлі елдердің жаһандық экономикалық жүйеге интеграциялануына жаңа мүмкіндіктер туғызды. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін халықаралық ынтымақтастыққа жәрдемдесу және әлемдік тәртіпті нығайту мақсатында БҰҰ, Халықаралық валюта қоры (ХВҚ) және Дүниежүзілік сауда ұйымы (ДСҰ) сияқты халықаралық ұйымдар құрылды. Бұл ұйымдар жаһандануға жәрдемдесуде және халықаралық сауданы, қаржы мен экономикалық дамуды ынталандыруда шешуші рөл атқарады.

Осылайша, халықаралық саяси оқиғалар халықаралық қоғамдастықтың интеграция процесін жеделдете және әлемдік экономика мен мәдени алмасуды дамыту үшін жаңа жағдайлар жасай отырып, қазіргі заманғы жаһандануды қалыптастыруға зор ықпал етті.

Кеме қатынасы, телеграф және интернет сияқты технологиялар мен байланыс саласындағы тарихи инновациялар жаһандануды жеделдетіп, адамдардың, тауарлардың және ақпараттың бүкіл әлем бойынша қозғалысын жеңілдетті. Технологиялар мен

коммуникацияларды дамыту адамдардың, тауарлар мен ақпараттың бүкіл әлем бойынша қозғалысын жеделдете отырып, жаһандану процесінде шешуші рөл атқарады. Кеме қатынасы, темір жол, автомобиль және өуе тасымалы сияқты көлік саласындағы тарихи инновациялар адамдар мен тауарлардың бүкіл әлем бойынша қозғалысының жылдамдығы мен қол жетімділігін едәуір арттырды. Бұл сауда желілерін кеңейтуге және түрлі елдер мен өңірлердің экономикаларын ықпалдастыруға мүмкіндік берді. Телеграфты, телефонияны, радио мен теледидарды дамыту адамдар арасында алыс қашықтыққа ақпаратпен және коммуникациямен жылдам алмасуға мүмкіндік берді. Бұл жаһандық байланыстар мен интеграцияны тереңдетуге ықпал ете отырып, уақытша және кеңістіктік кедергілерді айтарлықтай азайтты. XX ғасырдың аяғында интернет пен цифрлық технологияның пайда болуы біздің ақпарат алмасу тәсілінде нақты революциялық өзгеріске әкелді. Интернет бүкіл әлем бойынша миллиардтаған адамдар үшін жедел байланыс пен білім алмасуды құра отырып, негізгі байланыс құралы және ақпарат көзі болды. Смартфондар мен планшеттер сияқты мобильді құрылғыларды тарату адамдарға әлемнің кез келген жерінде қарым-қатынас жасау және жұмыс істеу үшін үнемі байланыста болуға және қол жетімді болуға мүмкіндік берді. Бұл жаһандық ұтқырлық пен интеграцияны айтарлықтай күшейтті. Автоматтандыру, роботтандыру және 3D-басып шығару сияқты өндірістің қазіргі заманғы технологиялары әлемдік сауданың ұлғаюына және өндірістік тізбектердің интеграциясына ықпал ете отырып, өндірістің және тауарларды тасымалдаудың тиімділігін жақсартты.

Осылайша, технологиялар мен коммуникацияларды дамыту адамдардың, тауарлар мен ақпараттардың қозғалысын жеңілдете отырып, елдер мен өңірлер арасындағы өзара байланыс пен өзара тәуелділікті тереңдете отырып, жаһанданудың негізгі қозғалтқышы болып табылады.

Индустрияландыру, халықаралық қаржы институттарын құру және әлемдік сауданы кеңейту сияқты тарихи экономикалық өзгерістер өртүрлі елдер арасындағы экономикалық өзара тәуелділіктің тереңдеуіне алып келді. XIX ғасырда басталған индустрияландыру процесі өндірістің айтарлықтай өсуіне және көптеген елдердің экономикалық дамуына алып келді. Өнеркәсіптің дамуы тауарлар өндірісі мен саудасы көлемінің ұлғаюына, сондай-ақ елдер арасында жаңа нарықтар мен сауда

байланыстарын құруға ықпал етті. Халықаралық валюта қоры (ХВК) және Дүниежүзілік банк сияқты халықаралық қаржы институттарын құру әлемдік қаржы жүйесін тұрақтандыруға және дамушы елдер үшін қаржылық көмекті қамтамасыз етуге ықпал етті. Бұл институттар да әлемдік экономика мен қаржыны реттеуде негізгі рөл атқарады. Жаһанданудың маңызды факторы сауда кедергілерінің төмендеуімен, халықаралық сауда келісімдерінің құрылуымен және халықаралық логистиканың дамуымен ынталандырылған әлемдік сауданың кеңеюі болып табылады. Бұл елдер мен аймақтар арасындағы тауарлар мен қызметтер саудасының ұлғаюына әкелді. Халықаралық корпорациялар мен трансұлттық компанияларды дамыту жаһанданудың маңызды элементтерінің біріне айналды. Бұл компаниялар жаһандық жеткізу тізбектерін құрып, капитал, технологиялар мен білім ағынын қамтамасыз ете отырып, түрлі елдерге инвестиция салады. Экономикалық трансформациялар еркін сауда аймақтарын, экономикалық одақтар мен өңірлік интеграциялық блоктарды құру арқылы әртүрлі елдердің экономикаларының интеграциясын тереңдетуге ықпал етеді. Бұл заңнаманы жақындастыруға, сауда кедергілерін қысқартуға және елдер арасындағы тауарлар, қызметтер мен капитал ағынын ұлғайтуға ықпал етеді [3].

Осылайша, экономикалық трансформациялар әртүрлі елдер мен өңірлер арасындағы экономикалық интеграцияны тереңдетуге және әлемдік экономикалық даму үшін жаңа мүмкіндіктер жасауға ықпал ете отырып, жаһандану процесінде шешуші рөл атқарады.

Жаһандану әртүрлі мәдениеттердің элементтерін біріктіру және жаңа жаһандық мәдени тенденцияларды құру арқылы жаңа мәдени шындықтарды қалыптастырады. Көші-қон, отаршылдық және пікір алмасу сияқты тарихи оқиғалар әлемдік мәдени сахнаның қалыптасуына әсер етеді. Мәдени өзара әрекеттесу жаһандану процесінде шешуші рөл атқарады, жаңа мәдени шындықты қалыптастырады және әлемдік мәдени сахнаны байытады. Көші-қон ағындары мәдени дәстүрлердің араласуына және көпұлтты қоғамдардың құрылуына ықпал етеді. Мигранттар өздерінің мәдени тәжірибелерін, тілдерін, діндері мен әдет-ғұрыптарын өздерімен бірге алып келеді, мәдени әртүрлілікті қалыптастыруға және будандастыруға үлес қосады [4]. Отаршылдықтың тарихи процестері тәуелді аумақтарға отарлаушылардың мәдени элементтерін әкелді, сонымен қатар жергілікті мәдениеттерге қарсылық пен бейімделуді тудырды. Постколониялық қоғамдар отаршылдық мұрасымен

күресуді жалғастыруда және өздерінің мәдени ерекшеліктерін қалпына келтіруге және сақтауға тырысады.

Трансұлттық медиа және мәдени индустрия: кино, музыка, теледидар және әдебиет сияқты әлемдік медиа бүкіл әлем бойынша мәдени өнімдер мен идеяларды таратудың қуатты құралы болып табылады. Жаһандық мәдени тенденциялар трансұлттық медиа корпорациялар мен мәдени индустрияның арқасында қалыптасуда. Халықаралық туризм мен студенттермен алмасудың өсуі әртүрлі елдер мен мәдениеттер арасындағы мәдени алмасу мен өзара түсіністікке ықпал етеді. Туристер мен студенттер әртүрлі елдердің мәдени мұраларын зерттеп, таңданып, мәдени байытуға ықпал етеді. Интернет және әлеуметтік медиа бүкіл әлемдегі адамдарға виртуалды қауымдастықтар мен мәдени алмасу желілерін құру арқылы ақпарат, идеялар, пікірлер мен мәдени өрнектермен алмасуға мүмкіндік береді.

Осылайша, мәдени өзара іс-қимыл жаһандану процесінің ажырамас бөлігі болып табылады, жаңа мәдени шындықтарды, жаһандық мәдени тенденцияларды және мәдениетаралық өзара түсіністікті қалыптастыруға ықпал етеді.

Жаһандану-бұл тарихқа әртүрлі әсер ететін күрделі процесс. Оның мүмкіндіктерін пайдалану және тәуекелдерді азайту үшін жаһанданудың оң және теріс салдарын түсіну маңызды. Жаһандану-бұл қоғамның тарихы мен дамуына оң және теріс әсер ететін күрделі және көп қырлы процесс. Жаһанданудың оң және теріс салдарын түсіну, оның мүмкіндіктерін адамзат пен қоғамның игілігі үшін пайдалану, сондай-ақ тәуекелдер мен қиындықтарды азайту маңызды [5].

Жаһанданудың оң салдары:

- экономикалық өсу - жаһандану әлемдік экономиканың интеграциясына, сауданың, инвестициялардың ұлғаюына және жаңа жұмыс орындарын құруға ықпал етеді. Бұл көптеген елдерде экономикалық өсуге және кедейліктің төмендеуіне ықпал етуі мүмкін.

- технологиялық инновациялар - жаһандану ғылыми және технологиялық жетістіктерді ынталандыру арқылы технологиялық білім мен инновациялармен алмасуға ықпал етеді. Бұл өмір сапасын жақсартады, ақпаратқа қол жеткізуді жеңілдетеді және жұмыс жағдайын жақсартады.

- мәдени алмасу - жаһандану әртүрлі халықтар мен мәдениеттер арасындағы мәдени алмасу мен түсіністікке жол ашады. Бұл

толеранттылық, өзара сыйластық және түсіністік идеясының таралуына ықпал етеді.

- халықаралық ынтымақтастық - жаһандану климаттың өзгеруі, кедейлікпен күресу және бейбітшілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету сияқты жаһандық мәселелерді шешу үшін халықаралық ұйымдар мен форумдар құруға ықпал етеді.

Жаһанданудың теріс салдары:

теңсіздік - жаһандану бай және кедей аймақтар мен халықтың топтары арасындағы алшақтықты күшейте отырып, ішкі және елдер арасындағы экономикалық теңсіздікті тереңдете алады.

- мәдени әртүрлілікке қауіп - жаһандану процесінде күшті мәдениеттер жергілікті мәдени дәстүрлер мен сәйкестіктерді басып, выттыстыра алады, бұл гомогенизацияға және мәдени әртүрлілікті жоғалтуға әкелуі мүмкін.

- экологиялық мәселелер - жаһандану қоршаған ортаның ластануы, табиғи ресурстардың сарқылуы және өндіріс пен тұтынудың кеңеюі нәтижесінде климаттың өзгеруі сияқты экологиялық проблемалардың күшеюіне әкелуі мүмкін.

- ұлттық қауіпсіздік қатерлері - жаһандану терроризм, трансұлттық қылмыс және жаппай қырып-жою қаруының таралуы сияқты ұлттық қауіпсіздікке жаңа қауіптер тудыруы мүмкін [6].

Сондықтан жаһанданудың жағымды және жағымсыз жақтарын ескеру, оның салдарын басқарудың тиімді стратегияларын әзірлеу және әділетті және тұрақты әлемдік жүйені құру өте маңызды болып табылады

Қорытындылай келе, жаһандану тарихқа айтарлықтай әсер етеді деп айтуға болады, адамзат қоғамының дамуына жаңа контексттер мен сын-қатерлер қалыптастырады. Экономикалық, әлеуметтік, мәдени және саяси аспектілерді біріктіретін бұл күрделі процесс әлемдік жүйеде терең өзгерістерге және әртүрлі халықтар мен елдер арасындағы қатынастарға әкеледі.

Жаһанданудың оң әсері оның экономикалық өсуді, технологиялық инновацияларды, мәдени алмасуды және халықаралық ынтымақтастықты ынталандыру қабілетінде жатыр. Ол прогресс пен өркендеудің жаңа мүмкіндіктерін жасай отырып, даму мүмкіндіктерін кеңейтеді.

Алайда жаһанданудың жағымды жақтарымен бірге жағымсыз салдары да бар. Теңсіздік, мәдени әртүрліліктің жоғалуы, экологиялық проблемалар және ұлттық қауіпсіздікке төнетін

қауіптер - бұл жаһандану жағдайында қоғамдар кездесетін қиындықтар [7].

Жаһанданудың оң да, теріс де аспектілерін түсіну, оның мүмкіндіктерін адамзаттың прогресі мен әл-ауқатына жәрдемдесу үшін пайдалану, сондай-ақ осы процеспен байланысты қауіп-қатерлер мен сын-қатерлерді барынша азайту үшін маңызды. Тек бірлескен күш-жігер және жаһанданудың салдарын терең түсіну арқылы ғана біз болашақ ұрпақ үшін әділетті, орнықты және бейбіт әлем құра аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Германова Т. Международный научный журнал «ВСЕМИРНЫЙ УЧЕНЫЙ» Выпуск № 7, Том 1. УДК 462

2 Бурбаев Т.К., Жаһандану және қазақ менталитеті, Қарағанды университетінің хабаршысы, 2009.

3 Moahi K. (2007). Globalization, knowledge economy and the implication for Indigenous knowledge. International Review of Information Ethics, 7, 1-8.

4 Омарбекова Г. Ә. Тіл және жаһандану: Оқу құралы. – Нұр-Сұлтан: «Fastprint» баспасы, 2019. – 160 б.

5 Глобализация: сущность, противоречия, перспективы / под ред. В.И. Иноземцева. М.: Экономика, 2002.

6 Глобализация: экономические и социальные последствия / под ред. В.И. Яковца. М.: Экономика, 2004.

7 Экономические и социальные последствия глобализации / А.В. Смирнов // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 5: Экономика. 2004. № 3. С. 12–18.

XX ҒАСЫРДЫҢ 30-ШЫ ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚ ЖӘНЕ КАННИБАЛИЗМ (ПАВЛОДАР Өңірінің тарихи деректері бойынша)

БЕЙСЕНБІ Т.

студент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

КАСКАБАСОВА А. А.

аға оқытушы, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

XX ғасырдың 30-шы жылдарындағы Қазақстандағы ашаршылық жан-жақты зерттеліп, бұл ұлттық трагедия туралы әр жыл сайын жаңа мағлұматтар алып тұрсақ та, ашаршылық жылдарындағы адамдардың каннибализмге мәжбүр баруы фактілеріне бөлек тоқталатын монографиялар, диссертациялар, кітаптар немесе мақалалар секілді ғылыми еңбектер әлі шыққан жоқ. Бірақ Қазақстандағы ашаршылық жылдарында каннибализм фактілері соншалықты кең таралмаса да, ашаршылық жылдарындағы осындай оқиғалар тек қана бұл жылдардың қазақ халқы үшін қандай зор трагедия болғандығын ғана анық көрсетеді. Ал Павлодар өңірінде ашаршылық кезінде бұл туралы мұрағаттардағы құжаттарда көбінесе айтылмаса да, ал егер айтылса, онда олар толық сипатталмайды. Сондықтан ашаршылық жылдарындағы осы тақырыптағы оқиғалар көбінесе ауызекі жолмен таралған болатын, осыған орай ашаршылық жылдарындағы каннибализмнің таралуын нақты анықтау мүмкін емес дерлік [1, 32 б.]. Сондықтан бұл ғылыми мақалада қазіргі Павлодар облысындағы XX ғасырдың 30-шы жылдарындағы Қазақстандағы ашаршылық уақыты кезіндегі каннибализм фактілері талданатын болады.

Қазақстандағы ашаршылық жылдарындағы каннибализм факторын бөлек зерттелмегендіктен, оның тарихнамасы ашаршылық кезіндегі басқа ерекшеліктеріне қарағанда кедейірек боп көрініп тұр. Бірақ Қазақстандағы ашаршылық жылдарындағы каннибализм факторы кішігірім түрде Сара Кэмеронның «Голодная степь: Голод, насилие и создание Советского Казахстана» атты кітабында қарастырылады. Сонымен қоса Роберт Киндлердің «Сталинские кочевники: власть и голод в Казахстане» деген кітабында ашаршылық жылдарындағы каннибализм факторына кішігірім анализ беріп оны жан-жақты қарастыруға тырысқан болатын еді.

Бұл мақала негізінен Павлодар өңіріндегі ашаршылық қатысты «Из истории массового голода в Павлодарском Прииртышье. 20-е – 30-е годы XX века. Сборник документов и материалов. Караганда»

құжаттар жинағына және Павлодар облысындағы ашаршылық туралы ғылыми мақалаларға сүйінеді.

1929 жылдан бастап астық жинаудың жоспардағы көрсеткіштерінің өсуі кенеттен басталған болатын, ал астықты жинаудың өзі шаруалармен соғысқа айналған болатын. Астық жинаудың жоспарлары жылдан жылға өсе бастаған. Солай 1929-1930 жылдары үшін 2 млн. 300 мың пұт көлемдегі астық жинау керек деген талап қойылса, онда 1930-1931 жылдары үшін астық жинаудың жоспары 3 есе ұлғайған болды. Енді бұл жылы округтың шаруалары 7 млн. 750 мың пұт астық жинауға міндетті болды. Орталық жоғарыдан келген астық жинау бойынша жоспарды шаруаларды күшпен орындауға мәжбүрледі. Солай 1929-1932 жылдары мемлекеттегі ауыл шаруашылығымен басқару мен жоспардағы барлық шығындар сталиндік тоталитарлық жүйенің әміршіл-әкімшіл тәсілмен шешілетін болды. Енді осы уақыттан бастап мемлекет өз экономикалық жоспарын орындау жолында шаруаларға қарсы күшті қолдану мемлекеттік саясатқа айналған болатын [2, 269–270-бб.].

Бұл жылдары өткізілген басқа ет, май және мал сияқты дайындаулар да сондай әміршіл-әкімшіл жүйемен орындалған болды. 1929–1930 жылдары округтағы күшпен өткізілген ет, май, мал және астық дайындаулардың күшпен жүргізілудің нәтижесінде басталған азық дағдарысы жаппай ұжымдастыру саясатын өткізудің нәтижесі тек қана одан әрі қарай ауырлатқан болды. Ашаршылықтың пайда болуына екі деңгейде өткізілген екі тарихи оқиға ең көп әсер еткен болатын. Ол 1929 жылдың қараша айында сталиндік жетекшіліктің күшпен азық дайындаудағы әміршіл-әкімшіл әдістерді бекіткен БК(б)П-ның Орталық Комиссиясының пленумы және 1929 жылдың желтоқсан айында БК(б)П-ның Орталық Комиссиясының пленумының үкімін қалай орындау керектігін шешкен Казкрайкомның БК(б)П-ның пленумы болатын еді. Ал 1930 жылы кулактарды тап ретінде жою мен колхоздарды дамытудың жолдары КСРО БК(б)П Орталық Комитеті мен Халық комиссарларының кеңесінің шешімдерінің негізінде ұжымдастыру саясаты заңнамалы түрде толықтай рәсімделгеннен кейін ашаршылық трагедиясының масштабтары одан әрі ұлғайған болды.

Сурет 1 – Д. П. Багаевтың ашаршылық жылдарында Павлодар уезінен көшіп кетушілердің фотосуреті.

Роберт Киндлер өзінің «Сталинские кочевники: власть и голод в Казахстане» деген кітабында Қазақстандағы ашаршылық жылдарында милиция мен КСРО ХКК қарамағындағы Біріккен мемлекеттік саяси басқармасының қызметкерлері каннибализм оқиғаларын толық сипаттап адам өліктері қандай жағдайда табылғанын толық түрде сипаттаған деп жазады. Олар бас терілерінің қалдықтарын, кесілген бауырларды, жүректерді және бүйректерді, лақтырып жатқан аяқ-қолдарды және адам мүшелері жатқан қазандарды толық сипаттаған болатын. Каннибализм оқиғаларының барлық ерекшеліктерін сипаттаған кезде осы мәселені сипаттаған мемлекеттік қызметкерлер сондай зорлық-зомбылыққа баруға адамдарды қандай себептер иитеген екенін анықтағысы келген еді [3, 239 б.].

Бірақ Қазақстандағы ашаршылық кезіндегі каннибализмнің әр фактысы Роберт Киндлер өз кітабында айтқандай толық түрде барлық құжаттарда сипатталған жоқ. Кейде құжаттарда каннибализм фактілерін сипаттаусыз жай ғана атап онымен ғана шектелген болатын.

Павлодар өңіріндегі каннибализм фактілерін толық немесе толық емес түрде атап шығатын негізгі құжаттар Қарағанды

қаласында 2021 жылы басылған «Из истории массового голода в Павлодарском Прииртышье. 20-е – 30-е годы XX века. Сборник документов и материалов.» атты құжаттар жинағында кездеседі. Олар: 1932 жылдың БК(б)П-ның Павлодарлық аудандық комитетінің БК(б)П-ның бюросының аштықтан зардап шегіп тұратындарға көмек көрсету туралы жабық қаулысы мен Павлодар ауданының халық арасындағы аштық туралы фактілерінің жинағы.

Солай Павлодар облысындағы азық жағдайы соншалықты ауыр халға жеткені соншалық кейбір ауылдарда адамдар адамдардың өліктерін жеуге мәжбүр болды. 1932 жылдың БК(б)П-ның Павлодарлық аудандық комитетінің БК(б)П-ның бюросының аштықтан зардап шегіп тұратындарға көмек көрсету туралы жабық қаулысында Павлодар ауданының 2-3 ауданында каннибализм фактілері байқалғаны туралы айтылды [4, 193–194-бб.].

Бұл құжатта каннибализм фактысының бірнеше ауылда болғаны ғана айтылады. Бірақ қандай ауылдарда және әрбір ауылда каннибализмнің неше құрбаны болғаны мен соның толық сипаттамасы мүлде кездеспейді.

Павлодар ауданының халық арасындағы аштық туралы фактілерінің жинағында Павлодар ауданындағы каннибализм фактілері байқалғаны туралы баяндалады. Солай Павлодар ауданының № 2 шаруашылық ауданында орналасқан қой фермасында тұратын И. Темірбайдың балалары қашқан Б. Сламбектің анасы мен 3-жасар қызының өліктерін түнде пісіріп жеген болатын. Бұны көрген Т. Ешімнің зайыбы сол түнде қой фермасының бастығы Саудабаевқа келіп бұл фактілерді айтқан болды. Ферманың жетекшісі Саудабаев пен шабан бұл үйге таңертен келгенде бұлар тағы да адам етін пісіріп тұрғанын көрді. Каннибалдар балта мен пышақпен қаруланып өлікті берген жоқ. Олардың сөзінше олардың аш болғаны соншалық олар тірі адамды да жеуге дайын боп тұр [5, 245-б.].

Сурет 2 – Павлодар қаласындағы Ашаршылық құрбандарына арналған ескерткіш. Фото атворы: Анна Уралова

Бұл құжат жоғарыда айтылған құжатқа қарағанда көптеген ауылдағы аштық кезіндегі каннибализм фактілерінің барлық дерлік егжей-тегжейліліктері толық сипатталған болатын еді. Каннибалдардың осындай зорлық-зомбылыққа барған себептері де сипатталған болды. Яғни, бұл құжатта кеңес билігінің қызметкерлері осы каннибализм фактілерін толық сипаттауға тырысқан еді.

1997 жылдан бастап Қазақстанда жыл сайын 31 мамыр күні саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу күні ретінде бекітілді. Бірақ 2012 жылы Қазақстанда «Қазақстандағы аштық: халықтың трагедиясы мен тарих сабақтары» тақырыбындағы халықаралық ірі конференция өткеннен кейін 2012 жылдан бастап бұл күнді өткізілген кезде саяси қуғын-сүргін құрбандарымен бірге ашаршылықтың да құрбандары айтылатын болды [6, 458-б.].

2012 жылы 1932–1933 жылдар арасындағы ашаршылықтың құрбандарын жаппай жерлеген ескі мұсылман зираттың шетінде ашаршылық құрбандарына арналған ескерткіш ашылды [7]. Және бұл ескерткіш Қазақстан Республикасындағы ашаршылық құрбандарына арналған алғашқы ескерткіштерінің бірі боп табылады [8, 184-б.].

Қорыта келсек, онда кенестік құжаттарда ашаршылықтың ауыр жағдайларын көбінесе толық ашатынына қарамастан каннибализм туралы фактілері аса көп кездеспейді. Бірақ егер де ондай фактілер кездесе бұл мұрағаттық құжаттарда олардың егжей-тегжейліктері көбінесе толық баяндалады. Әрине, каннибализм фактілерінің айтылуына ғана тұратын да мұрағаттық құжаттар кездеседі. Сонымен қоса, ашаршылық жылдары кезіндегі каннибализм фактілерін зерттеу ашаршылық жылдарының басқа жақтарына қарағанда зерттеу қиынырақ боп келеді, өйткені ашаршылық жылдарындағы каннибализм фактілері көбінесе ауызекі жолмен ұрпақтан ұрпаққа, отбасылық оқиғалар арқылы таралған болатын еді. Сондықтан Қазақстандағы ашаршылық жылдарындағы осы каннибализм факторын толық жан-жақты зерттеу үшін болашақ зерттеушілер бұл туралы отбасылық ауызекі әңгімелерді де олардың көбінесе толықтай нақты еместігіне қарамастан қолдану керек болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Ахмедов Ф. Сол бір ауыр жылдарда // Қызылдар қырғыны. Аңыз Адам. 2013. № 4. – 32 б.
- 2 Макажанова К.Г. «Годы трагедии и скорби» // Из истории массового голода в Павлодарском Прииртышье. 20-е – 30-е годы XX века. Сборник документов и материалов. Караганда., 2021. – 269-270 бб.
- 3 Киндлер Р. Сталинские кочевники: власть и голод в Казахстане Роберт Киндлер; [пер. с нем. Л. Ю. Пантиной]. - М. : Политическая энциклопедия, 2017. - 382 с. - (История сталинизма). – 239 б.
- 4 ГАПО. Ф.1-п. Оп.1. Д. 54. Л. 31, 31об. Подлинник. Машинопись. // Из истории массового голода в Павлодарском Прииртышье. 20-е – 30-е годы XX века. Сборник документов и материалов. Караганда., 2021. – 193-194 бб.
- 5 ГАПО. Ф.1-п. Оп.1. Д.70. Л.2, 2 об., 3, 3 об. Заверенная копия. Машинопись. // Из истории массового голода в Павлодарском Прииртышье. 20-е – 30-е годы XX века. Сборник документов и материалов. Караганда., 2021. – 245 б.
- 6 Сара Камерон Голодная степь: голод, насилие и создание Советского Казахстана. Пер. с англ. А. Терещенко. М.: НЛЮ, 2020. – 458 б.

7 Памятник жертвам Голодомора открыли на кладбище // Радио Азаттык. 31.05.2012. - <https://rus.azattyq.org/a/golodomor-famine-kazakhstan-monument-pavlodar/24599729.html>

8 Рыжичкин Н.Н. «Постсоветский Казахстан. Пути формирования национальной идентичности» // журнал «Свободная мысль», 2020 г., №3 – 184 б.

ВЛИЯНИЕ МОНГОЛЬСКОГО НАШЕСТВИЯ НА РАЗЛИЧНЫЕ АСПЕКТЫ КАЗАХСКОГО ОБЩЕСТВА

ГРИЩЕНКО А. В.

студент, Павлодарский педагогический университет
имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар

АХМЕТОВА Ж. А.

студент, Павлодарский педагогический университет
имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар

ЖАКИБАЕВА Г. Б.

научный руководитель, PhD, Павлодарский педагогический
университет имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар

В течение всей истории проблематика развития многих процессов казахского общества напрямую связаны с внешними факторами. Одним из таких факторов является монгольское нашествие 1218–1221 годов. Рассмотрение последствий данного события на развитие регионов в разных сферах в долгосрочной перспективе важно для более глубокого понимания, как данное событие повлияло на эволюцию всех сфер общества в определенный отрезок истории, а также на связь последующих событий. В данной работе выделены несколько направлений, а конкретно экономическое, политическое и культурно-общественное, поскольку при их изучении будет явно заметно динамику влияния завоевания и последующее следствие, которое отталкивалось от произошедшего события. Данная статья нацелена на важность понимания и анализа влияния конкретных фрагментов истории в рамках тенденции современного развития.

Одно из основных направлений, которое влияет на все остальные – это политика. В силу того, что завоевание включает в себя завоевание власти, политический уклад региона меняется. Когда власть попала в руки Чингисхана – народы были вынуждены подчиняться его своду законов «Яса», в котором написано, например: «Кто лжет с намерением, или восхвалением, или кто

подсматривает за поведением другого, или вступает между двух спорящих и помогает одному против другого, тоже предается смерти» или «Кто найдет бежавшего раба или убежавшего пленника и не возвратит его тому, у кого он был в руках, подвергается смерти» [1, с. 52]. В дальнейшем ряд законов были заимствованы для написания Тауке ханом уже казахского свода правил «Жеты Жаргы». Свод законов Чингисхана послужил определенным толчком в развитии собственных законов и установлении более честных решений по отношению к людям в случае правонарушений. Более того в последствии «Жеты Жаргы» пользовались достаточно долгое время, что говорит о качестве изложенных законов и хорошей основе, которая была дана монголами [1].

Территория будущего Казахстана – это Центральная Азия и стратегически важный регион, поэтому именно здесь находились ставки ханов, их приближенные. Если в отдаленные места изредка могли заехать военные, которые занимались мародерством и, кроме как материальной угрозы за собой ничего не несли, то там, где находится ставка монгольского хана, наблюдение за коренным населением проходило строже, практиковалась насильственная пропаганда. Тем не менее, централизованная политика с административными центрами монголов смогла соединить ранее разрозненные группы, и даже в отдаленных местах завоеванной территории их влияние было огромным. Представительная власть не менялась, монголам не было выгодно ставить своих, так как это повлекло еще больше недовольств со стороны общества, но они уже подчинялись центру, который раздавал «ярлыки» тем, кто не был способен на восстание или защиту своей территории, но жаждал власти. Ярлыки чаще всего использовались на территории Руси, которые предоставляли власть одного князя над всеми остальными княжествами, а тот, у которого ярлык, приезжал к хану, привозил подарки и докладывал об обстановке. Тем самым монгольский хан поддерживал власть на огромной территории, не находясь на ней напрямую [2, с. 4, 6]. Продолжалось укрепление феодализма, причем самого отсталого его проявления, где практиковался рабовладельческий уклад, тем не менее, со временем местные феодалы пытались вести борьбу, что привело к созданию Ак Орды и Могулистана [1]. Говоря о влиянии монголов на политику, можно выделить положительные аспекты в виде создания основы для будущего законодательства и государственного устройства, которые повлияли на создание новых государств, а впоследствии

и собственного независимого ханства. Так и негативные аспекты, которые проявлялись в разрушении и насилии по отношению к коренному населению, что подавляло и вынуждало подчиниться. Политика монголов была жестокой по отношению к народу, провоцировала восстания и несогласие внутри общества, а также стала показательной для будущих правителей, которые еще долгое время избирались по потомству Чингисхана, тем самым пронося его политику годами [1].

Следующим направлением, на которое монгольское нашествие оказало значительное влияние, была экономика. Само завоевание, а точнее его процесс, повлиял очень плачевно. Уничтожение полей, городов и поселений остановило торговлю и связь между ними, произошел упадок хозяйства, поселения были разграблены, население подверглось обложению и налогам, дестабилизировали экономическую связь Южного Казахстана с другими частями обширной степи [6]. Со временем экономическая составляющая налаживалась, но не для самого населения, оно регулярно подвергалось насилию со стороны новой власти, но способствовали международной торговле. Находясь в Центральной Азии, монголы заняли доминирующую позицию на Великом Шелковом Пути, стимулировали торговлю между Китаем и другими странами. Феодальный строй так же влиял и на экономику [1].

Распределение ресурсов проходило более эффективно, несмотря на то, что большую часть сельского хозяйства завоеватели разрушили, им было не выгодно владеть отсталым регионом, к тому же строй самих монголов был скотоводческим. Поэтому путем того же распределения и внедрения своих устоев, они развивали то же сельское хозяйство и ремесла, к примеру кирпичеобжигательное ремесло начало развиваться во второй половине XIII века, подобные мастерские были найдены в Отраре. Или в конце XIII века вновь начало развиваться стеклоделие. В том же Отраре были найдены обломки стеклянных бокалов, графинов и чаш, которые так же играли роль в торговле. Внедряли новые методы орошения и ирригации, но чаще всего путем эксплуатации коренного населения. Вследствие чего народ голодал и был беден [2]. Если анализировать экономическое влияние монгольского нашествия, то развитие торговли между отдаленными регионами положительно сказалось на дальнейшем развитии международных торговых отношений и после. Это было огромным шагом для региона, но, несмотря на это, коренное население потеряло слишком много и

подвергалось гонениям, налоги, которые собирались, были чуть ли не последними средствами к существованию. Поэтому, когда мы говорим об экономическом положении всего региона, то это в целом положительная динамика развития торговых взаимоотношений и участие в мировой экономике, разрушение городов в долине реки Или, но возрождение в долинах рек Чу и Талас, деятельности монетного двора в городе Отраре, где выпускались монеты [2, с. 4]. Денежная реформа правителя Чагатайского улуса в 1321 году ввела в оборот на территории государства серебряные динары – кебеки, однако если рассматривать население и людей, то тут скорее динамика негативная. Бедность людей преследовала еще долгое время, оправиться и восстановить в постоянном давлении свое экономическое положение практически невозможно, большое количество людей умирало от голода или от болезней. Наступал демографический кризис, который так же влиял на материальное положение, снижение рабочей силы, неспособность прокормить семьи, которые в то время были большими. И в случае, даже если получалось стабилизировать свое положение, мародеры регулярно грабили поселения и забирали все: еду, вещи, скот, убивали и забирали людей, не оставляя средств для дальнейшего существования [2].

Так же стоит затронуть не только экономическую и политическую стороны, но и социально-общественную. Как и в любом другом государстве, социально-общественная жизнь имеет важное место. Она является основой для устойчивого и процветающего государства, а также играет ключевую роль в обеспечении благополучия и развития. Социально-общественная жизнь монголов частично влияла на саму продолжительность государства, контроль над общественностью помогал держать государство в «своих руках». Монгольская империя просуществовала немало (1262–1368), что уже о многом говорит. Такой срок не мог не сказаться на самом коренном населении. Нашествия монгольской империи влияли на завоеванные государства [6]. Вдобавок, монгольское иго ощутимо повлияло и на другие регионы. К примеру, на Русь, тем самым «затормозив» ее развитие не только, как государство, но и общественную жизнь, инфраструктуру, культуру. К примеру: «Взяв Москву, которую он сжег, Субэдэй не только заблокировал Владимир, но и стал угрожать всему русскому северу, включая богатый Великий Новгород, финансовую основу могущества великого князя.» [6, с. 58–59]. То, какие экономические

потери и упадки понесли завоеванные государства - были настолько огромны, что для их восстановления понадобились десятки лет, а людям пришлось адаптироваться под новые устои и правила [6]. К тому же, монгольское общество было построено на принципе военной аристократии, в котором военные достижения были основой социального статуса. Логично полагать, что хан – самое главное лицо в государстве. После хана главенствующую роль в иерархии занимали его приближенные родственники. Само общество было разделено на: чиновников, военных, простолюдин. У каждого класса были свои обязанности для поддержки государства. Чиновники занимались административными делами, могли быть советниками хана. Военные отвечали за защиту государства и тоже имели доминирующую роль в силу военно-феодалного типа государства. простолюдины же занимались сельским хозяйством.

Классовая иерархия - основополагающая часть в любом государстве, она везде была и будет, а понимание этого позволяет нам понять систему в целом, как она развивалась и на чем строилась во временном промежутке, завися от внешних и внутренних факторов. Поэтому, таким образом, монголы оставили после себя Казахскому ханству «ак суйек» («белая кость»). Они являются началом феодальных отношений в Казахском ханстве. Господствующую верхушку составляли торе и ходжа. Даже после распада империи Чингисхана, его потомки не были забыты, а дальше играли роль в Казахском ханстве. В «ак суйек» входили потомки Чингисхана, т.е. «торе». Они имели полное право участвовать во всех сферах государственного устройства (экономическая, политическая, общественная сферы). Второе сословие составляют «ходжа», они являлись служителями мусульманского культа, но прав было меньше, чем у торе [6, с. 1].

Общество управлялось на основе строгого соблюдения закона. Поэтому Джасак – свод военных и гражданских законов держал в узде народ. Но стоит отметить, что Джасак контролировал не только гражданские права, но и вопросы религии: «Он постановил уважать все исповедания, не отдавая предпочтения ни одному». Свод законов настолько имел влияние в общественно-социальной жизни, что контролировал семейную и домашнюю жизнь народа: «Прелюбодей предается смерти без всякого различия, будет ли он женат или нет» [1, с. 54]. Когда ранее мы говорим о том, что Джасак прототип для будущего свода «Жеты Жаргы», то и на социально-общественную жизнь впоследствии уже следующих временных

промежутков влияет немало. Какие у народа права, что дозволено, а что нет – все это оговаривается законами, которые и были сформированы по примеру Джасака [1]. К социальной структуре можно отнести вероисповедания. Конечно же, монголы и тюркские племена исповедовали тенгрианство. Монголы придерживались и поклонялись силам природы и Богу Неба – Тенгри [6]. Однако с каждым временным изменением, всегда что-то меняется, и религия не исключение. К XV веку, мусульманство становится неотъемлемым элементом у постмонгольской элиты. Берке-хан принял ислам из-за влияния хорезмского дервиша Сайфуддина Дервиша, став первым монгольским правителем, принявший ислам [4]. Вдобавок, ислам настойчиво распространял Узбек-хан. Шакарим в «Шежире» писал: «Хан Озбек – потомок Джучи, принял ислам. Весь свой народ обратил в мусульманскую веру» [1, с. 66]. С тех пор и до настоящего момента, наше государство исповедует преимущественно ислам. Это говорит нам о том, что влияние правителя даже на вероисповедание было огромным, а в то время идеи светскости как таковой не существовало, поэтому ислам плотно закрепился в данном регионе, как часть культуры. Так же дает нам четкое понимание как на территорию Казахстана пришел ислам и почему существует здесь и сейчас до сих пор [1, с. 3, 4]. В заключение о социально-общественной жизни, стоит добавить о самом формировании казахского этноса. Фенооблик сформировался в XIV-XV веках и имеет смешение двух рас: европеоидная и монгольская. Из-за нашествий, завоеваний народы между собой смешивались, и создался окончательный облик этноса. То есть именно монголы повлияли на то, как сейчас выглядят современные казахи. Динамика влияния не сказать, что негативная или положительная. Скорее, это все еще естественный процесс с внедрением внешнего фактора, который повлиял на скорость и качество изменений [1].

Все это нам говорит о том, что монгольское нашествие, а впоследствии и Монгольская Империя имели огромное влияние не только на Казахстан, но и ближайшие регионы. От государственного устройства, до того, как должны заключаться браки. Многолетнее существование такого строя не могло уйти бесследно, а значит, потомки переносили устоявшийся уклад много лет, популяризировали и сплетали его с воспитанием будущего поколения. Анализ данного временного фрагмента дает нам понимание: откуда впоследствии появлялись новые законы,

как свод законом монголов «Джасак» повлиял на формирование законов казахского общества, как развивалась экономика региона в условиях завоевания, почему в дальнейшем правители избирались по потомству Чингисхана. Взаимоотношения между странами или общественный строй, так как подобные события не происходят бесследно. Новое – это развитое старое, которое подверглось изменением в связи с течением времени. Чтобы понимать, как развивалось казахское общество – важно понимать, как на него влияли внешние факторы. А монгольское нашествие – яркий пример, как завоевание может поменять все сферы жизни не только у конкретной группы людей, а у целых регионов.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 История Казахстана: учебник для студентов вузов / Г.В. Кан – Министерство образования и науки РК. – Алматы: Алматыкітап баспасы, 2009. – 312 с.
- 2 Козыбаев М.К. История Казахстана с древнейших времен до наших дней. В 5-ти томах. – Алматы, 2003.
- 3 Шакарим К. Родословная тюрков, киргизов, казахов и ханских династий. Оренбург, 1911 – 120 с.
- 4 Бартольд В.В. Работы по истории и филологии тюркских и монгольских народов. – М: Изд-во «Наука», 1968. – 760 с.
- 5 Тимохин Д.М. Арабо-персидские сочинения о монгольском нашествии на Среднюю Азию. 2009 [Электронный ресурс]. – URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/mongol/17.php [дата обращения 10.03.2024].
6. Вернадский Г. В. Монголы и Русь. // Издательство ЛЕАН, Издательство АГРАФ (оформление), 1997. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.booksite.ru/fulltext/ver/nad/sky/index.htm> [дата обращения 13.03.2024].

КАНЫШ САТПАЕВ ГЛАЗАМИ ПОКОЛЕНИЯ

НУРАШЕВА С. С.

магистр исторических наук, преподаватель истории
Аксуский колледж черной металлургии, г. Аксу

ДУДНИК А. А.

студент, Аксуский колледж черной металлургии, г. Аксу

Каныш Сатпаев – ученый с мировым именем, был знаковой фигурой в истории Казахстана. Первый профессиональный геолог-казах, открывший огромные запасы меди Жезказгана и марганец Жезды, организатор и первый президент Академии наук Казахстана, первый лауреат Госпремии СССР и Ленинской премии, первый академик Академии наук СССР из республик советского Востока.

Каныш Имантаевич участвовал в разработке и осуществлении грандиозных проектов в Казахстане, которые до сих пор влияют на экономическое состояние и развитие нашей страны. Каков же его вклад в науку?

Каныш Сатпаев очень любил горы с разноцветными камнями, огромную степь. С малых лет он собирал эти камни, разукрашенные в различные цвета, так в 1921 году произошло знакомство, которое дало иное направление всей жизни Каныша Сатпаева на лечение кумысом в Баянауле приехал ученый Михаил Антонович Усов. Он увлек юношу рассказами о значении полезных ископаемых. После этого Каныш стал студентом технологического института в Томске, где через пять лет получил диплом горного инженера [3, с. 4].

Работать отправился в Атбасарский трест, с которым связаны дальнейшие 15 лет его трудовой биографии. Сатпаев, изучая местность как геолог, по ряду признаков предположил, что запасы меди здесь большие. Он открыл месторождение, которое было весьма перспективным.

Результаты анализа, проведенного в Ленинграде, показали, что это был прежде неизвестный пласт руды с богатым содержанием меди. Благодаря этому открытию Сатпаеву удалось расширить поисковые работы в 1928 году. Обнаружив ещё три крупных месторождения, геолог увеличивает объём исследовательских работ на 1929 год вдвое. И в этот год открываются ещё три залежи и одно новое рудное поле. Учитывая данные обстоятельства, Сатпаев публикует в журнале «Народное хозяйство Казахстана» статью, в которой заявляет, что потенциально Джебказган представляет собой одну из богатейших провинций меди в мире, более крупную,

чем большинство провинций Америки. Основываясь на своих предположениях, приходит к выводу, что находящийся неподалёку Карсакапский завод не осилит объём добытой в Джезказгане руды. Также он предполагает, что в регионе необходимо построить водохранилище и проложить ширококолейную железную дорогу. Со всеми этими предложениями он регулярно обращается в вышестоящие органы, выступает в печатных изданиях, и даже предлагает внести развитие региона в пятилетний план развития экономики СССР, а позже такое решение было принято на государственном уровне. К 1940 году строительство железной дороги и водохранилища завершили. За прорыв в освоении природных богатств Казахстана Каныш Сатпаев был награжден орденом Ленина.

В начале второй мировой войны в СССР возник острейший дефицит марганца. Каныш Имантаевич сделал предложение по освоению обнаруженных ранее запасов марганца в Джезды. Рудник был построен в течение 40 дней, а в июне 1942-го уральские заводы уже работали с добытым в Джезды сырьем. Коллектив получил Сталинскую премию [1, с. 25].

В 1940-е годы Сатпаев прославился как авторитетный организатор науки в КазССР: с 1941 года его назначили заместителем председателя филиала Академии Наук СССР; вскоре он получил орден Ленина за успехи в развитии Казахского филиала Академии наук; ученый обосновал важность организации национальной Академии Наук, подготовка к которой началась в 1944 году; Академию Наук Казахской ССР открыли в начале лета 1946-го, а выдающегося геолога избрали ее первым президентом. В послевоенные годы страной прокатились новые репрессии. Коснулись они и Сатпаева. Многочисленные комиссии требовали уволить ряд казахских ученых, на что президент Академии наук не дал согласия. Тогда его самого обвинили в ряде нарушений и сняли с поста в ноябре 1951 года. Но он остался руководителем Института геологических наук. При нем учреждение стало крупным центром, изучающим минеральные ресурсы Казахстана, а в научной среде СССР — третьим по значению после Московского и Ленинградского институтов. После изменения ситуации в СССР дело Каныша Сатпаева пересмотрели, его вновь избрали президентом Академии наук Казахстана. В конце 1950-х – начале 1960-х годов ученого избирали депутатом Верховного Совета СССР, делегатом XXI и XXII съездов КПСС [2, с. 43].

Каныш Сатпаев на 65 году жизни умер от туберкулеза, преследовавшего его всю жизнь. Он внес огромный вклад в науку и культуру. Даже кратко описанные этапы биографии ученого дают представление о масштабах его научной деятельности и о том, насколько велик был его вклад в развитие страны. Подробнее об этом расскажут такие достижения как:

- Открытие крупнейших запасов меди в Джезказгане в результате исследовательских работ определено, что запасы меди на этой территории превышали два миллиона тонн. Англичане ранее оценивали их в 60 тысяч тонн. В то время разведанные запасы считались самыми крупными на планете. Обосновывая свою позицию, Сатпаев написал около 40 научных работ. Чтобы добраться до этих запасов, понадобились не только знания, но и энтузиазм, настойчивость ученого. Он в разных высоких инстанциях сумел убедить в своей правоте тех, кто принимал решения. Каныш Сатпаев упорно проводил геологоразведочные работы, добился разрешения бурить скважины даже зимой. Для этого приходилось установки согревать в 40-градусный мороз, накрывая их юртой. Научная деятельность была оценена: в 1942 году Высшая аттестационная комиссия присвоила ученому степень доктора наук в сфере геологии и минералогии.

- Составлена карта полезных ископаемых Казахстана при непосредственном руководстве Сатпаева. Для этого разработали комплексный метод, составили рабочие макеты. Сам метод лег в основу нового направления в геологии – металлогении, а Сатпаева считают основателем этого направления и создателем особой «казахской школы» в геологии. Карта, составленная в Институте, проверялась на точность, обсуждалась на научных конференциях и была признана наиболее достоверной. За нее группу ученых наградили Ленинской премией (1958 г.) В середине 1950-х ученые республики проводили исследования эффективного использования природных ресурсов. За мобилизацию научных институтов на освоение целинных земель президента Академии наук отметили наградой – орденом Ленина. Это был третий орден Сатпаева.

- В воплощении еще одного глобального проекта в республике участвовал академик Каныш Сатпаев. Центральный Казахстан испытывал острый дефицит воды, что замедляло экономическое развитие региона. Было предложено соорудить канал, чтобы перевести в эту область часть вод Иртыша. Как влиятельный ученый,

Сатпаев продвигал этот проект в высших союзных инстанциях. Сегодня канал Иртыш — Караганда носит его имя [4, с. 36].

Научная деятельность Сатпаева не ограничивалась геологией, с которой связаны его основные труды. Есть в ней следующие интересные факты: Во время обследования местности в 1935 году он обнаружил камень с надписью, оставленной Тамерланом в XIV веке. Эта ценная археологическая находка находится сейчас в Эрмитаже. Интересовали ученого каменные изваяния, которые встречались в степи, а также наскальные рисунки. В геологических экспедициях ученый записывал народные песни, поэмы. Он изучил и издал эпос «Едыге». Занимаясь педагогической деятельностью, Сатпаев написал учебник. Это была алгебра для школьников.

Память о выдающемся ученом увековечена в названиях улиц, научных и учебных заведений, в стране есть город Сатпаев, а в космосе именем ученого названа планета. Один из новых минералов получил название «саптаевит». ЮНЕСКО участвовала в праздновании его 100-летнего юбилея. Его коллеги особо отметили, что сегодня ВВП Казахстана формируется в значительной степени благодаря открытиям, которые сделал Каныш Сатпаев.

Каныш Сатпаев стал символом национальной гордости для Казахстана, а его научное наследие продолжает вдохновлять молодые поколения на стремление к знаниям и научным открытиям.

Взгляд на жизнь и научную деятельность Каныша Сатпаева через призму современного поколения позволяет нам понять, как один человек может оказать огромное влияние на науку и общество. Его пример вдохновляет нас стремиться к достижению высоких целей и поиску новых знаний во благо нашей страны и всего мира.

Празднование 125-летия Каныша Сатпаева – это не только отмечание достижений великого учёного, но и возможность вдохновить новое поколение учёных на продолжение его работы и наследия.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Академик К.И. Сатпаев: сборник, посвященный памяти выдающегося советского ученого. – Алма-Ата, 1965. – С. 239.
- 2 Академик К.И. Сатпаев: Из писем и заметок. – Алматы: Атамура, 1998. – С. 143
- 3 Лозовский И.Т., Сипайлов Г.А. Студенческие годы К. Сатпаева в Томске. – Томск: ТПУ, 2019. – С. 4.

4 Сарсекеев М. Қазақтың Қанышы. Феномен. – Астана, 2018. – 445 с.

ВОЗРОДИВШИЙ ДУХ НАЦИИ, УЗБЕКАЛИ ДЖАНИБЕКОВ!

САҚПАЛИЕВА А. М.

магистр педагогических наук, преподаватель истории, Колледж УО «Каспийский общественный университет»

ДУЗБАЕВА В. С.

студентка 2 курса, Колледж УО «Каспийский общественный университет»

Познавая эти ценности, эффективно используя их, мы можем способствовать поступательному движению нашего народа вперед по пути прогресса. «Эхо... По следам легенды о золотой домбре»

Узбекали Джанибеков внес неопределимый вклад в изучение историко-культурного наследия казахского народа, ученый которого по сей день уважают за его непоколебимый дух настоящего патриота. Он был тем, кто гордился культурным наследием своей страны и воссоздал многовековой дух нашей нации.

У. Джанибеков – государственный деятель, этнограф, кандидат исторических наук, Кавалер трех орденов «Трудового Красного Знамени». Узбекали Джанибеков работал заместителем министра культуры Казахстана, министром культуры, секретарем ЦК Компартии Казахстана. Избирался депутатом Верховного Совета КазССР шести созывов.

Как утверждал второй секретарь ЦК ЛКСМ Казахстана Анатолий Семенченко, что Узбекали Джанибеков был комсомольским работником крупного масштаба, имевшим большую известность не только в Казахстане и в Средней Азии, но и во всем СССР [1, с. 147]. Народный писатель Казахстана Абиш Кекильбаев писал в своих воспоминаниях: «В казахской степи нет священного камня, до которого бы он не дотронулся. На челе многих хранится след его ладони» [2, с. 3].

Узбекали Джанибеков родился в Чимкентском районе, в селе Сарыкамыс в 1931 году. Те, кто интересовались биографией Узбекали Джанибека считают, что именно место его рождения, повлияло на любовь к истории нации и культуре на тот момент еще юного исследователя.

В 1948 году окончил школу и поступил на исторический факультет Казахского педагогического института им. Абая в городе Алма-Аты. После окончания был направлен в Келесский район, где работал преподавателем истории в школе «Ленин жолы», в селе Абай. Там он проработал до 1955 года.

Узбекали Джанибеков написал немало книг [3], и одной из них является знаменитое «Эхо...». В своем труде он визуализировал во всех красках быт, обычаи и материальную и духовную культуру казахского народа, даже не забывая о самых мелких деталях, проводя интересные фрагменты из архивных материалов, легенды, выпавшие из поля зрения историков и этнографов.

Он считал, что в народном ремесле отражается уровень материального производства и духовной жизни народа в прошлом, и оно является неотъемлемой частью культурного наследия [4, с. 319].

В 1996 году вышла его книга – альбом «Казахская одежда». Эта книга, в которой не малое внимание уделяется национальным и культурным ценностям, была призвана помочь многим из нас /Дузбаева В. – казахам/ постичь самих себя [2, с. 3]. С болью в душе Узбекали Джанибеков писал о том, что историко-культурное наследие казахского народа оставалось под завесой небытия: «Создавалось впечатление, что у этого народа / Дузбаева В. – у казахов/ кроме юрт да мазара, ничего примечательного не было» [5, с.8].

Узбекали Джанибеков производил впечатление трудолюбивого человека среди своего окружения. Об этом отчетливо подчеркнул в своей книге Михаил Исиналиев: «...Вы... работаете на текущие дела, день сегодняшний, а Жанибеков работает и на будущее, поэтому я его хвалю и поддерживаю» [6, с. 137–138].

23 ноября 1970 года Узбекали Джанибекова назначили на пост секретаря Тургайского областного комитета КП Казахстана, тогда была образована Тургайская область. По словам М.Исиналиева, Узбекали Джанибеков заметил, что здесь не было ни средства связи – радио, телевидения, вдобавок не было школ на казахском языке, не хватало библиотек и клубов для молодежи, а в сельской местности не было медпунктов [6, с.134]. Первым делом Узбекали Джанибеков посетил первого секретаря ЦК ВЛКСМ – Евгения Тяжелникова и получил постановление о Всесоюзной комсомольской стройки возведения областного центра, спустя 3–4 года силами тысячи студентов и самого Узбекали Джанибекова, областной центр – город Аркалык, стал развитым во многих направлениях, начиная

с печатного периодического издания до сферы культуры и спорта. И самым грандиозным успехом был первый фестиваль в истории края «Тургайские напевы», который состоялся в 19-21 июне 1971 года. Кроме того, меньше чем через год здесь начало издаваться областные газеты «Торғай таңы», «Тургайская новь» [7, с.39].

Он был инициатором открытия в Аркалыке историко-краеведческого музея, музыкально-драматического театра.

В его перспективе намечалось открыть в Аркалыке музей, в связи с этим он лично ездил по населенным пунктам в поисках экспонатов для будущего музея. Во всех своих поездках в поисках исторических находок, Узбекали Джанибеков расспрашивал местных жителей о быте казахского народа о том, какие узоры вышивали, какую одежду носили, какие юрты ставили, как выглядели войлочные бани, национальные блюда, песни и танцы. Не жалея времени и сил, он постоянно икал в народе умельцев и пропагандировал их умения, в пример можно взять известного мастера Даркембае Шокпарулы он изготавливал «торкысы» - кожаную посуду для хранения кумыса. Немало важный факт состоит в том, что во время поисков народных инструментов для музея, они восстановили казахские мужские танцы, о которых многие забыли, например: «Буын би».

Для будущего музея приобрели дореволюционное деревянное здание в центре города, которое служило офицерам. С начала реставрации и до его конца Узбекали Джанибеков был «Главным прорабом» и параллельно привлекал мастеров для реставрации помещения и специалистов для поисков экспонатов [6, с.137]. В результате, в 1972 году был создан Тургайский областной историко-краеведческий музей.

Кроме того, благодаря его неоценимой помощи во многих областях Казахстана были открыты этнографические музеи, в которых были предоставлены предметы национальных музыкальных инструментов, национальных одежд, орнаментов, предметы кочевого быта, и один из таких музеев народных – музыкальных инструментов им. «Ыхласа» был построен в 1981 году и на сегодняшний день, открыт для гостей города Алматы [8, с.64].

Узбекали Жанибеков способствовал творческому росту отечественных талантов, всеми силами поддерживал организации культуры. Этому свидетельствует образование первого казахского ансамбля старинных музыкальных инструментов «Отырар сазы» (1970), дирижером которого в будущем стал

известный казахский композитор, домбрист Нургиса Тлендиев, вокально-инструментального ансамбля «Айгуль» (1968) при Женском педагогическом институте /ныне ЖенПУ/, ансамбли старинных национальных музыкальных инструментов «Шертер» и «Адырна» (1974), также он был инициатором организации на основе возрожденных Б.Сарыбаевым старинных инструментов фольклорных ансамблей «Шертер», «Фасырлар пернесі», «Сазген» и открытия музея музыкальных инструментов [7, с. 39].

Позже было принято решение по восстановлению Талды-Курганской области, и намеревалось построить музыкально-драматический театр. Команда собиралась заранее из числа казахской молодежи учившихся в Москве в театральном училище им. Щепкина и из города Алматы, но позже выяснилось, что не было предусмотрено место под открытие нового театра, также не позаботились о месте проживания актеров. Поэтому руководство Талды-Курганской области поставили решение об открытии театра под сомнение.

Используя данную ситуацию, Жанибеков У. добился открытия театра в Аркалыке, получив поддержку от центрального комитета, вместе с силами заведующего Отделом культуры Исиналиевым М. и министром культуры Еркимбековым Ж., решив жилищный вопрос для будущих актеров театра [6, с. 135].

В 1975 году Узбекали Джанибекова назначили на пост заведующего только открывшего отдела международных связей в аппарате ЦК КП Казахстана. Узбекали Джанибеков поставил перед собой новую задачу, целью которой являлось развитие туризма в Казахстане, так как в те годы сфера туризма и гостиничного бизнеса была не развитой.

Узбекали Джанибеков предложил строительство гостиницы «Отрар» – в честь древнего города, который сыграл важную роль в развитии этнического самосознания у казахских племен. В своей статье «Древний Отрар» он пишет, что древний город Отрар и находившиеся под его непосредственным влиянием оседло-земледельческие поселения, расположенные на стыке Великой кочевой степи и оседлого Мавераннахра, еще на заре казахской общности положили начало казахскому народу [9, с. 6]. Так же в план входила постройка туристической зоны в горах Медеу.

Благодаря проделанной работе под руководством У. Жанибековым уже через год иностранных туристов стало в 1,5 раза больше и другие страны стали узнавать о Казахстане

как о гостеприимной стране со своей уникальной природной и архитектурной красотой [10].

В 1977 году У. Жанибекова назначили на пост заместителем министра культуры Казахской ССР, когда в Казахстане на государственном уровне начали заниматься вопросами защиты культурного наследия. И на своей новой должности первым делом он осуществляет реставрирование народных памятников архитектуры, таких как: мавзолей Ахмеда Яссауи в Туркестане, Жаркентская мечеть в Алматинской области, Арыстан-баб в Отрарском районе, мавзолеи Карахана, Айша-биби, Бабаджа хатун в Жамбылской области и археологические объекты древнего города Отырара. Благодаря его проделанному труду многие страны, не входящие в состав СССР, стали узнавать о Казахстане как о стране с богатым историческим достоянием.

По Указу Президиума Верховного совета Каз ССР 28 сентября 1987 года был назначен на новую должность – министром культуры Казахской ССР [11, с.167]. В это время У.Жанибеков принимал активное участие в политической жизни республики периода перестройки, в которой видел попытку освобождения от тяготивших страну идеологических уз, возрождение исконных национальных традиций [7, с.43]. Работая на этой должности он начал воплощать свои накопленные идеи, одной из которой являлось восстановление национального праздника «Наурыз».

С 1926 года на этот праздник был запрет по всему СССР по причине того, что советская власть считала, что праздник имел религиозный характер. Узбекали Джанибеков смог убедить вышестоящие партийные органы, что праздник вовсе не религиозный, а народный. Только спустя 60-ти лет, в 1988 году решением Алматинского горисполкома, где председателем был Заманбек Нуркадилов, смогли возродить праздник «Наурыз». Первые празднования прошли в города Алматы, грандиозно и незабываемо. Позже в 1991 году этот праздник вошел в число государственных праздников. Наурыз празднуется в день весеннего равноденствия 22 марта, праздник длится 3 дня.

Очередным достижением Узбекали Джанибекова является налаживание контакта с ЮНЕСКО, Узбекали организовал экспедицию по всемирно известному «Шелковому пути», путь пролегал через главные города Казахстана: Отрар, Сайрам (Испиджаб), Тараз, Баласагун, Яссы(Туркестан) по этим дорогам

караваны шли в Центральную Азию, на Кавказ, Персию и в европейские страны.

В 1989г. после завершения на посту министра культуры республики, он начал заниматься возвращением реликвии священного мавзолея Х.А. Ясави – Тай-Казана, поскольку этот экспонат эксплуатировали в знаменитом музее Эрмитаж, который находится в Санкт-Петербурге и отказывались обратно возвращать.

«Тай-казан» огромный двухтонный старинный казан, который был отлит из семи видов метала: железа, цинка, свинца, олова, красной меди, золота и серебра. По поверьям считалось, что налитая вода в котел становится целебной и совсем не меняет свою температуру. «Тай-казан» был отлит в 1399 году Абулазизом ибн Шарафуддином Табризи специально для мавзолея Ахмеда Ясави [12].

В эпоху Советского Союза Тай-казан отсутствовал на своем месте в Мавзолее 54 года. Его увезли в 1935 году в Ленинград в качестве экспоната выставки, открывшейся в рамках Третьего конгресса иранского искусства и археологии. Предполагалось, что по его окончанию Тай-казан вернется в Туркестан. Но получилось так, что он стал экспонатом музея Эрмитаж и на несколько десятилетий остался в Ленинграде [13].

У. Жанибеков лично ездил на переговоры в Москву и Ленинград. Ему удалось добыть расписку, в которой оговаривалось, что Тай-казан отправляется в Эрмитаж только на время выставки. Но понадобились еще многие месяцы, чтобы наконец 25 июля 1989 года был подписан приказ о возвращении казахстанской святыни на родину [12].

Узбекали Джанибеков не побоялся помогать издавать запрещённые при социализме произведения лидеров Алаш-Орды: Магжана Ж., Шакарима К., Ахмета Б., Миржакып Д., Жусипбека А., что в те годы такие поступки могли серьезно повлиять на его авторитет среди власти. В 1988 – 1991 году работая секретарем ЦК КПСС, Узбекали Джанибеков вместе с ученым Академии наук провел огромную работу по огласке имен и трудов партийных деятелей 20-х годов – лидеров «Алаш».

В начале 90-х Узбекали Джанибеков принял решение по созданию общества «Аркас», в ее обязанности входило восстановление и сохранение памятники истории культуры, также изданием научно-популярной литературы.

Перед уходом на пенсию при Колбине в течение одного года его дважды выдвинули на пост – вначале Министром культуры, потом – секретарем ЦК партии по идеологии.

Узбекали Жанибеков сильно болел, но успел издать двухтомник своих мемуаров. Еще при своей жизни в 1996 году Жанибеков, откликнувшись на просьбу отдела личных фондов и историко-документальных коллекций Центрального государственного архива РК, сдал сюда на государственное хранение свой личный архив [13, с.8], что позволило нам узнать о нем и о его политической деятельностью, о его работе по возрождению культуры казахского народа.

Скончался он на 67 году жизни 24 февраля 1998 года, как выражаются его замучила астма и бессонница.

Народу он запомнился как настоящий патриот, человеком интеллектуально развитым. Узбекали Джанибеков занимает место – выдающегося государственного деятеля, он пример бережного отношения к духовному наследию своего народа. Сколько у него было творческих замыслов. Он хотел видеть свою республику процветающей. Много, что сейчас делается, начато им – выдающимся сыном своего народа.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Алтаев Б. Ставший легендой при жизни. // «Мәдени мұра»: ғылыми журнал. - №1 (92). – 2021. С. 146-156
- 2 Сейсенова С. Интересы народа ставил превыше всего// Южный Казахстан. 01 декабря 2006 года (№144). – С. 3.
- 3 Жанибеков У. Уақыт керуені. – Алматы: Жазушы, 1992. –192 с.; Жолайрықта. – Алматы: «Рауан» 1995. –110 с.; Тағдыр тағылымы. – Алматы: «Рауан» 1996-192 с; Тандамалы шығармалар жинағы. – Алматы: ҚАЗ. – ақпарат, 2011.1–кітап – 320 с.; Тандамалы шығармалар жинағы. – Алматы: ҚАЗ. – ақпарат, 2011. 2 – кітап – 320 с.; Эхо... по следам легенды о золотой домбре. Алма-Ата: «Өнер» 1990. –304 с.; Культура казахского ремесла. – Алма-Ата: Өнер, 1982. – С.144
- 4 Жанибеков У. Культура казахского ремесла.// Классические исследования: Многотомник. / Т.10: «Избранное. Искусствознание Казахстана». – Алматы: «Әдебиет әлемі», 2012. – С.392
- 5 Первые этнографы Казахстана. /Сост. У.Жанибеков. Алматы: «Білім», 2019. – С. 200

6 Исиналиев М. Таңдамалы. Избранное./ Том I: Штрихи к портретам. На грани... эпох. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2007. – 648 бет.

7 Алтаев Б., Уалтаева А.С. Роль Узбекали Джанибекова в возрождении национальной культуры, народных обычаев и традиций казахского народа (к 90-летию Узбекали Джанибекова)// Вестник Ошского государственного университета. Серия: Общественно-гуманитарные науки. – 2021. Т. 3, вып. 3. – С. 33-47. – ISSN 1694-7452

8 Азмуханова М. Узбекали Жанибеков.// Nomad Kazakhstan. №1 (43). – Алматы, 2012г. – С.96

9 Жанибеков У. Древний Отрар// Қазақстан сарбазы. 20 ноября 1995 года (№82) – С.6

10 Базарбай Алтаев. Ставший легендой при жизни // Казахстанская правда. 26 августа 2021г. [Электронный ресурс]. – URL: <https://kazpravda.kz/n/stavshiy-legendoy-pri-zhizni/> [дата обращения 11.03.2024]

11 Әкімқұлұлы Е. Өзбекәлі Жәнібеков. Алматы: ЖШС «Қазақстан» баспа үйі, 2006. – 240б.

12 Возращение святыни. Рухани жаңғыру // Каз. правда. 22 декабря 2014 г. [Электронный ресурс]. – URL: <https://kazpravda.kz/n/vozvrashchenie-svyatyni/> [дата обращения 12.03.2024]

13 Сариева Р. Свой след в истории// Казахстанская правда. 21 августа 2001 года (№197-198). – С. 8.

РОЛЬ АБЫЛАЙ-ХАНА В КАЗАХСКО-ДЖУНГАРСКОЙ ВОЙНЕ

ІЛИЯС Ж. Қ.

студент, Павлодарский педагогический университет
имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар

ТИСБАЕВА А. К.

научный руководитель, магистр, Павлодарский педагогический
университет имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар

Казахско-джунгарская война в современном Казахстане является одной из главных национальных трагедий, наравне с колонизацией Казахского ханства Российской империей и голодомором в 1932–1933 годах. Несмотря на наличие большого количества источников от разных авторов и отдельных государств,

не многие приводят правдивую информацию, а только вызывают неоднозначность исторических фактов в пользу чьих-либо интересов такие, как Казахская советская энциклопедия под издательством Академии наук Казахской ССР [1, с.35].

Царская Россия стала уделять особое внимание изучению казахской степи в XVIII-XIX веках для сбора информации о политической и социальной ситуации для дальнейшего присоединения края. В этот момент российские ученые и исследователи такие, как Алексей Левшин или Герхард Миллер отправляются в Казахстан, в чьих трудах хранятся ценные данные о ханах, войнах и проблемах казахов. В Советском союзе же данная тема особо не изучалась и основывалась лишь на дореволюционных источниках с перетасовкой фактов для создания новой казахской истории, удовлетворяющей запросы государственной идеологии.

Собственно, актуальность данной темы выходит напрямую из ее истории изучения. Необходимость переосмысления казахско-джунгарской войны и вклада Абылай-хана в победу давно стоит перед казахстанской наукой. Это создаст новый правдивый образ личности, что восстановит историческую справедливость и позволит сохранить память о настоящих героях своего народа. Задачами являются признание Абылай-хана как главного инициатора объединения казахского народа, и тем самым главного создателя победы над джунгарами.

Научная новизна данной статьи состоит в том, что казахско-джунгарская война в современном Казахстане просто цитируется как сам процесс, а учебная программа общеобразовательных и высших учебных заведений не вдается в подробности причины победы. Из-за чего многие задаются вопросами как слабое и раздробленное Казахское ханство смогло не только победить захватчиков, но и стало мощным государством, способным противостоять иностранным державам в период правления Абылай-хана.

К концу 40-х годов XVIII века после недолгой стабилизации положение в Среднем и Старшем жузах вновь стало осложняться, а междоусобицы в Джунгарии после смерти хунтайджи Галдан-Цэрэна привели к ее ослаблению и обострению политической ситуации во всем регионе. Правители казахской степи воспользовались выгодными обстоятельствами и стали активно вмешиваться в дела Джунгарии. Именно здесь и проявляется дипломатический гений Абылай-хана. Для начала очертим исторический контекст.

В 1750 году в Джунгарии правителем становится Лама-Доржи, что приводит к борьбе за власть. Проигравший нойон Даваца бежит осенью 1751 года к казахам. Он был принят правителем абак-кереев Кожабержен-батыром. Однако, Лама-Доржи потребовал выдать своих политических соперников. В 1752 году происходит съезд батыров и родоправителей Среднего и Старшего жузов, на котором Абылай вместе с большинством принимают решение о поддержке Даваца. Немаловажную роль тут сыграл Толе-би, который побывал в Джунгарии во главе посольства и знал о слабости позиций Лама-Доржи. Абылай прекрасно понимал, что в случае победы Даваца, он сможет поставить проказахское правительство во враждебном государстве, что смогло бы не только уменьшить внешнюю угрозу от джунгар, но и позволило бы сосредоточить свое внимание на решении других внутренних и внешних проблем. План сработал, и в 1753 году рейд отряда Даваца вглубь Джунгарии привел к убийству Лама-Доржи. Новым хунтайджи был провозглашен Даваца, который сразу же отправил к Абылаю посольство с уверениями в своей признательности и дружбе. Воцарение в Джунгарии казахского ставленника привели не только к усилению авторитета Абылая, но и миру в степи на некоторое время [2, с.247].

Тут мы рассмотрим вторую сторону дипломатической подкованности Абылай-хана. Он будто играя в шахматную партию, четко видел и понимал всю политическую обстановку и интересы иностранных государств. Уникальность дипломатики Абылая заключается в том, что он видел во внешних врагах нечто большее чем просто угрозу своей власти и родине. Он видел в них возможность использования их противоречий же против них самих на благо своего государства, умело заигрывая с ними. Ярким примером этого являются отношения Абылая с Китаем. Мы начнем издалека, чтобы можно было понять всю хронологическую последовательность.

К середине 50-х годов XVIII века цинские войска стояли у границ Джунгарии и ждали приказа о вторжении от китайского императора. Ослабление Даваца, победы Амурсаны и его казахских союзников ускорили развязку. Тут необходимо отметить, что, видя слабость и бесхребетность Даваца, казахи стали поддерживать Амурсану, выступившего против него, продолжая свою политику создания смут внутри Джунгарии для дальнейшего ее ослабления и победы над ней в затянувшейся казахско-джунгарской войне. В феврале 1755 года император Цянь-лун отдал приказ о

наступлении, в котором говорилось, что “если немедленно не двинем в поход войска, то казахам повезет и они добьются своей пользы”. Китайский правитель опасался, что казахские войска под командованием Абылая и старшего брата Амурсаны Батма-Цэрэна, разгромившие сторонников Даваца по Или и на Боротале, смогут снова помешать завоеванию Джунгарии. Формально, поводом для вторжения стала просьба Амурсаны у китайского правительства о помощи в междоусобной борьбе. Весной китайцы вошли на территорию Джунгарии и разгромили Даваца. Однако, изначально было понятно, что интересы у Амурсаны и Цинской империи были разными. Если первый хотел восстановить свое государство, то последнее старалось захватить и аннексировать ее. В результате чего в Джунгарии снова вспыхнуло восстание уже против своих бывших союзников. Тут то и выходит снова на политическую арену дипломатический гений Абылай-хана. Он, прекрасно осознавая роль Джунгарии как буфера, который прикрывает Казахское ханство от китайской экспансии, снова помог джунгарам. В письме китайскому императору Амурсана сообщал:” Ныне Абылай и другие объявили, что будут крепить союз со мной”. Тогда же появились сведения, что казахи направили в помощь джунгарам 8-тысячный отряд [2, с. 247–248].

Это не нравилось цинским властям, и они направили посольства с требованием немедленно прекратить поддержку повстанцев. Абылай же, в свою очередь, неизменно заверял послов в своей лояльности Цинской династии, однако не перестал помогать джунгарам. Все это говорит о том, что несмотря на принятое китайское подданство Абылай-хан был максимально независим в своих решениях касательно внешней политики и исходил исключительно из интересов Казахского ханства. Не зря в 1757 году Цянь-Лун сам лично признавал, что казахская земля не является территорией, завоеванной цинами, а сам прежде всего хан Абылай, не является подданным империи [2, с. 268].

В результате же долгих военных действий Джунгария пала и была наконец-то уничтожена, а казахи после нескольких столкновений с китайскими войсками провели переговоры и признали свое поражение, а также изъявили желание наладить политические и экономические связи с Цинской империей. После отправки казахского посольства в Пекин в сентябре 1757 года между двумя государствами был заключен мир. Таким образом, мы можем смело заявлять о том, что де-факто Абылай хан “скормил

Джунгарию дракону”, уловчившись минимизировать угрозу и превратить врага в союзника.

Однако, только грамотно выстроенная внешняя политика не смогла бы принести столь долгую и желанную победу над джунгарами. Абылай-хан, понимая это, делал многое для возвращения единства и внутренней мощи Казахского ханства. Одним из самых важных моментов в объединении казахов под управлением Абылай-хана является его победа над джунгарским батыром Шарышем в 1726 году. Шарыш был самым крупным, прославленным военачальником и батыром, известным своими победами в поединках с батырами многих стран и народов, одержавший крупные победы во время войны джунгар с китайцами и восточными монголами, когда Галдан-Цэрэн пытался завоевать Монголию. После победы над Шарышем и первой крупной победы казахов над джунгарами участники тех событий и степные поэты-жырау прославляли Абылая. Это безусловно способствовало росту его популярности и завоеванию доверия в народе и у батыров. О этом поединке сообщает и Бухар-жырау, и Умбетей жырау:

«Как исполнилось двадцать лет,
Как белый сокол полиняв,
Взлетела птица счастья твоя.
И везенье сопровождало тебя,
В ханских юртах ты уже отдыхал,
Сабля уже славилась тебя,
Не оставив неповерженными врагов.» [3, с.91]

«Как исполнилось двадцать лет,
Когда с джунгарами мы бились,
Когда счастье улыбнулось тебе,
Снеся голову Шарыш-батыру,
С головой Шарыша ты скакал,
Враг бежал, твой клич звучал,
С кличем «Абылай» ты торжествовал,
Не забыл ли ты об этом Абылай?» [3, с.77]

Известный казахский поэт, философ и историк Шакарим Кудайбердиулы пишет о влиянии победы Абылая над Шарышем более конкретно: “Войско после такой блестящей победы собралось на одной из возвышенностей. Прибывший туда хан Абулмамбет

спросил у Сабалака: “Скажи, батыр, кто ты, почему ты скакал, крича – Абылай, Абылай?”. На что Сабалак ответил, что он является родным внуком Абылая. Во время битвы в качестве боевого клича взял имя своего деда батыра Абылая. Тогда хан Абулмамбет в присутствии всего войска обнял Сабалака, сказав аскерам: «Он потомок родного брата Тауке Уали Бақы, в роду которого остался единственный мужчина, теперь установлено, что стоящий перед вами батыр есть правнук Уали Бақы. Если вы все поддержите с благословения всеми уважаемого Жаныбека, мы Абилмансура под именем избираем ханом всех трех жузов» [4, с. 210–211].

Объединению Казахского ханства Абылай-ханом способствовали обстановка в степи, настроения народа и отсутствие сильной централизованной власти. Самые известные батыры всех трех жузов признали главенство над собой прославленного батыра и чингизида, стали собираться под его знамена. Жырау тех лет сообщают, что первым подчинившимся Абылаю был батыр Кабанбай – фактический глава рода Найман, который признал его ханом всех трех жузов, то есть ханом Казахского ханства. Подчинение рода Найман с его союзниками – меркитами, уаками и коныратами – Абылаю коренным образом изменило политическую, военную и экономическую обстановку в степи – хан Абылай собрал войско численностью более 50 000 человек, состоящее из опытных воинов, и фактически стал главной фигурой в степи, имеющий реальную возможность для объединения под своей властью казахского народа и воссоздания Казахского ханства. Абылай смог умело воспользоваться этим шансом и договорился с Богенбай-батыром, тем самым присоединив еще аргынов и кыпчаков. Прекратив временно переговоры с батырами Среднего жуза, его дальновидность привела к признанию его власти батырами Старшего и Младшего жуза. После чего также успешно прошли переговоры с уважаемым батыром и тарханом Шакшакулы Жанибеком. Де-факто он стал правителем Казахского ханства, оставалось юридически оформить его власть. И тут Абылай-хан снова проявил свой гений. Для упрочения государства и поднятия национального духа необходимо было воскресить и напомнить о времени, когда могущество казахов было неоспоримым. Для официального провозглашения Абылая ханом Казахского ханства был собран курултай на берегу реки Кенгир на южных склонах гор Улытау у мавзолея Жошы-хана, старшего сына Чингисхана, отца хана Батыя. Здесь в 1745 году Абылай был объявлен ханом единого

Казахского ханства, и именно на этом курултае были отменены титулы ханов и биев в жузах, что ликвидировало бюрократию в государственном управлении.

Наконец-то у Абылай-хана были развязаны руки, и он смог проводить реальные действия и реформы для восстановления территориальной целостности казахской степи. Он прекрасно понимал, что успешная война против джунгар требует подготовки. Необходимость в создании мощной армии, восстановлении экономики и поднятии жизненного уровня населения была очевидна. И для всего этого нужна была правовая основа. Абылай не стал возвращать прошлые законы Казахского ханства, а вернулся к истокам Казахского государства, введя законы Чингисхана «Билик» и «Жасак». Если «Билик» регламентировал власть, то «Жасак» оказывал помощь в создании армии чингисханского образца. Казахская армия в период правления Абылая состояла из следующих подразделений: отряды из десяти человек, сводящиеся в сотни. Из сотен формировались тысячи, а из тысяч крупные отряды в три, пять, десять тысяч человек. Подобная организация по образцу монгольской армии решала главную проблему казахов на протяжении всей истории существования народа – проблему единства. Войска были непосредственно связаны с друг другом, что позволяло удобно и грамотно ими руководить на поле битвы. Абылай сам принимал участие в боевых действиях и прекрасно понимал психологию врага и воина. Он знал, что казаху всегда не хватало сильного плеча, на которое можно было бы опереться, а сотни и тысячи друзей и родственников вокруг, сражавшихся в едином порыве, позволили ему наконец за долгое время ощутить поддержку сородичей и веру в победу, усиливая его боевой дух и силу, что наоборот внушало во враге страх перед бесконечным ярым войском. Вся армия делилась на четыре части: левое крыло, куда входили найманы, коньраты, меркиты возглавлял которых Кабанбай; правое крыло, куда входили аргыны и кыпчаки, возглавляемые Богенбаем; центр из родов Старшего и Младшего жуза, которыми руководил Наурызбай батыр. Особая четвертая группа была создана во главе с Шакшакулы Жанибеком. Их обязанностями являлись разведка боя, засады, создание боевого резерва при хане для нанесения неожиданных ударов в ходе битвы. Эта группа состояла из кереев и уаков. Все это позволило создать армию в 150 000 человек.

Тактический гений Абылай-хана максимально проявился в непосредственно самих военных действиях. Умело организовав армию, он сумел и умело организовать войска на поле битвы. Согласно выработанной стратегии, казахская армия приступила к изгнанию джунгар из казахских земель, наступая на джунгар по всему фронту и ставя задачу отрезать пути отступления их Туркестанской группы войск. Уже в 1745 году были нанесены поражения джунгарским войскам гарнизонной службы в Казахской степи. Места массовой гибели джунгар в результате этих сражений носят названия «Қалмақ қырылған», что означает «место гибели калмыков». Это привело к тому, что уже к 1746 году джунгары оставались только в районах городов Туркестан и Ташкент, куда стекались отряды, уцелевшие в битвах с казахскими войсками летом и осенью 1745 года [5, с.64-65].

Решив проблему с организацией армии, Абылай стал восстанавливать экономику Казахского ханства. Была необходима помощь казахам, потерявшим весь свой скот и оставившим места постоянного проживания в результате джунгарского нашествия. Он еще в 1745 году смог уговорить роды Аргын, Кыпшак, Найман, Керей передать большую часть скота жителям Старшего жуза, коньратам, меркитам, запретив его забой сверх установленной им нормы. В течении 1745–1746 года у этих родов выросло поголовье скота, и они снова смогли самостоятельно себя обеспечивать.

Исходя из данной статьи мы можем сделать вывод, что период правления Абылай-хана стал решающим этапом казахско-джунгарской войны. Абылай не только объединил казахов, реформировал Казахское ханство, но и вывел политику нейтралитета на новый уровень. История знает мало случаев, когда правителю удавалось устоять на двух стульях одновременно, еще реже сделать свое государство сильным. Абылай-хан – один из немногих подобных примеров. Его дальновидная внешняя политика использования интересов держав и мудрая внутренняя политика привела к тому, что уставшее от постоянных междоусобиц Казахское ханство смогло не только сохранить независимость, но и вернуло себе статус третьей державы в Евразийской степи.

Казахско-джунгарская война еще долго будет ассоциироваться со скорбью и трагедией, однако для нашего нынешнего и будущих поколений она будет напоминанием о том, к чему могут привести отсутствие единства и близкой связи внутри народа. Абылай-хан безусловно является национальным героем, которого мы не

должны забывать. Ведь именно он взял страну в правление, когда до вымирания целого этноса оставались считанные шаги.

ЛИТЕРАТУРА

1 Казахская советская энциклопедия. Т. 1. – Алма-Ата: Академия наук Казахской ССР, 1972. – 363 с.

2 История Казахстана с древнейших времен до наших дней: в 5 т. / гл. ред. М. К. Козыбаев – Алматы: Атамұра, 2000. – 765 с.

3 Бес ғасыр жырлайды: XV ғасырдан XX ғасырдан бас кезіне дейінгі қазақ ақын-жырауларының шығармалары: екі томдық. Т.1 – Алматы: Жазушы, 1989. – 384 с.

4 История казахского государства XV-XX вв. Т.1 / К. Данияров. – Новое изд. – Алматы: Дом печати Эдельвейс, 2001. – 528 с.

5 История Абылай-хана – государственного деятеля, полководца, дипломата, политика / К. Данияров. – Алматы : Жібек жолы, 1998. – 94 с.

ЭПОХА ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ОТКРЫТИЙ КАК НАЧАЛО ЕВРОПЕЙСКОЙ КОЛОНИЗАЦИИ

ЖҮМАСЕЙТ А. С.

студент, Павлодарский педагогический университет
имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар

ТИСБАЕВА А. К.

научный руководитель, магистр, Павлодарский педагогический
университет имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар

Великие географические открытия XIV-XVI веков считаются важной эпохой, которая положила начало эпохе колонизации и завоевательных походов европейских держав за границами своих континентов. Эти открытия были возможны благодаря развитию мореплавания и навигационных технологий, а также стремлению к поиску новых торговых путей и ресурсов.

Существует немало гипотез о причинах начала географических открытий, но есть ряд причин, наиболее масштабных и явившихся рычагом в этом вопросе. Среди них, можно выделить сильное желание европейцев к беспрепятственной торговле с азиатскими странами, а именно Индией и Китаем, которому препятствовали турки-османы, контролировавшие всю торговлю с этими странами. Ко всему прочему, возникшая необходимость в драгоценных

металлах из-за истощения европейских рудников. А ставшая тогда популярной гипотеза о шарообразности Земли давала надежду на открытие морского пути в Индию. Соответственно нехватка драгоценных металлов и возникшее отсюда желание заключать торговые сделки без посредников с азиатскими рынками явились триггером для начала географических открытий.

С появлением и развитием в XV веке быстроходных парусных суден, способных на далекие расстояния, сделали эту затею возможным. Также были усовершенствованы компас и астролябия (инструмент для определения географических координат), доработаны навигационные карты.

Крупнейшие географические открытия, сделанные европейскими мореплавателями и путешественниками в середине XV – середине XVII в., принято называть Великими благодаря их исключительному значению для судеб Европы и всего мира. Эпоха Великих открытий, делится на два периода:

– испано-португальский период, конец XV – середина XVI в., включающий открытие Америки начиная с первой экспедиции Колумба (1492 г.); португальские плавания к Индии и берегам Восточной Азии начиная с экспедиции Васко да Гамы; испанские тихоокеанские экспедиции XVI в. от первого кругосветного плавания Магеллана до экспедиции Вильяловоса (1542–1543 гг.);

– период русских и голландских открытий (середина XVI середина XVII в.). К нему относятся: открытие русскими всей Северной Азии от похода Ермака до плавания Попова–Дежнева (1648 г.); английские и французские открытия в Северной Америке; голландские и тихоокеанские экспедиции и открытие Австралии [1, с. 5].

Первыми на поиски новых морских путей выдвинулась Португалия, которая на тот момент, представляла собой страну с хорошо развитым морским флотом и то государство, которое имело выход к морю и развитой флот, естественно могло совершать крупные морские экспедиции. Так, в 1488 году обогнув Африку, португальцы вышли в Индийский океан.

Основным соперником Португалии в поиске новых морских путей стала Испания, которая в 1492 году снарядила Христофора Колумба, отправившегося на запад через Атлантический океан. Так, 12 августа на пути Колумб обнаружил остров, позднее который был назван Сан-Сальвадор. Следуя гипотезе о шарообразности Земли, Колумб был уверен, что найденный им остров и есть Индия.

По факту, он добрался до берегов Америки, где была совершена «величайшая ошибка, которая привела к величайшему открытию», по словам французского географа Жана Анвиля [2]. Местное население встретило моряков доброжелательно, потому как ранее никогда не видели европейцев. И в качестве доказательства из данной экспедиции Колумб привез с собой несколько «индейцев», которые на самом деле оказались американскими индейцами. Экспедицию посчитали успешной и следом снарядили вторую, а затем третью и четвертую.

Результатом последующих экспедиций стало открытие Колумбом «Вест-Индии», после чего конфликт между Испанией и Португалией из-за стремления к первенству в освоении новых территорий стал разрастаться. Чтобы избежать военной ситуации между ними был заключен в том же 1492 году Тордесильяский договор, согласно которому Португалии отходили земли Африки, Азии и Бразилии. Испанцам досталась другая «часть мира», земли которой в большинстве своем еще не были исследованы. На деле это оказалась западная часть Америки и тихоокеанские острова.

В поиске нового морского пути Португальцы не желали отставать и уже в 1497 году снарядили экспедицию, которую возглавил довольно молодой и малоизвестный придворный Васко да Гама. По пути следования, экспедиция не раз вступала в конфликт с африканскими жителями, которые в отличие от американских индейцев, были наслышаны от арабов, ведших торговлю с европейцами о них. И присутствие последних их настораживало, т.к. считали, что ничего хорошего от них можно не ждать.

Впервые португальцы повстречали индийских купцов лишь в кенийском порту Малинди. Чтобы не заблудиться, они наняли местного лоцмана, который сопровождал их до берегов Индии, жители которой встретили их приветливо. Однако наладить торговые отношения им не удалось из-за находившихся здесь мусульманских купцов, давно осуществляющих торговлю с Индией. В целом, экспедиция Васко да Гамы считалась успешной, т.к. изначально поставленная задача по прокладыванию пути в Индию была достигнута. Тем более, что вернулись они с товаром, который удалось им реализовать, а стоимость его превышала более чем в 60 раз от себестоимости, что с лихвой окупала затраты на экспедицию и принесла прибыль [2].

Уже к 1519 году португальские колонии в Индии приносили значительный доход в казну, в отличии от их соседей, которые

управляли Америкой. В результате чего, испанцы организовали экспедицию Фернана Магеллана, с целью достичь берегов Индии, следуя в обратном направлении. Магеллан искал наиболее безопасный путь и во избежание военных конфликтов с Португалией, ему пришлось постоянно двигаться на запад. Так он совершил кругосветное путешествие. В самом начале в экспедицию было отправлено пять кораблей, но по итогу вернулось одно судно, носившее название «Виктория». Сам Магеллан погиб в битве при Мактане, а привезенные товары с лихвой покрыли расходы на экспедицию и принесли хорошую прибыль. Таким образом, Испания открыла западный путь к Азии, и было получено убедительное доказательство того, что Земля имеет форму шара.

Последующие годы были отмечены активным исследованием и колонизацией других частей мира. Испания и Португалия были активными участниками этого процесса, создавая гигантские колониальные империи в Латинской Америке, Африке и Азии. Они эксплуатировали местные ресурсы, привозили рабов для работы на плантациях и в шахтах, устанавливали свои политические структуры и культурные нормы.

Процесс колонизации сопровождался эксплуатацией местных ресурсов, работорговлей, культурным ассимиляцией и установлением новых политических и экономических порядков. Колонии служили источником дешевой рабочей силы и сырья для метрополий, способствуя экономическому развитию и укреплению могущества колонизаторов. Однако этот процесс также привел к глобальным изменениям в обществе, культуре и экономике, вызвав многочисленные конфликты и противоречия.

Немного позже, после исследования в 1524 году флорентийским мореплавателем и исследователем Джованни да Верраццано (1485-1528 гг.), часть современной Канады была захвачена Францией. Ему удалось нанести на карту все восточное побережье Северной Америки, что привело к созданию колонии Новая Франция в 1534 году.

Голландская Республика Нидерландов основала колонию Новые Нидерланды в Северной Америке (современный регион штатов Коннектикут, Делавэр, Нью-Джерси, Нью-Йорк и прилегающие окрестности) в 1614 году, а Швеция основала свою собственную колонию Новая Швеция на территории современного штата Делавэр в 1638 году [3, с. 142]. Другие страны, такие как Россия, Германия и Шотландия, также безуспешно пытались

обосноваться в Новом Свете. Голландцы также претендовали на часть нижней Канады, а также на современный район долины реки Гудзон в штате Нью-Йорк.

Первое поселение было основано под руководством Ральфа Лейна. Поначалу коренные жители были настроены дружелюбно, но, когда запасы колонистов истощились, а туземцы устали помогать им безвозмездно, Лейн напал на их вождя и убил его. После этого колонисты, испытывая недостаток продовольствия и превосходя туземцев в численности, согласились вернуться домой вместе с Фрэнсисом Дрейком, который проезжал мимо после очередного набега на испанцев.

Вторая экспедиция была отправлена в 1587 году под командованием Джона Уайта. Как и раньше, у колонистов начали заканчиваться продукты, но на этот раз коренные жители были не столь дружелюбны, и никакой помощи не предложили. Уайт вернулся в Англию за припасами и, из-за плохой погоды и других задержек, вернулся только в 1590 году, когда обнаружил, что все колонисты ушли, что дало Роаноку эпитет «потерянная колония».

Колонией Виргинской компании стал Джеймстаун, также основанный в 1607 году, который с трудом, но выжил и стал первой постоянной английской колонией в Северной Америке. Колония Джеймстаун едва выжила в первые несколько лет. Первым спас колонию капитан Джон Смит (л. 1580-1631), солдат, моряк и искатель приключений, который знаменито произнес фразу «кто не работает, тот не ест» и сумел организовать оставшихся в живых людей на пропитание, установив при этом теплые отношения с коренными жителями племени паухатан, без помощи которых колонисты умерли бы от голода [4, с. 36].

В 1619 году была впервые созвана Палата бурджессов - первое собрание англичан в Северной Америке для сбора и установления законов. Это событие традиционно признается самым ранним проявлением демократии в Новом Свете, хотя стало ясно, что коренные американские племена практиковали демократическую форму правления в течение столетий до этой даты. Успех Джеймстауна способствовал основанию колонии Плимут в 1620 году пуританскими сепаратистами Эдвардом Уинслоу и Уильямом Брэдфордом. Джеймстаун со временем был заброшен и забыт, но колония Плимут, хотя и просуществовала только до 1691 года, продолжала жить в национальном воображении, вдохновляя образы благодарных пилигримов и услужливых местных жителей, как

основополагающий миф того, что стало Соединенными Штатами Америки.

Великие географические открытия явились событиями всемирно-исторического значения: выяснены контуры обитаемых материков (кроме северных и северо-западных берегов Америки и восточного берега Австралии), исследована большая часть земной поверхности, было положено начало колонизации, однако не изученными еще остались многие внутренние районы Америки, Центральной Африки и вся Внутренняя Австралия. Великие географические открытия дали новый обширный материал для многих других областей знания – истории, ботаники, зоологии, этнографии. В результате Великих географических открытий европейцы впервые познакомились с рядом сельскохозяйственных культур (маис, томаты, табак), распространившихся затем и в Европе, впервые проникли в пространства неисследованных ранее территорий, с целью изучения, захвата, порабощения и колонизации [1, с. 8].

Великие географические открытия имели крупнейшие социально-экономические последствия. Обнаружение новых торговых путей и новых стран способствовало тому, что торговля приобрела мировой характер, произошло гигантское увеличение количества находившихся в обращении товаров. Это ускорило процесс разложения феодализма и возникновения «капиталистической эры» в Западной Европе. Колониальная система, образовавшаяся вслед за Великими географическими открытиями, явилась одним из рычагов так называемого первоначального накопления капитала; этому способствовал и наплыв после Великих географических открытий дешевого американского золота и серебра в Европу, вызвавший здесь значительное повышение цен.

Однако процесс колонизации также сопровождался сопротивлением со стороны местных народов, войнами за независимость и борьбой за права и свободу. Естественным результатом колонизации, явились последовавшие за этим национально-освободительные движения и войны стран Азии и Африки, которые заняли практически всю вторую половину XIX-XX вв. Постепенно многие колонии вырвались из-под колониального гнета и стали независимыми государствами, но последствия колонизации многие из стран ощущают до сих пор.

Сегодня наследие Великих географических открытий и колонизации продолжает ощущаться в современном мире. Эти

события сформировали сложные геополитические отношения между странами, влияют на экономику и культуру различных регионов мира. Важно помнить историческое значение этих событий и изучать их в контексте современности, чтобы избежать повторения ошибок прошлого и стремиться к более справедливому и мирному миру.

ЛИТЕРАТУРА

1 Магидович И. П., Магидович В. И. Очерки по истории географических открытий. В 5-ти т. Т. 2. Великие географические открытия (конец XV — середина XVII в.). — М.: Просвещение, 1983.— 399 с.

2 Великие географические открытия // Корпорация российский учебник [Электронный ресурс]. – URL: https://rosuchebnik.ru/material/velikie-geograficheskie-otkrytiya/?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com [дата обращения 10.03.2024].

3 Слезкин Л.Ю. У истоков американской истории. Виргиния, Новый Плимут. 1606- 1642. М.: Наука, 1978 – 335 с.

4 Dunbar-Ortiz R. An indigenous people’s history of the United States. // Boston : Beacon Press, 2014. – 296 p. [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.sackett.net/An-Indigenous-Peoples-History-of-the-United-States-Ortiz.pdf> [дата обращения 7.03.2024].

РАЙЫМЖАН МӘРСЕКОВТИҢ «ҚАЗАҚ» ГАЗЕТИМЕН ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ

КАНАФИН К. К.

Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
тарих ғылымының кандидаты, оқытушы-зерттеуші, Павлодар қ.

КАМАЛИ А. Е.

студент Ә. Марғұлан атындағы Павлодар
педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Бұл мақалада Алаш қозғалысының аса көрнекті қайраткері, заңгер, публицист Райымжан Мәрсековтің өміріндегі маңызды кезеңдердің бірі «Қазақ» газетімен жұмысы қарастырылады. Қазақ халқының бостандығы, теңдігі жолында аянбай тер төккен қазақтың біртуар азаматының патша үкіметінің отаршылдық саясатының сырын әшкерелеген мақалалары оның жанкешті

ерлігін танытады. «Қазақ» газетінде маңызды қоғамдық мәселелерді көтеруге ат салысты. «Қазақ» газетінің беттерінде жарияланған мақалаларды талдау Р.Мәрсековтің дәуірінің күрделі мәселелерін ашуға, барлық мән-жайлар мен қайшылықтарды ашуға негізделгенін көрсетеді.

Түйінді сөздер: Заңгер, Алаш, «Қазақ» газеті, Отаршылдық саясаты, Патша үкіметі.

Кіріспе

XX ғасырдың басында Қазақстан қоғамдық – саяси және құқықтық ой – пікірдің дамуына мол үлес қосқан қайраткерлердің қатарындағы Райымжан Мәрсековтың есімін ерекше атап өтуге болады. Оның жеке болмысы мен өмір белестері, белсенді қоғамдық қызметі мен саяси құқықтық көзқарастары еліміз өз тәуелсіздігін алғаннан кейін біршама алға жылжып зерттелуде. Өз ізденістеріміздің нәтижесінде Райымжан Мәрсековтың азаматтық тұрғысынан баға беретін болсақ, ол бізге қазақ тарихында Ресей студенттерінің қозғалысына белсене қатысып, самодержавиялық билікке қарсы үн көтерген, азаттық реформалық қозғалыстың алғы шегінен көрінген қайраткер, ірі заңгер, публицист, Алаш қозғалысының белсенді мүшесі, қазақтың мүддесін көздеп, қамын жеген ұлт ойшылы ретінде танылады [1].

Мәрсековтың өміріндегі маңызды кезеңдердің бірі – оның «Қазақ» газетімен жұмыс істеуі. Газет 1913 жылы құрылды, оның идеологы, дем берушісі Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынов, М. Дулатов болды. 1913 жылы 5 қаңтарда генерал-губернатор Сухомлинов Орал облысының әскери губернаторына 1905 жылғы 9 желтоқсандағы № 1458 циркулярлық жарлығы бойынша «Торғай облысы Қызылжінгел болысының қазақтары № 8 Мұстафа Ахметұлы Уразаев жауапкершілігімен, Торғай уезі мен облысы, Тұрсын болысының № 5 қазағы Ахмет Байтұрсыновтың редакциясымен толық көлемде Орынборда қазақ тіліндегі «Қазақ» деп аталатын апталық газетін шығаруға рұқсат етіледі».

Өз алдына кең мәдени-ағартушылық міндеттер қоя отырып, газет редакциясы сонымен бірге өзекті мәселені - қазақтардың қалыптасып келе жатқан этнос ретіндегі тағдыры мен болашағын бөліп көрсетті [2]. Баспагерлер «қазақтар арасында насихаттауды жүзеге асыру» міндетін нақты белгіледі. Олар Тәуелсіздікті сақтау үшін «біз барлық күштерімізбен және құралдарымызбен ағартушылық пен жалпы мәдениетке ұмтылуымыз керек; ол үшін біз бірінші кезекте ана тіліндегі әдебиетті дамытуға міндеттіміз, 1914

жылғы сандардың бірінде айтылғандай: «Қазақ» газеті жарыққа шыққан күннен бастап алға қойылған мақсатқа жету үшін белгілі бір күш-жігер жұмсайды. Газетте жарияланған мәліметтерге сәйкес, оның оқырмандары көп болды, таралымы 1913 жылдың аяғында үш мың жеті дана болды, жекелеген жағдайларда сегіз мың данаға жетті.

Осы мәліметтерге сәйкес, 1914 жылдың басында жазылушылардың 83,8%-дан астамы Торғай облысында, Семей, Ақмола, Сырдария және Оралда болған. Ішкі Оралда Жетісу жазылушыларының 4,5%-дан 5,2%-на дейін болды. Сонымен қатар, газет Ферғана, Самарқанд, Закаспий, Орынбор, Уфа, Қазан, Санкт-Петербург, Мәскеу, Томск қалаларында оқылды. Оқырмандар контингенті пайыздық қатынаста аз болғанымен, Орынборда 0,1–0,2%-дан (Мәскеу, Санкт-Петербург, Самарқанд) 1,2%-ға дейін болды.

Осылайша, газетте жарияланған мәліметтерге сүйенсек, газет оқырмандарының негізгі бөлігі дала аймағында болды. Осы газет авторларының қатарында «бүкіл далаға танымал Ахмет Байтұрсынов, Әлихан Бөкейханов, Міржақып Дулатов, доктор Әубәкір Алдияров, доктор Арғынғазы Поштаев, доктор Халел Досмұхамедов, доктор Дулатша Құсебағалиев, доктор Бинкевич, алқаби сенім білдірілген Райымжан Мәрсеков, инженер, қазылар алқасы, Қазылар алқасы, Қазылар Мұхамеджан Тынышпаев, шежіре Шәкәрім және т.б [3].

Р. Мәрсеков өз мақалаларын «М.Р.», «РОМ», «Райымжан», «Райымжан-кара», «РОМ-кара», «Р. М.» бүркеншік аттарымен жариялады [4].

Р. Мәрсеков қарастырылып отырған кезеңде теоретик ретінде қалыптасып, өлкенің әлеуметтік-экономикалық, саяси өмірінің негізгі мәселелерін өзіндік түсіндірді. Сол кездегі басқа зиялы қауым өкілдері сияқты (А. Байтұрсынов, А. Бөкейханов, А. Беремжанов, М. Дулатов, Х. Досмұхамедов және т.б.) Р. Мәрсеков газет оқырмандарына болып жатқан процестерді түсіндіріп қана қоймай, қоғамдық дамудың ғылыми болжамдарын жасауға мүмкіндік беретін қоғам өмірінің сол жақтарына жүгінді. Р. Мәрсеков, мақалалардың авторы ретінде, тарихи материалды керемет білумен, әлемдік социологиялық, философиялық әдебиеттермен танысумен, талданатын материалдың болмысына енуімен ерекшеленді.

Ол өзінің “Қазақ қайда бар жатыр” мақаласында жергілікті шенеуніктердің, сот жүйесінің озбырлығына қарсы шығып, Семей

түрмесінде төрт ай отырған Айғыржал уезі тұрғынының нақты жағдайын, тағдырын сипаттайды. Оқырманға түсіндіре отырып: қамауға алудың себептері қандай, мұндай жазаны кім анықтады деген сұрақтарға жауап беруге тырысады. Жәбірленушінің өзі, белгілі болғандай, мұны білмеген. Р. Мәрсеков озбырлыққа наразылық білдіріп, адамды түйені ұрлаған деп жасамаған ұрлығы үшін сотталғанын айтады. Тәжірибелі заңгер Р. Мәрсеков соттылықтың қате екенін, кінәлілер тіпті сотқа шақырылмағанын және үкім іс жүргізу нормаларын өрескел бұза отырып ауызша шығарылғанын дәлелдейді. Алдау өркендеп, әділетсіздік, заңсыздық орнаған кезде кедейлердің жағдайы қандай болмақ, себебі кедей адам өз малдарын ғана емес, жақындарын да қорғай алмайды. Әйелдер мал ретінде сатылады, отбасылар жойылады, қоғам ыдырайды, толық азғындық билік еткен кезеңде қарапайым адам құқықтары бұзылады. Мұндай тағдыр әрбір қазақтың басынан өтеді дейді Мәрсеков [5].

Мәрсеков қалыптасқан жағдайдан шығудың жолын өз халқының ағартушылығынан көреді, бұл ретте ол жастардың рөлін ерекше атап көрсетеді.

Р. Мәрсеков, өз дәуірінің көптеген қайраткерлері сияқты, Қазақстандағы Романов үйінің қоныс аудару саясатын талқылау мен әшкерелеуден тыс қалмады. Бұл мәселеге оның “Жер меселесі”, “Ата қонысынан айрылған қазақ жайы” мақалалары арналды. “Жер меселес” мақаласында автор аграрлық мәселе халық тағдырындағы басты мәселелердің бірі деп санайды.

Алайда бұл қазақтардың әділ талаптарынан бас тартуға құқық бермейді. Көбінесе қазақтар өз мәлімдемелерінде оларға ежелден көшіп келген жерлерді бөлуді сұрады, ал басқалары, автордың айтуынша, өз жерлерін кеңейтуге тырысты. Бұл шенеуніктер қолданатын көптеген дау-дамайларды тудырды, оларға өндеуге жарамсыз жерлер бөлді. Нақты мысалдарда . Марсеков қоныс аударуды басқару механизмін ашады. Ол Өскемен уезінің №2 ауылының, Айртава болысының тұрғындарына мысал келтірді. Бұл ауыл тұрғындары жер алуға ниет білдірді. Оларға жер бөлінді, бұл шешімді уездік комиссия бекітті. Сонымен қатар, орындаушылар тұрғындардан «оларға бөлінген кез-келген жерді алуға келісетіндігі туралы қағаз алғысы келді». Олар өздеріне бөлінген жерлерді көргенде, олар қатты ашуланды. Мұндай жерге тек егін егіп қана қоймай, «мал өсіру мүмкін емес» деп жазды олар облыстық

комиссияға. Аталған саясат бұқараның кедейленуіне әкеледі, деп есептейді Мәрсеков [6].

Автор жерді күштеп басып алуға шақырмайды, бірақ көші-кон басқармасы қазақтардың мәдениетке, отырықшы болуға ұмтылуына кедергі жасау саясатын тоқтатуы керек деп есептей отырып, заң шеңберіндегі жүйеге ықпал етуге тырысады. 1916 жылы жазылған мақаласында ол қазақтарды өз жерлерінен қуып шығару фактілері туралы айтады, Басқұндық ауылының, Павлодар уезінің, Семей облысының тұрғындарынан жерді алып қою туралы жалпы сол уақытқа тән жағдайларды қарастыра отырып, қазақтардың ұстанымдарын қорғауға тырысады. Соңғыларынан уездік комиссияның шешімімен “қазынаның ерекше пайдасы үшін” деген тұжырыммен жер алынды.

Қарастырылып отырған кезеңде қоғамдық ойдағы негізгі мәселелердің бірі саяси билік мәселесі болды. Оның шешімінің ауқымы өте кең болды - монархиялық жалғыз билікті Ресей үшін биліктің және қажетті формасы ретінде танудан бастап, биліктің кез-келген түрін жоққа шығаруға дейін.

Аталған мәселеге арналған мақалалар топтамасын Р. Мәрсеков 1913–1914 жылдар аралығындағы «Қазақ» газетінің бетінде өзінің «Патшалық», «Патшалық арасындағы заң» мақалалар топтамасында жариялады, ол оқырмандарға мемлекеттің мәнін, оның функцияларын түсіндіреді.

Мақаланың идеясына сүйенсек, Р. Мәрсеков үшін мұнда ең бастысы екі мақсатқа қол жеткізу болды: біріншіден, әлемде автократиялық Ресейден басқа не бар екенін, мемлекеттік құрылымның принциптерін көрсету, екіншіден, билік пен трансформация табиғатының мағыналы мағынасын көрсету болды. Либералды тұжырымдамалардан айырмашылығы Ресей империяның соңғы онжылдығында конституциялық монархия, Мемлекеттік дума Парламент және Ресей империясының негізгі заңдары Конституция болды.

Өз оқырмандарын мемлекеттердің әртүрлі формаларымен таныстыруды жалғастыра отырып, Р. Мәрсеков республикаға ерекше назар аударады, оның айтуынша, сайлау төрт-жеті жылда бір рет өтеді. Бұл сайлауда президент сайланады. Оның күші ханға тең. Республикада барлық билік мәжілісте. Барлық министрлерді Президент пен бас Министрдің ұсынысы бойынша депутаттық көпшілік сайлайды. Соңғысы, Мәжілістің көпшілігі оны қолдаған кезде ғана өз қызметін атқара алады.

Ол өзінің оқырманының назарын көптеген елдерде сот билігі үш сатыдан тұратынына назар аудартады: жоғары (Сенат), орта деңгей және төменгі деңгей. Барлық сұрақтар осы үш деңгейде шешілуі керек. Ол бұл жүйені өте қолайлы деп санайды. Егер мәселе төменгі деңгейде шешілмесе, ол, үш кезеңнен өтіп, үш рет қарастырылады, үш рет сана арқылы өтеді деп жазады. Содан кейін, шындық жетіліп, әділдік қалпына келуі керек - дейді ол.

Соттағы адвокаттардың рөлін және олардың қажеттілігін түсіндіре отырып, р. Марсеков айыпталушы өзін қорғай алмайтындығынан, оның сөзі тыңдаушыларға жететіндей сөйлей алмайтындығынан туындайды. Мемлекет оның мүдделерін қорғай отырып, оған адвокат береді немесе айыпталушы оны жалдайды. Адвокаттың функцияларына айыпталушының немесе жәбірленушінің мүдделерін қорғау кіреді, ол заңды біледі, оның мемлекет берген құқығы - қорғау[7].

«Осылайша әділеттілік сақталады», - дейді автор. Егер жәбірленушінің өзіне адвокат таңдауға мүмкіндігі болмаса, онда сот «әділ және заңды» шешім шығарып, екі тарапты да мұқият тындайды. Бұл мақалада сот жүйесінің кемшіліктері туралы ештеңе айтылмайды, соттардың құзыреті туралы өте аз айтылады.

Мәрсековтің пайымдауынша, қазақ халқы үшін ең бастысы - ағартушылыққа қол жеткізу, қосымша мектептер, медресе ашу бойынша үлкен жұмыс жүргізу қажет. Ол өз халқының даналығына сенеді. Тек ағартылған адамдар ғана дұрыс жолды таңдай алады, адамның қалыпты өмір сүруі үшін не қажет екенін түсінеді деп санайды.

Мемлекет және оның функциялары туралы мақалалар циклі Р. Мәрсековтің жұмысында ерекше орын алады. Бұл эссе, онда кезек-кезек және сонымен бірге мемлекетті басқару мәселелері баяндалады. Бірақ бұл эссе басқа мақсатты көздеді. Марсеков басқа мемлекеттермен, өркениеттермен салыстыру арқылы қолданыстағы жүйенің ерекшеліктерін көрсету, анықтау міндетін қояды. Мемлекет өз халқын қорғауға, оны ағартуға арналған, содан кейін ғана қоғамда әділеттілікке қол жеткізіледі

Р. Марсеков мемлекеттің билігі негізгі идеологиялық институт және дамып келе жатқан қоғамның символы болып табылады, оның әлемдегі орны мен ұлттық ұмтылыстарын анықтайды деген ойға жақындайды. Билік туралы айтатын болсақ, ол әдетте билікті жүзеге асырудың формалары туралы айтады, билік, мемлекет және құқық арасында теңдік белгісін қояды.

«Қазақ» газетінің беттеріндегі көптеген жарияланымдардың ішінде Р. Мәрсековтің «Патшалық арасындағы заң» мақаласы ерекше орын алады. Биліктің, мемлекеттің рөлі, функциялары, орны туралы мақалалар циклінің қисынды жалғасы бола отырып, бұл мақала мемлекеттің сыртқы саясатына қатысты мәселелердің тұтас қабатын көтереді [8].

Қорытынды.

Жалпы, бұл мақала Р. Мәрсековтың жұмысында маңызды орын алатын ауқымды зерттеу болып табылады.

«Қазақ» газетінің беттерінде Р. Мәрсеков Қазақ әдебиеті туралы өз баяндамасын жариялады. Баяндаманың (мақаланың) негізгі мақсаты автор үш сұрақтың жауабын қарастырады: әдебиет дегеніміз не, ол бұрын қазақтарда болған, қазір ол қандай жағдайда. Бірінші сұраққа ол «әдебиет» - бұл сөз деп жауап береді. Сөздер де әртүрлі. Сөздің сыртқы қабығы және ішкі мағынасы бар. Егер ол әдемі естілсе, ойлауға, үрейленуге мәжбүр етсе, онда бұл әдебиет.

Райымжан ұлы Абайды әдебиет саласының данышпаны, оның іргесін көтеруші деп бағалайды. «Қазақ әдебиетін көркейтіп, көгертіп, түрлендіріп, сөз қадірі кетіп бара жатқан уақытта сыртына оң беріп, ішіне хан кіргізіп, сөз қадірін танытқан осы Абай болады». Ол Абай өлең, жырларын асқақтатып биікке көтерді. Осы кешке қатысушыларға әсіресе жастарға Абай мен Ыбырай өлеңдерінің мән-мағынасын түсіндірудің қажаттігін баса айтады [9].

Өз жұмысында Мәрсеков алғаш рет қазақ әдебиетінің кезеңділігін көрсетеді, ондағы үш кезең: ауызша халық шығармашылығы, екінші кезең жазбаша әдебиет, ал Абай қазақ әдебиетінің үшінші кезеңін бастады-деп жазады Р. Мәрсеков.

Кезеңдердің әрқайсысын сипаттай отырып, оның пікірінше ең маңызды ерекшеліктерін анықтайды. Бірінші кезең-әндердің, айтыстардың, мақал-мәтелдердің таралу кезеңі. Осы кезеңде, тіл өте бай болды және әр сөз ойластырылған түрде айтылды дейді Мәрсеков. Оны қалай айту керектігін білетіндер ерекше құрметке ие болды. Әндер мен күйлер өнердің ең биігі деп саналды-деп қорытындылады ол. Даулар туындаған кезде бұл сөз татуласуға, тепе-теңдікке қол жеткізуге ықпал еткен өнер болды.

Қазақ әдебиетінің дамуындағы екінші кезеңді сипаттай отырып, Р. Мәрсеков оны халықтың сауатты болып, қарым-қатынас шеңберінің кеңеюімен байланыстырады. Қоғамда ойын-сауыққа, әндерге, домбырада ойнауға қарсы болды. Бұл наразылық дін қызметшілерінен шыққан, деп есептейді Райымжан [10].

Осылайша, «Қазақ» газетінің беттерінде жарияланған мақалаларды талдау Р.Мәрсековтің дәуірінің күрделі мәселелерін ашуға, барлық мән-жайлар мен қайшылықтарды ашуға негізделгенін көрсетеді. Р. Мәрсековтің зерттеу бағыттары негізінен Ұлт-азаттық қозғалыстың барлық жетекшілерінің алдында тұрған міндеттерден туындайды. Мәрсеков белгілі бір дәуірдің және уақыттың жаңылысуының қайраткері болды. Оның жұмысы, бізге қаншалықты жетілмеген болса да, оған уақыттың кең таралған көзқарастары мен қате түсініктері тән болды. Оның жұмысы, бізге кейбір нәтижелер және әдістеме тұрғысынан қаншалықты жетілмеген болып көрінсе де, әлі де өзекті болып қала береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Нұрпейісов К., Алаш және Алашорда. - Алматы, 1995. - 256 б.
- 2 Аманжолова Д.А., Казахский автономизм и Россия. – Россия, 1994. - С.213.
- 3 Егізбаев Қ. Алаштың арысы-Райымжан Мәрсеков //Қазақ тарихы.- 1999(№2).- 206 б.
- 4 Мысль. Республиканский общественно-политический журнал. 2022. август (№8),- С.94.
- 5 РОМ [Мәрсеков Р.], Қазақ қайда бара жатыр // Қазақ. 17 мамыр 1914. – 17(№62)
- 6 РОМ [Мәрсеков Р.], Жер мәселесі // Қазақ. 23 июня 1914 года (№67)
- 7 Байғалиев Б., Адвокат Райымжан Мәрсеков. -Түркістан, 2003. – 144 б.
- 8 Р.М. [Мәрсеков Р.], Патшалық // Қазақ. - 1914. - №54.
- 9 Мәрсеков Р. Қазақ әдебиеті жайынан / Р. Мәрсеков // Қазақ. –1917 ж. 17 наурыз (№11).
- 10 Мәрсеков Р. Қазақ әдебиеті жайында // Қазақ. 15 марта 1915 года(№ 112).

«ЖЕТИ ЖАРҒЫ» ТАУКЕ ХАНА КАК ПАМЯТНИК ПРАВА КАЗАХСТАНА: ЕГО СУЩНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ

АЙТКЕНОВА А. М.

преподаватель истории, Колледж информационных технологий, г. Павлодар

ҚАСЫМЖАН Ә. С.

студент, Колледж информационных технологий, г. Павлодар

Первая Конституция тогда еще Казахской АССР была принята в феврале 1926 года. В 1993 году приняли первую Конституцию уже независимого Казахстана, а 30 августа 1995 года вступила в силу ныне действующий основной закон государства – особый нормативный правовой акт, имеющий высшую юридическую силу. Но история казахского законотворчества гораздо древнее. Первым основным законом нашего народа был «Жеті жарғы» - конституция хана Тауке. Предлагаю вам окунуться в историю и увидеть место, где Тауке хан впервые утвердил свод законов обычного права казахов [1, с. 30].

2 октября 2020 года на территории исторического комплекса Мартобе была заложена капсула с посланием на казахском языке к будущему поколению юристов от имени нынешних сотрудников судов. В нем говорится о верховенстве закона в современном государстве, который берет свое начало с XIV-XV веков. Тауке впервые утвердил свод законов обычного права казахов.

Холм Мартобе по праву заслуживает статуса родины казахского степного парламента. Как считают историки, «на земле казахской много высот, но Мартобе – одна». По их мнению именно здесь хан Тауке поставил печать на первом записанном своде степных законов «Жеті жарғы».

В истории казахов холм городище Мартобе известен как место, где прошел первый курултай, на котором старейшины родов и племен казахов определяли кочевья, территории пастбищ, решающие вопросы международных отношений, регулировались документы степной демократии и принимались законы.

Данный научный проект является актуальным, так как тема связана с именем Тауке хана правителем единой казахской державы ныне наиболее популярен в казахском обществе. С ним по количеству названных именем хана объектов может сравниться лишь его потомок Аблай –хан, на короткое время сумевший восстановить единое государство во второй половине XVIII века. Тауке хан тоже стремился укрепить государство. А

для этого нужны единые законы. Не смотря на то, что казахи были мусульманами шариат в ханстве не прижился. Суд шел по адату – традиционному праву. Но бии разных родов часто толковали его по-разному. И тогда решено было принять единый юридический свод. Видимо именно так появился знаменитый кодекс «Жеті жарғы». («Семь установлений»). Скорее всего, это произошло в конце XVII века [2, с.40].

По одной версии, «Жеті жарғы» был составлен тремя биями – Толе, Казбеком и Айтеке. По другой – ним работали семь биев. Эти бии соединили старые обычай ханов Касыма и Есима в новые обычай, называемые «Жеті жарғы», пишет А.Левшин, первый исследователь, записавший свод. «Сей золотой век, о котором вспоминают они (казахи) со вздохами, есть царствование знаменитого хана их Тявки (Тауке), который если верить преданиям, был действительно в своем роде Гений, и в летописях казахских должен стоять на ряду с Соломоном и Ликургами. Усмирив волновавшиеся долго роды и поколения, он не только ввел в них устройство, порядок, но и дал им многие законы. Чтобы иметь представления о главном законе Степи, приведем пару простых примеров:

Первое место в нем занимают закон возмездия: за кровь мстить кровью, за увечие таким же увечьем.

За воровство, грабеж, насилие, прелюбодеяние казнить смертью.

По сим постановлениям, родственники убитого имеют право лишить жизни убийцу, а отрубившего руку, ногу, ухо и проч. должен быть лишен той же части тела.

Были введены особые «расценки»: убийство мужчин – 1000 баранов, женщин – 500 баранов. За утрату отдельных органов тела тоже предусматривались штрафы к примеру большой палец стоит 100 баранов, а мизинец - 20 баранов.

Представители «белой кости» - султаны и ходжи- «стоили» в семь раз дороже простолюдинов.

Историки спорят как долго действовал этот кодекс на территории Казахстана. В начале XIX века он уже почти был забыт.

По «Жеті жарғы» высшая власть была в руках хана, который делил ее с султанами и биями. Налогообложение при Тауке хане составляло 1/20 часть от всего имущества. Каждый род получил специальные тамги для клеймения скота. Все это были попытки укрепления государственных структур [2, с. 30].

«Жеті жарғы» хана Тауке считается одним из самых ярких правовых памятников в истории Казахстана. Эксперты признают, что «Жеті жарғы» - это структурированный, включающий в себя все сферы жизни, направленный на защиту основных прав любого человека, законодательный труд.

Как отмечено выше, в свод этих законов вошли правила, обычай и традиции казахского народа, передававшиеся испокон веков из поколения в поколения. Они были понятны и доступны народным массам, отвечали понятиям социальной и правовой справедливости казахского общества XVII века.

Почему так называется «Жеті жарғы»? Закон состоит из 7 разделов, в котором были представлены нормы административного, уголовного, гражданского права, а также положения о налогах, религиозных воззрениях, то есть в нем охватывались все стороны жизни казахского общества. «Жеті жарғы» включал в себя следующие основные разделы:

1 Земельный Закон (Жердауы), в котором обговаривалось решение споров о пастбищах и водопоях.

2 Семейно-брачный закон, где устанавливался порядок заключения и расторжения брака, права и обязанности супругов, имущественные права членов семьи.

3 Военный Закон, регламентирующий отправление воинской повинности, формирование подразделений и выборов военачальников.

4 Положение о судебном процессе, обговаривающее порядок судебного разбирательства.

5 Уголовный Закон, устанавливающий наказания за различные виды преступлений кроме убийства.

6 Закон о куне, устанавливающий наказания за убийства и тяжкие телесные повреждения.

7 Закон о вдовах (Жесірдауы), регламентирующий имущественные и личные права вдов и сирот, а также обязательства по отношению к ним общины и родственников умершего.

Слово «жарғы» с древнетюркского означает «указ, закон, власть». Письменный вариант «Тауке ханның заңдары» сохранен в экспозиционных залах музея в комплексе мавзолея Ходжи Ахмета Яссауи.

Характерными чертами «Жеті жарғы» была его гуманность. Отсутствовали в нем жестокие меры наказания, принятых в уголовном законодательстве: лишение свободы, с отбыванием срока наказания

в тюрьмах, зинданах, восточных погребах заточения, а также членовредительства, сожжения, колесования, закапывания живьем и т. д., распространенные во многих средневековых восточных странах. В связи с этим известный казахский ученый, этнограф Ч. Валиханов писал о казахском обычном праве следующее, что также справедливо и для «Жеті Жарғы»: «...обычное право киргиз (казахов) по той же аналогии высшего развития с низшим, на которое мы так любим ссылаться, имеет более гуманных сторон, чем законодательство, например, мусульманское, китайское и русское по Русской правде. В киргизских (казахских) законах нет тех предупредительных и устрашающих мер, которыми наполнены и новейшие европейские кодексы. У киргиз телесные наказания никогда не существовали. А законы родовые, по которым члены рода отвечают за родича, при родовых отношениях приносят много практической пользы».

Одним из важных факторов построения эффективного правового государства является формирование правового сознания. Основанного на тысячелетних традициях, созвучного ментальности степного народа

Вердикты степного суда, как правило, не оспаривались. В чем был секрет эффективного законодательства, нерегламентированного, но реально работающего?

Большое значение имеет то, что все формы взаимодействия, взаимоотношений в казахском обществе основывались на народных традициях, родоплеменной взаимосвязи. Таким образом, внутренняя структура задавала тон общественным отношениям. В том числе при разрешении конфликтных ситуаций. А это в свою очередь повлияло на формирования правовой культуры степняков [3, с. 4].

В чем ее отличие от нынешней культуры?

Не секрет, что нынче люди чаще всего обращаются в суд с намерением покарать обидчика, взыскать с него моральный и материальный ущерб. Тогда как во времена наших предков основной целью обращения к биям было намерения реабилитировать свое доброе имя и репутацию, потому как для степняка честное имя было дороже всего. Для него имя служило всем: гарантом, ценностью, честью, авторитетом. Единоразы потеряв доброе имя, запятнав репутацию, восстановить было невозможно. И не редко таким людям приходилось вести отшельнический образ жизни, кочевать вдаль от всех, а это было очень тяжело морально, потому что родственные и родовые связи были сильнее и важнее всего. Поэтому

неудивительно, что основной целью степного правосудья являлось примирение враждующих сторон.

Возможность примирения сторон находит прямой аналог в институте медиации, существующем в действующем законодательстве Казахстана. Имеет прямую аналогию и с успехом используется настоящее время суд присяжных во многом совпадающий с судом биев, имеющимся в «Жеті Жарғы». Действующая Конституция Казахстана указывает, в ст. 13, что:

1 Каждый имеет право на признание его правосубъектности и вправе защищать свои права и свободы всеми не противоречащими закону способами, включая необходимую оборону.

2 Каждый имеет право на судебную защиту своих прав и свобод. Эти конституционные положения явились результатом долгой эволюции права на территории Казахстана, учета всего правового опыта предшествующих норм права, в том числе и «Жеті Жарғы».

Существовали и особые обряды, обозначающие начало или конец судебных тяжб. К примеру если сейчас начало и конец судебного заседания оглашаются молотком, то в старину знаком о начале разбирательства у бия служили камчи, брошенные с обеих сторон.

В конце процесса бий разрезал сплетенные в одну белую и черную нити – ала жіп. Это несло в себе особый сакральный и большой смысл. Это означало, что положен конец распрям. Стоит отметить, что в понятие «алажіп». казахи вкладывали большой смысл. У казахов есть такое выражение - «ала жіпті аттамау» - обязательное напутствие детям не переступать его, то есть не брать чужого, не причинять никому вреда.

В правовой летописи казахского народа есть немало имен, золотыми буквами вписанных в историю. Одним из таких является Барлыбек Сыртанов, автор первой «конституции» казахов.

Особую роль он отводил судебной власти. Главным требованием для обеспечения прозрачной и честной работы судов и судей он назвал свободу.

А самой высшей ценностью Барлыбек Сыртанов назвал права и свободы каждого человека. И как показало время, был прав. Так как в Конституции Республики Казахстан в статье 1. говорится: «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими

ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы» [4, с.24].

Значение «Жеті Жарғы» выходит на наш взгляд далеко за пределы своей собственной регулятивной нормативной роли в этнокультурных границах Казахстана. «Жеті Жарғы» было в широком смысле законом и властью, источником общественного бытия и нравственности, искусством и духовной ценностью. Справедливо высказывание о том, что: «Рожденное в рамках кочевой цивилизации, оно вобрало в себя многие ценностные черты и оптимумы человеческих мечтаний и человечности той эпохи» [5, с. 29]. Во многом в последующие века истории Казахстана «Жеті жарғы» стали одним из консолидирующих начал самосознания казахского народа в чем заключается одно из его основных заслуг перед историей. Будучи особым памятником творением кочевой культуры, «Жеті Жарғы» по праву может и должно занять достойное место в мире исторически значимых правовых систем.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Жанайдаров О. Степная Конституция хана Тауке // Мир закона. – 2001. - № 2.
- 2 Законы хана Тауке. История Казахской ССР (с древнейших времен до наших дней). В пяти томах. Том 2. Алма-Ата., 1979.
- 3 История Казахстана с древнейших времен до наших дней (в пяти томах). / под ред. М. Козыбаева. – Алматы, 1995.
- 4 Конституция Республики Казахстан, принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года.
- 5 Тынышпаев М. История казахского народа. Алма-Ата, 1993.

МӘЖИТ АЙТБАЕВ НАЦИОНАЛ-СОЦИАЛИЗМ ИДЕОЛОГИЯСЫНЫҢ РЕВОЛЮЦИОНЕРЛІК ТОЛҚЫНЫНДА

МҰҚАТАЙ Ә.

студент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

ЕЛЬМУРАТОВА Б. Ж.

тарих ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор,

Торайғыров университеті, Павлодар қ.

КУЛУМБАЕВА М. Ж.

аға оқытушы, магистр, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Мәжит Айтбаев Екінші Дүниежүзілік соғыс кезінде тұтқынға түсіп Национал-Социалистік Германияның жағына өткен кеңестік қазақ зиялы қауымының өкілдерінің бірі боп табылады. Мәжит Айтбаев Национал-Социалистік Германияның қарулы күштеріне тұтқынға түсуіне дейін де ұлтшыл көзқарастарда болғаны туралы анық айта аламыз. Бірақ Национал-Социалистік Германияға тұтқынға түсіп Түркістан Легионының мүшесі болғаннан кейін оның көзқарастарындағы эволюциясын, түрікшіл көзқарастарына сол кездегі Германияның мемлекеттік идеологиясы болған национал-социализмнің революционерлік жағынан Мәжит Айтбаевтың көзқарастары мен шығармашылығына қалай әсер еткенін толық түсініп саяси көзқарастарындағы ұлтшылдық пен түрікшілдігінің барлық ерекшеліктерін жан-жақты ашу тұтқынға түскен кеңестік қазақ зиялы қауымының идеологиясы басқа мемлекеттің көзқарастарына қалай әсер еткеніндегі әрі қарай зерттеулерде аса маңызды болады. Өйткені қазақ халқының да, орыс халқының не Кеңес Одағын мекендеген халықтардың тарихының біреуінде де соншалықты кең тараған коллаборационизм фактілері ешқандай соғыста болған жоқ. Әрине, Наполеондық соғыстар уақытында Франциядағы монархияны қайта құру үшін Ресей Империясының жағында Конде ханзаданың корпусының құрамында Карл Осипович де Ламберт, Рудольф Осипович де Местр, Александр Фёдорович Ланжерон, Эммануил Францевич Сен-При және Арман-Эммануэль дю Плесси Ришельё секілді роялисттер немесе бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде Герман Империясының әскерінің құрамындағы Гүржі легионында шайқасқан гүржі ұлтшылдары болды, бірақ коллаборационизм соғыс кезіндегі әлеуметтік фактор ретінде Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде ғана толыққанды ашылған болды. Бірақ бұл әскери құрылымдарда шайқасқан адамдардың

көзқарастары көбінесе соғысқа дейін толықтай қалыптасты. Сондықтан бұл мақаланың негізгі өзектілігі адамның идеологиялық көзқарастары мемлекетіне толық қарама-қарсы идеологиясы бар мемлекеттің әскеріне тұтқынға түскеннен кейін бұл идеологияның адамның саяси көзқарастарындағы өзгерулерге әсері қандай және бұл өзгерулер болса, онда адамның көзқарастарын қаншалықты ауысады.

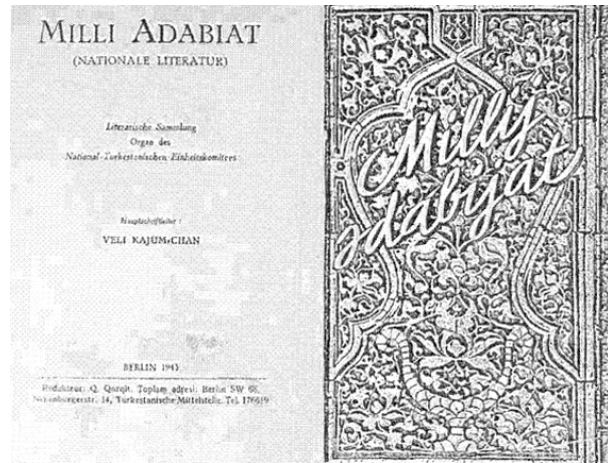
Бұл мақала Мәжит Айтбаевтың «Шер» атты шығармаларының жинағының құрастырушысы Уақап Қыдырханұлы жазған алғысөзіндегі, Светлана Смағұлованың «Түркістан легионы және «Милли Түркістан» журналы» мақаласындағы деректер қолданылған болатын. Сонымен қоса түрікшілдердің Еуропадағы фашистік қозғалыстармен болған байланыстарын анықтау үшін түрікшілдік пен тұраншылдық идеологиясының ара ірі идеологтарының бірі Гүсейін Нихаль Атсыздың «Faşist» мақаласы мен кеңес азаматтарының коллаборационизм тарихын зерттейтін тарихшы ғалым Олег Романьконың «Мусульманские легионы во Второй мировой войне» атты кітабы қолданылды. Ал национал-социализм идеологиясындағы революция факторының маңыздылығы мен оның Мәжит Айтбаевтың дүниетанымына әсер етуін анықтау үшін М. М. мен Ж. М. Кучуковтардың «Концепт «революции» в идеологии национал-социализма» атты мақаласын қолданамыз.

Ал деректерден бұл мақалада Мәжит Айтбаевтың «Шер» атты шығармаларының жинағынша жарияланған өлеңдерінің анализі жасалып, бұл жинақта оның өмірбаянына қатысты жарияланған өзінің жеке мұрағатынан алынған құжаттары қолданылды. Сонымен қоса бұл мақалада Мәжит Айтбаевтың жақын жақтасы Хамза Абудлиннің «Жұлдыз» журналының 1911 жылдың 11-ші нөмірінде жарияланған ол туралы «Мәжит-бек» атты мақаласындағы естеліктері қолданылды.

Мәжит Айтбаев 1939 жылдың 20-шы қараша күні Қызыл әскерде бөлімшенің командирі лауазымында қызметін бастаған болатын [1, 188-189 бб. арасындағы иллюстрациялар тізімінен]. 1941 жылы национал-социалистік Германияның КСРО-ға қарсы соғысты басталғаннан кейін соғыстың алғашқы айларында тұтқынға түседі. Тұтқында Мәжит Айтбаев 1941 жылы күзінде (өртүрлі деректер оның құрылуы жайында өртүрлі айларды атайды, тіпті оның желтоқсан айында құрылғаны туралы да деректер бар) Орта Азияның тегі түрік халықтарынан шыққан кеңестік тұтқындардан құрылған Вермахттың құрамындағы коллаборационисттік

Түркістан Легионы атты әскери бөлімшенің жағына өтіп, 1942 жылдың қаңтарында Түркістан Легионының саяси басқармасы ретінде құрылған Түркістан Ұлттық Комитетінің құрамына кіреді [2, 170-б.].

Түркістан Легионерлері үшін Түркістан Ұлттық Комитеті 1942 жылдың маусымынан (кейбір деректер бойынша тамыз айынан) бастап «Милли Түркістан» атты саяси журналмен қатар әдебиет тақырыбындағы «Милли Әдебиет» журналы да шыға бастады [2, 172-б.].

Сурет 1 – Мәжит Айтбаевтың редакторлығымен шығарылған «Милли Әдебиет» атты әдеби журналдың мұқабасы мен алғашқы беті

Мәжит Айтбаевтың жақын жолдасы Хамза Абдулин өзінің соғыстан кейінгі «Жұлдыз» журналында жарияланған «Мәжитбек» атты мақаласында оның осы «Милли Әдебиет» журналының бас редакторы боп табылатыны туралы деректер берген болатын [3, 206-б.].

Мәжит Айтбаевтың дүниетанымы мен шығармашылығындағы тұтқынға түскеннен кейін национал-социализм идеологиясының революционерлік факторының әсерін анықтау үшін ең алдымен национал-социализм идеологиясындағы революционерлік факторының рөлін анықтау артық болмас еді.

Национал-социалистік төңкерісте революцияның кейіпі қоғамның өмірін толық өзгертетін нақты концепт ретінде толыққанды

түрде қатысады. Ал национал-социализм идеологиясының жетіскендігі бұл идеологияның теңсіздік, кедейлік және азаматтық бостандықтардың жоқтығы сияқты әлеуметтік мәселелерге назар аударуымен тығыз байланысты боп келеді. Бірақ национал-социализм идеологиясы әлеуметтік мәселелерге көп назар аударса да оның ұлттық мазмұны коммунизмге қарағанда ешқайда кеткен жоқ. Ал национал-социализм идеологиясының легитимділігі оның социалистік риториканың қолдануымен тікелей байланысты болды. Солай национал-социализм идеологиясындағы революционерлік фактор белгілі бір ұлттың гүлденуі үшін мазмұны жағынан өз ұлтшылдығын жоғалтпаған, этникалық қауымды жаңадан ұлтқа құрастыратын және әлеуметтік мәселелерді шешуді талап ететін социализм идеологиясының риторикасын сәтті қолдануымен байланысты боп келеді [4, 159-б.].

Сонымен қоса Мәжит Айтбаевтың шығармашылығындағы дүниетанымы мен идеологиялық көзқарастарындағы ерекшеліктерді анықтау үшін жалпы Түркістан Легионындағы қандай идеологиялық басымдылық болғанын анықтау жөн болар еді. Дәстүрлі діни мұсылман болатын халықтарға жататын кеңестік тұтқындардан құрылған әскери бөлімшелерде Кеңес Одағындағы мұсылман дінінің тапталуына назар аударып мұсылмандарға керек барлық діни бостандықтар берілсе де, антикеңестік үгіт-насихат көбінесе өз назарын негізінен ұлтшылдық факторына назар аударатын болды. Сондықтан да прогермандық коллаборационисттік бөлімшелерді зияткерлік жағынан ұлттық бағыттаағы зиялы қауымның өкілдері діни қайраткерлерге қарағанда көбінесе қолдап жүрген болатын [5, 171-б.].

Мәжит Айтбаевтың шығармашылығында национал-социализм идеологиясының революционерлік факторының әсері көбінесе келесі өлеңдерде кездесетін болды. Олар: ортақ атауға ие, бірақ мазмұны әртүрлі екі Жорық жырларында анық көрінеді.

Мәжит Айтбаевтың алғашқы жорық жырында осындай жолдар кездеседі:

Жолымызға қарсы тұрған қастарды
Жою үшін ұлы жорық басталды.
Біздің жорық, жауды торып,
Елді қорып, оң болып,
Тітіретер жерді, суды аспанды!

Елді азат, жерді азат қыламыз,
Тарих бетін жаңалыққа бұрамыз.
Азат ер мен азат жерде,
Байлығы зор мол елде
Жана өмірдің жаңа салтын құрамыз! [1, 74-б.].

Бұл жолдардан Мәжит Айтбаевтың неміс әскерінің күшімен Түркістан легионерлері бүкіл Түркістанды қазақ пен Орта Азияның басқа тегі түрік халықтарға қанаған большевиктердің езгісінен азат еткеннен кейін Түркістан жеріндегі мемлекеттіліктің өзгеруі қалай онды болатынын поэзиялық түрде қалай сипаттайтынын көре аламыз. Әсіресе соңғы шұмақта түркістан легионерлері өз елін большевиктерден азат еткеннен кейін жаңа өмірді құру үшін қандай әлеуметтік өзгертулерге баруға дайын екендігін көрсету национал-социализм идеологиясының революционерлік факторымен тікелей байланыста боп тұрғанын көре аламыз.

1942 жылдың 1-ші мамыр күні Логиново деген жерде жазылған Мәжит Айтбаевтың екінші Жорық жырында осы жолдарды көре аламыз:

Астығы мол еңбекші елім үшін,
Ерекше тұрмыс, еркін коньсқа.
Біздер бел буып қолға алдықел ісін,
Жанды аямай бұл күнгі соғыста.

Ал бұл күнде жаулар соқтығып тиіп,
Қынаптан суырдықалмас қылышты.
Жаудан жасқанбай жанды біз қиып,
Түркістан үшін бастадық ұрысты.

Қорлыққа қарсы жұмсап жастар күшін,
Бұзып-жарамыз қазылған орды.
Еркінді еңбек, ерікті елім үшін,
Жас Отанға тарттық біздер жолды. [1, 86-87-бб.].

Сурет 2 – 1 мамырды тойлауға арналған Национал-социалисттік Германиядағы насихаттық плакат

Мәжит Айтбаевтың бұл жорық жырында біз национал-социализм идеологиясының революционерлік факторының әлеуметтік мәселелерді шешуіндегі әсерімен қоса национал-социализм идеологиясындағы жұмысшы табының қоғамдағы маңызды рөлі мен кейіпін көре аламыз. Бұл Жорық жырын 1-ші мамыр күні жарияланғандықтан бұл өлеңді Мәжит Айтбаев национал-социалисттік Германияда ресми түрде «Ұлттық еңбек күні» ретінде тойланатын мерекеге арнап жазуы да мүмкін.

Жоғарыда біз Мәжит Айтбаевтың шығармашылығындағы национал-социализм идеологиясындағы революционерлік факторы мен пролетариаттың маңыздылығын жырлайтын көріністерді тапқан болатынмыз. Бірақ Мәжит Айтбаевтың өзі национал-социалист болды ма деген сұраққа жауап беру де маңызды болар еді. Мәжит Айтбаевтың өзі түрікшіл болатындықтан оның идеологиясындағы кейбір ерекшеліктерін түсіну үшін қазақтың эмиграциядағы антикеңестік зиялы қауымымен жақын араласқан және Түркиядағы қазақ диаспорасының көптеген әлеуметтік мәселелерінің шешуіне белсенді қатысқан түрікшілдік идеологиясының аса ірі идеологтарының бірі Гүсейін Нихаль Атсыздың 1974 жылы 4 сәуір күні шыққан «Ötüken» журналында жарияланған «Faşist» мақаласын қолдануға болады деп есептеймін. Нихаль Атсыздың пікірінше түрікшілдік Италиядағы фашизм, Германиядағы национал-социализм, Испаниядағы фалангизм, Бельгиядағы рексизм идеологиялары секілді тәртіптік ұлтшылдық идеологияларының бірі боп табылады. Бірақ сонымен қоса түрікшілдік фашизм мен национал-социализмге қарағанда саяси жағынан әлі соншалықты терең дамыған жоқ. Сондықтан түрікшілдік фашизм мен национал-социализм секілді идеологиялармен кейбір ұқсастықтары бар болса да түрікшілдік пен национал-социализмнің арасында теңдік белгісін қоюға болмайды [6, 4 б.].

Қорыта келсек, Мәжит Айтбаевтың өзі ешқандай түрде қазақ национал-социалисті болмаса да, оның шығармашылығында национал-социализм идеологиясындағыдай революция мен пролетариаттың кейіптерінің анық көріністері жеткілікті боп келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Айтбаев Мәжит Шер. Шығармалары. - Алматы: Жазушы, 2005. – 188-189 бб., 74 б., 86-87 бб.

2 Смағұлова Светлана Түркістан легионы және «Милли Түркістан» журналы // DOĞUMUNUN 100. YILINDA BAYMİRZA HAYİT ve GÜNÜMÜZDE TÜRKİSTAN TARİHİ ARAŞTIRMALARI ULUSLARARASI SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ 9-10 EKİM 2017 İSTANBUL – 170 б., 172 б.

3 Абдуллин Хамза Мәжит-бек \ Жұлдыз. -1991, - №11. – 206 б.

4 Кучуков М.М., Кучукова Ж.М. Концепт «революция» в идеологии национал-социализма // Современный учёный том 2, №1, 2017 г. – 159 б.

5 Романько О. В. Мусульманские легионы во Второй мировой войне - М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004.- 312, [8] с. - (Военно-историческая библиотека). – 171 б.

6 Hüseyin Nihal Atsız Faşist // Ötüken 4 Nisan 1974 – 4 б.

МӘШҲҮР ЖҮСІП КӨПЕЕВТИҢ «ХАЛ АХУАЛ», «САРЫАРҚАНЫҢ КІМДІКІ ЕКЕНДІГІ», «ТІРЛІКТЕ КӨП ЖАСАҒАНДЫҚТАН КӨРГЕН БІР ТАМШЫ» МҰРАСЫНЫҢ ТАРИХИ ДЕРЕК КӨЗІ

ОМАР Ә.

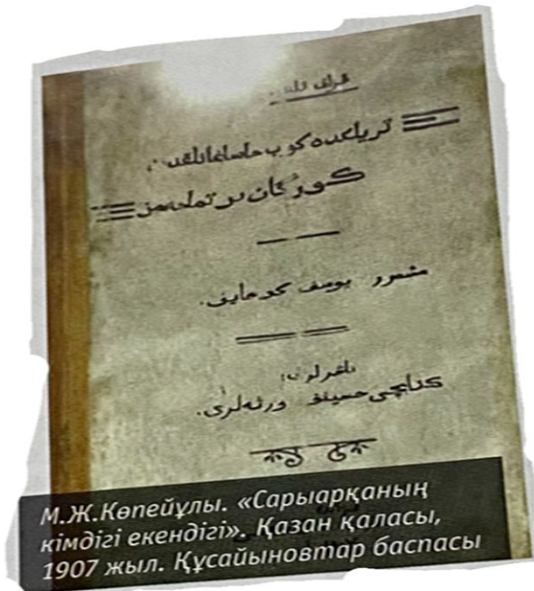
студент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

ЕЛЬМУРАТОВА Б. Ж.

т.ғ.к., қауымд. профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Қазақ тарихында Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің алар орны ерекше. Саналы ғұмырында бір сәт те қолынан қаламы түсіп көрмеген, бір жағынан жазып, екінші жағынан жатпай-тұрмай өнемі ізденіп, өте бай дерек қалдырды. Басты мақсаты әрі өмірінің негізіне айналған қазақ халқын сауаттандыру. Осыған орай, бүгінгі ұрпақтың білім санасының дұрыс қалыптасуына да, Мәшһүр Жүсіп сияқты кемеңгердің мұрасы оң ықпалын тигізері сөзсіз.

Зар-заман ақындары XIX ғасырдағы қазақ өміріне тән барлық құбылыстарды сынға алады. Отаршылықты әшкерелеп, әлеуметтік үйлесімділік уақыты ретінде өткен дәуірді идеалдандыра отырып, бүгінгі заманның келешегінен де үмітін үзіп, түңіледі. Қазақтар ата-бабадан қалған рухани құндылықтарын ұмытып, елдің ішін әділетсіздік, арамдық, өтірік, өсек-аяң, ақымақтық басып кетті, тіпті мал да айдауға көнбей қойды. Көңіл қуантатын ешнәрсе таппаған зар заман ақындарының кеудесін кернеген кернеген мұң мен зар әбден күнәға батқан замандастарының құлағына жете қоймайды. Атамекеннің тарылуы қазақтың кісілік негіздерін шайқалтатын, жаугершілік пен отаршылық әсерінен өрістеген теріс қылықтардың көбеюіне әкелді. Біз бұл жерде бодандық психологиядан тарайтын жасқаншақтық, үрей, жағымпаздық, ұлт мүддесін сату сияқты құбылыстарды айтып отырмыз. Қауымшыл кісінің (ынтымақтастық құндылығы мағынасында) орнын «пысық» пен «масыл» басты [1, 17 б.].

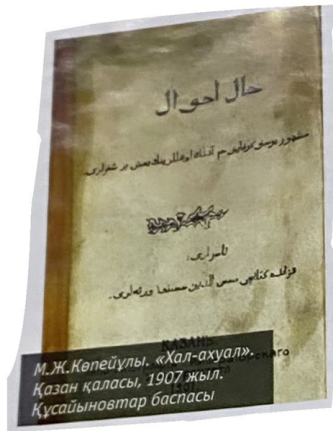
Сурет 1 – М.Ж. Көпейұлы. «Сарыарқаның кімдігі екендігі»
Мұрат Мөнкеұлы:

Еділді келіп алғаны
 Етекке қолды салғаны.
 Жайықты келіп алғаны –
 Жағаға қолды салғаны.
 Ойылды келіп алғаны-
 Ойындағысы болғаны, –
 деп түйдектете жырласа,
 Дулат Бабатайұлы:
 ...Жеріңнің алды шұрайын,
 Дуан салып жайланып... ..
 ...Айтуға ауыз келе ме,
 Аяғөз кімнің жері еді?... ..
 Сауыр жерден айырылып,
 Қазақ елі жұқарды...
 деп жырласа, Шортанбай:

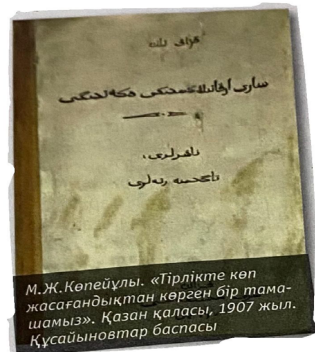
...Нысапсыз екен бұл көпір,
 Жерінді алды, малды алды
 ресейлік отаршыл үкіметтің экспансиялық саясатын уытты
 тілмен әшкерелейді. Ал Мәшһүр Жүсіп болса, «Сарыарқа кімнің
 жері екендігі» деген өлең сөзінде осы зар-замандық стильді
 жалғастырып былай дейді:

Есіктен кіре алмайтын қара шекпен
 Орынды қақ жарып кеп алды төрден.
 Тұтқында сорлы қазақ қалмап па едің,
 Қол қойып ақ қағазға басқан мөрден...
 Мақсатқа кім жетеді ойындағы?
 Бұл шаруаң қатыныңдай қойындағы.
 Ертіс, Нұра, Есіл мен Еділ, Жайық
 Мұсылман бұл бес өзен бойындағы...
 Халық қылып атандырды бізді қазақ,
 Іргелі көп жұрт емес, өзі де аз-ақ.
 Болғаннан алты ауызды ынтымақсыз,
 Барасын көрінгенге болып мазак» [5, 58–79-б.].

1907 жылы Мәшһүр Жүсіп Кепеевтің Қазан қаласында
 үш кітабы шықты деген біз: «Хал-ахуал», «Тіршілікте көп
 жасағандықтан, көрген бір тамашамыз», «Сарыарқаның кімдікі
 екендігі?» деген басылып шықты. «Сарыарқаның кімдікі екендігі?»
 бірінші рет өлең түрінде, екінші рет кара сөз түрінде жазылды.
 Бірінші қолжазба түріндегі нұсқасын Нартай Қуандықұлы Жүсіпов
 «Қазақ тілі мен әдебиеті», журанлында №4 1994 жылы жариялады.
 1905 жылғы 17 октябрь (қазан) патша үкіметінің манафисі
 жаряланды дедік. 1905 жылғы «қанды жексенбі» орыс төңкерісінің
 (революциясының) басы болды [2, 33-б.].

Сурет 2 – М. Ж. Көпейұлы.
«Хал-ахуал»,

Сурет 3 – М.Ж. Көпейұлы.
«Тіршілікте көп жасағандықтан,
көрген бір тамашамыз»

XX ғасырдың басында Ресей өзінің орыстандыру саясатын ашық жүргізе бастады. Қазақстандағы шұрайлы жерлерге мұжықтарды қоныстандыру соның бір айғағы болса керек. Қауымдық жерлерді тартып алу, күнкөріс жерден айырылу қазақ қоғамының әлеуметтік бөлшектелуін де туғызды. Ең шұрайлы жерлерден, отырықшылыққа, егіншілікке ыңғайлы жерлерден айырылған ел, соқыр балаша біреудің етегінен ұстап кете барды [6].

Патша үкіметінің екі жүзді саясаты Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің шығармасының негізгі идеясын құрады. Сол кездегі патша үкіметінің отаршылдық әрекетін ақын батыл сынады. Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің алға қойған мақсаты сол кездегі қазақтың бір туар көрнекті ұлдары «Алаш» партиясының ұйтқысы болған Әлихан Бөкейханов, М. Тынышпаев, М. Сердалин, М. Шоқай, Б. Сыртанов, Б. Қаратаев, Ж. Сейдалин, кейіннен С. Торайғыров, Ж. Аймауытов, Шәкәрім Құдайбердиев қосылды т.б. ақын өз ойын ашық көрсете, қолдай алмасада, көптеген қазақ зиялыларының пікірімен ортақтас болды. Мәшһүр Жүсіп Көпеев кейбірлерімен хат-хабар алмасып тұрды. Ә. Бөкейханов Павлодарда түрмеде отырғанда Мәшһүр

Жүсіп Көпеевті білді, бәлкім кездесіп сөйлесуі де мүмкін. Өйткені, «Сарыарқа кімнің жері екендігі?» Қазан қаласында басылған нұсқасы 1905 жылғы оқиғаны саяси тұрғыдан өте жақсы сипаттап, сол кездегі оқиғаны жан-жақты суреттей білген. Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің сол уақыттағы айтқан ойы сол уақыттағы «Алаш» азаматтарының алдыңғы өкілдерінің ой-пікірлерімен үндесіп, астасып жатады. Мәшһүр Жүсіп Көпеев «Қазағым империянына асыл заттым»-деп, қазақтың тарихынан мәселе қозғап, бүгінгі бодандық халін Ресей империясының жүргізіп отырған саясатын әшкерелейді. Қазақ халқының ауыр жағдайын бүкіл дүние жүзіне паш етеді [2, 34-б.].

1905-1907 жылдары Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынұв т.б. қазақ зиялылары патша үкіметінің қазақ жеріне жүргізіп отырған саясатына қарсы шығады. 1905 жылғы белгілі Манифестке Мәшһүр Жүсіп былай деп үн қосады: «Бұл Думаға депутат болып баратын кісілеріңді – еңбекшіл бұқараның пайдасын сөйлейтін, мұң-мұқтажын жоқтайтын, таза, түзу, әділ адамнан сайлаңдар!» [3, 133-б.].

Мәшһүр Жүсіптің діни дүниетанымына үнілсек. Түркілік-сопылық мәдениетті жеттік меңгерген Мәшһүр Жүсіп: «Көңіл деген үй сықылды нәрсе. Оның ішіне кіретұғын иесі-Жаратушы Құдай һәм Құдайдың пікір-зікірі»-деген байламында діл, ождан, рухани тазалықты байыпты баяндайды. Алланың кереметін, тағылым-тәлімін, игілік-ізгілігін кемелдікпен зерделеген кемеңгер Мәшһүр Жүсіп оның мынандай сауалдарын келісті етіп көрсетіп отырады.

Мысалы: «Ай, пенделерім, дүниеде саған сондай кеңшілік бердім.

Маған сен не келтірдің? -деп.

Пәлен демалыс бердім, ол демалысты не қызметпен тауыстың?

Ғақыл бердім, қандай орынға жұмсадың?

Ғылым бердім, оны қалай аударып, төңкердің?

Гауһар тастай көз бердім.

Ойлаған жеріне баруына аяқ бердім.

...Дүниені бір базар қылып, осынша сомамен жіберген маған не базарлық алып келдің?

Бірі-шот, бірі-күрек орнында.

Қол аяқ беріп: «Егін салыңдар! деп жібердім.

Қандай жерге егін салдыңдар?

Қанша еңбек алдыңдар» деп өмірлік сұрақты алға тартады».

Расында, адам өмірінің, тіршілігінің мәні мен сәнін, негізгі ұстаным-қағидасын нәзік талғампаздықпен, ойшылдықпен түсіндіріп беріп отыр. «Адамның тірлігі-қайнап, толқып жатқан дария» дейді. Ендеше, сол бір бұрқылдап, шалқыған дариядан өз ырысынды таба біл, жемісінді тере біл», - дегені қандай абзал десеніңіші?! [4, 186.].

Қортындылай келе, менің бір ғана түсінігім-Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің туған халқының жүрегінен ойып тұрып, елеуіл орын алған данышпан.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Исаұлы М. Иман мен дәстүр хикметтері. – Алматы: Баспалар үйі, 2004. – 216 б.

2 Тұрышев А.Қ. Мәшһүр-Жүсіптің лингвистикалық көзқарастары: оқу құралы. / А.Қ. Тұрышев – Павлодар: Кереку, 2009. – 193 б.

3 Көпеев М.Ж. Сарыарқаның кімдікі екендігі» кітабынан Қазақ жұртының осы күнгі әңгімесі // Сөз өнерінің зергері. – Алматы: Орталық ғылыми кітапхана, 2008. – 314 б.

4 Аңыз адам №19 (79) Қазан 2019 Серік Негимов. «Даналық толғамдары ұлт руханиятына қосылған көусар бұлақ»

5 Исаұлы М. Мәңгі мұғжиза. – Шымкент: Құран шапағы, 2015. – 400 б.

6 Пазылов Ә. Мәшһүр Жүсіп Көпеев және «Сарыарқа тарихы»// <http://old.abai.kz/node/8131>.

ИСТОРИЯ ПАРИЖСКОЙ КОМУНЫ

БУКИН Д. А.

студент, Павлодарского педагогического университета
имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар

ТИСБАЕВА А. К.

научный руководитель, магистр, Павлодарский педагогический
университет имени Ә. Марғұлан, г. Павлодар

Результатом Франко-прусской войны 1870–1871 годов, явилось заключение перемирия с Пруссией в Париже, после подписания которого, начались волнения, вылившиеся в революцию и установление самоуправления, длившегося 72 дня (с 18 марта по

28 мая). Это революционное правительство Парижа, получило название Парижская коммуна.

Парижская коммуна была одним из наиболее известных и значимых событий в истории Франции и всей Европы. Она возникла на фоне большой социальной и политической нестабильности, была первым опытом социалистического правления в стране, когда трудящиеся попытались установить свою власть после поражения Французской империи.

Временное правительство представляет собой выдающийся пример радикальных социально-экономических преобразований, инициированных городскими низами, а также лояльной им национальной гвардией Парижа. В контексте других революционных изменений, характеризующихся общественными и экономическими трансформациями, Парижская коммуна выделяется тем, что она стала наиболее удачной попыткой построения более прогрессивного строя, выраженного стремлениями городских низов – фабричных рабочих, а также членов национальной гвардии к радикальным изменениям, подпитанными экономическим положением городских масс накануне коммуны.

На протяжении этих нескольких недель Парижская коммуна представляла собой новую форму управления, в которой народ принимал активное участие в различных сферах общественной жизни. Идеи социальной справедливости, равенства, и свободы проникали во все уголки парижских улиц. Коммуналки, как их называли, стала попыткой народа взять инициативу в свои руки и построить общество, основанное на принципах справедливости и равноправия.

В период осады Парижа, когда промышленность и торговля приостановили свою деятельность, приводя к массовой безработице, служба в национальной гвардии стала единственным источником заработка для рабочих и ремесленников, предлагая им 1,5 франка в день. Их численность увеличилась, и они составили до 300 000 человек.

Под воздействием идей защиты отечества, национальные гвардейцы стали ценным ресурсом для защиты города. Однако, несмотря на патриотические мотивы, эти гвардейцы оказались голодными городскими низами. Это стало отправной точкой для цепочки событий, приведших к событиям 18 марта.

При этом военное командование занималось выправкой, бесконечно изнуряя и истощая их терпение, или же отправляло в

бой при таких условиях, когда поражение было неминуемо, как будто для того, чтобы отделаться от национальных гвардейцев и «пообщипать» их (битва при Буше, на Марне и т. п.).

Впоследствии военные неудачи привели ЦК 20-ти округов Парижа к выводу неспособности правительства организовать оборону. Это вылилось в движение 31 октября (или восстание 31 октября). 27 октября 1870 года маршал Базэн сдал город Мец вместе со своей армией противникам, освободив тем самым немецкие войска для наступательных действий под Парижем. В результате недостатка подкреплений и преступной бездеятельности командира Трошю, национальная гвардия Парижа потеряла деревню Бурже, которую ранее успешно защитила у немецких войск. Этот момент стал катализатором для возмущения в Париже, где 31 октября 1870 года началось восстание.

В ответ на предательскую сдачу Меца, происшествия у Бурже и переговоры о перемирии с Бисмарком, рабочие Парижа вышли на улицы, захватили ратушу, арестовали часть членов правительства и учредили Комитет общественного спасения в качестве революционного органа власти. Ключевую роль в этих событиях сыграл Центральный комитет 20-ти округов.

Не смотря на одержанный успех, восставшие не смогли утвердить свою победу. Внутренние разногласия между бланкистами и неоякобинцами, представлявшими мелкобуржуазные демократы, привели к поражению восстания 31 октября. В это время оставшиеся на свободе члены правительства, поддерживаемые верными батальонами национальной гвардии, освободили арестованных министров и вновь захватили ратушу к 4 часам утра 1 ноября.

6 января 1871 г. ЦК 20-ти округов выпустил воззвание, в котором писал: «Исполнило ли свой долг правительство, взявшее на себя дело национальной обороны? Нет. Своей медлительностью, своей нерешительностью, своим бездействием люди, которые нами управляют, привели нас на край гибели. Они не сумели ни управлять, ни сражаться. Люди умирают от холода и чуть ли не от голода. Бесцельные вылазки, бесплодные кровопролитные сражения, повторные неудачи... Правительство себя показало, оно нас губит. Продолжение такого порядка вещей,— это капитуляция» [1, с. 131].

28 января условия капитуляции были согласованы, означающие обезоруживание и передачу ключевых крепостей немецким войскам. Все военные части, кроме национальной гвардии, признаны

военнопленными, их вооружение должно быть сдано в течение двух недель. Париж обязуется уплатить военную контрибуцию в размере 200 миллионов.

После выборов 8 февраля правительство поручило Тьеру руководство исполнительной властью и предоставило ему широкие полномочия. 27 февраля правительство передает Эльзас-Лотарингию Пруссии и выплачивает контрибуцию в размере 5 миллиардов.

Первыми законами Тьер отменяет выплаты в 1,5 франка членам национальной гвардии, лишая их средств к существованию. После этого, Тьер приступает ко второй части своей программы – подчинению Парижа. На тот момент Париж фактически объединился с национальной гвардией, опираясь на ее вооружение, в том числе ружья и пушки. Это привело к сочетанию военных и гражданских элементов, создавших обширную и систематически организованную группировку солдат и граждан (национальная гвардия).

Тьер и генералы утверждали, что эти орудия должны быть переданы нации, то есть им самим, и что парижане, удерживая имущество, которое не принадлежало им, совершают воровство. Орудия были размещены в различных местах, включая парк Монсо, Вогезскую площадь, Шомонские высоты, Бельвиль и Монмартр. Тьер принял решение действовать энергично. 17 марта он собрал министров, представил им свой план и отдал соответствующие приказания генералам. В результате, войска, под командованием генералов Сюсбеля, Леконта и Патюреля, направились к высотам Монмартра и Бельвиля, чтобы овладеть пушками [1, с. 174].

Операция началась с успешного восхождения войск на Монмартр, где было захвачено несколько пушек. Однако выстрелы привлекли внимание национальной гвардии и жителей предместья, по итогу чего было оказано сопротивление, в ходе которого войска Версаля перешли на сторону Парижа и национальной гвардии. За чем последовало отступление Тьера и подконтрольных ему войск в Версаль.

Journal Officiel 19 марта 1871 года опубликовал обращение к национальной гвардии Парижа: «Комитет, принявший имя центрального, захватил несколько пушек, покрыл Париж баррикадами и овладел в течение ночи министерством юстиции.

Он открыл стрельбу по защитникам порядка; он произвел аресты, он хладнокровно умертвил генерала Клемана Тома и генерала французской армии Леконта.

Кто же члены этого комитета? Никто в Париже не знает их; их имена неведомы миру. Никто не может даже сказать, к какой партии они принадлежат. Коммунисты они, бонапартисты, или пруссаки? Или агенты какой-то тройственной коалиции? Но кто бы они ни были, они враги Парижа, который они предадут разграблению; они враги Франции, которую они предадут пруссакам; они враги республики, которую они предадут деспотизму. Их страшные преступления лишат тех, кто решится последовать за ними или подчиниться им, всякого права на снисхождение. Захотите ли вы взять на себя ответственность за учиненные ими убийства, за разрушенные, которое они произведут? Тогда оставайтесь дома. Но если вам дороги честь и ваши священнейшие интересы присоединяйтесь и правительству республики и к Национальному Собранию» [2, с. 4].

Утром в Париже не осталось ни одного министра, ни одного генерала, ни одного высшего чиновника. Город стал своим собственным хозяином, принадлежащим народу и идеям революции.

Париж был очищен от представителей власти, все пытались уйти. Последние члены правительства, оставили в столице лишь полковника Ланглуа, которого они назначили руководителем национальной гвардии с поручением заставить ее признать его власть. Однако в два часа ночи Ланглуа попытался реализовать свой план перед Центральным Комитетом. В результате, в 2:30 ночи, он был вынужден покинуть ратушу, подвергнутый освистыванию со стороны федералистов. На следующее утро Париж стал свидетелем драмы, разыгравшейся предыдущим вечером в Монмартре, ближе к полуночи – расстрела двух генералов, Леконта, взятого в плен собственными солдатами, и Клемана Тома.

Первым действием провозглашенной 18 марта коммуны были выборы 28 марта. На эти выборы коммунары возлагали немалые надежды. Именно тогда Центральный Комитет передал власть к новоизбранной коммуне.

К тому моменту Версальское правительство не располагало достаточной военной силой, для силового захвата Парижа, но тем не менее он располагал достаточным офицерским составом, артиллерией и выгодными позициями. Национальная гвардия коммуны же не обладала достаточным количеством офицерских кадров, в связи с тем, что большинство ее членов являлось выходцами из городских низов, нашедших способ к существованию в рядах этой самой национальной гвардии. Например Генералы,

избранные и утвержденные Национальной Гвардией Коммуны, представляли собой следующих личностей: Дюваль - рабочий-литейщик, Бержере - типограф, Эд - аптекарь. Коммуна полагала, что отсутствие опытных офицеров будет компенсировано смелостью и энтузиазмом Национальной Гвардии.

Начало военных действий можно отнести к периоду со 2 по 20 апреля 1871, когда войска Версальского правительства начали систематические нападения на территории, контролируемые Парижем. «Национальной гвардии Парижа: заговорщики монархисты напали на нас. Они напали на нас, несмотря на умеренность нашего поведения. Не рассчитывая более на поддержку французской армии, они послали на нас папских зуавов и императорскую полицию.

Не довольствуясь прекращением сообщений наших с провинцией, и попытками, правда, тщетными умиротворить нас голодом, эти жестокие безумцы, захотели последовать примеру пруссаков вплоть до бомбардировки Парижа. Сегодня утром шуаны генерала Шаретт, вандейцы Кателино и бретонцы Трошю, под прикрытием жандармов Валентина, осыпали снарядами и картечью безобидную деревушку Нельи и завязали гражданскую войну с нашими национальными гвардейцами. Были убитые и раненые. Мы избраны населением Парижа, наша обязанность защищать великий город от преступного посягательства. С вашей помощью, мы отстоим его.

Исполнительная Комиссия, Бержеръ, Эд.Дюваль, Лефрансе, Феликс Пиа, Г.Тридон, Э Вальян» документ от 3 апреля 1871 г. [2, с. 30].

А 3 апреля по инициативе Центрального Комитета национальной гвардии был объявлен «поход на Версаль», итог – поражение национальной гвардии Парижа. Был убит генерал Флоранс и Взят в плен и расстрелян генерал Дюваль.

Войско Версальского режима конечно было недостаточно для ведения наступательных действий по отношению к Парижской коммуне, но было достаточно укомплектованную для того, чтобы отбить дезорганизованную Парижскую национальную гвардию.

По итогам битвы 5 апреля коммуна была вынуждена издать 2 декрета: 1) «О реорганизации военных сил Коммуны» и 2) «О репрессивных мерах» [3, с. 103-105]. Второй декрет, согласно которому все лица в Париже, поддерживавшие связи с Версалем, объявлялись заложниками. В случае, если Версальское правительство продолжало нарушать «человеческие законы», в

том числе расстреливая военнопленных, за каждого казненного военнопленного Коммуна обещала казнить троих заложников.

Основное сражение на юге развернулось около укрепления Исси. 29 и 30 апреля версальские войска, занявшие два предварительно захваченных пункта, двинулись в сторону укрепления Исси. К этому времени Исси, подвергавшееся бомбардировке в течение 16 дней с близлежащих высот, уже было превращено в руины. После отчаянного сопротивления Национальная Гвардия приняла решение покинуть укрепление. Известия о данной битве привели к резким негодованиям в Париже, после чего последовала отставка Генерала Клузерэ коего обвиняли в небрежности по отношению к составу национальной гвардии. 9 мая Форт Исси окончательно перешел под контроль Версаля.

21 мая по всей Франции распространилась весть о том, что версальские войска вошли в Париж через ворота Сен-Клу, которые им были открыты неким Дюкательем. Это сообщение вызвало неопишемую радость в Версале. Всю ночь с 21-го на 22-е мая, звон колоколов и звуки сигнальных рожков призывали граждан к борьбе. В ночь с 21 по 22 мая в Париже было воздвигнуто 582 баррикады, которые сыграли весомую роль в обороне коммуны, так как именно они были единственной преградой для войск Версальского режима. Одной из самых масштабных и эффективных оборонительных сооружений была баррикада на улице Сен-Флорентен [4, с. 128].

С этого момента начинаются события, именуемые «Кровавая неделя». В ходе массовых расстрелов которой было убито до 30000 коммунаров.

Обстановку в первый день «кровавой недели» можно было описать так: укрепления взяты, неприятель в стенах Парижа. В город вошло уже более 50.000 войск, и они уже успели захватить пятую часть столицы.

В понедельник войска Тьера снова спустились в центр Парижа, где находилось «сердце» коммуны – городская Ратуша.

23 мая началось сражение, когда все версальские силы были введены в действие. В 4 часа утра битва возобновилась в указанной местности, и после пятичасовой перестрелки «батиньольцы» были вынуждены отступить. Они отступили к Монмартру, надеясь собрать силы под защитой его пушек. Однако пушки молчали, и, казалось, Монмартр уклонялся от битвы. Поддерживаемые Коммуной монмартрцы сражались у подножия, около Ратуши, в то

время как остальные, большинство из которых, признав усталость и потерю энергии, вернулись в свои дома.

Парижский Journal Officiel 24 мая 1871 опубликовал данный текст:

«Парижский народ версальским солдатам Братья! Настал час великой борьбы народа против своих притеснителей. Не предавайте дела рабочих. Поступите так, как поступили 18 марта ваши братья.

Присоединяйтесь к народу: вы часть народа. Пусть палачи человечества, аристократы и привилегированные защищаются собственными силами, тогда будет легко установить! царство справедливости. Бросайте ваши ряды. Идите к нам, в нашу среду. Вы будете приняты с радостью, как братья.

Парижский народ верит в ваш патриотизм Да здравствует республика, да здравствует Коммуна. Вставайте, все добрые граждане. 3 прэриала 79 года Парижская Коммуна. На баррикады. Враг в наших стенах. Прочь колебания! Вперед за республику, за Коммуну и за свободу. К оружию!

Париж, 3 прэриала 79 года. Комитет общественного спасения: Ант. Арно, Бильорэ, Э. Эд, Ф. Гамвон, Ранвь» [5, с. 391–392].

Однако самым тяжелым было то, что артиллерия, установленная на вершине, продолжала молчать. Среди артиллеристов были предатели, и эта ситуация продолжалась несколько недель, так как множество орудий оказалось неисправными или же испорченными. Таким образом, версальцам открылся свободный путь. Революционная крепость, на которую рассчитывал весь Париж, сдалась практически без борьбы.

В последние три дня существования Коммуны несколько сотен заложников, содержавшихся в парижских тюрьмах, были расстреляны федералистами. Общее число казнённых составило 63 человека, включая парижского архиепископа Дарбуа. Большинство казнённых были мирными гражданами, не представлявшими угрозы для Коммуны.

Наиболее ярким событием «кровавой недели» стал расстрел коммунаров на Сен - Жермене 25 мая.

28 мая последние бои на кладбище Пер-Лашез и в Бельвиле завершились поражением коммунаров, и весь Париж оказался в руках версальцев. Последний оплот коммунаров, форт Венсен, сдался 29 мая.

Взятие Монмартра стало роковым ударом для революции. Контролируя самую высокую точку в Париже, версальцы могли

использовать свою артиллерию против высот Шомона и Пер-Лашез. Психологическое воздействие от потери Монмартра оказалось еще более значительным. С этого момента Версальское правительство Тьера могло считать себя победителем.

Конец Парижской коммуны ознаменовали события последних дней: Финальные бои и казни на кладбище Пер-Лашез. 28 мая регулярная армия успешно захватила оставшиеся позиции коммуны, на которые оказалось незначительное сопротивление. Утром армия освободила 170 заложников из тюрьмы Ла Рокет. На позициях Национальной гвардии на улице Хаксо и в Деррохе, недалеко от Пер-Лашеза, было взято в плен 1500 и 2000 человек соответственно. Несколько баррикад на улицах Рампонно и Турвиль удерживались до середины дня, после чего сопротивление прекратилось.

Группа заключенных, включая офицеров Национальной гвардии, была сосредоточена в тюрьмах Мазас и Ла-Рокет. Им был оглашен приговор к смертной казни в военном трибунале, после чего их доставили в Пер-Лашез. Там они были расстреляны группами перед стеной и затем похоронены в общей могиле.

Таким образом, Парижская коммуна, хоть и кратковременная, сыграла большую роль в мировой истории. Это было крупнейшее образование, осуществлявшее левые и социалистические ценности и идеи. Революционный энтузиазм участников национальной гвардии и парижан был высок на протяжении всего ее существования. Решения Центрального Комитета были ориентированы на благо городского населения, в основном на обнищавший пролетариат и членов национальной гвардии.

Начало формы

Парижская коммуна оставила наследие, продолжившее влиять на политические и социальные движения дальнейшего времени, что в последствии станет ориентиром для Октябрьской революции, Ноябрьской революции в Германии и других подобных явлений. Исследование этого эпизода французской истории не только расширяет наши знания о прошлом, но также ставит перед нами вызов задуматься о возможных путях развития общества в будущем.

В заключение, Парижская коммуна – это не только исторический эпизод, но и важное напоминание о силе народа, о его стремлении к свободе и равенству. Эти идеи остаются актуальными и в наши дни и напоминают нам о том, что каждый из нас может повлиять на свое окружение и изменить мир к лучшему. Коммуна – это символ

солидарности и борьбы за права всех людей, и она продолжает вдохновлять нас своей актуальностью и значимостью.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 П. М. Керженцев. История Парижской коммуны 1871 г. – М.: Изд-во Соцэкгиз, 1959. - 523 с.
- 2 Парижская коммуна: акты и документы, эпизоды кровавой недели. // Петроград: Изд. Коммунистического интернационала, Петроград, Смольный 32. №44-1920 – 71 с. [Электронный ресурс]. – URL: https://istmat.org/files/uploads/27478/commune_doc_1920.pdf [дата обращения 01.03.2024].
- 3 Протоколы Парижской коммуны 1871 г. Т 1. – М.: Изд-во АН СССР. – 1959. – 453 с.
- 4 Парижская коммуна 1871 года. Время. События. Люди. / под общей ред. А.И. Молок и др. - М.: Политиздат, 1970 - 288 с.
- 5 Протоколы Парижской коммуны 1871 г. Т 2. – М.: Изд-во АН СССР. – 1960. – 439 с.

МЕЖКУЛЬТУРНОЕ ВОСПИТАНИЕ: РАЗРАБОТКА ПРОГРАММ И МЕТОДОВ, НАПРАВЛЕННЫХ НА РАЗВИТИЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ, УВАЖЕНИЯ К РАЗЛИЧИЯМ И УКРЕПЛЕНИЯ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ СРЕДИ ДЕТЕЙ И МОЛОДЕЖИ

ТЛЕМБАЕВА Е. С.

педагог, Павлодарский педагогический университет имени Ә. Марғұлан,
Высший колледж имени Мусахана Канапьянова, г. Павлодар

МЯЛО Д. Н.

студент, Павлодарский педагогический университет имени Ә. Марғұлан,
Высший колледж имени Мусахана Канапьянова, г. Павлодар

Современный мир стал свидетелем ускоренного процесса глобализации, который привел к увеличению межкультурных взаимодействий. В этом контексте особенно важным становится вопрос межкультурного воспитания детей и молодежи. Целью нашего исследования является разработка программ и методов, способствующих формированию толерантности, уважения к различиям и укреплению межэтнических отношений среди молодого поколения.

В современном мире, где глобализация и миграция приводят к увеличению культурного и этнического разнообразия, важным аспектом образования становится межкультурное воспитание. Это направление образования направлено на формирование толерантности, уважения к различиям и эффективного управления межэтническими отношениями среди детей и молодежи. Разработка специальных программ и методик играет ключевую роль в достижении этих целей.

Развитие толерантности и уважения к различиям среди детей и молодежи становится основной целью образовательных программ по межкультурному воспитанию. Разработка таких программ и методов становится неотложной задачей для школ, колледжей и университетов, а также внешкольных организаций.

Программы по межкультурному воспитанию должны быть основаны на принципах равенства, уважения и взаимопонимания. Они должны уделять внимание совместным проектам и мероприятиям, таким как обмен культурными представлениями, фестивалями и выставками, где дети и молодежь смогут лучше понять друг друга и научиться принимать различия.

Методы, используемые в рамках программ по межкультурному воспитанию, должны быть интерактивными и практичными. Дети и молодежь должны иметь возможность общаться и работать вместе с представителями разных культур, чтобы легче преодолеть стереотипы и предрассудки.

Один из методов, направленных на развитие толерантности и уважения к различиям, - это использование историй и сказок. Истории о детях из других культур помогут детям и молодежи лучше понять, что у всех людей есть что-то общее и что различия лишь обогащают наш мир.

Организация встреч с представителями разных культур и этнических групп также имеет важное значение. Такие встречи позволяют детям и молодежи узнать о традициях и обычаях других культур, а также задать вопросы и обсудить вместе с представителями этих групп сложности, с которыми они сталкиваются.

Управление межэтническими отношениями является одним из ключевых аспектов межкультурного воспитания. Важно обучать детей и молодежь навыкам конструктивного разрешения конфликтов, умению найти компромисс и вести диалог с представителями других культур. Это поможет развить у них умение жить в мультикультурном и многонациональном обществе.

Значимость межкультурного воспитания:

Межкультурное воспитание не только способствует повышению уровня толерантности и уважения между представителями различных культур, но и помогает предотвратить конфликты, расизм, ксенофобию и другие негативные проявления этнических различий. Обучение молодежи принятию и пониманию разнообразия культур способствует созданию более гармоничного и мирного общества.

Принципы разработки программ межкультурного воспитания:

Интерактивность и практичность: Программы должны быть интерактивными и практичными, позволяя учащимся непосредственно погружаться в разнообразие культур через диалог, совместные мероприятия и проекты. Интерактивные программы позволяют детям принимать активное участие в процессе обучения и взаимодействия с другими участниками. Это способствует лучшему усвоению материала и формированию понимания о культурных особенностях. Практичность программ позволяет применить полученные знания и навыки на практике. Совместные мероприятия и проекты создают реальные ситуации для взаимодействия между различными культурами и национальностями. Интерактивность и практичность в межкультурном воспитании обеспечивают более глубокое и эффективное обучение, а также способствуют формированию у учащихся ценностей уважения, толерантности и понимания культурного разнообразия. Эти принципы не только помогают детям и молодежи расширить свой кругозор, но и создают основу для гармоничного сосуществования различных культур в обществе. Интерактивные задания и проекты вызывают эмоциональный отклик учащихся, что помогает им лучше запоминать информацию, развивать свои эмоциональные навыки и понимание различий. Взаимодействие через диалог, совместные мероприятия и проекты позволяет детям обмениваться опытом, идеями и взглядами, что способствует формированию уважения к мнению других и разнообразию культур. [1, с. 288].

Инклюзивность и равенство: Программы должны учитывать индивидуальные потребности и особенности каждого ученика, способствуя созданию инклюзивной образовательной среды. Учет индивидуальных потребностей и особенностей каждого ученика способствует уважению к различиям между людьми. Это помогает создать атмосферу взаимопонимания и толерантности, где каждый человек ценен и уникален. Инклюзивность в программе межкультурного воспитания обеспечивает равные возможности для

всех участников, независимо от их социального статуса, культурного происхождения или специфических потребностей. Это способствует справедливости и равенству в обучении. Инклюзивность в программе межкультурного воспитания обеспечивает равные возможности для всех участников, независимо от их социального статуса, культурного происхождения или специфических потребностей. Это способствует справедливости и равенству в обучении. Инклюзивная образовательная среда способствует развитию эмпатии и сочувствия у учащихся, что является важным качеством в формировании толерантного и уважительного отношения к другим [2, с. 275].

Активное взаимодействие с родителями и сообществом: Взаимодействие с семьей и сообществом играет важную роль в формировании у детей и молодежи понимания и уважения культурных различий. Родители и члены сообщества могут оказать значительное влияние на формирование у детей ценностей и традиций своей культуры. Взаимодействие с ними позволяет детям лучше понять и уважать свои корни и историю. Участие родителей и сообщества в образовательном процессе может стимулировать у детей и молодежи больший интерес к изучению различных культур и традиций. Это способствует повышению мотивации и усвоению материала более эффективно. Взаимодействие с родителями и сообществом помогает создать общие ценности и убеждения, способствуя укреплению общности и уважению друг к другу вне зависимости от культурных различий. Сотрудничество с родителями и сообществом содействует развитию партнерских отношений между учреждением образования и широким обществом, что создает благоприятную обстановку для обмена опытом и идеями [3, с. 629].

Комплексный подход: Программы должны охватывать различные аспекты межкультурного воспитания, включая аспекты истории, религии, культуры, языка и традиций различных народов. Изучение истории различных народов и культур помогает детям и молодежи понять происхождение и развитие культурных традиций, уникальные черты каждого народа и взаимосвязи между культурами. Знание различных религиозных традиций способствует пониманию ценностей и верований людей других культур, помогает прояснить взгляды и уважать религиозные убеждения других. Изучение культурного наследия, искусства, традиций, праздников, кухни – помогает расширить кругозор, проникнуться красотой и многообразием культурного мира. Обучение языкам народов мира позволяет не только развивать коммуникативные навыки, но

и углублять понимание культур через изучение лингвистических особенностей. Изучение традиций и обычаев различных культур помогает понять и уважать уникальность и многогранность различий между народами [4, с. 254].

Примеры методов в межкультурном воспитании

Интерактивные уроки и игры: Специально разработанные игры и задания, которые позволяют детям познавать и понимать другие культуры через игровую деятельность. Это замечательный способ для детей познакомиться с разными культурами и расширить свои знания через игровую деятельность. Вот несколько идей, как это можно сделать:

- **Географические игры:** Создайте интересные игры, связанные с географией разных стран. Например, дети могут учиться распознавать флаги, столицы и географические особенности разных регионов.

- **Кулинарные уроки:** Познакомьте детей с традиционными блюдами разных стран. Они могут приготовить простые блюда и узнать о том, как они связаны с культурой и историей.

- **Искусство и ремесла:** Организуйте мастер-классы по традиционным ремеслам разных стран. Например, изготовление японских бумажных лодочек или испанских керамических изделий.

- **Языковые игры:** Игры, связанные с изучением языков, помогут детям понимать разные культуры. Например, изучение приветствий на разных языках или игры в слова на иностранном языке.

- **Традиции и обычаи:** Расскажите детям о традициях и обычаях разных стран. Они могут узнать о праздниках, свадьбах, национальных костюмах и других аспектах культуры. [5, с. 246].

Помните, что игры и уроки должны быть интересными и веселыми, чтобы дети с удовольствием учились и познавали мир

Межкультурные фестивали и мероприятия: Организация различных культурных мероприятий, где учащиеся могут показать и узнать о культурных особенностях других народов.

Межкультурный обмен: Организация обменов между различными школами или группами, чтобы дети могли побывать в других культурах и обогатить свой опыт. Организация обменов между разными школами или группами позволяет детям побывать в других культурах, общаться с сверстниками из разных стран и обогатить свой опыт. Вот несколько практических шагов для организации межкультурного обмена:

- Партнерство с другими школами: Найдите школы или группы в других странах, которые также заинтересованы в межкультурном обмене. Свяжитесь с ними и предложите сотрудничество.

- Планирование программы обмена: Разработайте программу обмена, которая включает в себя обмен учениками, учителями или даже родителями. Учтите длительность обмена, активности, проживание и другие детали.

- Культурные мероприятия: Организуйте мероприятия, на которых дети смогут познакомиться с традициями, культурой, языком и кухней другой страны. Это могут быть экскурсии, мастер-классы, культурные вечера и т. д.

- Языковая подготовка: Подготовьте детей к обмену, обучив их основам языка страны-партнера. Это поможет им лучше общаться и понимать друг друга.

- Поддержка родителей: Объясните родителям цели и преимущества межкультурного обмена. Подготовьте их к тому, что их дети будут жить в другой семье и учиться в другой школе.

Межкультурный обмен – это уникальная возможность для детей расширить свой кругозор, развить толерантность и уважение к другим культурам [6, с. 272].

Межкультурное воспитание играет важную роль в формировании гармоничного и толерантного общества. Разработка и реализация программ, направленных на развитие толерантности и уважения к различиям среди детей и молодежи, способствует укреплению межэтнических отношений и созданию благоприятной атмосферы в обществе. Важно продолжать исследовать и совершенствовать подходы к межкультурному воспитанию, чтобы подготовить подрастающее поколение к построению гармоничного будущего [7, с. 240].

ЛИТЕРАТУРА

1 Байдачный, В. Д. Модели межкультурного общения / В. Д. Байдачный. – М. : Логос, 2016. – 288 с.

2 Брезгунов, А. А. Интеркультурные коммуникации : учеб.-метод. пособие / А. А. Брезгунов, А. Н. Ильин. – М. : Юрайт, 2016. – 275 с.

3 Ввергоцкий, Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский ; отв. ред. А. Р. Лурия. – М. : Просвещение, 2016. – 629 с.

4 Герцен, А. Н. Некоторые гуманистические идеи Новых людей : учебное пособие / А. Н. Герцен. – М. : Образование: экспертное мнение, 2016. – 254 с.

5 Гуднев, В. М., Эмоциональная интеллигенция : психология восприятия эмоций / В. М. Гуднев. – М. : Когито-Центр, 2016. – 246 с.

6 Даценко, Н. Н. Век живи – век учиться : двуязычное издание / Н. Н. Даценко – М. : АСТ : Восток-Запад; СПб. : Алетей, 2016. – 272 с.

7 Захаров, В. В. Климат на работе : трудовой коллектив как психологическая система / В. В. Захаров. – М. : Питер, 2016. – 240 с.

РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ КАЗАХСТАНА В ПЕРИОД XX ВЕКА

ЧЕРЕПКОВ А. А.

Магистр педагогических наук, Павлодарский
высший колледж управления, г. Павлодар

ТАРАБИН Н. Д.

студент, Павлодарский высший колледж управления, г. Павлодар

В конце XIX - начале XX веков в Казахстане сформировалась новая категория просветителей народного образования. В этот исторический период большое значение имеет изучение социальной динамики казахской интеллигенций и ее составных звеньев. Своеобразным и продолжительным был уникальный процесс становления новой казахской интеллигенции. Эта группа интеллектуальной элиты превосходящее всестороннее развитие, как в культурном, так и в политическом отношении казахского общества. В дальнейшем считалось своим долгом обеспечить свой народ качественным и доступным образованием [7, с. 2].

Сложившиеся в конце XIX в. - в начале XX века общественно-политические условия определили тенденции развития образования: стремление сохранить национально- историческое наследие культуры, языка и литературы казахского народа, формирование национальной идентичности и стремление к всеобщему началу в образовании [7, с. 3].

В конце XIX начале XX веков казахская интеллигенция начала понимать, что проблема необразованности населения выходит на первый план и начали с этим бороться. Первая партия учителей

была назначена 20 февраля 1919 года согласно протоколу №1 заседания коллегии Народного образования. Изучая дело каждого учителя, Обл. ОНО не только знакомится с ними по анкете, но и привлекает к этой работе и органы власти на местах, и все население. В целях привлечения народа к управлению, и в целях контроля за деятельностью должностных лиц, вводится выборность всех работников просвещения, в том числе учителей и школьных инструкторов [6, с. 91].

В 1919 году набирается первая партия учителей, все работники просвещения тщательно отбираются. В 1921 г. В Семипалатинске отпечатали учебники

«Есепкуралы», «Оку куралы» и «Тілкуралы» А. Байтурсын и М. Дулатулы. При Госиздате была образована редакционная коллегия для создания новых учебных пособий, к написанию которых были привлечены А. Бокейхан («География»), М. Жумабай («История Казахстана» «Педагогика»), Ж.Аймауытулы («Дидактика»), Б. Омаров («Алгебра») и другие известные представители национальной интеллигенции. В 1927-28 учебном году для казахских школ было издано уже более 30 наименований учебников общим тиражом 575 тыс. экземпляров [4, с. 2].

В 1921 году в Семипалатинске были отпечатаны учебники к работе над ними были созваны представители Казахской интеллигенции. Первые же школы подростков были организованы в 1920-1921 учебном году. Перед ними ставилась задача в течении 1 года дать малограмотной молодежи образование в объеме школ 1 ступени. Начиная с 1923 года, при техникумах и рабфаках были организованы подготовительные отделения для обучения казахской молодежи. Все вышеуказанные типы образовательных учреждений функционировали как в Казахстане в целом, так и в ее Западном регионе [6, с. 88].

В 1920-1921 году были построены первые школы и выпущены первые учебники для малограмотной молодежи. В 1923 году были организованы подготовительные отделения для обучения молодежи. Сельскохозяйственная школа, созданная на базе Павлодарского интерната в 1889 г. и просуществовавшая до 1919 г., как сообщила «Киргизская степная газета», успела приобрести среди казахского населения достаточную известность. Управляющим школы был назначен Л. В. Курилов. Все учителя были русскими. Казахские дети, благодаря постоянному общению с русскими детьми, которые обучались вместе с ними, а также в результате того, что

преподавание велось на русском языке, быстро научились по-русски говорить, читать и писать [5, с. 246].

Многие интернаты перевели в школы, например Павлодарский интернат, о чем нам рассказала газета «Киргизская степная газета». Первым директором стал Л.В. Курилов. Все учителя были русскими, поэтому казахские дети тоже начали говорить и писать на русском. В конце XIX в. в 4 крупных регионах Казахстана система начальной школы имела следующую сеть школ без мусульманских и церковноприходских школ: в Уральской - школ - 192, учащихся 7594, число детей школьного возраста насчитывалось - 57960; Внутренней (Букеевская) орде - школ - 32, учащихся - 976, детей школьного возраста - около 31000; Акмолинской - 182, и 9341 учащихся, детей школьного возраста 61106; Тургайской - школ - 219, учащихся - 5496, детей школьного возраста - 40781; Семипалатинской - 93, учащихся - 4488, детей школьного возраста - 61668; Семиреченской - школ - 86, учащихся - 6020, детей школьного возраста - 89110, Сыр-Дарьинской - 188, учащихся - 9318, детей школьного возраста - 133186 [5, с. 261-262].

При усилении правительства и Казахской интеллигенции неграмотность начала стремительно падать, а многие дети и взрослые стали получать образование. В годы Советской власти в Казахстане начала развиваться система высших учебных заведений. В 1926 г. в Ташкентском высшем педагогическом институте был образован казахский факультет. В 1928 г. факультет был переведен в Алма-Ату и преобразован в Казахский государственный университет [4, с. 2].

10 февраля 1930 г. было принято постановление ВЦИК и СНК РСФСР «Об установлении единой системы подготовки и переподготовки работников по советскому строительству». В нем предусматривались меры и в отношении сельсоветов. Тогда же Президиум ВЦИК рассмотрел проблемы просвещения нацменьшинств республики. Особое отставание отмечалось в просвещении казахов, киргизов, таранчей, дунган, якутов, народностей Кавказа и Севера и др. Для них устанавливался 5-летний срок начального всеобщего обучения. К 1 января 1931 г. надлежало закончить составление пятилетки просвещения меньшинств России, в 3-х месячный срок внести в правительство план ликбеза среди них [3, с. 4].

В 1930 году было принято постановление, в котором говорилось об установлении единой подготовки работников. Особое

внимание уделялось тюркским народам и их неграмотности, для них установили 5-летний срок начального обучения. В 1926 г. была организована краевая показательная женская юрта, обобщившая опыт деятельности Красных юрт. В течение трехлетних месяцев 1927 г. она обслуживала три кочевые волости Черлакского уезда Актюбинской губернии. За это время было проведено 69 собраний, в которых участвовало 4260 чел. 1960 женщинам была оказана медицинская и юридическая помощь, обследованы бытовые и санитарные условия жизни 3000 казашек. Со второй половины 20-х гг. стали повсеместно проводиться собрания делегатов. Если в 1927-28 гг. в Казахстане было проведено 777 делегатских женских собраний с числом участниц 18609 чел., из них 4642 казашки, то в 1928-29 гг. - 982 с участием 24 335 делегатов, из них 6852 казашки. К концу первой пятилетки в республике было уже около 100 тыс. делегатов, из них 42 тыс. казашек. Партийная организация и Советы республики приняли ряд мер по эмансипации женщин-узбечек, уйгурок, дунганок, живших в Казахстане. В постановлении Казкрайкома ВКП(б) «О работе среди женщин восточных национальностей» отмечалось, что «исходя из особых условий жизни и быта женщин восточных национальностей (религиозный фанатизм, закон о затворничестве), поставить перед партией в целом задачу усиления и укрепления работы среди женщин». В июле 1928 г. Казахский краевой комитет партии принял решение об открытии клубов в кишлаках республики для женщин-узбечек, уйгурок и дунганок, 75 Красных юрт и по одному ликбезу для казашек в каждом из районов края. В осуществление этих мероприятий значительный вклад внесли массовые крестьянские организации, местные комитеты. Кошчи и ҚҚОВ выделяли средства, направляли свои культурные силы в клубы и Красные юрты. В результате значительно была расширена сеть Красных юрт, укрепилась их материальная база, увеличились штаты, расширились функции [2, с. 187].

В 1926 году была создана краевая Красная юрта, в течении лета 1927 года обслужила три кочевых волости. За это время было проведено множество собраний, была оказана медицинская и юридическая помощь женщинам, улучшены условия жизни. В последствии собраний было больше и это касалось больше людей. В 1928 году был проведен ликбез для женщин восточной национальности, в эти мероприятия большой вклад внесли сельскохозяйственные организации, в итоге сеть красных юрт была

расширена. Основными задачами Красных юрт являлись проведение политико-просветительной работы среди женщин, освещение политики партии и Советской власти, содействие ее проведению в жизнь привлечение женщин-казашек к социалистическому строительству. Вся работа той или иной Красной юрты велась с учетом практических нужд женщин-казашек данного района (района функционирования юрты). Важное место в деятельности Красных юрт занимала справочная работа в которую кроме самих работников юрты привлекались все культурные силы аула и волости: учителя, врачи, агрономы, землемеры, ветеринары, кооператоры, и др. Общее руководство работой осуществлял Совет Красной юрты, в который входили заведующая юртой, представители местных ячеек РКП(б) и РЛКСМ, от волисполкома и массовых крестьянских организаций [2, с. 186].

Основной деятельностью красных юрт было просвещение женщин и привлечение их к социалистическому строительству. Работу принимали все культурные силы аула учителя, врачи, агрономы, кооператоры, ветеринары и многие другие. Общее руководство занимал Совет красной юрты.

Большую роль в политическом просвещении советских людей, в том числе трудящегося крестьянства Казахстана, играла периодическая печать. Она способствовала росту классового и политического сознания трудового крестьянства, дальнейшему укреплению Советской власти. Особенно большое значение имели периодические издания на казахском языке. Накануне массовой коллективизации сельского хозяйства в Казахстане издавалось 30 газет общим тиражом 173 тыс. экземпляров, в том числе 13 казахских тиражом свыше 94 тыс. экземпляров [2, с. 188].

В общей сложности к 1936 г. школы и кружки по ликвидации неграмотности охватили до 500 тыс. взрослых. «Определенные достижения были и в культурно-просветительной работе. Росло число красных юрт, библиотек, клубов, театров и других очагов культуры». Положительную роль сыграло Постановление ЦК партии и СНК СССР от 2 сентября 1933г. «О подготовке кадров для Казахстана», предусматривавшее быстрое развитие средних учебных заведений, подготовку кадров для вузов, направление в Казахстан большого количества специалистов и другие меры. В 1939 г. Грамотность населения республики уже достигла 65%, а среди казахского населения – 40%. Ряд городов – Алма-Ата, Караганда, Аулие-Ата, Риддер, Чимкент-стали районами сплошной

грамотности. Всего за 1926-1939 гг. грамотность населения Казахстана в возрасте 9-49 лет возросла с 25,2 до 83,6%, в том числе мужчин - с 35,5 до 90,3%, женщин с 14,5 до 75.8%. [1, с. 3-4].

К 1936 году учреждения по ликвидации неграмотности охватили множество взрослых, многие получали трудовое образование, а к 1939 году Грамотность возросла до 65%, ряд городов стали районами сплошной грамотности. Всего за 1926-1939 гг. грамотность населения Казахстана в возрасте 9-49 лет возросла с 25,2 до 83,6%, в том числе мужчин - с 35,5 до 90,3%, женщин с 14,5 до 75.8%.

Подводя итог, можно сказать, что, в начале XX веков казахская интеллигенция начала понимать, что проблема необразованности населения выходит на первый план и начали с этим бороться. В 1919 году набирается первая партия учителей, все работники просвещения тщательно отбираются. В 1921 году в Семипалатинске были отпечатаны учебники к работе над ними были созданы представители Казахской интеллигенции. В 1920-1921 году были построены первые школы и выпущены первые учебники для малограмотной молодежи. В 1923 году были организованы подготовительные отделения для обучения молодежи. Многие интернаты перевели в школы, например Павлодарский интернат, о чем нам рассказала газета «Киргизская степная газета». Первым директором стал Л.В. Курилов. Все учителя были русскими, поэтому казахские дети тоже начали говорить и писать на русском. При усилении правительства и Казахской интеллигенции неграмотность начала стремительно падать, а многие дети и взрослые стали получать образование. В 1930 году было принято постановление, в котором говорилось об установлении единой подготовки работников. Особое внимание уделялось тюркским народам и их неграмотности, для них установили 5-летний срок начального обучения.

В период 1926 - 1927 года было проведено множество собраний. Были оказаны медицинская и юридическая помощь женщинам, улучшены условия жизни. В последствии собраний было больше и это касалось больше людей. В 1928 году был проведен ликбез для женщин восточной национальности, в эти мероприятия большой вклад внесли сельскохозяйственные организации, в итоге сеть красных юрт была расширена. Основной деятельностью красных юрт было просвещение населения и привлечение их к социалистическому строительству. Работу принимали все культурные силы аула учителя, врачи, агрономы, кооператоры,

ветеринары и многие другие. Общее руководство занимал Совет красной юрты. К 1936 году учреждения по ликвидации неграмотности охватили множество взрослых, многие получали трудовое образование, а к 1939 году Грамотность возросла до 65%, ряд городов стали районами сплошной грамотности. Всего за 1926-1939 гг. грамотность населения Казахстана в возрасте 9-49 лет возросла с 25,2 до 83,6%, в том числе мужчин - с 35,5 до 90,3%, женщин с 14,5 до 75.8%.

ЛИТЕРАТУРА

1 Р. С. Таханова К вопросу о развитии общеобразовательной школы в Казахстане в 20-40-е гг. в XX в. // Известия Саратовского университета. Серия:

2 Философия. Психология. Педагогика экономики и статистики, Казахстан. – 2010. – Т. 10, вып. 3. - С. 3-4.

3 Дахшлейгер Г. Ф., Нурпеисов Қ. История крестьянства Советского Казахстана. - А-А: Наука, 1985, т. 1. - 247 с.

4 Образование как фактор социальной модернизации традиционного общества С.Т. Рысбекова. // Известия РУДН, Серия: История России. – 2009. - вып. 5. – С. 4-5.

5 Б. К. Дулатов Развитие системы образования в Казахстане в 1913-2013 ГГ.. Текст: непосредственный // Известия РУДН, Серия История России, 2009. - С. 2-3. 5 Адельбаева Н.А Исторический опыт становления и развития школьного образования в Казахстане в XIX - начале XX веков. – Уральск: Запад.-Казах. Гос.

6 Универ. им. М.Утемисова. 2010. – 339 с.

7 Абдрахманова Р.Л. История становления и развития народного образования Западного Казахстана (1841-1941гг) 07.00.02 Отечественная история (История РК) дис. на соискание ученой степени доктора исторических наук / Абдраханова Райса Лесовна; Запад.-Казах. Гос. Универ. им. М. Утемисова. - Уральск, 2010. – 152 с.

8 Бекиш Е.Т., Мухаметшин А.Г., Сардарова Э.А., Койшибаев М.Н., Билтекенова Г.Б. Социальные условия Казахстана в развитии образования конца XIX – начало XX веков // Мир науки. Педагогика и психология, 2021. № 2. С. 2–3.

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАННЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ШЕКАРАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ

КАСКАБАСОВА А. А.
аға оқытушы, Торайғыров университеті, Павлодар қ.
БИЛЯЛОВА Д.
студент, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

Қазақстанның мемлекеттік шекарасын қалыптастыру процесін зерттеудің өзектілігі қазіргі заманғы жаһандық сын-қатерлер мен өзгерістер контекстінде өзінің маңыздылығын жоғалтпайды. Шекаралар, әсіресе оларды тану және басқару, ұлттық деңгейде ғана емес, жалпы әлемдік саясатта қауіпсіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Қазақстан шекарасының қалыптасу тарихын қарау оның геосаяси жағдайын айқындайтын күрделі факторларды тереңірек түсінуге, сондай-ақ өткеннің ел дамуының қазіргі геосаяси және стратегиялық аспектілеріне әсерін бағалауға мүмкіндік береді.

Мемлекет өз аумағында егемендікті жүзеге асырады, бұл оның билігінің ел ішіндегі үстемдігі мен шектеусіздігін білдіреді. Қазақстанға келетін болсақ, оның мемлекеттік шекараларын қалыптастыруға мемлекет тарихы үлкен әсер етті. XV ғасырдан бастап қазақ мемлекеттілігінің өмір сүру кезеңінде шекаралар біртіндеп «табиғидан» «жасандыға» (шартта белгіленген) айналды. Мемлекет өз шекараларының шегінде заңдардың қолданылу аясын айқындайды, басқа елдер бұзбауы тиіс белгілі бір тәртіпті белгілейді. Мысалы, шекараларды ресімдеу бойынша қазақ-қытай қатынастары туралы айта отырып, Қазақстан мен Қытай арасындағы мемлекеттік шекараның жағдайын бекіткен үш құжаттың маңыздылығын атап өткен жөн, оларға XIX ғасырдағы Ресей-Қытай шарттары жатады:

1 1860 жылғы 2 қарашадағы Бейжің қосымша шарты (шекараның жалпы бағытын анықтайды).

2 1864 жылғы 25 қазандағы Чугучак хаттамасы (Тарбағатай шарты) (геофизикалық бағдарлар бойынша шекараның өтуін айқындайды).

3 1864 жылғы 25 қазандағы Санкт-Петербург келісімі (геофизикалық бағдарлар бойынша шекараның өтуін анықтайды) [1].

Сондықтан Қазақстан шекарасын делимитациялау, демаркациялау мемлекеттік аумақты және мемлекеттік егемендіктің кеңістіктік шектерін айқындауға бағытталған өзінің сипаты

бойынша стратегиялық іс-шаралар болып табылады. Қазақстанды шектес аумақтармен ажырату процесі негізінен 1925 жылы аяқталды. Осы кезеңде бұл үдеріс Қазақстан мен жаңадан құрылған Орта Азия республикалары арасындағы айырмашылықпен тығыз байланысты болды. 1924 жылы 27 қазанда КСРО ОАК Орталық Азияны ұлттық-аумақтық бөлу және Өзбек КСР-ін (Тәжік АССР-ін қоса алғанда), Түрікмен КСР-ін және КСРО құрамындағы Қара-Қырғыз автономиялық облысын құру туралы қаулы қабылдады. Межелілеу қорытындысы бойынша Орта Азияның негізінен қазақтар қоныстанған аудандары, оның ішінде Ақ-мешіт уезі Қырғыз АКСР-не көшті. Осылайша, ҚазАКСР-дің қалалық инфрақұрылымы едәуір күшейе түсті, сонымен қатар автономия бай экономикалық ресурстар мен кеңейтілген суару желісіне, қосымша миллиондаған мал басына ие болды. ҚазАКСР аумақтық кеңейінінің нәтижесінде көп жағдайда оның құрамынан Орынбор қаласын шығару туралы шешім қабылданды, онда іргелес аумақтардағыдай қазақ халқы айқын азшылықты құрады. 1925 жылы 6 сәуірде БОАК Президиумы Орынбор губерниясын Қазақ АКСР құрамынан бөлу туралы қаулы қабылдады. Қалпына келтірілген губернияға оның басым орыс халқы бар аудандары, сондай-ақ Орал губерниясының Илек уезінің бөлігі кірді [2]. Қазақ АКСР деп өзгертілген автономияның жаңа астанасы Ақ мешіт қаласы болды. 1936 жылы республика одақтас мәртебеге ие болды.

Орын алған аумақтық өзгерістерді КСРО мен Қазақ АССР Жоғарғы кеңестері, содан кейін - одақтық биліктің жоғарғы органы бекітті. Мәселен, 1930 жылы Сібір өлкесінің Омбы округіне ҚазАССР-ге Петропавл уезі аумағының бір бөлігі берілді. 1939 жылы II қарашада КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының Жарлығымен Челябин облысынан ҚазАССР құрамына Веринский, Надеждинский, Михайловский, Константиновский және Георгиевский ауылдық кеңестері берілді. Шамасы, бұл мемлекеттік шекараға іргелес аумақтардың этникалық құрамының күрделілігімен де, көптеген шекаралардың өзгеруіне байланысты оңтайлы демаркация сызығын анықтаудың қиындығымен де түсіндірілуі мүмкін. Сондай-ақ егер 1939 жылы 11 қарашада Жарлықпен шыққан Ақтөбе облысы дала ауданы аумағының бір бөлігі (Әлімбетов совхозының 14 635 га. жері) Чкалов облысының құрамына берілсе, онда 1940 жылдың 19 ақпанында Ақтөбе облысына Адамов ауданы аумағының бір бөлігі (200 га. жері) Красноярск ауылдық кеңесінің аумағы беріледі [2].

Сонымен қатар, Қазақстан-Қытай шекарасының аражігін ажырату Кеңес Одағының мұрасы – даулы аумақтармен қиындады. Кеңес дипломаттары ұзақ уақыт бойы олардың бар екенін мойындамады. Бірақ 1969 жылы А.Н. Косыгин Қытай Премьер-Министрі Чжоу Эньлаймен кездесіп, одан даулы учаскелер туралы сұрады. Олар қытайлық, кеңестік карталарды салыстырып, мемлекеттік шекарадан өту сызығы бойынша сәйкессіздіктерді анықтады. Даулы учаскелердің ауданы 34 мың шаршы км. құрады. Мәселе КСРО-ның 1861, 1864 және 1881 жылдардағы шарттарды бұза отырып, іргелес аумақтарды нақты басып алуға кетуінде болды. Бұл учаскелердегі шекаралар бастапқыда 1864 жылғы Чугучак хаттамасымен белгіленді. 1870 жылы хабарасу хаттамасында 1869, 1870 және 1883 жылдардағы шарттарда белгіленген шекараның нақты өтуі белгіленді. Бұл шарттар, Халықаралық құқық нормаларына сәйкес, өз қолданысын тоқтатпайды. XIX ғасырдағы Ресей-Қытай шарттары Қазақстан мен шектес мемлекеттер арасындағы шекаралық мәселелерді шешу үшін негіз болды.

Сонымен қатар, хабарасу хаттамасында орыс және маньчжур тілдерінде әртүрлі оқылымдар болды. Бірінші даулы учаске бойынша орыс мәтінінде оңтүстіктен Чоган-обо (Токжайлау асуы) өзенінің аңғарын айналып өтіп, асуларға үш шекара белгісін орнату қарастырылған. Маньчжур мәтінінде батыстағы шекараның жалпы бағыты, аттас трактаттарда шекара белгілерін белгілеу туралы айтылды. Қытай жаңа жағдайларда осы аумақтарға өз құқықтарын жариялады. Қазақстан-қытай шекарасына қатысты әңгіме шамамен 900 шаршы км. жер учаскесі туралы болды. Осылайша, 1992 жылы ҚР мен ҚХР арасында 5 шарт жасалды, онда Қазақстан-Қытай шекарасы дәл айқындалады. 1994 жылғы келісімді жасасу кезінде Чоган-Обо (Токжайлау) асуы мен өзені маңындағы учаскелер келісілмеген күйінде қалды. Кейіннен аумақ бөлінді: Қазақстан 537 шаршы шақырым, Қытай - 407 шаршы шақырым алды [4].

Қазақстан-Қырғызстан шекарасын делимитациялау жөніндегі келіссөздер 1999 жылғы қарашадан 2001 жылғы желтоқсанға дейін жүргізілді және 1997 жылғы 8 сәуірдегі Мәңгілік достық туралы шартқа, 1998 жылғы 17 шілдедегі Қазақстан, Қырғызстан арасындағы мемлекеттік шекараны делимитациялау туралы Меморандумға негізделді [3]. 2001 жылдың тамыз айынан қараша айына дейін делегациялар жергілікті жерге барып, бірнеше жұмыс кездесулерін өткізді, нәтижесінде қазақстан-қырғыз шекарасы келісілді. Қазақстан мен Қырғызстан арасындағы шартты ҚР

Парламенті 2003 жылғы шілдеде ратификациялады. Қырғызстанмен шекараның ұзындығы шамамен 1242 км, Түрікменстанмен - 426 км, Өзбекстанмен - 2351 км құрады. Н.А. Назабраевтың айтуынша «Белгіленген шекаралар мен қол қойылған шекаралар болмаса, мемлекетті тәуелсіз - деп санауға болмайды. Қараңызшы, Тәжікстан мен Қырғызстан арасындағы бірнеше шешілмеген шекаралар соғысқа алып келеді. Сол сияқты Әзірбайжан мен Армения. Мыңдаған мысал келтіруге болады» [6].

Содан соң 1950-1960 жылдары болған өзгерістер бұрынғыға қарағанда егжей-тегжейлі тіркелді: тиісті шешімдерге шекараның өзгертілген учаскесінің сипаттамасы қосылды, ол мемлекетаралық шекараның сипаттамасынан онша ерекшеленбеді. КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының 1956 жылғы 20 сәуірдегі (1956 жылғы 14 шілдедегі КСРО Заңымен бекітілген) Жәнібек ауданының оңтүстік бөлігін Батыс Қазақстан облысынан Астрахан облысына беру туралы жарлығы дәл осындай құрылымға ие болды. Жергілікті деңгейде шағын учаскелерге қатысты меншік және жалдау мәселелерін тіпті шаруашылық жүргізуші субъектілердің басшылары да шеше алады [5]. Алайда, кейіннен бірқатар жалға алынған учаскелердің мәртебесі шекараны делимитациялау процесінде үлкен мәселелер туғызды. Осы шекарадан өту сызығын дәлірек есепке алу аумақтық мәселелерді толығымен шешуге мүмкіндік бермеді. Н. А. Назабраевтың айтуынша: «Мен Қытаймен шекарамызға қол қойдым. Біз картографиялық Аналогты таптық, бірақ олар осылай сипатталды. Міне, біз оны зерттеп, қарай бастадық» [7].

КСРО-ның ыдырауы жаңадан құрылған республикалардағы кеңестік идеялар мен институттардан бас тартуға әкелді. Орталық Азияда Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түрікменстан және Өзбекстан тәуелсіздік алды. Қазақстан бірден көппартиялық сайлау өткізіп, демократияландыру жөнінде қадамдар жасады. Алайда, шекараны белгілеу саласындағы мемлекеттер арасындағы қатынастарды тек қақтығыстар мен аумақтық талаптармен сәйкестендіруге болмайды. Сондай - ақ, КСРО ыдыраған кезде аймақ елдері көлік, электр және отынмен қамтамасыз ету, су ресурстарын бөлу мәселелері бойынша бір-біріне күрделі тәуелділікке тап болды. Мемлекеттердің саяси шекаралары «титулдық» этностардың шекарасымен сәйкес келмеді. Каспий теңізінің құқықтық мәртебесін және жағалаудағы мемлекеттердің оның ресурстарын пайдалану құқығын анықтау төңірегінде даулар туындады. Басқаша айтқанда, конъюнктуралық факторлар жеткілікті. Алайда, осыған қарамастан,

соңғы жылдары өңірде елеулі үкіметаралық қақтығыстар болған жоқ және бұл тек Қазақстанның ғана емес, өңірдің басқа да мемлекеттерінің сыртқы саясатының тәжі болып табылады. Әлемдегі ең ұзын құрлық шекарасы болып табылатын шекараны делимитациялау жөніндегі келіссөздер Қазақстан мен Ресей президенттері арасындағы қатынастардың ашық және одақтас сипатының жарқын айғағы болып табылады. Бұл мәселе бойынша келіссөздерді бастау туралы келісім 1998 жылы Б. Ельцин кезінде қабылданды.

Көбінесе ашық мәселелер күрделі рельефтік жағдайлары бар аумақта шекараларды тікелей белгілеу процесінде туындайды, мұнда шекараны және шекаралас мемлекеттердің халқы үшін өткізу пункттерін жайластыру бойынша дауларды неғұрлым егжей-тегжейлі реттеу қажет. Делимитация қажеттілігі шекараны контрабанданың және заңсыз көшіп-қонушылардың енуінен қорғауды қатандату, меншік қатынастарын анықтай отырып, шекара маңы аймағының ресурстарын пайдалану, трансшекаралық халық-шаруашылық объектілерінің жұмысындағы іркілістерді болдырмаумен байланысты. Мемлекеттік шекара сызығын нақтылау процесінің бірінші кезеңі Каспий теңізінің солтүстік бөлігінің бөлінуі болды. Мұндай бөлім ұйымдар мен көршілес елдердің мұнай компаниялары арасындағы қақтығысты шешу қажеттілігімен байланысты болды. Келіссөздердің нәтижесі 1998 жылғы шілдеде қол қойылған «жер қойнауын пайдалануға егеменді құқықтарды жүзеге асыру мақсатында Каспий теңізінің солтүстік бөлігінің түбін межелу туралы» қазақстандық келісім болды. Келісімге сәйкес мұндай делимитация координаттары келісімге хаттамада көрсетілген өзгертілген орта сызық бойынша жүзеге асырылды. Өзгертілген сызықты анықтау кезінде тек географиялық ғана емес, сонымен бірге тарихи (белгілі бір тараптың кен орындарын игеруге қосқан үлесі) факторлар ескерілді. Қазақстан үшін шын мәнінде тарихи күнді 2005 жылғы 18 қаңтар деп атауға болады, ҚР-ның бүкіл периметрі бойынша құрлық шекарасы қазақ халқының тарихында тұңғыш рет нақты контурларға ие болды және тиісті халықаралық-құқықтық ресімдеуге ие болды. Қазақстан Республикасының Конституциясында Қазақстан Республикасының қолданыстағы шекаралардағы аумағы тұтас, қол сұғылмайтын және бөлінбейтін болып табылады.

Қорытындылай келе, тәуелсіз Қазақстанның мемлекеттік шекарасын қалыптастыру тарихы аумақтық деңгейдегі өзгерістерді

ғана емес, сонымен бірге елдегі және тұтастай өңірдегі терең саяси, әлеуметтік және мәдени өзгерістерді көрсететін күрделі және көп қырлы процесс болып табылатынын атап өтеміз. Бұл процесті талдау қазіргі Қазақстан мемлекетінің қалыптасу ерекшеліктерін және оның халықаралық қоғамдастықтағы рөлін жақсы түсінуге мүмкіндік береді. Негізгі тұжырымдардың бірі - тәуелсіз Қазақстанның мемлекеттік шекарасын қалыптастыру келіссөздерді, дипломатиялық күш-жігерді және әртүрлі елдер мен этникалық топтардың мүдделерін келісуді қамтитын күрделі, көпжылдық процесс болды. Бұл процесс негізінен тарихи факторлармен, аумақтық даулармен және әр түрлі тарихи кезеңдерде аймақта болған геосаяси өзгерістермен анықталды.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Быков А.Ю., Кожирова С. Формирование границ Казахстана: дискуссии и решения первого двадцатилетия советской власти // Восток. Афро-Азиатские общества: история и современность. - 2023. - 2. - 165-180.
- 2 Ничубай Е.В. 25 лет независимости: ускоренный путь развития Казахстана // Педагогическая наука и практика. - 2016. - 4(14).
- 3 Алимбаев Е.А. XX ғасырдың 20-жылдарындағы Қазақстан шекарасының қалыптасу тарихы // «Отан тарихы - Отандық тарих» журналы. - 2022. - 2(98).
- 4 Голунов С.В. Проблемы пограничной политики республики Казахстан // Вестник ВолГУ. История. Регионоведение. Международные отношения. - 2006. - 11.
- 5 Абдыкалыков У.К., Симтиков Ж.Қ. Мемлекеттік шекараның қалыптасу тарихы. Саясаттану: жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған оқулық. – Алматы, 2018. – 45 б.
- 6 Назарбаев Н.А. В потоке истории. – Алматы, 1999. – 72 с.
- 7 Назарбаев Н.А. Эра независимости. – Астана: Талап, 2017. – 140 с.

ИСТОРИЧЕСКИЙ КОМПЛЕКС БОЗОК

КАСЫМОВА Д.

студентка, 2 курс, Высший колледж ИнЕУ, г. Экибастуз

ЮМИНОВА Е. И.

преподаватель спецдисциплин, Высший колледж ИнЕУ, г. Экибастуз

Поистине жемчужиной в истории Казахстана является историко-краеведческий музей под открытым небом городище Бозок. Это одно из крупнейших археологических поселений в этом регионе и по своим масштабам сравнимо с такими известными археологическими объектами, как Сарыкамыш и Петропавловское городище. Он охватывает площадь примерно 3,5 квадратных километра и представляет собой остатки древнего города. Этот город имеет богатую историю.

Исторический комплекс, расположенный в пяти километрах от современной Астаны, в Шекснинском районе Акмолинской области Казахстан, в верховьях реки Бозок, представляет собой уникальное место, связанное с историей и культурой древних народов, населявших северные просторы Казахстана. Доказано, что первыми жителями на территории Нурелтана, были люди из городища Бозок, жившие еще в 10-12 столетиях

Средневековое городище является тысячелетней предшественницей казахстанской столицы. Так как древние и средневековые города возникали не в запланированных местах, а только в результате культурной и экономической географической необходимости поэтому местонахождение этого древнего поселения доказывает необходимость расположения нашей столицы именно в этом месте. Именно по этой причине значение открытия этого древнего города сложно переоценить [1, с. 22]. В результате изучения был подтвержден тот факт, что Казахстан был не только страной кочевой цивилизации, но и страной городов. Города или менее значительные оседлые поселения возникали в результате экономической необходимости в местах стоянок купцов, путешествующих по шелковому пути, или кочевников, мигрирующих в другое место жительство. Здесь пересекались торговые, миграционные, дипломатические пути населения Евразии [2, с. 10].

Открытие этого памятника связано с казахстанской археологической экспедицией под руководством известного историка, заслуженного деятеля Казахстана Кемаля Акишева. Найдя

записки фотографа Ивана Шангина и опираясь на эти сведения, он начал исследовать местность, где по его предположению мог находиться древний степной город. Ранее в этой местности уже обнаруживали следы древней цивилизации, но никто и не мог предположить, что ученых археологов ждет такое потрясающее открытие, имеющее огромное историческое и культурное значение, прежде всего для истории нашей столицы. Было известно, что этот степной город находился на берегу некоего озера, но никто из жителей находившегося неподалеку села не знали о нем. В итоге городище обнаружили среди болот в 1998 году и уже на следующий год археологи приступили к раскопкам. Руины древнего центра цивилизации были найдены на восточном берегу озера Бузукты. Сложные и значительные раскопки проходили в течении семи лет (рис. 1). Каждый раз находки поражали ученых археологов. Изначально поселение Бозок находилось на левом берегу реки Есиль в болотистой местности. Акишев хотел его назвать находку – Акжол. Но позже в письменных источниках по тюрко-огузской истории он обнаружил собственное название географического места – Бузукты. Далее пришло название Бузук. Бозок – тюрко-огузский термин, по смысловому содержанию «бузук» означает – проникающая стрела «бузук». В данном случае название города трактуется как «светлая или белая стрела» что символизирует стремление города к светлому будущему

Рисунок 1 – Работа над раскопками древнего городища Бозок

Городище Бозок было заселено в конце X - начале IX века до н.э. и существовало до IX - X веков н.э. Здесь находились поселения нескольких древних цивилизаций, таких как саки, сарматы, тюрки и др. Раскопки в этом районе позволили раскрыть множество артефактов, оставленных этими древними народами, такие как оружие, украшения, керамика и древние инструменты.

Рисунок 2 – Древнее поселение Казахстана – городище Бозок. Реконструкция

Памятник состоит из нескольких частей и занимает в целом площадь около 40 га. (рис. 2). В истории Бозок есть три исторических периода. Первый период – VIII-IX вв. К этому периоду относится центральная часть памятника. Сарыарка, ставшей родиной кыпчаков, а городище Бозок был одной из первых селений кыпчаков на пути освоения ими евразийского пространства. Он располагался как раз на территории древнего шелкового пути, и имел большое значение для миграции людей в период средневековья на землях «Тюргского каганата». Кто же мог проживать в этом интересном городе? Конечно же это были тюркские народы.

Второй период – X-XII вв, период усиления Кыпчакского ханства. На этом этапе были построены первые дома из глиняных кирпичей. В городище обнаружены глиняные печи для их обжига, своего рода кирпичный завод, недалеко от которого добывали глину. И так же имеются постройки мавзолеев и минаретов. Вокруг домов

жители стали делать посевы, устроили огороды. Существовала система орошения земли.

Третий период – XIII-XIV вв, эпоха Золотой орды. Бозок приобрел статус культового центра и стал местом погребения для элиты. Поэтому за этот период были возведены минареты с телами умерших предков.

Особенностью городища Бозок является его стратегическое положение на торговом пути, который связывал Северный Казахстан с Сибирью и Центральной Азией. Это стало причиной притяжения различных народов и цивилизаций в этот регион.

Бозок занимает площадь примерно 40 га. И состоит из трех частей (рис. 2).

Центральной градообразующей являются три площадки размерами, в среднем, 35 x 35 м, названные нами «кварталами».

Внутри трехчастной композиции находится сакральный центр городища, в котором были обнаружены 2 кирпичных мавзолеев.

После 12 полевых сезонов археологических исследований памятника было вскрыто более 8000 м²

Было выявлено 10 жилищ, 5 мавзолеев, 2 кирпичеобжигательных печи, более 60 погребальных сооружений и исследована фортификация городища. Конец существования

Бозока приходится на период «Тюргского каганата».

Рисунок 3 – Реконструкция внешности женщины-воительницы из гробницы Бозок

Помимо мавзолеев во время раскопок были найдены древние гробницы. Одна из самых интересных – это захоронение женщины, принадлежащей к знатному роду (рис.3). Кто эта степная красавица, украшенная жемчугом и остроконечным головным убором, как ее звали, какова роль в истории развития города, этого мы не узнаем никогда. В гробнице, которую обнаружили случайно под грудой костей животных, помимо вещей женского обихода, хранились различного вида оружие. Это говорит о том, что это женщина – воительница и она была значительной фигурой в обществе города. Учеными за рубежом была сделана реконструкция ее внешности по найденному черепу. Видно, что это волевая сильная личность. Хочется верить, что именно такими, выдающимися, были наши предки.

Городище Бозок, судя по концентрации на его территории мавзолеев, являлось духовным центром для средневекового населения Нура и Ишимского региона. Оно имеет неповторимую значимость для главного города Казахстана, как доказательство его древнейших истоков.

Но все это дает возможность соприкоснуться с историей наших предков, немного погрузится в их жизнь и быт. Но главное, что мы теперь, после раскопок такого масштаба имеем точное доказательство того, что столица нашей страны имеет очень древнее происхождение и уже в то время имела весомое значение в жизни тюркского народа [3, с. 35].

Таким образом, городище Бозок является уникальным историческим комплексом, который представляет огромную историческую ценность. Изучение этого места позволяет нам понять и осознать важность и роль древних народов в формировании культурного и исторического наследия Казахстана [4, с. 12].

Сегодня городище Бозок является объектом исследований археологов, искусства народов Казахстана и пунктом притяжения для туристов. Здесь можно наблюдать уцелевшие остатки древних поселений, а также ознакомиться с экспозицией местного музея, где представлены найденные археологические находки.

Городище Бозок имеет важное значение для изучения и понимания истории и культуры древних народов Казахстана и Центральной Азии. Этот исторический комплекс позволяет увидеть сложное взаимодействие различных цивилизаций, их образ жизни, ремесла и социальные структуры.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Абдакимов А., История Казахстана: учебник - Астана., 2002 г.
- 2 Абусейтов М.Х. Казахстан и Центральная Азия в XV-XVII веках: история, политика, дипломатия. - Астана., 2015 г.
- 3 Ахинжанов К.М. Кыпчаки в истории средневекового Казахстана. - Астана., 2020 г..
- 4 Хабдулина Марал и другие авторы, Бозок в моем сердце – сборник статей - Астана, 2021 г.

ПАВЛОДАРСКИЙ ЖИВОПИСЕЦ ЛЫСЕНКО

КАСЬЯН В.
студент, Высший колледж ИнЕУ, г. Экибастуз
ЮМИНОВА Е. И.
преподаватель специальных дисциплин,
Высший колледж ИнЕУ, г. Экибастуз

В городе Павлодаре простились с Павлом Григорьевич Лысенко, талантливым художником, чье творчество внесло большой вклад в искусство не только Павлодарской области, но и всего Казахстана.

Обратимся к раннему периоду творчества художника.

Лысенко Павел Григорьевич родился 1 января 1928 года в поселке Селиверово Алтайского края. После окончания общеобразовательной школы он приехал в Алма-ату и поступил в Алма-атинское художественное училище имени Н. В. Гоголя. В училище Павел Григорьевич занимался у известных педагогов Л. Т. Леонтьева, А. И. Ботникова и профессора Черкасского. Именно профессор Черкасский познакомил будущего художника с технологией темперной живописи, в последствии, ставшей любимым материалом Лысенко. По окончании художественного училища в 1949 году художник несколько лет живет в Алма-ате.

В этот период он открывает для себя тему лирического пейзажа, как одну из любимых тем.

С 1951 по 1955 годы Павел Лысенко учится в Вильнюсском Государственном художественном институте.

После окончания института художник вновь приезжает в столицу Казахстана. Теперь лирический пейзаж становится основной темой его творчества. Лысенко привлекают яркие краски Алма-Атинских гор и садов, которые отражаются на палитре

художника во всем многоцветии и разнообразии, с необыкновенной жизнерадостностью и оптимизмом. В своих пейзажах он изображает конкретные места: «Горы Алатау», «В садах Жаяу-Мусы». В этих пейзажах природа живет и цветет. Краски радуют глаз. Яркие, сочные цвета и контрасты, применяемые Павлом Лысенко, помогают зрителю ощутить ту радость и трепет, который испытывает он сам, общаясь с природой.

Живопись Лысенко насыщена цветом и богата контрастами, умелое сочетание этих контрастов создает общую цветовую гамму, подчеркивает ощущение радости и праздника окружающего мира.

В Караганде художник начинает работу над индустриальным пейзажем. В работах: «Новая шахта», «Четвертая домна Казахской Магнитки» Лысенко пытается решить сложную проблему взаимосвязи человека с природой, природы и промышленности. В этих работах чувствуется оптимистическое мировоззрение. Картины выполнены темперой – одним из любимейших материалов художника. В работе «Дорога на Темиртау» (1970 г.) сквозь серую пелену пара и дыма, четкими графическими силуэтами выделяются заводские трубы и корпуса. Панорама индустриального города с его незатухающим ритмом передана в сдержанной серебристо-серой гамме. Мчатся прямо навстречу зрителю яркие тепловозы, и словно слышишь их гудки, смешанные с грохотом промышленных объектов. Здесь четко выделяется творческая индивидуальность художника – пастозность. Вибрирующий мазок, простота, незамысловатость композиции, яркие цветовые решения.[1]

В 1967 году, Павел Григорьевич работает на творческой базе в Гурзуфе. Он пишет легко и свободно, как бы играя мазками, и мазок становится ещё энергичней, своей густотой и направленностью помогает создать иллюзию пространства, то уходящего в прозрачную синь, то приближающуюся прямо на зрителя со своей простотой и искренностью (рис. 1).

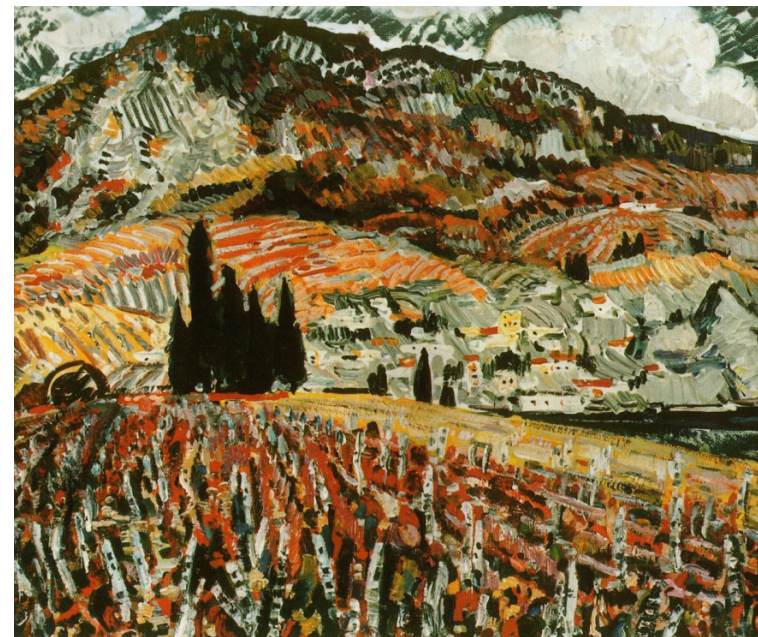

Рисунок 1 – Гурзуф. Красные виноградники.
Картон, темпера. 1967 г.

В пейзажах, выполненных в Гурзуфе: «У причала», «Красные виноградники» помимо радости и многоцветности есть глубина и плавность пространства, ритм цветовых пятен, графически четкий рисунок изображенных элементов. Живопись художника, его творческая манера напоминают зрителю о французском живописце XIX века, постимпрессионисте, Винсенте Ван Гогге. Но в произведениях Лосенко чувствуется его индивидуальная манера исполнения, его цветовая гамма, одновременно и осветленная, и насыщенная по цвету и его своеобразный живописный метод. Художник изображает яркие, солнечные дни и поэтому каждая работа Лысенко, смотрится оригинально и своеобразно. Он стремится создать произведения, в которых все подчинено общей идее восхищения природой, именно поэтому Лысенко редко обращается к более сдержанным состояниям природы.

В картине «У причала» художник любит яркую декоративность лодок и катеров. Для него интересна жизнь причала с её быстрым ритмом и энергией.

Пейзаж «Гурзуф» привлекает какой-то лиричностью и романтичностью, при всем следовании натуре, как общее выражение Крыма, с его теплым, ласковым морем, голубым небом, изумрудной зеленью, прозрачным воздухом.

Движение извилистых дорог, кипарисовых аллей, округлые очертания склонов гор, создают живой и упругий ритм, в котором белые чёткие линии зданий вводят устойчивость и пространственное равновесие.

Крымские горы буквально захватывают художника. Он любит их неповторимыми красотами, красками. Пейзаж «Осень в горах» (1967 г.) привлекает тем, что художник Лысенко как бы постепенно подводит зрителя к заснеженным вершинам. На первый план выносит фрагмент ровного пространства, на котором уютно расположились крошечные домики, и, характерные для крымского пейзажа стройные пирамидальные тополя. Молча и спокойно взирают на горное селение вершины гор. Утопая в облаках, мягкие и пушистые, как вата [2].

Работа «Улочка старой Керчи» (рис. 2), написанна в 1967 году, во время работы на творческой базе в Гурзуфе. Она выполнена в жанре городского пейзажа, на картоне, в технике темперной живописи. Живопись выполнена характерными для художника пастозными, вибрирующими мазками, изменяющимися в зависимости перспективы и пространства, плановости и формы изображения, что говорит о мастерстве живописца.

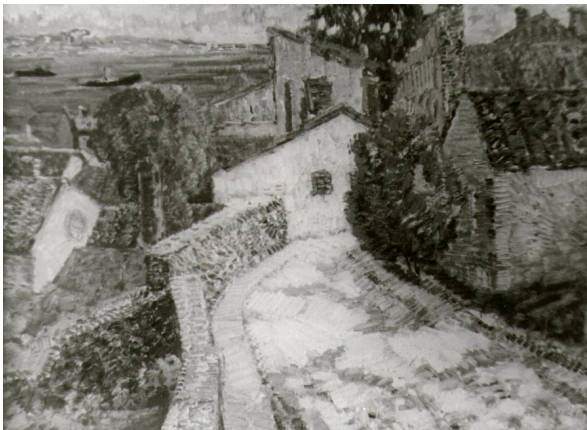

Рисунок 2 – Улочка старой Керчи. Картон, темпера. 1967 г.

Тематика произведения довольно проста: изображена небольшая улочка старого города с низенькими одноэтажными жилыми домами, характерными для старинных приморских городов. Солнечный день, изображенный на картине, позволяет зрителю прочувствовать состояние оптимизма, жизнерадостности, переполняющие художника во время работы над данным произведением. Хотя улица безлюдна, неподвижны деревья, внешне спокойны дома, всё же чувствуется какая-то внутренняя энергия. Изображен обычный будничныи день, но теплом и солнцем дарящий людям радость. В произведении существует зрительская и логическая связь всех элементов, даже мельчайших деталей. Ассоциации, вызванные просмотром произведения, тесно связаны с своеобразием решения. Тема, которую пытался раскрыть художник, хорошо читается и верно воспринимается.

Рисунок построен с учетом законов перспективы, что составляет характеристику профессиональной грамотности. Лаконичность произведения говорит об умении художника сделать отбор, отбросить лишние детали еще на стадии рисунка, не загромождая его линиями и мелочами.

Цветовые отношения произведения очень яркие, художник выбирает наиболее контрастные цвета, синие, красные, желтые, зеленые, но все они подчинены общему строю произведения. Работа в целом выполнена в теплой гамме. Яркие краски освещенного солнцем асфальта серые и всё же в них можно увидеть и красные и желтые и фиолетовые оттенки. В целом они составляют сероватый оттенок. В красках голубого моря присутствуют так же, самые различные тона и оттенки. Тёплые мазки в сочетании с холодными не выглядят контрастно, являются гармоничным, мелодичным сплавом, свойственным самой природе. За счет разнообразия цветовой шкалы усиливается эмоциональное воздействие картины на зрителя.

Композиция подчинена цельному образному строю произведения. На первом плане во всю ширь раскрывается узкая провинциальная улочка и удаляясь в глубину картины, как бы манит зрителя за собой, приглашает прогуляться с хорошим настроением в солнечный день по безмолвию приморского городка.

Перспективное удаление передано не только за счёт рисунка, но и с помощью цветowych пятен, которые становятся менее насыщенными по мере удаления в глубину, с помощью изменения формы и размера мазка.

Композиция четко продумана и решена с наибольшей ясностью. В ней нет лишних деталей. Так же, казалось бы, невозможно ничего добавить. Узкая полоса моря в верхнем левом углу с проплывающими теплоходами по прозрачной глубине воды, с лентой прибрежной отмели, усыпанной множеством домов, придадут картине романтический характер. Голубое море гармонично сочетается с холодными оттенками теней на асфальте улочки.

Композиция ритмична. Ритмичность читается в вертикальных линиях домов, деревьев, ограды и подчеркивается горизонтальными мазками, наклонами черепичных крыш.

Хорошо читается цветовой ритм в пульсирующих, контрастных, ярких пятнах. Акценты цвета и тона концентрируются к геометрическому центру живописи и ослабевают по краям.

В целом композиция, рисунок, цвет и материал, всё находится в единой гармонии, соответствующей содержанию и общему впечатлению от картины.

Картина выполнена в характерной для Павла Григорьевич Лысенко манере исполнения, полной индивидуальности и неповторимости.

Живописное произведение П. Г. Лысенко «Улочка старой Керчи» занимает немаловажное место в творчестве художника. Написанная в период формирования Павла Григорьевича как живописца, картина определяет творческий размах, стремление и основные идеи последующего этапа – этапа уже созревшего пейзажиста, уже нашедшего свою тему, свой жанр, свою технику и приемы письма.

Пейзаж «Солнечный день в горах Крыма» полон контрастов, внутренней энергией, живущих в праздничных красках.

В этот же год Лысенко впервые заинтересовался натюрмортом, как самостоятельным жанром. Появляется работа «Гурзуфский натюрморт». На освященном солнцем подоконнике раскрытого окна стоит небольшой букет ярких цветов. За окном крымские горы. Нежные лепестки. Написанные свободными размашистыми мазками, кажутся еще нежнее на фоне суровой безмолвности гор.

В 1970 году Павел Лысенко член союза художников СССР. С этого момента он принимает еще более активное участие во всех выставках, как городских и областных, так и республиканских [3].

В 1978 году художник переезжает в Павлодар. Здесь он продолжает работу над образом природы. Пишет множество этюдов, особенно на тему времен года: зима, весна, лето, осень.

Произведения этого периода тесно связаны с Прииртышьем, но еще, как говорит сам художник, его поразила архитектура старого города Павлодара. Начинается работа над циклом «Архитектура старого города». В этот цикл вошли работы: «Улица Ленина» (одна из старейших улиц города, бывшая Купеческая). «Март в старом Павлодаре», «Дом на улице Фрунзе», «Старый городок». В поиске новых мотивов взгляд художника останавливается на полуразрушенных кирпичных воротах купеческих домов: «Ворота на улице Ленина» и «Ворота на улице Красногвардейцев». Эти этюды написаны в холодно-зеленой гамме, не свойственной живописи Лысенко, характерными вибрирующими мазками. Они хорошо передают каменную поверхность.

Параллельно с работой над серией «Архитектура старого города» Лысенко начинает работу над серией «Архитектура нового Павлодара».

В картине «Павлодар алюминиевый» по всей плоскости холста разбегаются многоярусные разноцветные трубы, высятся промышленные здания и корпуса, всё кипит в работе, стелится легкий туман от дыма и пара. Художник ставил себе задачу не показать красоту и мощь человеческой постройки, а скорее наоборот, хотел затронуть сложную тему отношения человека к природе, затронуть экологическую проблему. Вечно дымящие и загрязняющие атмосферу гигантские трубы, иногда уродливы в кривых изгибах, то наступают на зрителя, то убираются проч.

Творческий вклад живописца Павла Григорьевич Лысенко не оценим. Его картины вдохновляют зрителя на оптимистичное праздничное восприятие красоты природы, показывая её ценность в жизни человека.

Работы Павла Лысенко способствуют сохранению культурной самобытности Казахстана и являются важной частью культурного наследия страны. Они вдохновляют новые поколения художников и способствуют культурному диалогу в обществе. Их творчество - одна из интереснейших страниц в истории развития живописной культуры Казахстана. Вклад павлодарских художников в изобразительное искусство бесспорно огромен и определяет их место в культурном ландшафте Павлодара и Казахстана в целом.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 «Шахтеры», Караганда., 1971 г.
- 2.Каталог выставки «Народ и партия едины», Павлодар., 1968 г.
- 5«Художники Караганды», М., «Советский художник», 1979 г.

Секция 33
Көптілділік білім беру үрдісі ретінде
Полиязычие как тренд образования

**ВВЕДЕНИЕ ТРЕХЯЗЫЧИЯ НА
УРОКАХ ЯЗЫКОВЫХ ДИСЦИПЛИН**

САДВАКАСОВА М. Р.
студент, гр. ИЯ-420, Высший Экибастузский колледж
инновационного евразийского университета, г. Экибастуз
ШАДРИНА Ж. Ю.
научный руководитель, преподаватель иностранного языка
САГИНДИКОВА Б. М.
научный руководитель, преподаватель русского языка и литературы

В наши дни невозможно представить себе страну, в которой люди говорили бы только на одном языке. Знание языков открывает нам дорогу в огромный мир с большим потоком информации и инновационных технологий [1, с. 1]. Почему же так важно знать три языка? Казахский язык является не только государственным языком, но и родным языком для каждого казахстанца. И русский и английский языки являются не только средствами общения, но и оптимальными каналами получения мировых знаний. Впервые идея о введении трехязычия – освоения гражданами РК казахского, русского и английского языков – была озвучена первым президентом Казахстана Нурсултаном Назарбаевым в октябре 2006 года на XII сессии Ассамблеи народа Казахстана. «Мы должны знать английский язык, потому что это язык науки, инноваций, и надо знать русский язык, на котором мы с вами научились говорить и понимаем друг друга, язык нашего большого соседа. Это необходимо нашим детям. Для этого все создается», – отметил Н. А. Назарбаев [2, с.1].

Наш колледж активно внедряет трехязычие в учебный процесс. В 2020 году 56 педагогов колледжа прошли тестирование на знание английского языка и показали следующие результаты: С2 – 2 человека, С1 – 1, В2 – 13, В1 – 7, А2 – 18, А1 – 15. В 2023 году результаты тестирования оказались таковы: С2 – 2 человека, С1 – 2, В2 – 24, В1 – 14, А2 – 9, А1 – 4. Данные результаты демонстрируют то, что наши педагоги систематически повышают свою квалификацию, занимаются самообразованием и изучают иностранные языки. На базе нашего колледжа преподаватели по желанию посещают

бесплатные курсы казахского и английского языков. Однако для внедрения преподавания некоторых общеобразовательных дисциплин на иностранном языке как у студентов, так и у преподавателей на сегодняшнем этапе еще не достаточно высоко сформирован уровень владения иностранным языком, что повлечет за собой низкое качество овладения дисциплиной.

Однако элементы трехязычия очень активно внедряются нашими преподавателями на уроках языковых дисциплин и литературы. Лексика на таких уроках обязательно вводится на трех языках. Например, слова даются на казахском языке, их перевод на русском, а интерпретация понятия вводится на английском. Причем, зачастую, дают эту интерпретацию сами студенты. Сабак-урок- the activity of a teacher and his students for gaining knowledge at the definite period of time. Очень популярны на наших уроках пересказы на 3 языках: один студент начинает пересказывать на русском языке, другой продолжает на казахском и третий заканчивает на английском языке. Лексические задания также бывают такого вида: прочтите текст на казахском языке, составьте вопросы к тексту на русском и выразите свое отношение к прочитанному на английском языке. Языки можно, конечно же, менять в зависимости от ситуации. Организационные моменты наших уроков обязательно проходят на трех языках, в результате такой работы студенты прочно овладевают такими фразами на трех языках, как Добрый день (утро, вечер)!, Кто отсутствует? Какое сегодня число? Какая погода? и другие. Вопросы можно задавать на казахском языке, ответов ожидать на английском, русском и наоборот. Очень интересную работу можно проводить при изучении поговорок, пословиц, загадок. Пословица дается преподавателем на одном языке, студенты ищут ее аналоги в другом языке. При работе с загадками студенты называют отгадку на разных языках.

Физминутки, проводимые для релаксации студентов, также проводятся на разных языках, не родных для студентов. Это высоко мотивирует их и позволяет в ненавязчивой форме запомнить новую лексику.[3, с.2] На уроках языковых дисциплин наши студенты широко используют кластеры, с помощью которых объединяют разные слова в единое понятие, при этом понятие и слова звучат на разных языках. Составление кластеров дает возможность систематизировать полученные знания, учит анализировать и сопоставлять не только лексику, но и фонетику и грамматику

казахского, русского и английского языков по определенной теме [4, с. 3].

Уроки грамматики и фонетики требуют обязательного введения трехязычия, с соблюдением дидактических принципов интеграции и дифференциации. При работе над произношением нами обязательно проводятся параллели с произношением на родном языке студентов. В английской фонетике, например, произношение многих звуков совпадает с произношением казахских. Этот момент обязательно нужно учитывать. Изучая грамматику, каждую тему нужно рассматривать в аспекте трехязычия. Например, при изучении правил образования множественного числа в английском языке, следует вспомнить частицы для образования множественного числа в казахском языке и окончания множественного числа в русском языке.

Преподаватели нашего колледжа также активно разрабатывают и внедряют в свою практику интегрированные уроки. Исходя из нашего опыта, хотелось бы отметить следующие преимущества проведения интегрированных уроков:

- увеличивается интерес учеников к уроку, так как это внедряет разнообразие;
- появляется возможность освоения материала с разных перспектив;
- в ходе такого урока ученики делают маленькие открытия и находки с помощью сравнения, анализа, обобщения и выводов. Это, в каком-то смысле, научная деятельность. Таким образом, ученики развивают свои научно-исследовательские навыки;
- учителя есть возможность раскрыть свой творческий потенциал, так это не только новый уровень его педагогического мастерства, но и внедрение позитивных перемен в отношении с классом и т. д.

Одним из примеров такого урока можно привести урок по дисциплинам «Основы экономической теории» и «Английский язык». На уроке студенты ознакомились с новыми экономическими понятиями (виды налогов), параллельно получили их названия на английском языке и на нем же попытались раскрыть значение каждого термина, работая в мини группах. После завершения этой работы ребята закрепили пройденный грамматический материал (Past Simple) на основе новой лексики. Преподаватели также ознакомили студентов с историей налогов как зарубежом, так и в родном Казахстане

Язык формирует ребенка как личность. Посредством языка ребенок познает культуру, традиции, национальное достояние, богатства, унаследованные от предков. Изучая языки других народов, ребенок не только просто узнает слова, но и глубже познает культуру этих народов, их обычаи, традиции, знакомится с устным народным творчеством, национальными играми. И через познание многообразия мировой культуры формируется чувство любви к Родине, гражданский патриотизм, гордость за свой народ и свой язык. На этих принципах и строится воспитательная работа нашего колледжа. Ниже мы приводим план проведения недели языков в нашем колледже в марте 2024 года.

Таблица 1 – План мероприятий предметной недели ЦМК «Языковые дисциплины» с 1 марта по 15 марта 2024 года

Р/с	Іс-шаралар /мероприятия	Қатысушылар/ Участники
1	Пән апталығының салтанатты ашылуы, хабарландыру.	1-курс студенттері
2	Қазақ халқының көпке беймәлім әрі қызықты салт-дәстүр түрін бейнероликке түсіру. «Дәстүр» хештегін қолданып, инстаграм желісіне жариялау	1- 4 курс студенттері
3	«Ұлттық киімді үлгі еткен ұрпақ». 1-15 наурыз аралығында ұлттық киімімізді ұлықтап, құндылығымызды дәріптеу	Ұстаздар 1-4 курс студенттері
4	«Шашбаулы сұлу қыздың бұрымын-ай» байқауы. 1-15 наурыз аралағында қыз балалар шаштарын өріп, шашбау, шолпы бұйымдарын ерекшелеп тағып жүру.	1-4 курс студенттері
5	Игра-викторина к 125-летию Каныша Сатбаева	УА-123 П-123
6	«Ең дәмді – Наурыз көжемен бауырсақ» атты сайыс. Қазақ халқының ұлттық тағамының бірі наурыз көже,бауырсақ түрлерін дайындау	1- 4 курс студенттері

7	«Бір колледж – бір шығарма 2024» акциясы. Бейімбет Майлиннің 130 жылдығына орай «Шұғаның белгісі» повесін оқу ұсынылады. Орталық кітапханамен бірлесіп.	1-курс студенттері
8	Жүсіпбек Аймауытовтың 135 жылдығына орай интеллектуалды ойын.	Ат-113 ББ-113
9	«Бабалар сөзі – ұрпаққа үлгі». Шешендік өнер сайысы.	2-курс студенттері
10	Страноведческая игра-викторина «Брейн-ринг»	1-курс студенттері
11	«СОЗВУЧИЕ – литературная гостиная, посвященная творчеству Сакена Сейфуллина и Михаила Юрьевича Лермонтова»	1-курс студенттері
12	Инсценировка произведения «Пираты Карибского моря»	ИЯ-420 тобы
13	Литературная гостиная ,посвященная творчеству И.С.Тургенова «По страницам великой жизни»	1-курс студенттері
14	Қазақтың ұлттық ойындары асық ату, тоғызқұмалақ, бестас ойындары	1-4 курстар
15	Игра-викторина к 125-летию Каныша Сатбаева	Фк-123 Рил-123
16	Шәкен Аймановтың 110 жылдығына орай интеллектуалды ойын	Қт-113 МдТ-113
17	Ілияс Жансүгіровтың 130 жылдығына орай ойын-викторина	Дт-113 Дт-123
18	«Наурыз тойы – мереке, салт-дәстүрім – береке» атты мерекелік кеш, «Супер келіншек» байқауы. Апталық қорытындысы. Марапаттау рәсімі.	Оқытушылар 1-4 курстар (Орын алған студенттер)

Данные нововведения позволяют студентам повышать свои знания по языкам, о чем свидетельствуют нижеприведенные данные на рисунке 1:

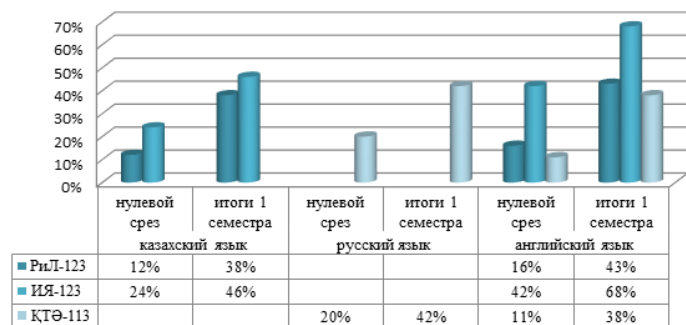

Рисунок 1 – Качество знаний по языковым дисциплинам среди студентов 1 курса

Ежегодно наш колледж выпускает специалистов, продолжающих внедрять трехязычие в школах города. На рисунке 2 приведены данные по выпуску студентов языковых специальностей колледжа.

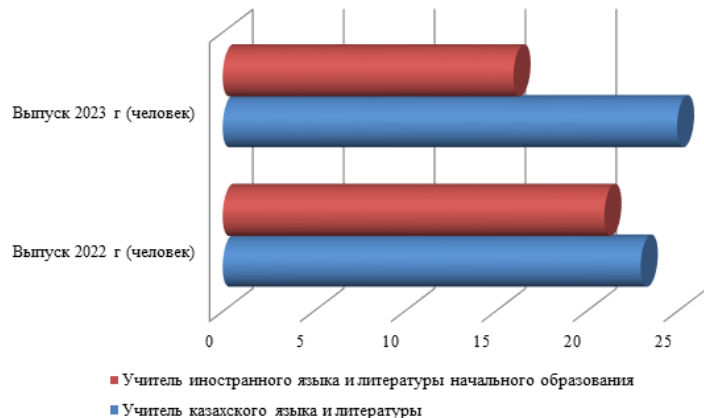

Рисунок 2 – Выпуск студентов языковых специальностей колледжа ВЭКИНЕУ

Язык – это ключевое явление культуры. Поэтому, язык – главный механизм национального единения, инструмент возникновения и воспроизводства нации как социальной структуры. И, наконец,

язык — это стержень национального государства. И поэтому вопрос о языке оказывается не только культурным, но и политическим.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 <https://www.gov.kz/memleket/entities/aqmola-edu/press/news/details/144657?lang=ru>
- 2 <https://bilinger.kz/39260/>
- 3 <https://multiurok.ru/files/trekhiazychie-trebovanie-vremeni.html>
- 4 <https://assembly.kz/ru/news/trekhyazychie-v-kazakhstanskikh-shkolakh-bylo-vsegda/>
- 5 <https://www.mugalim.org/single-post/2017/09/26/language-courses-sale>
- 6 <https://qazaquni.kz/ru/97209-kamen-pretknoveniya-trehyazychie-ili>

PROVERBS ABOUT LABOR AND THEIR EQUIVALENTS IN RUSSIAN, KAZAKH AND ENGLISH LANGUAGES

BAKASOVA A. K.

scientific adviser, teacher-researcher, Higher college of Toraigyrov University, Pavlodar.

AHMETBEK K.M.

student, Higher college of Toraigyrov University, Pavlodar.

The article analyzes the English equivalents of Russian and Kazakh proverbs about labor. Using proverbs of the Russian, Kazakh and English languages, reflecting a person's labor activity, we have the opportunity to get acquainted not only with the cultural materials of the people of the language being studied, but also with psychology, with the perception of representatives of a particular country.

Keywords: proverbs, labor, culture.

Proverbs are successful figurative statements that discuss various life phenomena and usually have an edifying meaning. And sayings are well-known expressions, usually figurative, allegorical, which, unlike proverbs, do not form a complete sentence and do not have an edifying meaning. A proverb is a way of expression, but without a parable, without discussion, conclusion, application; This is the first half of the proverb. A proverb in a roundabout way replaces only direct speech without finishing the sentence [1, 3]. The main formulation of the proverb is its completeness and didactic content. A proverb, unlike a saying,

repeats a complete proposition. The common thing in conversations and proverbs is that in most cases they are portable [2, 25]. It should be noted that many English, Russian and Kazakh proverbs have multiple meanings, which makes their interpretation and comparison difficult. When choosing, for example, Russian and Kazakh correspondences of an English proverb, the obligatory criterion was the coincidence of one of the meanings (usually the main one). However, it is important to remember that, developing in different historical conditions, English, Russian and Kazakh proverbs often used different images to express the same initial thought, which, in turn, reflect different social structures and life, the labor activity of peoples and often not are absolute equivalents. The study of proverbs of any people has always been extremely important both for literary scholars and for cultural scientists and linguists. Being a kind of accumulators and translators of folk wisdom, experience and knowledge of people, they carry rich information about the features of one of the most important problems of human society – attitudes towards work [6.26]. The culture of England and Russia, as well as the country in which we live – Kazakhstan – is surprisingly diverse, each has deep roots and vibrant characteristics. It is all the more interesting to compare three languages in terms of proverbs, looking for both strong connections and unique coloring. Each culture has its own keywords that reflect the basic values [1. 86] of the native speaker. For example, for the British this is scrupulousness, stiffness, restraint, for Russians - breadth of soul, kindness, non-aggression, responsiveness and very often called laziness, recklessness, irresponsibility, Kazakhs are distinguished by hospitality, good nature, as well as such vices as envy and carelessness. Such cultural keywords form special mental constructs - concepts that contain people's value ideas about the known reality. In order for a word to acquire the status of a concept, it must become commonly used, i.e. national, actively enter into proverbs, acquire nominative density [3, 47]. Undoubtedly, one of such concepts in English, Kazakh and Russian culture, as an analysis of proverbs shows, is WORK and the accompanying word LAZINESS. Labor is constantly present in our lives (Воскресный день не нам, а господам. Были бы руки, а молотило дадут. He who would eat the nut must first crack the shell. Such carpenters, such chips. Кім еңбек етсе – сол тоқ. Ұстаның жұмысы ісінен көрінеді). This logeme makes it clear that work will never end it can change, but does not stop. Work is not only a person's constant companion, it fills almost all of his time. Work requires effort (Лёжа не работают. Лес сечь – не жалеть плеч. Better to do well than to say well. Сөзің дәлелденбесе іспен

көрсет). The idea of labor intensity is interwined with the idea of its infinity: labor processes are indicated everywhere by verbs. Labor is of a forced nature (Не куплен – не холоп, не закабалён – не работник. Мужик за спасибо семь лет работал. He that would eat the fruit must climb the tree). Labor does not give a person satisfaction and does not provide material benefits, since it is forced. Labor has its consequences, both positive and negative (Где работно, там и густо, а в ленивом дому пусто. Не отрубить дубка, не надсадя пупка. He who would catch fish must not mind getting wet. Қазанға не салсаң, қасығына сол ілінер). Depending on the nature of the work, work can either bring an improvement in life, or not bring any improvement, but only illness due to physical fatigue [7, 59]. Based on these logemes, we can conclude: at all times, hardworking people have been valued, since work is a moral value. If the conceptual layer of a concept contains indications of the general ideas of a native speaker about a specific object, then the figurative and evaluative components of the concept are always culturally loaded. It is the nature of imagery and evaluativeness that makes it possible to identify culturally marked elements of the semantics of a linguistic sign. Proverbs about work, like many other proverbs, include evaluative vocabulary: 1. There is no bad work. 2. Плохой работы не бывает. 3. Жұмыстың жаманы жоқ. «Work» and «idleness» are often contrasted: 1. Труд человека кормит, а лень портит. 2. Business before pleasure. 3. Еңбек ет те, мақтан; ойнап күл де, шаттан. Proverbs related to the concept of «work» in Dahl's collection can be divided into 3 groups: proverbs that define the place of work in a person's life; proverbs talking about the consequences of work, both positive and negative; proverbs that guide a person in life. Proverbs of the first group directly speak about the importance of work for the life of every person, for example: 1. Хочешь есть калачи, так не сиди на печи. 2. No song, no supper. – 3. Еңбек етсен ерінбей, толды қарның тіленбей. The second group of proverbs considers the concept of «idleness» as the antithesis of the concept of «work», for example: 1. Ранняя птичка носок прочищает, а поздняя глаза продирает. 2. An idle brain is the devil's workshop. 3. Жалқаулық – жаман ауру. The third group of proverbs states the sinful nature of man, which does not allow him to always be hardworking, live by righteous labor and always act according to his conscience, for example: 1. Легко пришло, легко и ушло. 2. Easy come, easy gone. 3. Сөзіне қарама, ісіне қара. 1. Не по словам судят, а по делам. 2. Such carpenters, such chips. 3. Ердің атын еңбек шығарады, Ұстаның жұмысы ісінен көрінеді. Thus, we can conclude that in the proverbs of

the peoples and languages studied, a negative attitude towards work predominates. Language, being an integral part of culture, reflects its basic values, such as work. Social changes have had a very great influence on people's consciousness and, as a result, on their attitude towards work. The formation of attitudes towards work among Russians and British people differed due to the harmonious and rapid modernization of England, which ensured access to a qualitatively new level of living of the population. Until the end of the 20th century, there was an almost universally negative attitude towards work, but with the transition to the path of a market economy, it began to change for the better, work ceased to characterize only the material side of life, and they began to attach greater spiritual significance to it. Being a vivid figurative expression that conveys the immutable truth and folk wisdom in a capacious and accessible form, the proverb is highly reproducible in speech. Over the centuries, a certain thought was expressed by people in different ways until the content acquired an optimal form, recognizable and accepted by all members of a given linguistic community, in accordance with their worldview. Therefore, proverbs are often understood by native speakers «at first sight» and can be reproduced elliptically, i.e. not completely [4, 101]. Having withstood the assessment of time, proverbs organically merged with speech; They will always decorate it with wit, the ability to accurately and accurately characterize all the diverse manifestations of life. While working on this topic, I carried out the following small research work: I tried to translate the following proverbs about Labor, which have no analogues in the Kazakh language. 1. Practice makes perfect. Дело мастера боится. – Тәжірибе мінсіз етеді. 2. Never put off until tomorrow what you can do today. Не откладывай на завтра то, что можешь сделать сегодня. - Бүгін істей алатын істі ертеңге қалдырмаңыз 3. If a job is worth doing it is worth doing well. Взятся за дело, делай его хорошо – Егер іске кіріссеніз - оны жақсы жасаңыз. 4. A cat in gloves catches no mice. Без труда не выловишь и рыбку из пруда - Еңбектенсең – емерсің. Бейнетсіз зейнет жоқ 5. Actions speak louder than words. Города строят не языком а топором. – Ис-әрекеттер сөздерден күштірек көрсетеді. 6. Haste makes waste. Поспешишь – людей насмешишь - Асығыстық - уақытты босқа өткізуге әкеледі. 7. Diligence is the mother of success. Терпение и труд всё перетрут. – Еңбекқорлық – табыстың түбі. (Шыдамдылық пен аздап күш салу). Based on the above, we can conclude that it is precisely thanks to its characteristics such as imagery and reproducibility that the proverb fulfills its edifying function and is a specific means of reflecting the

picture of the world by speakers of a certain language [5. 57]. Proverbs, being part of the culture of the people, have always remained and will remain relevant, despite the development of the economy and technology, progress, etc. At any time, proverbs will be a characteristic feature of a given people. Object of attention and research. After analyzing a number of proverbs, we came to the following conclusions: 1) Proverbs are ambiguous and vivid. They are timeless and outside class divisions, that is, they are uttered by both the rich and people of the lower strata of society; 2) English proverbs are quite difficult to translate into other languages; 3) In almost any language you can find equivalents to English proverbs. From the above it follows that any translator must have the skills to translate units of oral folk art, be able not only to translate them, but to smoothly and competently convey their main content. Based on proverbs of the Russian, Kazakh and English languages, reflecting a person's work activity, we have the opportunity to get acquainted not only with the culture of the people of the language being studied, but also with the psychology and worldview of a particular country.

REFERENCES

- 1 Dal V.I. Proverbs of the Russian people - М.: Khudozhestvennaya Literatura, 1989
- 2 Galperin I.R. Essays on the stylistics of the English language. – М.: Publishing houses in English, 1958. -171 p.
- 3 Vezhbitskaya A.N. Understanding cultures through keywords. Per. from English.
- 4 Kunin A.V. Phraseology of modern English. – М.: International relations, 1972. -269 p.
- 5 Shansky N.M. Phraseology of modern English. – М.: Higher School, 1985.
- 6 Zakharova M.A. Strategy of speech use of figurative phraseological units of the English language. – М.: 1999.
- 7 Modestov V.S. English proverbs and sayings, and their correspondences. М., 2003.

ПОЛИАЗЫЧИЕ – СОВРЕМЕННЫЙ ТРЕНД ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

ДАЛАЙВАЙ Ә. Қ.

научный руководитель, преподаватель английского языка

МУКАНОВА Б. Т.

магистр гуманитарных наук, Педагогический
высший колледж имени Б. Ахметова, г. Павлодар

Полиязычие, которое определяется как двуязычие, растущее во всем мире явление. Из-за возросшей мобильности и тесно связанных экономик многие страны в настоящее время имеют значительное полиязычное население в своей рабочей силе и системе образования. Одни только требования международной торговли вызвали большой интерес и внимание к программам полиязычного образования и обучения. В это время беспрецедентных контактов между различными языковыми группами и культурами знание двух или более языков может иметь значение в том, где человек живет, и может определить выбор образования и карьеры. Английский, как основной язык международного бизнеса, используется как второй или третий язык во многих странах мира. Фактически, английский язык «можно рассматривать как фактор создания многоязычия сегодня» (Jessner 2006, 2).

Студенты, изучающие английский язык как иностранный (EFL), часто говорят еще на двух языках. Знание более чем одного языка является необходимостью для многих людей во всем мире, будь то из-за того, что их родители имеют разное языковое происхождение, из-за того, что их домашний, региональный, национальный или школьный язык отличается, или по целому ряду других причин.

Знание более чем одного языка является ценным преимуществом, если вы хотите выучить последующие языки; к сожалению, полиязычные учащиеся часто воспринимают ценность своих языковых знаний как нечто само собой разумеющееся и не используют в полной мере то, что они уже умеют делать. Тем не менее, преподаватели EFL могут задействовать знакомство своих учащихся с несколькими языками, чтобы продвинуться в изучении и добиться того, что один из учащихся EFL назвал «привнесением одного языка в другой». Участие в мероприятиях, основанных на многоязычном опыте, и размышление о них полезно для учащихся, их учителей и всех, кто хочет добавить новое измерение в преподавание и изучение языков.

В этой статье будет показано, как урок для студентов колледжей в Казахстане был адаптирован для студентов разного возраста, уровня и языкового контекста. устных обсуждений, письменных заданий и проектов в практикуемом классе.

Научные данные свидетельствуют о том, что изучение более чем одного языка создает различные виды связей в мозгу, что дает многоязычным людям преимущество в некоторых отношениях по сравнению с одноязычными людьми. В важной статье Ламберта (1985) цитируется ряд исследований о повышенной когнитивной гибкости, которая уравнивает двуязычный опыт, что позволяет им лучше участвовать в решении проблем и адаптироваться к новым идеям. Несмотря на потенциальные преимущества многоязычия, учащиеся, изучающие дополнительные языки в школе, не всегда осознают важность владения более чем одним языком. Например, полиязычные люди уже многое знают о языке, часто бессознательно, включая грамматические знания и социокультурные знания. Например, понимание того, что то, что считается вежливым на одном языке, может быть грубым на другом. между различными региональными вариантами, регистрами и формальными и неформальными языковыми стилями. Это знание, особенно когда оно доведено до сознательного уровня, известно как языковая осведомленность и металингвистическая осведомленность и является особым преимуществом многоязычия (Cook 1995; Jessner 2006; Svalberg 2007). Металингвистическое осознание, в частности, относится к знанию и способности говорить о том, как устроен язык и как он функционирует. те, кто говорит более чем на одном языке, также обычно лучше осведомлены о социалингвистических переменных и функциях, чем те, кто говорит на языке, и они умеют переключаться между различными региональными вариантами, регистрами и формальными и неформальными языковыми стилями. Это знание, особенно когда оно доведено до сознательного уровня, известно как языковая осведомленность и металингвистическая осведомленность и является особым преимуществом многоязычия (Cook 1995; Jessner 2006; Svalberg 2007). Металингвистическое осознание, в частности, относится к знанию и способности говорить о том, как устроен язык и как он функционирует. те, кто говорит более чем на одном языке, также обычно лучше осведомлены о социалингвистических переменных и функциях, чем те, кто говорит на языке, и они умеют переключаться между различными региональными вариантами, регистрами и формальными и

неформальными языковыми стилями. Это знание, особенно когда оно доведено до сознательного уровня, известно как языковая осведомленность и металингвистическая осведомленность и является особым преимуществом многоязычия (Cook 1995; Jessner 2006; Svalberg 2007). Металингвистическое осознание, в частности, относится к знанию и способности говорить о том, как устроен язык и как он функционирует. Известно как языковая осведомленность и металингвистическая осведомленность и является особым преимуществом многоязычия (Cook 1995; Jessner 2006; Svalberg 2007). Металингвистическое осознание, в частности, относится к знанию и способности говорить о том, как устроен язык и как он функционирует. Известно как языковая осведомленность и металингвистическая осведомленность и является особым преимуществом многоязычия (Cook 1995; Jessner 2006; Svalberg 2007). Металингвистическое осознание, в частности, относится к знанию и способности говорить о том, как устроен язык и как он функционирует.

Продолжающиеся дискуссии между лингвистами и преподавателями касаются выявления и объяснения того, как именно возникает языковая осведомленность и варьируется среди учащихся. В обзоре языковой осведомленности как области исследований и практики Свальберг (2007) подчеркивает необходимость активного вовлечения языковой осведомленности, поскольку она не является «чисто интеллектуальной и не пассивной» (302). Гарсия (2008) отмечает, что знание нескольких языков является необходимостью для учителей многоязычных учащихся; помимо знания языка, предмета и методологии преподавания, преподаватели должны иметь представление о политической борьбе и социальных обстоятельствах стран проживания учащихся, школ и сообществ.

К сожалению, учащиеся (и даже учителя) могут прийти на урок английского языка, думая, что языки, на которых учащиеся уже говорят, мешают или иным образом мешают изучению английского языка. Кроме того, при изучении английского как иностранного языка многоязычные учащиеся не всегда смогут установить связь между своим предыдущим изучением языка, которое могло быть получено в раннем возрасте, и текущим изучением языка. Эти же учащиеся могут быть обескуражены тем фактом, что они меньше знакомы с иностранными языками по сравнению с теми, с которыми они уже знакомы. Предвзятые представления о сравнительной ценности разных языков и использовании этих языков. Таким

образом, цель преподавателей английского языка - Знание языка в многоязычном контексте.

Будучи студентами педагогического колледжа, мы изучаем английский и немецкий языки. Две цели заключались в том, чтобы помочь учащимся получить базовые знания по предмету и помочь им в дальнейшем развить свой разговорный и письменный английский язык. Это были сложные цели, потому что, хотя учащиеся стремились улучшить свой контент и языковые навыки, они редко использовали английский язык за пределами аудиторий колледжа. Кроме того, ожидается, что учащиеся в казахстанских классах будут повторять знания, которые они получают из учебников или от учителей, и не обязательно раскрывать большую часть своего личного опыта. Чтобы устранить эти препятствия, мы опирались на наш прошлый опыт и понимание того, что учащиеся обычно хорошо пишут о своей собственной социальной реальности и не находят это столь же сложным, как другие виды академических задач. Для Кумаревадивелу (2001), этот тип обучения способствует особой педагогике, другими словами, способу обучения, учитывающему местные условия. Для многих студентов вопрос об их родном языке, опыте и обучении в следующем задании был новым и долгожданным опытом.

Описание задания «Мои языки»

В этом задании учащиеся написали на английском языке о своем многоязычии и объяснили, как оно соотносится с языковыми реалиями иноязычного общества. На выполнение этого задания у учащихся было несколько недель. Ниже приведены четыре инструкции, которыми они руководствовались при написании;

- Перечислите языки и диалекты, на которых вы говорите.
- Опишите, насколько хорошо вы на них говорите.
- Укажите, в каких областях/ситуациях вы используете эти языки.

- Приведите примеры того, как меняется стиль вашей речи, когда вы говорите на разные темы в разных контекстах (например, со сверстниками или с учителями).

Полученные знания

Это задание требовало от студентов анализа использования ими языка, на котором они говорили, включая казахский (национальный язык), английский, русский, а также многие другие в их индивидуальном репертуаре. Задание связано с целями класса. Учащиеся смогли активно размышлять над такими понятиями, как

lingua franca, prestrigelanguage и национальный язык, среди прочих. Ожидалось, что учащиеся будут использовать академический английский язык в своих письменных работах, чтобы развить общее понимание в контексте собственного многоязычия. Они работали в группах, чтобы прочитать, ответить и исправить работу друга друга, прежде чем сдать задание. Несколько студентов отметили, что это задание помогло им лучше понять процесс письма. Ответы студентов также включали множество проницательных замечаний о национальном языке и местных и региональных вариантах в Казахстане, а также о других иностранных языках, которыми они в той или иной степени владели. Некоторые учащиеся сообщили, что они нервничали, говоря по-английски перед своими друзьями или учителем, в то время как другие признали, что потеря языковых способностей происходит из-за неиспользования и что им необходимо искать возможности активно использовать различные языки, чтобы сохранить их и дальше развивать их.

Когда студенты размышляли над письменным заданием, они увидели, насколько оно улучшилось в течение четырех месяцев, и оценили, что теперь они могут добавить английское сочинение к своему предыдущему лингвистическому репертуару. Хотя это задание использовалось в конце курса, аналогичный урок можно было бы использовать в начале занятия для диагностики владения различными языковыми навыками или для определения степени знания языка учащимися. Например, конкретные вопросы о словарном запасе учащихся на разных языках могли бы предоставить полезную информацию об уровне владения английским языком и указать на навыки владения английским языком, требующие наибольшего внимания. Учителя также могут расширить такие мероприятия, чтобы узнать, что учащиеся знают об вариациях английского языка в разных странах.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Джойс Миламблинг. Учебно-методический журнал «English teaching FORUM» .№1. 2011. США. Вашингтон.
- 2 <https://puzzle-english.com/directory/past-simple-1>

CHALLENGES OF LEARNING ENGLISH IN TECHNICAL AND VOCATIONAL EDUCATION

KARLYBAYEVA K. S.

English teacher, Almaty state college of energy
and electronic technologies, Almaty

KAMBARBEK A. M.

student, Almaty state college of energy and electronic technologies, Almaty

This paper provides the significance and challenges of multilingualism, specifically focusing on learning English language, in technical and vocational education in Kazakhstan. Multilingualism is increasingly recognized as a valuable asset in the globalized world, particularly in technical fields such as Information Technology (IT). Drawing from personal experiences and observations, this paper explores the importance of multilingualism for students in technical education and highlights the common problems and obstacles faced by students in navigating a multilingual learning environment in Kazakhstan.

1 Introduction: In today's globalized world, being able to communicate in multiple languages is becoming increasingly important. Multilingualism has been recognized as a valuable skill that can open up a world of opportunities, both professionally and personally. This paper presents the importance and challenges of learning English in technical and vocational education in Kazakhstan. Technical and vocational education in Kazakhstan is undergoing a transformation with the growing emphasis on multilingualism. As the country aims to position itself as a hub for technological innovation and development, proficiency in multiple languages, including Kazakh, Russian, and English has become essential for students pursuing careers in technical fields.

2 Reasons for the trend towards multilingualism in Kazakhstan: There are several reasons why multilingualism is becoming the trend of education in Kazakhstan. One of the main reasons is the country's diverse linguistic landscape. Kazakhstan is a multilingual country with over 100 different languages spoken within its borders. The official languages of Kazakhstan are Kazakh and Russian, but there are also significant populations of speakers of other languages, such as Uzbek, Uighur, and Tatar.

In addition, Kazakhstan is a country that is rapidly developing and expanding its international presence. As the country seeks to strengthen its ties with other nations and attract foreign investment, the ability to communicate in multiple languages is crucial. English language can help

to bridge cultural divides and foster understanding between different communities.

There are numerous benefits to promoting multilingual education in Kazakhstan. One of the main benefits is that it prepares students for the globalized workforce. In today's interconnected world, being able to speak multiple languages can give individuals a competitive edge in the job market. Multilingualism can also lead to increased cultural awareness and sensitivity, as individuals who are fluent in more than one language are often more open-minded and empathetic towards others.

3 Importance of English in technical education: Currently, the study of English by students is considered one of the priority directions of modernizing modern vocational education. From my point of view, knowledge of English offers numerous advantages. Proficiency in Kazakh and Russian allows students to engage with local communities and resources, fostering a sense of belonging and cultural identity. English enhances students' adaptability and competitiveness in the global job market, making them valuable assets in diverse work environments. Additionally, proficiency in English opens doors to global opportunities, enabling students to access international resources, collaborate with global peers, and pursue careers in multinational companies.

English has become the universal language of communication, particularly in the field of Information Technology (IT). As technology continues to evolve at a rapid pace, the ability to communicate effectively in English has become more important than ever for students pursuing a career in IT.

As an IT student, I am well aware that the majority of technical information and resources in the field of IT are available in English. From research papers and technical documentation to online forums and tutorials, IT students need to have a strong command of English to access and understand these resources. By being able to read and comprehend information in English, IT students can stay updated on the latest trends and developments in the industry, enhancing their knowledge and skills.

Proficiency in English can open up a world of opportunities for IT students. Many international companies require their employees to be fluent in English, and job postings in the IT sector often list English language skills as a requirement. By mastering English, IT students can improve their chances of securing employment at top companies and advancing in their careers.

English is not just a technical language; it also plays a significant role in developing students' soft skills. Effective communication, critical

thinking, and problem-solving are all essential skills that IT professionals must possess. By learning English, IT students can enhance their ability to communicate clearly and concisely, making them more effective in their roles and more attractive to employers.

4 Challenges of students in learning English: In our country, learning English begins at preschool age, then continues at school, college and university. When further studying the language in college, students encounter some difficulties. Many vocational education programs focus primarily on technical skills and do not prioritize English language. As a result, students have a limited understanding of the language, which makes it difficult for them to master English. Few hours are allocated for language learning. Moreover, vocational education institutions often lack resources such as qualified English teachers, language laboratories, and teaching materials. This makes it challenging for students to practice and improve their English skills. Students due to not knowing the language, or not learning English at school may face additional challenges in learning the language, such as difficulties with pronunciation, grammar, vocabulary, and also performing tasks of increased complexity. All of the above are just minor difficulties that negatively affect on the motivation of studying. Some students face difficulties such as a personal psychological barrier, so they are not sure that they will be able to speak and write in English. Some students are shy and afraid of being ridiculed because of mistakes in speech, or getting negative mistakes. Many students in vocational education may lack motivation to learn English, especially if they do not see the relevance of the language to their chosen careers. This lack of motivation can hinder their progress in mastering the language. Also, the lack of communication with native speakers is an obstacle to learning a language.

5 Strategies to address challenges: To overcome the challenges of multilingual education, students can adopt various strategies to enhance their language proficiency and academic success. These include seeking out language exchange opportunities with peers, utilizing language learning apps and online resources, and participating in language immersion programs and cultural exchanges. Moreover, students can advocate for increased support and resources for language education within their educational institutions, such as additional language courses, tutoring services, and language clubs.

6 Personal experiences and recommendations: Coming from personal experience, I can say with confidence that the students can attest to the importance of perseverance, motivation, and active engagement

in language learning. Setting realistic goals, establishing a consistent study routine, and seeking out opportunities for language practice and immersion can contribute to gradual improvement in language proficiency. Additionally, students can leverage their multilingual skills to their advantage, such as by volunteering as language tutors or participating in language-related extracurricular activities.

Regarding my learning of English in college, we engage in a variety of activities to enhance our language skills in a technical context. Such activities are : reading technical texts or articles to improve comprehension and vocabulary related to the field of study, writing technical reports, summaries, or research papers to practice technical writing skills, participating in discussions or debates on technical topics to improve speaking and critical thinking skills. Besides we are engaged in listening to lectures, presentations, or audio recordings related to technical subjects to enhance listening comprehension, in group projects or collaborative activities to practice teamwork and communication skills in a technical setting.

These activities are designed to help us develop our English language proficiency while also gaining knowledge and skills relevant to our technical field of study.

7 Conclusion: In conclusion I can say that, the challenges of learning English in technical and vocational education are multifaceted, arising from the intersection of technical content, practical training, and language acquisition processes. By understanding these challenges and implementing targeted strategies, educators can support students in overcoming linguistic barriers and achieving success in their academic and professional endeavors. On the other hand, by embracing multilingualism and advocating for increased support for language education, students can prepare themselves to succeed in a globalized world and contribute to Kazakhstan's development as a multilingual and multicultural society.

REFERENCES

1 Тажибаева С. Ж., д.ф.н., профессор кафедры иностранных языков, ЕНУ им. Л. Н. Гумилева Ибрашева А.Х., к.ф.н., доцент, ТарГПИ, Полиязычное образование в РК: проблемы и перспективы, (электронный ресурс)

2 Темирханова Г. А. «Полиязычие, как один из приоритетов современного образования состояние перспективы». <https://>

multiurok.ru/files/poliiazychie-kak-odin-iz-prioritetov-sovremennogo.html

3 Nurakhunova G.M., Smanova A., Modern approaches to introduce multilingual education in Kazakhstan., Kazakh National Pedagogical University named after Abay., (electronic resource)

4 Мюллер В., Боянус С., Англо-русский словарь, Москва 2017г.

5 Nazarbayev University Writers Guild., The development of multilingualism in Kazakhstan., (electronic resource)

6 Ospanova B. R., Azimbayeva Zh. A., Timokhina T. V., Theoretical and Methodological Substantiation of Multilingual Model Activity in Kazakhstan Higher School Education System., International journal of environmental & science education 2016, vol. 11, no. 10, 3450–3466.

ТРЕХЪЯЗЫЧИЕ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ НАЦИИ

ПАРЫКИНА З. Н., РОМАНЧЕНКО Н. С.

студенты, Высший колледж цветной
металлургии, г. Павлодар

ИТЕМГЕНОВА Г. А., ҚҰРМАНФАЛИ Г. Е., АРОНОВА А. Д.
научные руководители, преподаватели гуманитарных дисциплин

Многие люди, возможно, сталкивались с термином «трехязычие», но не все знают, что это такое. Что такое трехязычие и его роль на мировой арене? Разная языковая политика относится к разным нациям, странам. Страны с самым высоким результатом по количеству людей, говорящих на трех или более языках, в основном находятся в Европе или Азии, согласно исследованию веб-сайта «SwiftKey». Тройку лидеров рейтинга трехязычных стран составляют Индонезия (17,4%), Израиль (11,4%) и Испания (10,4%). Но мы также можем добавить такие страны, как Швеция, Голландия, Египет и Саудовская Аравия. Все перечисленные страны имеют непохожие сочетания трех или более языков, на которых они говорят, но одним общим языком является английский. Как вы, возможно, уже догадались из приведенной выше информации, трехязычие – это использование или способность использовать три языка, особенно с одинаковой или почти равной беглостью.

Мы очень хорошо знакомы с этой специфической языковой политикой и использую ее ежедневно. Языковая политика как

трехязычие имеет впечатляющие результаты в сфере образования по всему миру. Мы выбрали эту тему, потому что хотим знать роль трилингвизма в образовательной программе в Казахстане и его влияние на развитие нашего общества. Мы ставим перед собой следующую цель, чтобы охватить такие вопросы, как: Какую роль играет такая политика, как многоязычие, в преподавании и учебных заведениях? Объект исследования: современные средства трехязычия: языковая политика. Предмет исследования: двуязычие в образовательных учреждениях. Цели состоят в том, чтобы определить роль трехязычия в учебных заведениях и в обществе, изучить различные перспективы, провести опрос среди студентов и выявить преимущества и возможности.

Если мы собираемся говорить о преимуществах и возможностях, которые дает изучение трех языков, мы рассматриваем обе стороны: образовательный процесс и его роль среди людей в обществе. Распространение трехязычной образовательной программы среди других колледжей Казахстана принесет многочисленные преимущества как самому студенту, так и процессу обучения. Существует множество доступных преимуществ обучения на нескольких языках, а не на одном. Что касается того факта, хорошо это или плохо – быть многоязычным, то это требует множества различных исследований и исследования, проведенные учеными и экспертами из университетов по всему миру. Есть примеры, подтверждающие идею знания и использования более чем одного языка, в нашем случае три языка имеют свои преимущества. В 2009 году «Академией Финляндии» было подтверждено, что многоязычие стимулирует работу мозга. Демонстрация, особенно в области неврологии, показала, что «появляется все больше убедительных доказательств того, что разностороннее знание языков полезно для использования мозга человека».

Казахстан является многонациональной и многоязычной страной, у нас также действует трехязычная языковая политика в образовании и повседневной жизни. Трехязычие Казахстана также может служить образцом для других постсоветских стран. Этот опросник изучает трехязычное образование на практике, анализирует существующие проблемы трехязычного образования в нашей стране и указывает на перспективу будущих исследований, чтобы предложить ценные рекомендации для практики трехязычного образования и разработки языковой политики.

На основе изученного материала о владении тремя языками в нашей Республике, нам стало интересно, каковы знания языков, среди студентов Учреждения «Высший колледж цветной металлургии». Для этого мы провели опрос среди студентов первого курса из 64 человек, группы МО-113, СД-113, ТД-133, ТМ-113, Э-113, ЭГС-113.

Программы и передачи которые смотрят наши студенты: Бегущий в лабиринте,

ТНТ, Карусель, Саша и Тяня, Тик ток, Рен тв.

Произведения которые читали наши студенты: Гарри Поттер, Война и мир, Преступление и наказание, Невский проспект, Путь Абая, Портрет, Евгений Онегин.

Предложения наших студентов по изучению языков: уроки в игровом формате, смотреть фильмы на других языках, смотреть видео уроки, играть в компьютерные игры на другом языке.

В заключение мы хотим сказать, что на Казахстан оказала влияние языковая политика, известная во всем мире как трехязычие. Мы хотели знать, как развитие такой сильной адаптации к нему может принести новые возможности нашей системе образования и нашим людям. На наш взгляд, мы достигли своей цели, но мы признаем, что эта работа могла бы быть обновлена, поскольку наше исследование еще не подошло к концу. Дальнейшие исследования могут показать новые результаты, которые принесут новые идеи в эту волнующую тему. Наши рекомендации заключались бы в том, чтобы использовать эту исследовательскую работу в качестве введения для некоторых людей, которые все еще привыкают к этим изменениям, или для тех, кто совершенно новичок в трехязычии в Казахстане. Этот проект мог бы распространить различные идеи, например, включить эту языковую политику не только в сферу образования, но и прийти к реальному осознанию того, как это на самом деле может повлиять на вас и на ваш взгляд на внешний мир, стать мотивацией для изучения других новых языков. Идея использования других языков и доказанные факты того, как это стимулирует рост индивидуальных навыков, развитие и знакомство с другими обществами, подготовку к будущему и т.д., - это новый старт для целого нового поколения, который еще раз демонстрирует множество преимуществ. Однако невозможно охватить все поднятые темы и вопросы, связанные с этим исследованием, поскольку эта работа нуждается в дальнейшем изучении изнутри и снаружи.

Культурный проект «Триединство языков», предложенный Н.А. Назарбаевым, в полной мере можно считать одной из долгосрочных стратегий развития Казахстана. Реализация культурного проекта триединства языков будет ключевым элементом формирования интеллектуального потенциала нации, данный проект во многом обусловит становление нового поколения казахстанцев, владеющих, несколькими языками, имеющих широкие возможности позитивного роста своих сущностных сил и формирования конкурентоспособности, как в профессиональной сфере, так и в личной самореализации.

ЛИТЕРАТУРА

1 Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам: пособие для учителей / Н.Д. Гальскова. 2-е изд., перераб. и доп. М.: АРКТИ, 2003. С. 192—194.

2 Назарбаев Н.А. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана от 27.01.2012 г. www.akorda.kz/...president...kazakhstan/poslanie_prezidenta(дата обращения 27.01.2012).

3 Назарбаев Н.А. Указ Президента Республики Казахстан от 29 июня 2011 года № 110«О Государственной программе функционирования и развития языков на 2011—2020 годы».

4 www.kz/rus/bm/gosudarstvennii_yazik/programma_ru(дата обращения 29.06.2011).

5 Пассов Е.И. Программа-концепция коммуникативного иноязычного образования [Текст] / Е.И. Пассов. М.: Просвещение, 2000. С. 228—229.

БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ КӨПТІЛДІЛІК

САМАРОВА А. Т., БЕЙСЕНОВ З. С.
оқытушылар, Павлодар технологиялық колледжі, Павлодар қ.
ДЖАНГУЛОВА Н. Р.
студент, Павлодар технологиялық колледжі, Павлодар қ.

Жаһандану және жылдам технологиялық прогресс дәуірінде көптілділік тек қажетті дағдыға ғана емес, сонымен қатар табысты мансап пен қоғамдық өмірге белсенді қатысудың ажырамас бөлігіне айналады. Бүгінгі күні шекаралар кеңейіп, ақпарат керемет

жылдамдықпен таралып жатқанда, бірнеше тілді меңгеру жеке адамға жаңа білім шегі мен мүмкіндіктерді ашады

Көптілділік адамзат дамуының маңызды бағыты ретінде бұрыннан белгілі болды. Бүгінгі таңда адамдар тек бір тілді білетін елдер бар деп елестету мүмкін емес. Шындығында, бір ғана ұлт өмір сүретін өркениетті мемлекеттер жоқ. Кез-келген көпұлтты мемлекеттің қалыпты жұмыс істеуі үшін екі тілділік пен көптілділіктің қалыптасуы өте маңызды.

Қазақстан – көп ұлтты ел. Өмір әр түрлі ұлт өкілдері бір үлкен тату отбасы сияқты өмір сүріп, басқа ұлт өкілдерінің тілдерімен танысып, олардың тілдерін үйренетіндей жағдай қалыптастырды.

Біздің елімізде көптілділік қазіргі уақытта жоғары кәсіптік білім беру жүйесіндегі маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Білім беру көпмәдениетті тұлғаны қалыптастыру және дамыту процесінің маңызды кезеңдерінің бірі болғандықтан, құндылықтар, өмірлік көзқарастар мен ұстанымдар қалыптасатын кезең. Көптілділікті дамыту тандалған кәсіпте жеке құзыреттерді одан әрі іске асыруға үлкен мүмкіндік беретін жеке қасиеттердің дамуын қамтамасыз ететін қолайлы ортаны қамтамасыз етеді.

Оқу орнында көптілділікті дамыту жөніндегі міндеттерді шешу үшін мыналар қажет:

- жеке тұлғаның азаматтық құндылықтарының маңыздылығын ояту, азаматтық ұстанымды жандандыру, рухани және адамгершілік дәстүрлерді сақтау;
- сыйластық, толеранттылық, адалдық, ізетшілдік сияқты сезімдерді тәрбиелеу;
- салауатты өмір салтын қалыптастыру, мәдени және спорттық іс-шараларға тарту және тағы басқалар.

Көптілді оқытудың өзектілігі бүгінгі таңда мәдениетке, экономикаға және саясатқа интеграцияланудың әлемдік тенденциясымен анықталады. Егер мемлекет дамып, әлем көшбасшыларының бірі болғысы келсе, ол сапалы білім алу үшін жағдай жасауы керек. Атап айтқанда білім қазіргі заманғы талаптарға жауап береді және біздің дамуымызға көмектеседі. Шетел тілдерін және үйреніп жатқан елдің мәдениетін меңгеру ерекше маңызды. Шетел тілін үйренудің мақсаты тек грамматика мен сөздік қорын білу ғана емес. Бұл қоғамда, кәсіби ортада өзін-өзі қалыптастыруға және бекітуге қабілетті көпмәдениетті тұлға болу мүмкіндігі. Шетел тілі – бұл табысты мансаптың кілті. Шетел тілін

білместен қазіргі әлемде өмір сүру қиын. Бұл бізге жоғары білікті және бәсекеге қабілетті маман болуға көмектеседі.

Әрине, ынталандыру шетел тілін үйренуде шешуші рөл атқарады, өйткені болашақ маман оның мансаптық дамуы мен өсуі оның коммуникативті дағдыларына, өз кәсібінің нюанстарын түсінуге, халықаралық және отандық жетістіктерді салыстыруға және т. б. байланысты екенін түсінеді. Студенттің тілге деген қызығушылығы шетел тіліндегі арнайы пәндер оқытушысы үшін де, негізгі шетел тілінің оқытушысы үшін де маңызды болып табылады. Бұл өзара әрекеттесуде синергетикалық әсер бар, оған жалғыз қол жеткізу мүмкін емес. Диалог, кері байланыс, өзара әрекеттесу, мұғалімнен асып түсуге деген ұмтылыс дегендей болуы керек

Мамандықты шетел тілі арқылы оқыту студенттерге ана тілінде оқу кезінде алған білімдерін, дағдыларын және икемділіктерін бекітуге мүмкіндік береді:

- іскерлік құжаттамамен жұмыс істей білу;
- жағдайларға талдау жүргізу және оларды уақытында шеше білу;
- соңғы өзгерістерге сәйкес уақтылы хабардар болу (бүгінгі таңда ақпараттың басым бөлігі ағылшын тілінде);
- ұлтаралық топта жұмыс істеу, олардың пікірлері мен көзқарастарын сыйлау және құрметтеу дағдыларына ие болу.

Көпмәдениетті білім берудің көптеген аспектілері бар және жоғары пәнаралық дәрежесіз іске асырылмайды, бұл оқу пәндерінің бөлігі ретінде көпмәдениетті білім беру мәселелерін қарастыруға әкеледі. Осылайша, бәсекеге қабілетті маманды, қоғамда өзінің кәсіби құзыреттілігін ұсына алатын, басқа мәдениеттерді түсінетін және құрметтейтін, келісімде өмір сүруге деген ұмтылысы бар коммуникативті тұлғаны қалыптастыру үшін көптілді білім қажет.

Білім беру кеңістігінде көптілділік еліміздегі барлық оқу орындары жұмысының негізгі аспектілерінің бірі болып табылады. Бірнеше тілдерді білу және сөйлей білу біздің жастарымызға әлемдік еңбек нарығында бәсекеге қабілетті болуға мүмкіндік береді. Тіл мәселесінің тәрбиелік жағы да маңызды. Тілдерді білу – бұл сонымен қатар ой-өрістің кеңеюі, кез-келген адам мәдениетінің артуы және қарым-қатынастың жаңа мүмкіндіктері. Көптілділік студенттердің академиялық ұтқырлығы үшін де қажет: яғни студенттер әлемнің ең жақсы оқу орындарында білім алуы үшін керек. Тілдерді білу біздің мамандарға әлемде де, елімізде де бәсекеге қабілетті болуға мүмкіндік береді.

Оқыту мен өзін-өзі тәрбиелеудегі жүйелілік жұмыстың жетекшісі ғылыми және практикалық принципіне айналуы керек.

Жүйелілік принципі таным логикасын қатан ұстануды және оқу процесінде тұжырымдамалық (мақсат қою), теориялық (контактілі тілдердің құрылымдық ерекшеліктерін және транспозициялық және интерференциялық заңдылықтарды ескере отырып, курстар бойынша мазмұнды таңдауды жобалау) сияқты компоненттердің болуын қамтиды. Мысалы, университетте «Халықаралық құқық» немесе «Қаржы және несие» мамандығы бойынша оқитын студенттерді орыс тілінің практикалық курсына оқытудың мақсаты болашақ мамандыққа сәйкес келетін лексикалық-тақырыптық минимумды таңдау қажеттілігін анықтайды. Бірінші жағдайда халықаралық құқық бойынша терминдер мен кәсіби сөздерді іріктеу жүзеге асырылады, ал екінші жағдайда лексикалық-терминологиялық минимумда банк терминологиясы болады.

Шетел тілдерін меңгеру арқылы әлемдік экономикада жоғары, беделді орынға ие болу жеткіліксіз. Сондай-ақ, дұрыс таңдалған оқу жоспарлары, материалдар, ақпараттық – коммуникативтік технологиялар, ең бастысы – өзін-өзі тану және жас ұрпақтың бірнеше тілді меңгерген, шетел тілдерінде сөйлей алатын, қоғамдағы кәсіби қызметте өзі білетін тілдерді тиісті мақсаттар үшін шебер пайдалана алатын ақылды, білімді, коммуникативті және көптілді тұлға болуға ұмтылуы қажет.

Теориялық білім тоғысып, практикалық дағдылармен тығыз байланысты болу үшін кейбір пәндерді ағылшын тілінде, ал гуманитарлық пәндерді орыс және мемлекеттік тілдерде оқыту арқылы тілдік пәндерді оқытуды ұйымдастыру туралы шешім қабылданды. Бұл дұрыс шешім болды, өйткені тек тәжірибе студенттерге пән туралы терең білім береді. Бұл ретте практикалық іске асырудың негізгі тетігі орыс және қазақ тілдерін тереңдетіп оқыту және гуманитарлық пәндер бойынша сапалы ақпарат беру болып табылады. Кейбір пәндерді оқыту үшін шетел тілдерін қолдану әдістемесі бүкіл әлемде өзекті. Бірнеше жылдан бері көптеген елдердің білім беру жүйесінде CLIL (CLIL-Content and Language Integrated Learning) пәндік – тілдік интеграцияланған оқыту әдістемесі қолданылып келеді. Бұл екі тілдің көмегімен нақты пәндік білімді игеруге бағытталған қағидалар жиынтығы. CLIL студенттердің дайындығы мен білім деңгейіне сүйене отырып, көп деңгейлі топтарда сабақ жүргізу әдістемесін әртараптандыру арқылы шетел тілдерін оқытуға мүмкіндік береді.

Тілдерді табысты оқыту үшін бүгінгі таңда Қазақстанда CLIL технологиясы белсенді енгізілуде. Мазмұндық-тілдік интеграцияланған оқыту (CLIL) – бұл мазмұнды да, тілді де үйрену және оқыту үшін қосымша тілді (көбінесе ағылшын тілін) қолданатын қос фокустық білім беру тәсілі. CLIL-дің негізгі мақсаты – оқыту стратегиясын, оқушылардың сыни ойлауын, шығармашылығын және негізгі құзыреттіліктерін дамыту. Бүгінгі таңда CLIL әртүрлі білім беру салаларында, балабақшаның ересек тобынан бастап университетке дейін қолданылады.

«Сүт өнімдерінің технологиясы» мамандығы бойынша оқитын студент ретінде мен оқу бағдарламасымен таныстым және мұндай технологияның интеграциясын таппадым. Бұл жағдайды шешу үшін біз CLIL технологиясы бойынша, менің мамандығым бойынша арнайы терминологиялық сөздікті дайындадық және енгізуді ұсынамыз.

Кесте 1 – «Сүт өнімдерінің технологиясы» мамандығы бойынша терминдер сөздігі

RU	KZ	EN	транскрипция
Кисломолочные продукты	Ашымалы сүт өнімдері	Fermented dairy products	[ˈfɜːməntɪd ˈdeəri ˈprɒdʌkts]
Масло топленое	Піскен сүт	Clarified butter	[ˈklærɪ ˈfɑːd ˈbʌtər]
Молочная кислота	Сүт қышқылы	Lactic acid	[ˈlæktɪk ˈæsɪd]
Молочные продукты	Сүт өнімдері	Dairy products	[ˈdeəri ˈprɒdʌkts]
Пастеризированное молоко	Пастерленген сүт	Pasteurized milk	[ˈpæstəˌraɪzd mɪlk]
Процент жирности	Майлылық пайызы	Fat percentage	[fæt ˈkɒntent]
Сквашивание	Ашыту	Curdling	[ˈkɜːdlɪŋ]
Сырный продукт	Ірімшік өнімі	Cheese product	[tʃiːz ˈprɒdʌkt]
Сыроделие	Ірімшік қайнату	Cheesemaking	[ˈtʃiːz, meɪkɪŋ]
Цельное молоко	Қаймағы алынбаған сүт	Whole milk	[hoo̯l mɪlk]

Орыс, ағылшын және қазақ тілдерінде сүт өндіру технологиясы саласын қамтитын бұл үш тілді терминдер сөздігі осы мамандықты оқып жатқан студенттердің мамандандырылған терминдерді терең

түсінуіне және тиімді игеруіне ықпал ететін іргелі ресурс болып табылады. Сөздік мәдениетаралық ғылыми алмасуға ықпал етеді және халықаралық білім беру кеңістігінде академиялық қарым-қатынасты жеңілдетеді.

CLIL технологиясын қолданатын оқытушы оның ғана емес, студенттердің де лингвистикалық хабардарлығы да маңызды екенін білуі керек. Екінші жағынан, белгілі бір тілді қолдана білу нақты бір мектеп пәнін сол тілде оқытуды білдірмейтінін есте ұстаған жөн. CLIL-де оқыту белгілі бір тілде сөйлеу немесе тыңдау қабілетінен гөрі көп нәрсені қажет етеді.

Қазақстанда көптілді білім беру тек шетел тілдерін үйренумен ғана шектелмейтінін атап өту маңызды. Ол сондай-ақ елді мекендейтін халықтардың тілдерін зерттеуді қамтиды. Қазақстанда жаңа буын оқулықтары алты тілде шығарылады: қазақ, орыс, ұйғыр, өзбек, түрік және неміс. Бұл қазіргі білім беру кеңістігінде көптілділіктің маңыздылығын растайды.

Алайда, көптілді білім берудегі айтарлықтай жетістіктерге қарамастан, қосымша зерттеуді қажет ететін көптеген сұрақтар бар. Мысалы, студенттерге бірнеше тілді оқытуда қандай әдістер мен тәсілдер тиімді? Көптілді білім беруді әртүрлі білім деңгейлеріндегі оқу бағдарламаларына қалай жақсырақ біріктіруге болады? Тілдік кедергілер, ресурстардың жетіспеушілігі немесе білікті оқытушылардың жетіспеушілігі сияқты көптілділікке ықтимал кедергілерді жеңуге қандай стратегиялар көмектесе алады?

Бұл сұрақтарға жауаптар Қазақстанда және одан тыс жерлерде көптілді білім беруді одан әрі дамытуға ықпал ететін жаңа стратегиялар мен тәсілдерді тұжырымдауға көмектеседі. Бұл өз кезегінде ашық, толерантты және көптілді қоғамның қалыптасуына ықпал етуі мүмкін.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Мамадалиев К. Р. Инновационные технологии в обучении // Молодой ученый. – 2012. – №11. С. 450-452.

2 Наралиева Р., Сулейменова С. Инновационная методика казахского языка как иностранного: поиск, качество, результат.

3Әбдікадырова Т., Үрістенбекова Г. Төл дыбыстарды меңгерту – тіл меңгерудің негізі. – Алматы. – 2013.

FORMATION OF POLYCULTURAL IDENTITY THROUGH FOREIGN LANGUAGE EDUCATION

TAKISH A. A.

student, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar

ALIMOVA SH. ZH.

PhD, associate professor, Pavlodar Pedagogical University
named after A. Margulan, Pavlodar

Language is a living organism and is one of the principles of culture, but a correlation between language and identity has also been proven, with language being used as a way to form identity.

Do bilinguals feel different and behave in a different way when speaking different languages? Are they perceived as different people by their interlocutors? According to Pavlenko A, these questions often arise in conversations about bilinguals, but are not explored enough in the literature. Even though these issues can sometimes be considered naive and simplistic, there has been a growing awareness on this complex phenomenon which is a matter of research and discussion and is, therefore, also the motivation for this paper [1, p. 1].

A multicultural personality is «a subject who has freely defined himself and developed his position in the space of culture and the time of history» [2, p. 256], socially adapted, possessing professional competencies and several features of the linguocultural community necessary for self-realization in a multilingual world, which not only preserves the native culture, but is also capable of accepting a foreign language culture on its basis. The methodological basis for the formation of such a personality, the guideline for his behavior and worldview, is culture. Bilingualism is defined as «the ability to communicate relatively well – including the ability to speak, understand, read, and write – in two different languages», and it is an essential characteristic of being bicultural [3, p. 280].

According to Norton, identity constructs and is constructed by language – many authors believe that language use and notions of ethnicity and social identity are inextricably linked and that language and culture are inseparably intertwined: «Identity is constituted in and through language. By extension, every time language learners speak, read or write the target language, they are not only exchanging information with members of the target language community, they are also organizing and reorganizing a sense of who they are and how they relate to the social world» [4, p. 4].

As already mentioned, bicultural bilinguals are individuals who have incorporated two cultures within themselves and speak the languages which are associated with each of those cultures. Biculturals often claim they feel “like a different person” when they speak a different language and this might suggest that they have distinct cognitive frameworks which are associated with the cultures and the languages they deal with and that those mental frames might consist of not only different values and behavior, but also separate worldviews and identities. This switch between culture-specific mental frameworks is called «frame switching» and it can result in the change of sense of self [3, p. 279].

The formation of a multicultural personality is based on the following methodological, didactic and linguistic-psychological principles:

- multiculturalism;
- intercultural interaction;
- cultural self-determination, allowing one to understand one’s place and role in a multicultural community; “entering” another culture;
- cultural variability at the level of language and speech;
- cultural adaptation, respect for the cultural traditions and history of other peoples;
- reliance on native language and culture;
- communication skills, self-education of a sense of tolerance, goodwill towards representatives of other cultures, the ability to listen to the interlocutor, accept or not accept his point of view, and adequately respond to his words.

A. Maslow identified the characteristics that an acting personality acquires in the process of self-realization [5, p. 497]. A multicultural personality, integrated into a multicultural professional community, also acquires personal characteristics such as the ability to adapt to a given community, the readiness and ability to study and accept the “picture of the world” characteristic of native speakers as representatives of another cultural society, the ability to organize their speech and non-speech behavior adequately to the tasks of communication, to find ways to fill gaps in linguistic, speech and sociocultural competencies. These characteristics are formed in the process of foreign language education, implemented and improved in relations between people in professional multicultural communities.

There has been a research study which I investigated the relationship between languages and emotional attitudes towards them and the change of identity.

In this research, a qualitative approach was used. More specifically, seven people were asked in Google forms to obtain a deeper understanding of the topic. The purpose of this survey was to get an insight into the participants' feelings and attitudes towards the languages in focus and to study if culture changes the way people think. The questionnaire for the interview consisted of 19 questions.

The research was conducted at the Faculty of Humanities at Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan and at American corner Pavlodar.

I researched the issue of «feeling different in a foreign language» by categorizing and quantifying the feedback of 7 respondents of which 5 are female and 2 are male. Almost two-thirds of participants responded affirmatively to the question, in yes or no type of questions one half of participants responded positively about their attitude, while less than 5 % of participants responded ambiguously or left the question unanswered. Participants also reported a number of changes: a majority of them reported feeling more confident, for example, 42.9 % of people answered that especially in English they feel more confident (Figure 1); all the participants said that they express themselves differently and feel as a different person in different language (Figure 2).

Which language makes you feel more confident while speaking?

7 ответов

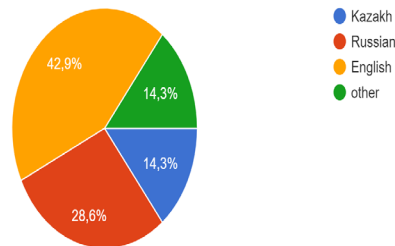

Figure 1 – What language makes you feel more confident while speaking?

Do you express yourself differently when you speak any language?

7 ответов

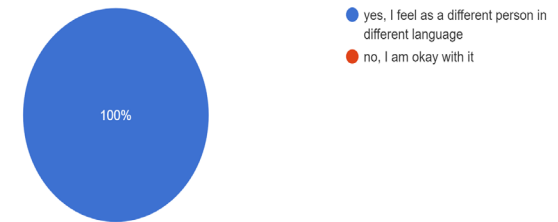

Figure 2 – Do you express yourself differently when you speak any language?

They also pointed out differences and changes in voice and tone in each language (figure 3). Statistical analysis showed that female participants were more likely to report that their personality changes while speaking in different language, e.g. «In English I feel confident while in Kazakh I'm not. In Korean I feel emotional cause their language is very emotional and I always should use different tones there» or «For example, I'm very focused on Russian. I'm thinking about the words. I'm speaking formally. In English, I'm emotional, sometimes insecure in this language». Or «I feel less restricted while speaking English, and I try to be very polite while speaking Japanese». Another answer was: «For example, while speaking in English I'm more open, friendly, extroverted and emotional. While using German language I'm more reserved and serious».

Does your voice and tone change when you speak in different language?

7 ответов

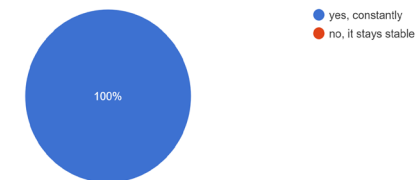

Figure 2 – Does your voice and tone change when you speak in different language?

The research showed that most people use Kazakh or Russian language with their relatives at home, while only one person answered another language, as his nationality differs from others. In comparison with the language they use with friends or fellows was 60% Russian, 30% was Kazakh and 10% was English or any language that they know (Figure 3). It is explained that individuals tend to communicate with their friends in the language they are comfortable with, whereas with family they use native language as it indicates cultural upbringing and respect for their mother-tongue.

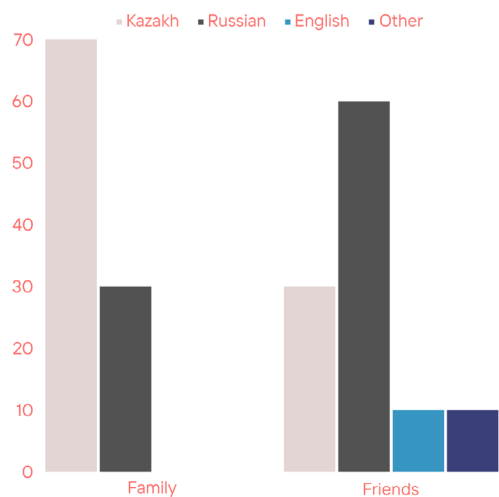

Figure 3 – Which language or languages do you use at home with your relatives/your friends or fellows?

For the questions: Which languages do you speak except your mother-tongue? How would you rate the proficiency of those languages? Only 4 people know 3 more languages that reach from A1-A2 to B2-C1 levels. That is why these people often use code switching, e.g: «Always. When I try to explain something» or «When there is a need to say something private». It's important to note that the perception and impact of code-switching can vary depending on factors such as social context, power dynamics, and individual attitudes towards language use.

According to very different and individual responds of each participant to the question: Do you think that a person acquires a new layer of identity by learning a new language? Some said like this: “By chatting with new people or just by gaining new information on that language. The new language could give you an opportunity to learn about other nation, country, culture or even history. So, it always effects on people, no matter how small or big the change is. People always are changing, especially around new surroundings, when you need to leave your comfort zone and try to understand or do something you never used to do”. And some of them said they are not sure or they do not think so.

Based on the analysis of participants' statements and the identified categories representing how identity is shown, it can be inferred that code-switching and speech may primarily reveal additional layers of identity. Additionally, participants might create new character traits or adjust existing ones while speaking a foreign language. All participants claimed they had noticed changes in their behavior when speaking a foreign language – most of them reported feeling more open, self-confident and sociable, which was most interesting with participants who did not behave like that when speaking their mother tongue. Concerning the languages, the participants identified more with English as they loved it more as a language, had been learning it for a longer period of time and since it was generally easier for them to get to people with whom they could use it.

In conclusion, this research contributes to our understanding of how foreign language education shapes polycultural identities. It underscores the transformative power of language in influencing individuals' perceptions of self and others, emphasizing the importance of linguistic diversity and intercultural competence in a globalized world. A foreign language is perceived less emotional than the native language. For example swearing does not evoke the same feelings and is perceived less negatively. Researchers from the University of Chicago studied how reasonable decisions people make and found that if we think in our native language, we are quickly overwhelmed by feelings and we tend to do inappropriate things, so it is recommended to think in a foreign language because then we are less overcome by emotions and we can come to more logical conclusions.

REFERENCES

1 Pavlenko A., Bilingual selves, 2006. 33 p.

2 Slobodchikov I. I., Isaev E. I. Fundamentals of psychological anthropology. Human psychology: Introduction to the psychology of subjectivity, 1995. 493 p.

3. Luna D., Ringberg T., and Peracchio L. A. One Individual, Two Identities: Frame Switching among Biculturals. Journal of Consumer Research, 2008. 279-293 p.

4 Norton, Bonny. Identity and Language Learning. Extending the Conversation. Bristol: Multilingual Matters, 2013. 48 p.

5 Raigorodsky D. Ya. Personality psychology, 1999. 575 p.

**ҚАЗАҚ ТІЛІН МЕҢГЕРУ БІЛІМ БАҒДАРЛАМАСЫ
БОЙЫНША ЛЕКСИКАНЫ МЕҢГЕРУ ТАҚЫРЫБЫ:
ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ АДАМ
ПСИХИКАСЫНА ӘСЕРІН ЗЕРТТЕУ**

НАЗЫМБЕКОВА А.

студент, Пс-102, Төрайғыров университеті, Павлодар қ.

ЫСҚАҚ Б. Ә.

ғылыми жетекші, ф. г. к., қауымд. профессор,

Төрайғыров университеті, Павлодар қ.

Қазақ тілі пәні білім беру бағдарламасында «Өнертабыс және жаңашылдық. Қазіргі заман өнертабыстары» [1, 140-б.] атты лексиканы меңгеру тақырыбы бар. Мақала мазмұны студенттерге арналған силлабустың лексика минимумы он сегізінші тақырыбына сәйкестей зерттеліп, қарастырылды.

Бұл мақалада Artificial intelligence (AI), яғни жасанды интеллект мен адам психикасының өзара әрекеттесуінің маңыздылығы бойынша ізденіс жинақталды. Заманауи әлемде AI біздің өміріміздің барлық салаларында, смартфондардан автономды көліктерге дейін орын алғанын баяндайтын зерттемелеріне шолу жүргіземіз. Дегенмен, бізді қызықтырғаны кәсіби бағытымыз, болашақ мамандығымызға қатысты Artificial intelligence (AI) адамның психикалық жағдайы мен мінез-кұлқына әсері туралы мәселелер болатын. Жинақтаған ізденіс ақпаратынынан білгеніміз, AI туралы түсініктің Алан Тьюрингтің ғылыми абстракциясынан басталып «Open AI», «Microsoft», «Google», «Koko» волонтерлік психологиялық қолдау сервисі зерттеулері өзекті тақырып екен, соның ішінде жасанды интеллекттің адам психикасына әсер етуінің оң және теріс аспектілері көрсетілген мақалаларды оқып шықтық. Байқағанымыз,

психикалық әл-ауқатқа төнетін ықтимал тәуекелдерді азайту үшін AI-ды басқару және пайдалану бойынша қағидаттар ұсынылған. Психология саласы технологияларды пайдаланғандықтан, жасанды интеллект арқылы маман уақыт үнемдейді, біліктілігін дамытады, сонымен қатар нейробағдарламаны жетік меңгерген біліктілік қажеттілігі туындағанын түсіне бастадық [2]. Лексиканы меңгеру кезінде аталған тақырыпты зерттеуге тапсырма алдық. Төменде сол бойынша әдебиеттер негізінде жүйелеп бермекшіміз [3].

Жасанды интеллект процестерді автоматтандыратын, өнімділікті арттыратын және күнделікті өмірімізді жеңілдететін қуатты құрал екенін дәлелдеді. Дегенмен, оның адам психикасына әсері туралы сөз болғанда, күрделі сұрақтар пайда болады. Кейбір зерттеулер AI психикалық денсаулыққа теріс әсер етіп, дәрменсіздік, стресс және депрессия сезімін тудыруы мүмкін деп болжайды [4]. Басқа зерттеушілер [5] AI-мен өзара әрекеттесудің өмір сүру сапасын жақсарту, қанағаттануды арттыру және жеке мақсаттарға жету сияқты жағымды аспектілерін атап көрсетеді.

Жасанды интеллект адам өміріне интеграцияның бастапқы кезеңінде болғанына қарамастан, Алиса, Siri немесе Google дауыстық көмекші қосымшалары, ChatGPT, Google Bard жасанды интеллект чатботтарының болуы себебінен, бұлардың психологиядағы орнын түсіну өте қажет. Өйткені, маңызды сұрақ қою арқылы адам қолымен жасалған, адам миымен ойлап табылған өніммен жаңа қарым-қатынас түзіледі. Мысалы мынадай сұрақтар: «жасанды интеллектпен өзара әрекеттесу кезінде адамның психикалық процестері қалай өзгереді? Жасанды интеллект оңай алгоритмделетін операциялардың көпшілігін жүзеге асырған кезде адамның жұмыс сипаты мен қабылдауы қалай өзгереді? Адамдар бос уақытын немен өткізеді? Бұл дегеніміз, күнделікті міндеттерден босатылғаннан кейін, адам өзінің өмірдегі орнын, өмірінің мақсатын, мағынасын білуге байланысты жаһандық сұрақтарға жауап іздеуге көбірек уақыт бөле бастайды дегенді білдіре ме? Бұл туралы жасанды интеллекттің өзі не ойлайды?» болашақ психологтың жоспарын жасауына, біліктілігіне ықпалы бар.

Адамдар мен жасанды интеллект (AI) арасындағы өзара әрекеттесу адамның психикалық процестеріне айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Адамның психикалық процестерін өзгертудің кейбір ықтимал жолдары бар.

Эмоционалды өзара әрекеттесу: жасанды интеллект-жүйелер эмоционалды интеллектуалдылыққа, адамның эмоциясын түсіну

және оған жауап беру қабілетіне қарай дамиды. Бұл эмоционалды қолдау, серіктестік және тіпті терапевтік араласу арқылы адамның психикалық процестеріне әсер етуі мүмкін. Адамдар адам мен машинаның өзара әрекеттесуі арасындағы шекараны өзгеше ету арқылы эмоцияларды білдірудің және АІ субъектілерімен қарым-қатынас орнатудың жаңа тәсілдерін дамыта алатын кейбір ықтимал жолдары бар.

АІ көмегіне бейімделу: АІ жүйелері біздің күнделікті өмірімізге көбірек енгендіктен, адамдар өзі тапсыратын тапсырмалар нәтижесі негізінде оларға сене алады, бұл жаңа психикалық процестерге, өзгеріске әкеледі. Нәтижесінде, адам АІ көмегіне бейімделіп, одан алатын жедел көмек пен сұраныс туралы ақпаратқа үйреніп, проблемаларды шешу стратегияларын өзгерте алатынын және адам жады естеліктерінің кейбір түрлерінің қажеттілігін азайта алатынын білдік.

Жасанды интеллекттің психикаға әсер етуінің оң аспектілері: жинақтап, қарап шыққан еңбек авторлары көрсеткен зерттеулер түйінінде, АІ қолдану адамдардың өмір сүру сапасын жақсарта алады. Мысалы, медицинада АІ дәрігерлерге (психиатр, психолог) ауруларды анықтауға және ең тиімді емдеуді ұсынуға көмектеседі. Бұл пациенттердің мазасыздану деңгейін төмендетеді және олардың жағдайын жеңілдетуге көмектеседі. Сонымен қатар, АІ психикалық денсаулықты бақылау және қолдау үшін пайдалы бола алады. Автоматтандырылған технологиялар әртүрлі психикалық денсаулық жағдайлары үшін қолдау және өзіне-өзі көмек көрсету ұсыныстарын ұсына алады.

АІ психикаға әсер етуінің жағымсыз аспектілері: АІ-мен өзара әрекеттесу адамдарда жағымсыз эмоционалдық реакцияларды тудыруы мүмкін екенін атап өткен жөн. Мысалы, кейбір адамдар АІ-ға қатысты дәрменсіздік немесе тәуелділік сезімін сезінуі мүмкін, әсіресе АІ олардың қабілеттерінен немесе өнімділігінен асып түскенде, адам өзін төмен санай бастайды. Автоматтандыруға байланысты жұмыс орнын жоғалтудан қорқу да адамдардың психикалық әл-ауқатына теріс әсер етуі мүмкін.

Жағымды, жағымсыз және қажеттілік пен пайдалылық қатар болғандықтан бұдан былай ең маңыздысы, бұл өзгерістердің ауқымы мен нақты табиғаты даму қарқынына және жеке адамдардың АІ-ге деген әлеуметтік нормалары мен көзқарасына байланысты болады. Адам мен адамның өзара әрекеттесуі көптеген әлеуетті артықшылықтарға ие болғанымен, бұл өзгерістердің этикалық,

әлеуметтік және психологиялық әсерін ескеру маңызды. Жасанды интеллекттің психикалық күйге әсерін тереңірек түсіну үшін осы салада қосымша зерттеулер [6] жүргізу маңызды. Сонымен қатар, жасанды интеллектті дамыту және пайдалану дәуірінде адамдардың қауіпсіздігі мен әл-ауқатын қамтамасыз ету үшін жасанды интеллекттің психикаға әсерін басқарудың стратегиялары мен тетіктерін әзірлеу қажет деген зерттеушілер шешімі дұрыс.

Тақырыптық зерделеу ақпараты «Өнертабыс және жаңашылдық. Қазіргі заман өнертабыстары» тақырыбында және оның ішінде болашақ психолог ретінде психологияда өнертабысқа қатысты қандай мүмкіндіктер барын [7] білуіме көмектесті. Студенттік зерделеу жұмысын басқа да болашақ психологтар мен АІ тұтынушылары пайдалы қажетіне жаратсын деп ұсындық. Мақала мазмұнын қамтыған ізденіс әрекеті жинақтау, таныстыру бағытын қамтыды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Ортадан жоғары деңгей – B1, B2 (Upper intermediate level) Қазақ тілі. Ортадан жоғары деңгей: Оқулық / Ә. Ж. Хазимова, А. К. Балабеков, А. Т. Бозбаева-Хунг, Г. Қ. Досмамбетова, Б. О. Салыхова. –Астана: 2017. – 340бет

2 Есенин Р. А. Психологические вызовы цифровой реальности: ИИ сегодня и его зона ближайшего развития // Профессиональное образование и рынок труда. 2023. Т. 11. № 2. С. 121-128. <https://doi.org/10.52944/PORT.2023.53.2.0>

3 Жилина Ж. А. Интеллект естественный и искусственный: психологические аспекты // Правовое и этическое регулирование роботизации и внедрения искусственного интеллекта (ИИ): Мат-лы науч.-практ. конф. Владимир: Владимирский ф-л РАНХиГС, 2022. С. 5-9.

4 Иванова О. Г. Искусственный интеллект как средство борьбы со стрессом // Пензенский психологический вестник. 2022. №2 (19). С. 89-97. <https://doi.org/10.17689/psy-2022.2.8>

5 Сергеев С. Ф. Искусственный и естественный интеллект в цифровых и биологических системах // Искусственный интеллект в решении актуальных социальных и экономических проблем XXI века: сб. ст. по мат-лам VIII Всерос. науч.-практ. конф. с международным участием, Пермь, 25–26 октября 2022 г. Пермский гос. нац. исслед. ун-т, 2022. С. 11-21.

6 Юсупова Д. Р. Искусственный интеллект в когнитивной психологии и прогнозировании детских психически расстройств // Энергетика и цифровая трансформация: сб. ст. по мат-лам Межд. молод. науч. конф. / Ред. Э. Ю. Абдуллазянов. Казань: Казан. гос. энерг. ун-т, 2022. Т. 3. С. 188-191.

7 Felten E. W., Raj, M. Seamans R. How will language modelers like ChatGPT affect occupations and industries? // SSRN Electronic Journal. 2023, March 18. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4375268>

PROVERBS ABOUT LABOR AND THEIR EQUIVALENTS IN RUSSIAN, KAZAKH AND ENGLISH LANGUAGES

BAKASOVA A. K.

scientific adviser, teacher-researcher, Higher college
of Toraighyrov University, Pavlodar.

AKHMETBEK K. M.

student, Higher college of Toraighyrov University, Pavlodar.

The article analyzes the English equivalents of Russian and Kazakh proverbs about labor. Using proverbs of the Russian, Kazakh and English languages, reflecting a person's labor activity, we have the opportunity to get acquainted not only with the cultural materials of the people of the language being studied, but also with psychology, with the perception of representatives of a particular country. Keywords: proverbs, labor, culture.

Proverbs are successful figurative statements that discuss various life phenomena and usually have an edifying meaning. And sayings are well-known expressions, usually figurative, allegorical, which, unlike proverbs, do not form a complete sentence and do not have an edifying meaning. A proverb is a way of expression, but without a parable, without discussion, conclusion, application; This is the first half of the proverb. A proverb in a roundabout way replaces only direct speech without finishing the sentence [1, 3]. The main formulation of the proverb is its completeness and didactic content. A proverb, unlike a saying, repeats a complete proposition. The common thing in conversations and proverbs is that in most cases they are portable [2, 25]. It should be noted that many English, Russian and Kazakh proverbs have multiple meanings, which makes their interpretation and comparison difficult. When choosing, for example, Russian and Kazakh correspondences of an English proverb, the obligatory criterion was the coincidence of one of

the meanings (usually the main one). However, it is important to remember that, developing in different historical conditions, English, Russian and Kazakh proverbs often used different images to express the same initial thought, which, in turn, reflect different social structures and life, the labor activity of peoples and often not are absolute equivalents. The study of proverbs of any people has always been extremely important both for literary scholars and for cultural scientists and linguists. Being a kind of accumulators and translators of folk wisdom, experience and knowledge of people, they carry rich information about the features of one of the most important problems of human society - attitudes towards work [6.26]. The culture of England and Russia, as well as the country in which we live – Kazakhstan – is surprisingly diverse, each has deep roots and vibrant characteristics. It is all the more interesting to compare three languages in terms of proverbs, looking for both strong connections and unique coloring. Each culture has its own keywords that reflect the basic values [1.86] of the native speaker. For example, for the British this is scrupulousness, stiffness, restraint, for Russians – breadth of soul, kindness, non-aggression, responsiveness and very often called laziness, recklessness, irresponsibility, Kazakhs are distinguished by hospitality, good nature, as well as such vices as envy and carelessness. Such cultural keywords form special mental constructs - concepts that contain people's value ideas about the known reality. In order for a word to acquire the status of a concept, it must become commonly used, i.e. national, actively enter into proverbs, acquire nominative density [3, 47]. Undoubtedly, one of such concepts in English, Kazakh and Russian culture, as an analysis of proverbs shows, is WORK and the accompanying word LAZINESS. Labor is constantly present in our lives (Воскресный день не нам, а господам. Были бы руки, а молотило дадут. He who would eat the nut must first crack the shell. Such carpenters, such chips. Кім еңбек етсе – сол тоқ. Ұстаның жұмысы ісінен көрінеді). This logeme makes it clear that work will never end it can change, but does not stop. Work is not only a person's constant companion, it fills almost all of his time. Work requires effort (Лёжа не работают. Лес сечь – не жалеть плеч. Better to do well than to say well. Сөзің дәлелденбесе іспен көрсет). The idea of labor intensity is intertwined with the idea of its infinity: labor processes are indicated everywhere by verbs. Labor is of a forced nature (Не куплен – не холоп, не закабалён – не работник. Мужик за спасибо семь лет работал. He that would eat the fruit must climb the tree). Labor does not give a person satisfaction and does not provide material benefits, since it is forced. Labor has its consequences,

both positive and negative (Где работно, там и густо, а в ленивом дому пусто. Не отрубить дубка, не насадя пупка. Не who would catch fish must not mind getting wet. Қазанға не салсаң, қасығына сол ілінер). Depending on the nature of the work, work can either bring an improvement in life, or not bring any improvement, but only illness due to physical fatigue [7,59]. Based on these logems, we can conclude: at all times, hardworking people have been valued, since work is a moral value. If the conceptual layer of a concept contains indications of the general ideas of a native speaker about a specific object, then the figurative and evaluative components of the concept are always culturally loaded. It is the nature of imagery and evaluativeness that makes it possible to identify culturally marked elements of the semantics of a linguistic sign. Proverbs about work, like many other proverbs, include evaluative vocabulary: 1. There is no bad work. 2. Плохой работы не бывает. 3. Жұмыстың жаманы жоқ. «Work» and «idleness» are often contrasted: 1. Труд человека кормит, а лень портит. 2. Business before pleasure. 3. Еңбек ет те, мақтан; ойнап күл де, шаттан. Proverbs related to the concept of “work” in Dahl’s collection can be divided into 3 groups: proverbs that define the place of work in a person’s life; proverbs talking about the consequences of work, both positive and negative; proverbs that guide a person in life. Proverbs of the first group directly speak about the importance of work for the life of every person, for example: 1. Хочешь есть калачи, так не сиди на печи. 2. No song, no supper. 3. Еңбек етсен ерінбей, толды қарның тіленбей. The second group of proverbs considers the concept of «idleness» as the antithesis of the concept of «work», for example: 1. Ранняя птичка носок прочищает, а поздняя глаза продирает. 2. An idle brain is the devil’s workshop. 3. Жалқаулық – жаман ауру. The third group of proverbs states the sinful nature of man, which does not allow him to always be hardworking, live by righteous labor and always act according to his conscience, for example: 1. Легко пришло, легко и ушло. 2. Easy come, easy gone. 3. Сөзіне қарама, ісіне қара. 1. Не по словам судят, а по делам. 2. Such carpenters, such chips. 3. Ердің атын еңбек шығарады, Ұстаның жұмысы ісің көрінеді. Thus, we can conclude that in the proverbs of the peoples and languages studied, a negative attitude towards work predominates. Language, being an integral part of culture, reflects its basic values, such as work. Social changes have had a very great influence on people’s consciousness and, as a result, on their attitude towards work. The formation of attitudes towards work among Russians and British people differed due to the harmonious and rapid modernization

of England, which ensured access to a qualitatively new level of living of the population. Until the end of the 20th century, there was an almost universally negative attitude towards work, but with the transition to the path of a market economy, it began to change for the better, work ceased to characterize only the material side of life, and they began to attach greater spiritual significance to it. Being a vivid figurative expression that conveys the immutable truth and folk wisdom in a capacious and accessible form, the proverb is highly reproducible in speech. Over the centuries, a certain thought was expressed by people in different ways until the content acquired an optimal form, recognizable and accepted by all members of a given linguistic community, in accordance with their worldview. Therefore, proverbs are often understood by native speakers “at first sight” and can be reproduced elliptically, i.e. not completely [4.101]. Having withstood the assessment of time, proverbs organically merged with speech; They will always decorate it with wit, the ability to accurately and accurately characterize all the diverse manifestations of life. While working on this topic, I carried out the following small research work: I tried to translate the following proverbs about Labor, which have no analogues in the Kazakh language. 1. Practice makes perfect. Дело мастера боится. – Тәжірибе мінсіз етеді. 2. Never put off until tomorrow what you can do today. Не откладывай на завтра то, что можешь сделать сегодня. – Бүгін істей алатын істі ертеңге қалдырмаңыз. 3. If a job is worth doing it is worth doing well. Взятся за дело, делай его хорошо – Егер іске кіріссеніз - оны жақсы жасаңыз. 4. A cat in gloves catches no mice. Без труда не выловишь и рыбку из пруда - Еңбектенсең – емерсің. Бейнетсіз зейнет жоқ. 5. Actions speak louder than words. Города строят не языком а топором. – Іс-әрекеттер сөздерден күштірек көрсетеді. 6. Haste makes waste. Поспешишь – людей насмешишь – Асығыстық – уақытты босқа өткізуге әкеледі. 7. Diligence is the mother of success. Терпение и труд всё перетрут. – Еңбеккорлық – табыстың түбі. (Шыдамдылық пен аздап күш салу). Based on the above, we can conclude that it is precisely thanks to its characteristics such as imagery and reproducibility that the proverb fulfills its edifying function and is a specific means of reflecting the picture of the world by speakers of a certain language [5.57]. Proverbs, being part of the culture of the people, have always remained and will remain relevant, despite the development of the economy and technology, progress, etc. At any time, proverbs will be a characteristic feature of a given people. Object of attention and research. After analyzing a number of proverbs, we came to the following conclusions: 1) Proverbs are

ambiguous and vivid. They are timeless and outside class divisions, that is, they are uttered by both the rich and people of the lower strata of society; 2) English proverbs are quite difficult to translate into other languages; 3) In almost any language you can find equivalents to English proverbs. From the above it follows that any translator must have the skills to translate units of oral folk art, be able not only to translate them, but to smoothly and competently convey their main content. Based on proverbs of the Russian, Kazakh and English languages, reflecting a person's work activity, we have the opportunity to get acquainted not only with the culture of the people of the language being studied, but also with the psychology and worldview of a particular country.

REFERENCES

- 1 Dal V.I. Proverbs of the Russian people - M.: Khudozhestvennaya Literatura, 1989
- 2 Galperin I.R. Essays on the stylistics of the English language. – M.: Publishing houses in English, 1958. -171 p.
- 3 Vezhbtskaya A.N. Understanding cultures through keywords. Per. from English.
- 4 Kunin A.V. Phraseology of modern English. – M.: International relations, 1972. -269 p.
- 5 Shansky N.M. Phraseology of modern English. – M.: Higher School, 1985.
- 6 Zakharova M.A. Strategy of speech use of figurative phraseological units of the English language. – M.: 1999.
- 7 Modestov V.S. English proverbs and sayings, and their correspondences. M., 2003.

Секция 34
Заманауи білім беру және әлеуметтік жұмыс
Современное образование и социальная работа

ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

АКИМЖАНОВА Д. Д.

студент, гр. НО-222, Высший Экибастузский колледж. ИнЕУ

КАСЕНОВА С. К.

научный руководитель, преподаватель специальных дисциплин

«Искусство воспитания имеет ту особенность, что почти всем оно кажется делом знакомым и понятным, а иным – даже легким, и тем понятнее и легче, кажется, оно, чем менее человек с ним знаком теоретически или практически». (Ушинский К. Д.).

Начальное образование представляет собой фундаментальную ступень общего образования, доступную для всех детей. Оно играет решающую роль в формировании основ учебной деятельности, интеллектуальных интересов и мотивации учащихся.

В современную эпоху начальное образование приобретает особую значимость ввиду следующих особенностей:

Усиление познавательной направленности:

Содержание образования обогащается естественно-научным, гуманитарным и социальным компонентами, расширяя кругозор и познавательные потребности учащихся.

Акцент делается на формирование критического мышления, умения анализировать информацию и самостоятельно находить ее источники.

Ориентация на личностное развитие:

В приоритете – развитие общекультурной компетентности, нравственных и этических основ, коммуникативных навыков.

Учащиеся учатся работать в коллективе, уважать индивидуальность и принимать различия.

Поддержка индивидуальности:

Признается уникальность каждого ребенка, его индивидуальные особенности и интересы.

Учебные планы и методы преподавания адаптируются к различным темпам и стилям обучения.

Формирование ключевых навыков:

Учащиеся приобретают основные навыки самостоятельного обучения, учатся ставить цели, планировать свою деятельность и оценивать ее результаты.

Развивается умение решать проблемные ситуации, находить оптимальные пути решения.

По завершении начальной школы учащиеся должны обладать:

- Базовыми знаниями и умениями по основным предметам
- Развитыми интеллектуальными навыками (анализ, сравнение,

обобщение)

- Положительной мотивацией к обучению
- Готовностью к дальнейшему образованию в средней школе

Начальное образование является важнейшим этапом в жизни ребенка, определяющим его дальнейшее развитие в интеллектуальной, социальной, эмоциональной и физической сферах. Инвестируя в качественное начальное образование, мы обеспечиваем будущее процветание нашей страны и каждого ее гражданина.

Проблема № 1.

В настоящее время большинство родителей предпочитают отправлять своих детей в первый класс в возрасте 6 лет по различным причинам. В таком периоде дети проявляют большой интерес ко всему новому и неумолимо задают вопросы. В школе ученикам необходимо придерживаться определенных правил и стремиться соответствовать установленным нормам. Однако возникает проблема, связанная с непоседливостью детей этого возраста. Большая часть времени затрачивается на воспитательный процесс, а не на познавательную деятельность [1, с. 1].

Для разрешения этой проблемы необходимо, чтобы родители ответственно подходили к данному вопросу. Родители должны следить не только за умственной подготовкой своего ребенка к школе, но и за его психологическим развитием. Важно помнить, что даже если ребенка отправить в школу год раньше, это не гарантирует его выдающихся успехов. Чтобы знать, когда ребенок готов к школе, следует обратить внимание на его желание посещать школу, на организованность поведения, на его умение общаться, адекватно вести себя и реагировать на ситуацию [4, с. 11].

Концентрируясь на всестороннем развитии ребенка, мы сможем обеспечить ему лучшую адаптацию к школьной среде и создать благоприятные условия для его дальнейшего развития.

Проблема № 2

По мнению психологов, детям можно пользоваться гаджетами всего до 2-х часов в день. В противном случае у них могут возникнуть серьезные проблемы. К сожалению, сейчас школьники пользуются телефоном всегда и везде. Несоблюдение ограничений нахождения в телефоне (компьютере, планшете и т.д.) чаще всего приводят к возникновению проблем со зрением и осанкой, а также может затруднить живое общение ребенка [4, с. 15].

Одним из способов решения данной проблемы является контролирование родителями домашней активности ребенка. Нужно научить ребенка соблюдать правила использования гаджетов.

Согласие на то, чтобы школа временно забирала телефон ребенка для его сохранности в специальном сейфе.

Для более полноценного развития и расширения интересов ребенка, стоит добавить разнообразных секций и занятий в его жизнь. Это позволит ему заняться интересующими его активностями и приобрести новые навыки и умения [3, с. 24].

Проблема № 3

В возрасте от 6 до 12 лет дети начинают проявлять огромный интерес к познанию окружающего мира. Они чувствуют желание «действовать» и стремятся изучать причинно-следственные связи, создавать цепочки знаний. Однако наше образование, и в особенности учебная программа, слишком сильно ориентированы на теоретическую составляющую знаний, предоставляя готовую информацию. И когда приходит время применять полученные знания на практике, ученики сталкиваются с серьезными трудностями [5, с. 117].

Ответом на эту проблему может быть введение более активной и практической познавательной деятельности. Детям необходимо предоставлять практические задания, проводить экскурсии, эксперименты и лабораторные работы. Использовать геймификацию, проектной деятельности и игровых элементов способствуя развитию познавательной активности и творческого мышления. Такой подход поможет учащимся лучше усваивать материал и применять его на практике.

Таким образом, через введение практической деятельности в образовательную программу мы создадим условия для эффективного обучения детей и поможем им преодолеть возникающие проблемы при решении практических задач.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Виктор Николаев <https://www.nur.kz/society/1778858-v-skolu-v-6-let-kazahstanskie-roditeli-ozadaceny-popravkami-v-zakonodatelstvo/>
- 2 Александр Корзун, Андрей Абрамов, Никита Нестеров <https://trends.rbc.ru/trends/education/cmrm/632438559a79474bdeb31ce0>
- 3 Данилова Наталья // «Дети и гаджеты. Пособие по цифровой грамотности для родителей. Бишкек 2020.»
- 4 Овчарова Р.В. // «Практическая психология в начальной школе»
- 5 Эрик Эриксон // «Детство и общество» // (Erik Erikson «Childhood and Society», 2nd ed., 1963)

ОРТА МЕКТЕПТЕ АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ ФРАЗАЛЫҚ ЕТІСТІКТЕРДІ ОҚЫТУ СТРАТЕГИЯЛАРЫ

АЯПКАЛИЕВА Д. А.
студент, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар
педагогикалық университеті, Павлодар қ.
РАЙСОВА А. Б.
ғылыми жетекші, РФ п.ғ.к., оқытушы-сарапшы

Мақала мектепте ағылшын тілінің фразалық етістіктерін оқыту процесінің практикалық аспектілеріне арналған. «Фразалық етістік» ұғымы қарастырылып, осы лексикалық-грамматикалық топтың негізгі белгілеріне тоқталып, фразалық етістіктерді меңгеру кезінде студенттердің кездесетін қиындықтары атап өтілді. Фразалық етістіктердің көп мағыналылығы мен идиоматикалық сипаты, олардың ағылшын тілінде таралуы және сөзжасамның осы әдісінің тиімділігі атап өтіледі. Ағылшын тілі сабақтарында қолдануға болатын фразалық етістіктерді және жаттығуларды зерттеудің тәсілдері мен әдістері ұсынылған.

Түйін сөздер: ағылшын тілі, фразалық етістіктер, оқу процесі, полисемия, контекстік тәсіл.

Жаһандану мен халықаралық коммуникацияның маңыздылығы артып отырған қазіргі заманда ағылшын тілін оқыту қазіргі білім беру жүйесіндегі басым бағыттардың бірі болып табылады. Бұл лексикалық-грамматикалық топ өте нақты және көп қырлы болғандықтан, орыс тілінде баламасы жоқ, оны зерттеу кезінде ерекше қиындықтар тудырады. Тәжірибе көрсеткендей, студенттер

өз сөздерінде фразалық етістіктерді қолданбайды, бірақ олар оны «жанды», табиғи және қысқа етеді.

Фразалық етістіктердің лексикалық минимумын меңгеру біршама қиын іс сияқты. Тоғызыншы сыныптың соңына қарай оқушылар ауызша және жазбаша сөйлеуде жүзден астам ұқсас лексикалық бірліктерді біліп, белсенді қолдануы керек [1, 127-б.]. Алайда, оқушылар фразалық етістіктің бүтін бірлік екенін түсініп, оны екі дербес элементтің: етістік пен көсемшенің тіркесімі ретінде қарастыра бермейді немесе септік жалғауына мән бермейді [2, б.-173].

Бұл мақаланың мақсаты – фразалық етістіктерді зерттеу кезінде туындайтын қиындықтарды көрсету, сондай-ақ оларды зерттеу тәсілдерін ұсыну.

Фразалық етістіктің не екенін анықтайық. Фразеологизмдер ежелден тіл ғалымдарының назарында болды, бірақ ғалымдар бұл лексика-грамматикалық топты анықтауда да, фразалық етістіктердің екінші элементінің атауында да, олардың статусы мен жіктелуінде де келіспейді. Тіл ғалымдарының еңбектерінде «фразалық етістік» анықтамасының әртүрлі түсіндірмесі бар: етістік-үстеу тіркесі, аналитикалық етістік, шылаулы етістік, етістік пен бөлшектің тіркесімі, т.б.. Мысалы, Дж. Повей фразалық етістікті тілдің мағыналық бірлігі ретінде анықтайды, ол бір сөзден тұратын етістік пен көсемшенің немесе бір сөзден тұратын етістік пен үстеудің тіркесімі болып табылады. Фразалық етістіктің құрылымын түсінуді жеңілдету үшін фразалық етістік жасауға қатысатын үстеулер мен көсемшелерді септік жалғаулары деп атайды [7].

Р. Дирвен фразалық етістік ұғымын жай етістікке көсемше, бөлшек (бөлінетін немесе бөлінбейтін) және бөлшекті етістіктің жалғануы арқылы туатын идиомалығымен ерекшеленетін тілдің бүтін бірлігі ретінде қарастырады [8, 39-б.].

О. А. Волошина фразалық етістікті етістіктің көсемшемен немесе үстеумен тіркесімі ретінде берілген мағыналық және құрылымдық бірлікті білдіретін күрделі бірлік ретінде анықтайды. Автор фразалық етістіктерде сол немесе басқа етістікпен тіркесетін барлық көсемшелер немесе үстеулер әрқашан етістіктен кейін кездесетінін, сондықтан септік жалғаулары деп аталатынын айтады. Фразалық етістіктер идиоматикалық мағынаға ие болуымен ерекшеленеді. Сондай-ақ автор фразалық етістіктің әр түрлі мағынадағы компоненттері біріккенде біртұтас мағынаға ие болады деп есептейді [3,6-б.].

Сонымен, фразалық етістіктің мәнін түсіну оның екі немесе одан да көп элементтерден тұратын күрделі бірлік ретінде берілгендігіне, оның тұрақты бөлігі етістік, ал ауыспалы бөлігі басқа сөйлеу мүшелері бола алатындығына келеді: көсемше немесе үстеу. Фразалық етістіктердің ерекшеліктері туралы айта отырып, олардың идиоматикалық, метафоралық, сонымен қатар лексикалық мағынаның кейбір мәселелерін жақсы жеткізе алатынын атап өтуге болады.

Фразалық етістіктерді оқытуда тиімді әдіс-тәсілдерді қолдану қажеттілігі туындайды. Ағылшын тілі бойынша оқулықтар мен оқу құралдарында әртүрлі ұстанымдар бойынша жүйеленген фразалық етістіктерді көптеп кездестіруге болады: бір тақырыптық топқа жататындығы, бірінші семантикалық элементтің немесе постпозицияның ортақтығы. Оқулықтарда фразалық етістіктердің ерекшелігі айтылмаған, бұл етістіктердің қолданылу ерекшеліктері де ашылмаған. Осыған байланысты мектеп оқушылары оларды оқу барысында көптеген қиындықтарды бастан кешіреді. Фразалық етістіктердің қандай тілдік ерекшеліктері оларды меңгеруде ерекше қиындықтар туғызатынын егжей-тегжейлі қарастырайық.

1 Фразалық етістіктер ағылшын тілінің ауызекі лексикасының бөлігі болып табылады және, әдетте, бейтарап лексикалық аналогы болады, мысалы, to go on – to continue, to bring up – to raise, to put off – to postpone, put up with – tolerate. Ағылшын тілін үйренушілерге бір сөзден тұратын етістіктерді, тіпті олар көп буынды және кітапша болса да есте сақтау оңайырақ.

2 Фразалық етістіктер көп мағыналы. Етістіктің лексикалық мағынасының метафоралық жолмен берілу процесі жүріп, әрбір жаңа мағына қосымша коннотацияларға ие болып, бастапқыдан одан әрі алыстап отырады. Фразалық етістіктердің көп мағыналылығы қолдануда түсініксіз және есте сақтау қиын болуы мүмкін. Демек, to pick up етістігінің сөзбе-сөз мағынасы көтеру дегенді білдіреді. Басқа мағыналарда біз бастапқы мағынаның метафоризациясын байқаймыз: көлікпен кездесу, мінгізу немесе алып кету.

3 Фразалық етістіктердің негізгі вербальды элементі де көп мағыналы және кең мағынаға ие, мысалы, to do, to make, to get, to keep, to take, бұл сөз табын жаттауды одан сайын қиындатады.

4 Фразалық етістіктің мағынасы оған көсемше қосылғанда танымастай өзгереді, мысалы, to look up – кітаптан немесе компьютерден ақпарат іздеу және to look up to – біреуге құрметпен қарау.

5 Фразалық етістіктер үш элементтен тұруы мүмкін (мысалы, to keep up with, to put up with, to stand up for).

6 Фразалық етістіктердің ішінен синонимдік жұптарды (to go on – to keep on, to fall behind – to lag behind) байқауға болады.

7 Өздеріңіз білетіндей, бөлінетін және бөлінбейтін фразалық етістіктер бар. Мысалы, to make up a story немесе to make the story up. Егер толықтауыш есімше арқылы білдірілсе, онда ол фразалық етістік элементтерінің арасына қойылады: to make it up. Бөлінбейтін фразалық етістіктер, мысалы, to make up for sth. Фразалық етістіктің бөлінетін немесе бөлінбейтінін анықтауға болатын нақты ережелер жоқ, бұл да қателерге әкелуі мүмкін.

8 Жаңа лексикалық бірліктерді құрудың бұл әдісі тиімді болып табылады, ал қазіргі ағылшын тілінде фразалық етістіктердің саны артып келеді, жаңа мағыналар үнемі пайда болады, бұл сөздіктің осы қабатын меңгеруде қосымша қиындықтар тудыруы мүмкін.

Мектепте фразалық етістіктерді оқытудың негізгі тәсілдерін қарастырайық. Ағылшын тілі сабағында фразалық етістіктермен танысу олардың құрылымдық ерекшеліктерінен басталуы керек. Бұл оқушылардың фразалық етістіктерді тұрақты етістіктерден ажыратып, мәтіннен таба білуі үшін маңызды.

Д. С. Виноградова фразалық етістіктердің мағыналары туралы негізгі түсінікті құрайтын екінші элементтің мағынасына негізделген фразалық етістіктердің жіктелуін ұсынады; осы негізде егжей-тегжейлі зерттеу оңайырақ [4,238–239б.]. Дегенмен, шылаудың мағынасы да көп мағыналы болуы мүмкін және бірқатар фразалық етістіктер мағыналық жағынан ажырамайды, мысалы, to put up with.

Көптеген зерттеушілер фразалық етістіктерді контекстке қарап оқудың тиімді екенін де атап өтеді. Оқушылар үшін фразалық етістіктерді сезіну және оларды орынды қолдануға болатын белгілі бір жағдайларды білу өте маңызды. Ол үшін контекстік оқыту әдісі барынша тиімді болады.

Фразалық етістіктерді оқыту үдерісі олардың белгілі бір тақырыпқа сәйкес жіктелуі арқылы жеңілдетіледі. Мысалы: киім-кешек сөз тіркестері: to put on (қою), to take off (түсіру), to try on (киіп көру), to do up (бекіту), to zip up (жемпірді бекіту). Дегенмен, бұл тәсілдің кемшіліктері жоқ. Фразалық етістіктер көп мағыналы болып келеді және әртүрлі лексикалық және тақырыптық топтарға жатады.

Қазіргі заманғы оқыту құралдарын талдау фразалық етістіктерді қолдану дағдыларын дамыту бойынша жұмыс түрлерінің кең ауқымы бар екенін көрсетті: жаттығулар әдісі (фразеологиялық етістіктерді саралау және анықтау жаттығулары; болжау жаттығулары; жетіспейтін көсемшелерді қалпына келтіру жаттығулары, еліктеу жаттығулары, алмастыру жаттығулары, репродуктивті жаттығулар); жетекшілік ететін әңгімелесу әдісі; презентация; оқылған/тыңдаған мәтінін қайталау; фразалық етістіктерді қолданып берілген мәтінді баяндау [5, 120-6].

Фразалық етістіктерді зерттеу мен бекітудің тиімді құралы ретінде келесі жаттығуларды қолдануға болады:

1 Фразалық етістіктерді дұрыс қолдануға арналған тест тапсырмалары:

Мысалы: Choose the correct preposition: «Can you look ___ my bag? I think I left my phone inside».

- a) after
- b) up
- c) for
- d) on

2 Ситуациялық парафраза. Мұғалім оқушыларға әртүрлі жағдаяттар жазылған карточкаларды береді. Оқушылардың міндеті – берілген жағдаятты тиісті фразалық етістікті пайдаланып қайталау. Susan behaves just like her mother. – Susan takes after her mother. Бұл тапсырма студенттердің лингвистикалық болжамын дамытуға көмектеседі, сонымен қатар оларға ағылшын тіліндегі шақтарды дұрыс қолдануға мүмкіндік береді.

3 Ән материалын пайдалана отырып, фразалық етістіктерді оқыту. Мысалы, Готьенің «Somebody that I used to know» әнінде фразалық етістіктердің көптеген қолданыстарын табуға болады: to take out (кейіп таныту), to read into (болжау, жасырын мағынаны іздеу), to hung up on (шырғалану), т.б. Оқушылар үшін белсенділікті сәл өзгертіп, ағылшын тілін ағылшынша әндер арқылы үйрену қызықты болады. Тыңдаған әндеріңіздің материалы негізінде орындалатын «Бос орындарды толтыр» жаттығуы арқылы өткен материалды бекітуге болады.

4 Жаңа оқыған фразалық етістіктерді есепке алып, бірінші элементі бойынша топтастыру ұсынылады. Кестеде фразалық етістік туралы ақпаратты беруге болады, онда бірінші баған фразалық етістіктің өзін көрсетеді (to look forward to), екінші бағанда фразалық етістіктің шет тіліндегі мағынасының интерпретациясы бар

(to feel pleased and excited about something that is going to happen), ал үшіншісі оны контексте пайдаланудың мысалын береді (I am looking forward to Christmas).

Ақпаратты берудің бұл құрылымдық тәсілі студенттерге етістіктің әртүрлі мағыналарын көрнекі түрде көруге, оны қолдану жағдайлары туралы есте сақтауына көмектеседі, сонымен қатар сөз тіркестерін сөйлеуде қолдану бойынша әртүрлі тапсырмаларды орындау кезінде қолдау бола алады.

5 Ассоциация әдісі. Ассоциация әдісі қиял мен қарым-қатынас дағдыларын дамытып, оқушылардың пәнді оқуға деген қызығушылығына оң әсер ететінін зерттеулер дәлелдеген [6, 5-6.]. Дыбыстық және бейнелік ассоциацияларды қолдану фразалық етістіктерді есте сақтау процесін айтарлықтай жеңілдетеді. Мысалы, to come in етістігін үйрену есіктің ашылған дыбысымен, дыбысы бар сәйкес суретпен немесе бейнемен сүйемелденуі мүмкін. To take off (үшу) етістігін жаттау үшін ұшақтың ұшып бара жатқан дыбысын қолданған жөн.

Сонымен, фразалық етістіктер сияқты лексико-грамматикалық топтың болуы ағылшын тіліне тән қасиет, және қазақ тілінде аналогы жоқ болғандықтан, бұл фразалық етістіктерді оқу мен дамуында күрделі мәселелерді тудырады. Фразалық етістіктерді оқытқанда контекстік әдісті, көрнекі әдісті, байланыстыру әдісін (ассоциация), фразалық етістіктерді такырыптық топтарға бөлу, өзгертіп айту, басқа сөзбен айту әдісін, сонымен қатар аудио/бейнематериалдарды пайдалану керек. Сондай-ақ, фразалық етістіктерді оқытуда ағылшын тілі сабағында фразалық етістіктердің сөздігін пайдалану және студенттердің сөздік қорына жауапты болуының пайдасы көп. Ағылшын тіліндегі фразалық етістіктердің құрылымын, ерекшеліктерін, қолданылуын оқушылардың түсініп, есте сақтауын жеңілдету үшін осы әдістер мен жұмыс түрлерін ұштастыра қолдану қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Стратегия обучения фразовым глаголам английского языка учащихся средней школы / Е. Г. Котова, Е. А. Линева, Е. Б. Савельева, А. В. Леонтьева // Инновационное развитие науки и образования : монография / Под общ. ред. Г. Ю. Гуляева. – Пенза : МЦНС «Наука и Просвещение», 2018. – С. 126-132.

2 Рокунова Н. И., Слугина О. В. Основные подходы и принципы обучения английским фразовым глаголам студентов неязыковых

специальностей // Вестник ПНИПУ. Проблемы языкознания и педагогики. 2018. №4.

3 Волошина О. А. Английский язык. Фразовые глаголы. Грамматика. – М: Живой язык, 2010 – 27 с.

4 Виноградова Д. С. Фразовые глаголы в современном английском языке: терминология, особенности, классификация // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2019. №12.

5 Нежведилова Л. А. К вопросу об обучении английским фразовым глаголам студентов I-II курсов неязыковых ВУЗов / Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2013. – № 8 (26): в 2-х ч. – Ч. I. – С. 118 – 120.

6 Недбаева А. С., Сошников А. О. Использование метода ассоциаций в обучении фразовым глаголам на уроках английского языка // Актуальные проблемы современного иноязычного образования. – Курск, 2022. – №15.

7 Povey J. Phrasal Verbs and How To Use Them. – Москва: Высшая школа, 1990. – 176 с.

8 Dirven R. Recent cognitive approaches to English phrasal verbs // Cognitive Linguistics Today. Frankfurt-Main, Peter Lang, 2002. – 500 с.

ВЛИЯНИЕ ГИПЕРБЕДНОСТИ НА ОБЩЕСТВО И ЭКОНОМИКУ

БАКИБАЕВА А. К., МУБАРАКОВА Т. А.
студенты, 3 курс, Педагогический высший
колледж имени Б. Ахметова, г. Павлодар

АПАЕВ К. Е.

магистр образования, преподаватель, Педагогический высший
колледж имени Б. Ахметова, г. Павлодар

В течении десяти лет во многих странах возрос экономический кризис и социальное неравенство среди слоев населения. Растущее недовольство народа и неустойчивость экономического положения распространяют всеобщее социальное недовольство и являются основной причиной растущей политической популяризации национализма, которые так остро видны на данный момент. Расслоение общества на общественные классы может повлиять на ослабление доверия к государственным институтам и демократии в данной стране. Национальная рознь, а также классовое превосходство может повлиять на геополитическую

стабильность. Несовершенство общества, классовое неравенство и национализм являются актуальной темой для политических споров государственных представителей и военных экспертов, а также эта тема остро стоит на мировом уровне у каждой страны [1].

Различность различных слоев населения возрастает. На данный момент мы сравнялись с началом 20-го века поскольку уровень разности слоев населения приблизился к наивысшей точки, когда наблюдался резкий рост глобального неравенства [2].

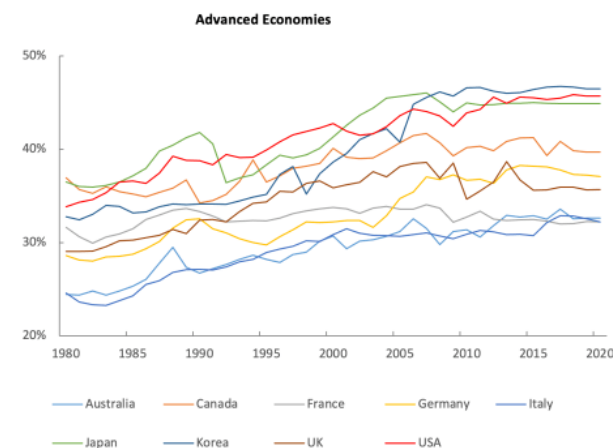

Рисунок 1 – Неравенство возросло в большинстве развитых и крупнейших развивающихся странах

За последние сорок лет наблюдается высокая тенденция классового превосходства между странами. Расслоение общества доходит до таких масштабов, что большинство стран с развивающейся и развитой экономикой, на долю которых в совокупности приходится примерно две трети населения планеты и 85 % мирового ВВП (рис. 1). Среди стран с развитой экономикой, в США был замечен самый большой рост, а также в Китае, Индии и России, это примеры из стран с развивающейся экономикой. [3]

Доля доходов самых богатых 10%, 1980–2020 гг.

За границами вышеперечисленных государств динамика в современном мире в большинстве случаев является неоднозначной, но есть и исключения. В некоторых частях света, таких как Ближний Восток, Северная Африка, Латинская Америка, а также

страны Африки к югу от Сахары, материальное положение народа находилось на стабильном уровне, но расслоение в этих регионах уже достигло пикового уровня – лидирующего в мире.

Разность накоплений в пределах стран зачастую колоссально намного выше, чем неравенство доходов. Начиная с 1980 года оно заметно в некоторых регионах в разных странах, подобно неравенству доходов. Возрастание не благосостояния вызывает рост неравенства в последующих доходах от капитала и наследства.

Разделение средств в верхней части было ярко выражено: зачастую во всех государствах неожиданно возросла часть получаемых средств верхних 10 процентов (и даже в большей степени верхнего 1 процента). Это имело вес в период всемирного финансового кризиса 2008–2009 годов. Слои населения с низким и средним уровнем получаемых средств, лишились части своего дохода, а тем, кто принадлежит к нижним 50 процентам, приходится испытывать основную потерю части дохода. Эти события в неравенстве основывались с разрушением «золотой середины» и уменьшением связи между людьми разного возраста, зачастую в государствах в которых наблюдается успешность экономики, где происходит больший рост дисбаланса в распределении средств.

Получаемые средства существования и разница в разделении богатства возросла почти во всех регионах за недавние десятки лет. Проблемы в обществе показывают общее недовольство и факты развития политической неравномерности, массового национализма, которые актуальны на сегодняшний день. Всё более неравное общество может подорвать доверие к общественным институтам и подорвать демократическое управление. Растущие глобальные неравенства могут подвергнуть опасности геополитическую стабильность. Рост неравенства стал важной темой политических дебатов и серьезной общественной проблемой.

На данный момент текущий уровень разности в обществе занимает высокую позицию [4]. Нынешние глобальные соотношения достигают максимального уровня, существовавшие в начале 20-го века, в конце предвоенного периода (различно описываемого как Бель Эпок или Золотой Век), который характеризовался описываемыми резкими понятиями глобального неравноправия.

В течении прошлых четырех десятилетий мы рассматриваем единую тенденцию роста финансового развития во многих странах. Разность доходов возросла во многих образованных аспектах экономик и крупного народного хозяйства, которые

вместе составляют около двух третей населения мира и 85 процентов мирового ВВП (рисунок 1). Повышение было наиболее многозначительным и ёмким в Соединенных Штатах, среди прогрессирующих экономик, а также в Китае, Индии и России, внутри масштабных намечающихся экономик [5].

Тогда как расхождение внутри государств возрастает, неравенство между странами (отражающее разницу в ВВП) в последние десятилетия заметно понижается. Более бурно развивающиеся страны, в особенности такие масштабные, как Китай и Индия, уменьшают несоответствие в финансах с продвинутыми, сформированными, прогрессирующими странами. Глобальное неравенство – общая значимость несоответствия внутри государства и между странами – примерно с 2000 года понизилось на небольшое количество, вместе с тем снижение неравенства между странами наиболее компенсировало повышение неравенства внутри страны [6]. Так как отсутствие равенства внутри страны увеличивается, на него теперь достается гораздо большая часть глобального неравенства (около двух третей в 2020 году по сравнению с менее чем половиной в 1980 году) [7]. В будущем то, как будет развиваться неравенство внутри страны, будет иметь еще большее значение для глобального неравенства. Социальные взаимодействия внутри государств и между странами, а также разграничение эффективности растущих экономик в конечных несколько десятков лет, демонстрируют увлекательную картину движения среднего класса на мировом уровне (как показывает известная «слоновья кривая» инцидента глобального экономического роста). Она показывает, что за период с 1980 года средний класс возрастает в прогрессирующей области, а в развитых странах его сжимают. Она также показывает увеличение концентрации доходов в самом верху распределения доходов на глобальном уровне.

Драйверы роста неравенства

В экономике распределительная динамика деформируется под воздействием новых экономических парадигм, в частности в свете инновационных цифровых технологий. Эти новшества прикасаются не только к структуре рынков, но и бизнес-модели, а также стиль жизни. Как итог появляются обновления, из-за которых может усиливаться неравенство в обществе [8]. Их проявление может происходить через несколько путей:

1 Более неравномерное распределение трудовых доходов: Вступление к новым технологиям, требующим высокие

квалификации, есть вероятность уменьшения спроса на низкоквалифицированный труд, что повышает возможности раскола между оплатой труда тех, кто имеет новомодные навыки, и теми, кто окажется за бортом.

2 Продвижение дохода от труда к капиталу: Интеграция автоматизации и цифровых технологий зачастую приводит к росту прибылей, которые переходят в капитал в ущерб прибыли от труда. В особенности это отображается в увеличении дохода компаний при понижении части доходов, идущих на оплаты труда.

3 Дизбаланс в распределении доходов от капитала: Улучшение рыночной силы крупных предприятий имеет возможность привести к росту экономической ренты, что делает прибыли от капитала все более насыщенным в руках перволклассных игроков.

Эти новшества, хоть и чаще всего проявляются в усовершенствованных экономиках, имеет эффект и на поднимающиеся страны, формируя придаточные вызовы для обеспечения честного и равного ключа к перспективам и доходам [9]. Масштабирование (международная торговля и переселение производства) наряду с этим способствовало повышению неравенства в экономике, в особенности в странах, что негативно сказалось на заработной плате и занятости низкоквалифицированных работников в торговом секторе. Эти сферы все больше переходят границы производства, поскольку цифровая масштабизация расширяет спектр видов деятельности, наподобии услуги, которые можно оказывать за границей.

В развивающихся странах тенденции меняют влияние международной торговли на внутреннее неравенство. Нововведения, появляющиеся в поднимающихся странах, вытесняют производство и глобальные узлы создания стоимости в сторону более повышенной капиталоемкости и квалификации. Глобальные производственные компании, обоснованные в развивающихся странах-поставщиках, используют эти технологии в конкурентной битве, что понижает возможности создания рабочих мест и роста заработной платы для менее квалифицированных работников в более результативных и промышленных спекторах в странах наименее капиталоемкой, квалифицированной и технологичной компонентной структурой. И, основываясь на этом, сокращает возможности международной торговли по спаду неравенства в этих странах за счет стимулирования потребности в них. Наряду с этим, МСП, захватывающие большую часть рабочей силы в этих странах, по-прежнему заняты в менее

производительных секторах, как правило в неформальной экономике и сфере мелких услуг.

Власть и роскошь в современном обществе неравномерно поделены. Часто бывает так, что во всех странах доля богатейших 10 процентов (а особенно верхнего 1 процента) мгновенно повышается. Чрезвычайно актуальным это стало в период глобального финансового кризиса 2008-2009 годов. Жители с низким и средним доходом остались без большей части собственного заработка, при этом как те, кто входит в нижние 50 процентов по доходам, испытывают самые ощутимые потери. Такого рода события становятся ключевым звеном в разрушении «золотой середины» и понижены соотношения между людьми различных возрастных категорий. В особенности это можно заметить в странах с прогрессирующей экономикой, где расхождения разделении средств возрастаети более динамично [10].

В течение последних 10 лет неравенство в распределении богатства и благосостояния в мире растет. Это вызывает беспокойство у людей, так как оно способствует росту общественного недовольства и является одним из основных факторов усиления политической поляризации и популистского национализма, которые стали заметны на сегодняшний день. Растущее неравенство может подорвать доверие к государственным институтам и даже поставить под угрозу демократическое управление. Глобально растущий уровень неравенства может представлять угрозу для геополитической стабильности. Главной темой для политических дискуссий является рост неравенства. Это является предметом обсуждения, которое требует решения.

ЛИТЕРАТУРА

1 Бакши С., Чавла А., Шах М. Региональные различия в Индии // Экономический и политический еженедельник, 2015, N1, 3 января, с. 44–52.

2 Басоле А., Басу Д. Неравенство в расходах на непродовольственные товары и потреблении в Индии. // Экономический и политический еженедельник, Мумбаи, 2015, N36, 5 сентября, с. 43–53.

3 Биджапуркар, Это происходит, давайте сохраним это. // Семинар №672, Исключение, дискриминация, неравенство. август 2015, с.

4 Гоял А. Байкап А. Психология, цикличность или социальные программы. //Экономический и политический еженедельник, Мумбаи, 2015, 6 июня, N23, с. 116-131.

5 Химанши. Неравенство в Индии. //Семинар N672, Отчуждение, дискриминация, неравенство возможностей. Август 2015 г., с. 30-35.

6 “Доклад о развитии человеческого потенциала за 2012 год”, Проект развития Организации Объединенных Наций. Проверено 31 марта 2014 г., с. 1-342.

7 Локвуд Н. “Перспективы женщин в управлении в Индии”, pdf, 2009. Общество по управлению человеческими ресурсами.

8 Мишра Г. Индия в эпоху неолиберализма. //Mainstream 2016, Нью-Дели, 4-10 марта, с. 7-8.

9 Патнаик П. “Перепись населения планеты выявила вопиющий разрыв: девочки” The Gardian, 31 января 2012 г. [электронный ресурс] <https://www.theguardian.com/global-development/бедность-имеет-значение/2011/май/25/Индия-перепись-населения-вызывает-тревогу-соотношение-полов-женщины-детоубийство>.

10 Доклад о глобальном гендерном разрыве за 2013 год [электронный ресурс] http://www.weforum.org/docs/WEF_Отчет_о_гендерном_разрыве_2013.pdf.Всемирный экономический форум, Швейцария.

STEM-INSPIRED ENGLISH LEARNING: STRATEGIES FOR COLLABORATIVE SUCCESS

BAKHI A. K., TOKHTAR D. K.
students, Pavlodar Pedagogical University
named after A. Margulan, Pavlodar
ZHUMAKELDINA B. K.

Master of Pedagogical Sciences, Pavlodar Pedagogical University
named after A. Margulan, Pavlodar

The research explores the increasing significance of incorporating STEM components into English language teaching at the secondary school level. It underscores the advantages of this integration, such as nurturing critical thinking, problem-solving abilities, creativity and collaborative skills in students. The article also highlights upon the obstacles that educators encounter when introducing STEM-based group work in English classes and offers tactics to surmount them. It underscores the necessity for cross-disciplinary education approaches

to equip students for 21st-century challenges.

Keywords: STEM, EFL, Білім, Топтық жұмыс, Сыни ойлау.

Introduction

In recent times, the utilization of the acronym STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) has appeared in many aspects of education. STEM fields also play a vital role in the international economy. Globalization has led to the use of the acronym STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics). In addition to evolving a high-quality workforce, it is crucial to highlight integrating the human race into this standard of living by promoting STEM literacy and at the same time English literacy among the students. Students from secondary schools regularly participate in competitions such as robotics, regional mathematics or even programming events (e.g.: Hackathon). Although the whole combination of STEM -related acronyms can be faced in educational seminars, workshops, conferences, or even in advertisements.

But how can we clarify the definition of the acronym STEM? What is the exact meaning? The current acronym «STEM» originated in the 1990s at the National Science Foundation as an acronym for science, technology, engineering, and mathematics. «STEM» is an acronym that is capable of giving a goal, purpose, or aim, but does not have a particular meaning in the education system. The meaning of «STEM learning» is not well-established in the literature, so we are obliged to specify one from diverse conceptions of learning [1]. There is not any full definition of the four disciplines different but equal [2].

Methodology.

Pre-service teacher education programs should incorporate STEM material, pedagogical skills, and practical experiences, according to research ((Schneider et al., 2016). The integration of STEM in English cases regularly plays a vital role in Kazakhstan’s education, and it is proven thing might benefit to pursue modernized goals in this economy. STEM and English literacy are tools for students to applying the knowledge and practices from multiple disciplines to ask scientific queries and solve problems. Scholar Moore et al. (2022) define of «integrated STEM as the teaching and learning of mathematics and science through the integration of English». English is widely recognized as the global language of STEM knowledge and technology, also, teaching students with «latest scientific knowledge and terminology, but also develops their communication, critical thinking and problem-solving skills, which are essential for their future academic and professional success» [3].

Moreover, educators may have some complications between the two disciplines, such as not having progress outside the classroom, or pressure on students' side.

The main issues include:

The lack of qualified and trained STEM teachers who are proficient in both English and their subject matter, as well as familiar with the pedagogical principles and methods of teaching STEM subjects in English (El-Deghaidy et al., 2017; El Nagdi et al., 2019).

The lack of appropriate and adequate resources and materials for teaching STEM subjects in English, such as textbooks, labs, equipment, software, and online platforms, which are often outdated, insufficient, or inaccessible (El Nagdi et al., 2019; World Bank, 2018).

The lack of alignment and coherence between the STEM curricula and the English language curricula, often results in gaps or overlaps in content, skills and assessment (El-Deghaidy et al., 2017; El Nagdi et al., 2019).

The lack of motivation and confidence among students to learn STEM subjects in English, especially those who have low levels of English proficiency or prior exposure to STEM education (El-Deghaidy et al., 2017; El Nagdi et al., 2019).[3]

The students are involved in providing them with prospects to actively join in exercises engaged in by science, engineering, and technology experts. Also, these tasks contain:

- asking questions and defining problems;
- developing and using models;
- planning and carrying out investigations;
- analyzing and interpreting data;
- using mathematics and computational thinking;
- constructing explanations and designing solutions;
- engaging in argument from evidence; and
- obtaining, evaluating, and communicating information.

Students can take part in tasks in the classroom that include social interaction, scientific discourse, and the use of scientific concepts or techniques [4].

However, educators may have a big dilemma not having enough confidence to teach students further.

In the pedagogical approach, there are a lot of strategies that help to teach students effectively, such as scaffolding, content-based instruction, task-based language teaching, interaction, and last but not least project-based learning.

Scholars have found that teaching the English language in STEM subjects can be effectively done when teachers use cognitive strategies. For instance, teachers can teach STEM content vocabulary explicitly, provide speaking and writing opportunities in class, teach reading comprehension skills for non-fiction texts, provide the necessary scaffolds for language and content knowledge, and value the students' home language using it to support learning (Jackson, Huerta,&Garza, 2020). When teachers actively teach language to English language learners using sentence frames while presenting STEM topic-specific concepts, they can minimize the task's complexity and boost understanding [5].

STEM and EFL classrooms should mention the fact that each classroom has a diverse background and culture, experiences, and language background. In his work discoursed that in early stages of learning a language, should include:

- provide explicit instruction in literacy components;
- develop academic language during content area instruction;
- provide visual and verbal support to make core content comprehensive;
- encourage peer-assistant learning opportunities;
- capitalize on students' home language, knowledge, and cultural assets;
- screen for language and literacy challenges and monitor progress; and
- provide small-group support in literacy and English language development for English learners who need additional support [4].

The strategies used in middle and high school are similar, such as leveraging on a student's native language, expertise, and cultural advantages and offering collaborative, peer-group learning communities to complement and expand teacher-led education [8].

When students involved in STEM practices, STEM disciplines frequently need genuine engagement with tangible supports and fundamental ideas. Working with artifacts can lead to possibilities for generalizing and reasoning about concepts, as well as the use of language and other meaning-making tools. Focusing on a topic over a continuous period of education allows learners to participate in new topic experiences and then reflect on and consolidate that learning through oral or writing work.

For English learners, experiencing science and mathematics through engagement in the disciplinary practices is especially important, as the disciplinary practices are both cognitively demanding and language

intensive. While engaging in the disciplinary practices, English learners comprehend (receptive language functions) and express (productive language functions) disciplinary ideas using their emerging English.

Students employ a variety of modalities to communicate ideas with their peers and the teacher, including language and other semiotic modalities. They employ a wide range of spoken and text registers, from daily to specialist. Furthermore, students engage in a variety of interactions. ELs utilize progressively specialized registers to satisfy the communication needs of interactions in pair, small-group, and whole-class contexts to express the increasing sophistication of their ideas during the course of instruction [6].

In the contemporary educational landscape, there is a growing recognition of the importance of interdisciplinary approaches in promoting effective teaching and learning practices. By combining the analytical and problem-solving skills cultivated in STEM disciplines with the communication and linguistic abilities developed in English language classes, educators can create a dynamic learning environment that nurtures students' cognitive and social skills.

Teamwork plays a crucial part in instruction because it empowers collaboration, upgrades learning results, and cultivates different vital aptitudes among understudies. By joining STEM components inside English classes, teachers can make a more all encompassing and locks in learning environment that plans understudies for the requests of the 21st century.

Importance of STEM in Group Work

Cross-disciplinary Learning

Integrating STEM components in English classes advances cross disciplinary learning, permitting understudies to investigate associations between diverse subjects and create a more comprehensive understanding of the material.

Basic Considering and Problem Solving

STEM-based bunch ventures challenge understudies to think basically, analyze data, and fathom complex issues collaboratively. These aptitudes are fundamental for victory in both scholarly and proficient settings.

Inventiveness and Innovation

STEM-focused group work energizes inventiveness and advancement as understudies investigate unused thoughts, plan arrangements, and test with different approaches to problem solving.

Communication and Collaboration

Working in a team with STEM components upgrades communication and collaboration abilities among understudies. They learn how to successfully pass on thoughts, tune in to others, and work together towards a common goal.

Real-world Relevance

By joining STEM components, group work gets to be more significant to real world applications. Understudies can see the down to earth suggestions of their learning, making the substance more significant and locks in.

Interdisciplinary education encourages students to draw connections between different subject areas, promoting a holistic understanding of complex concepts and real-world issues. By breaking down traditional subject silos, educators can foster creativity, critical thinking, and innovation among learners. The integration of STEM principles into language learning not only enriches students' educational experiences but also prepares them for the demands of an increasingly interconnected and technologically-driven world.

Research has shown that incorporating STEM elements into language education can improve students' academic performance, engagement, and retention of knowledge. By engaging in hands-on activities that require problem-solving and experimentation, students are more likely to develop a deeper understanding of language concepts and their practical applications. Furthermore, the collaborative nature of STEM-based group work can enhance students' communication and teamwork skills, essential for their personal and professional growth.

Effective implementation of STEM-based group work in English classes requires careful planning and consideration of students' diverse learning needs. Educators can design project-based tasks that incorporate elements of science, technology, engineering, and mathematics while focusing on language acquisition and communication skills. By providing opportunities for hands-on experimentation, group discussions, and peer feedback, teachers can create a supportive learning environment that caters to different learning styles and promotes active student engagement.

This section will include case studies and examples of successful implementation of STEM-based group work in English language classes, highlighting the outcomes and benefits observed in terms of student learning and development.

While STEM-based group work offers numerous advantages, educators may encounter challenges related to resource constraints,

assessment methods, and time management. This section will address common obstacles faced in implementing interdisciplinary approaches and provide strategies for overcoming them effectively.

Conclusion.

In conclusion, integrating STEM elements into group work activities in English language classes can significantly enhance students' language learning experiences by fostering critical thinking, collaboration, and problem-solving skills. By leveraging the synergies between STEM and language.

Scholarly areas like science, innovation, designing, and arithmetic are gathered together beneath the umbrella title STEM. This word is as a rule connected to a school's instruction approach or curricular determinations. Presenting science, innovation, building, and arithmetic educational programs and instructive programs is outlined to superior get ready understudies in these regions of ponder and make commonsense applications for how these lessons relate to the genuine world. This center will help future eras in managing with the world's most squeezing issues. In STEM instruction, dynamic learning has the potential to be more successful than conventional teacher-centered instruction in terms of making strides in understudy learning and maintenance. Dynamic learning has the potential to meet student's instructive needs whereas moreover empowering basic considering.

REFERENCES

- 1 Martín Páez, T., Aguilera, D., Perales Palacios, F.J. and Vilchez-González, J.M., 2019. What are we talking about when we talk about STEM education? A review of literature. *Science Education*, 103(4), pp.799-822.
- 2 Bybee, R. W., 2013. The case for STEM education: Challenges and opportunities.
- 3 MS Abdallah, M., 2023. Teaching English for STEM 1 & 2 courses at Faculty of Education, Assiut University: Investigating the possibilities and challenges, 39(7), pp.1-42.
- 4 Bailey, A. L., Maher, C. and Wilkinson, L., 2018. *Language, Literacy, and Learning in the STEM Disciplines*. Routledge.
- 5 Torres, Y., 2023. The Role of Science, Technology, Engineering, and Mathematics (STEM) Efficacy for Course-Taking and High School Graduation of English Language Learners (Doctoral dissertation, St. John's University (New York)).

6 National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, 2018. *English learners in STEM subjects: Transforming classrooms, schools, and lives*. National Academies Press.

ИЗУЧЕНИЕ НАУЧНОГО И ПРАКТИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ ПРИЛОЖЕНИЯ QUIZLET В ИЗУЧЕНИИ ЯЗЫКОВ

БИГЕЛЬДИНОВА А. Д., КАБДЫЛБЕКОВА Г. Р.
студенты 1 курса, Педагогический высший колледж
имени Б. Ахметова, г. Павлодар
АПАЕВ К. Е.
преподаватель, Педагогический высший колледж
имени Б. Ахметова, г. Павлодар

Quizlet - это как приложение для цифровых карточек, которое помогает людям лучше учиться. Это актуально, потому что делает обучение более увлекательным и легким. Вы можете создавать свои собственные карточки или использовать сделанные другими для изучения самых разных предметов. Кроме того, он работает на телефонах и компьютерах, так что вы можете заниматься, где бы вы ни находились. Это очень удобно для учащихся всех возрастов, чтобы запоминать вещи и хорошо учиться в школе [1].

Приложение Quizlet обладает рядом преимуществ:

1 Интерактивное обучение: Оно предоставляет интерактивные способы обучения с помощью карточек, викторин и игр, что делает обучение приятным и увлекательным.

2 Настраиваемые учебные наборы: Пользователи могут создавать свои собственные учебные наборы, адаптированные к их конкретным потребностям и предметам, что обеспечивает персонализированный опыт обучения.

3 Доступность: Приложение доступно на различных устройствах, таких как смартфоны, планшеты и компьютеры, что позволяет пользователям заниматься в любое время и в любом месте.

4 Совместное обучение: Пользователи могут сотрудничать с одноклассниками или друзьями, обмениваясь учебными наборами и работая вместе над заданиями и экзаменами.

5 Разнообразные режимы обучения: Он предлагает различные режимы обучения, включая карточки, изучение, запись, правописание, тест и сопоставление, соответствующие различным предпочтениям и стилям обучения.

6 Разнообразие контента: Quizlet содержит обширное хранилище учебных материалов по широкому спектру предметов и тем, предоставляя пользователям широкие ресурсы для повышения их знаний и навыков.

7 Отслеживание прогресса: Пользователи могут отслеживать свой прогресс и производительность с течением времени, что позволяет им определять области улучшения и фокусироваться на слабых местах.

В целом, приложение Quizlet упрощает учебный процесс, способствует активному обучению и облегчает совместную работу, что делает его ценным инструментом для учащихся всех возрастов.

Мы использовали приложение Quizlet и обнаружили, что оно невероятно полезно при изучении новых слов. Его интерактивные функции и удобный интерфейс делают изучение словарного запаса увлекательным и эффективным. Создавая пользовательские учебные наборы и используя различные режимы обучения, Quizlet значительно улучшил нашу способность эффективно запоминать новые слова. Мы настоятельно рекомендуем его как ценный инструмент для изучения языка и расширения словарного запаса.

Чтобы использовать Quizlet, вам необходимо зарегистрироваться или авторизоваться через Google или Facebook. После входа в систему вы можете получить доступ к курсам, либо получив ссылку от преподавателя, либо выполнив поиск по имени преподавателя.

Quizlet предлагает семь различных способов изучения: пять режимов обучения и две игры.

Quizlet - это учебное приложение, которое делает обучение увлекательным и легким. Вы можете создавать свои собственные курсы или присоединяться к уже созданным. Это удобный инструмент для студентов всех возрастов.

В современном взаимосвязанном мире владение английским языком становится все более важным для глобального общения и сотрудничества. Поскольку преподаватели ищут инновационные подходы к обучению языку, цифровые инструменты, такие как Quizlet, предлагают беспрецедентные возможности для захватывающего и интерактивного обучения. В этой статье рассматривается методология использования Quizlet для улучшения усвоения английского языка в контексте конференций.

Quizlet, универсальная онлайн-платформа, предоставляет множество инструментов, адаптированных к различным стилям и целям обучения. Его удобный интерфейс позволяет преподавателям

создавать индивидуальные учебные наборы, включающие словарный запас, грамматику и языковые структуры, соответствующие темам конференций. Доступ к этим учебным наборам доступен участникам до, во время и после мероприятия, что способствует непрерывному обучению и вовлечению.

Одной из ключевых особенностей Quizlet является разнообразие режимов обучения, включая карточки, викторины и игры, которые удовлетворяют различные предпочтения в обучении. Участники могут укрепить свое понимание концепций английского языка с помощью интерактивных занятий, таких как игры на совпадение и викторины с несколькими вариантами ответов. Более того, алгоритм интервального повторения Quizlet гарантирует, что учащиеся будут повторно просматривать сложный материал через оптимальные промежутки времени, что способствует долгосрочному запоминанию[2].

Сотрудничество – еще один краеугольный камень методологии Quizlet. Преподаватели могут делиться учебными наборами с участниками конференции, обеспечивая взаимное обучение и сотрудничество. Получая доступ к общим учебным наборам, участники получают выгоду от разнообразия точек зрения и учебных ресурсов, что обогащает их путь к изучению языка. Кроме того, Quizlet поддерживает интеграцию мультимедиа, позволяя преподавателям включать аудиопроизношение, изображения и видео в учебные материалы. Этот мультимедийный подход улучшает понимание и помогает в развитии основных языковых навыков, таких как аудирование и произношение. Участники конференции смогут погрузиться в аутентичный языковой контекст посредством аудиозаписей носителей языка и визуального представления языковых концепций. Оценка и отслеживание прогресса являются неотъемлемыми компонентами методологии Quizlet. Преподаватели могут отслеживать успеваемость участников по результатам тестов, показателям завершения и времени, затраченному на каждое занятие. Этот подход, основанный на данных, обеспечивает персонализированную обратную связь и адаптивные стратегии обучения, давая учащимся возможность устранять слабые места и отслеживать рост своего владения языком с течением времени [3].

В заключение отметим, что методология Quizlet предлагает целостный подход к преподаванию английского языка на конференциях, включающий индивидуальное обучение, геймификацию, культурный обмен, интерактивное участие и

постоянное сотрудничество. Используя весь потенциал Quizlet, преподаватели могут создавать динамичные и увлекательные учебные программы, которые помогут участникам конференции достичь уровня владения английским языком и стать эффективными коммуникаторами в современном глобализованном мире. Благодаря инновационной педагогике и интеграции технологий Quizlet превращает конференции в захватывающие центры изучения языков и межкультурного обмена, открывая новые возможности для профессионального роста и межкультурного взаимопонимания.

ЛИТЕРАТУРА

1 FISHER, J. H. (2001): “Quizlet”, in J. Algeo (ed.), *The Cambridge History of English Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 59–85.

2 Kachru, B. B. (1986). *The alchemy of English: The spread functions, and models of non-native English*. New York: Pergamon Press.

3 LI, H. M. (2004). Differences and social background of English and British English. *Hehan: Journal of Vocational and Technical Teachers College*.

ПРОБЛЕМА ДЕТСКОГО АУТИЗМА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

БУЛАТОВА Ж. А.

студент, Торайгыров университет, г. Павлодар

ПОПАНДОПУЛО А. С.

PhD, асоц. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

Аннотация. В статье описаны статистика детского аутизма в современном мире, основные симптомы, причины и методы диагностики. Авторами рассматриваются основные методы коррекции поведения детей с РАС.

Ключевые слова: детский аутизм, АВА терапия, сенсорная интеграция, диагностика, методы коррекции.

В настоящее время число детей с расстройством аутистического спектра неуклонно растет. Дети с РАС появляются во всем мире, вне зависимости от расы, веры и социального статуса семей. Информация, опубликованная в 2021 и 2023 году, доказывает это. Последнее исследование показывает, что в определенных

районах Соединенных Штатов Америки дети в афроамериканских и латиноамериканских семьях получают диагноз реже и позже, при этом им чаще ставится диагноз «интеллектуальное нарушение». Возможные объяснения включают бедность, высокие показатели преждевременных родов, ограниченный доступ к диагностическим услугам и программам поддержки афроамериканских семей. Хотя у мальчиков, как правило, чаще диагностируется РАС, чем у девочек. В среднем, по сравнению с данными, собранными в 2018 году, количество диагнозов РАС у девочек увеличилось на 34%, что, возможно, указывает на улучшение процесса диагностики и понимание специфических симптомов аутизма у женщин [1, с. 5].

Аутизм, обычно понимается, как отсутствие очевидных навыков общения, желание держаться подальше от контактов и жить в своем собственном мире. Бесконтактность проявляется в разных формах и по разным причинам. Такое поведение характеризуется стремлением избегать общения, ограниченным контактом с людьми и неспособностью играть с другими детьми. Дети с РАС не проявляют активного интереса к окружающему миру, отличаются стойким стереотипным поведением, бесстрашием, агрессивностью и самоагрессией [2, с. 110].

Кроме того, возрастные задержки речевого и интеллектуального развития могут усиливаться, затрудняя обучение. Особенностью также являются трудности с приобретением бытовых и социальных навыков. Но родственники, как правило, не сомневаются, считая, что их внимание и ласка необходимы малышу, даже если они не в состоянии утешить его. В большинстве случаев родители не считают своих детей умственно отсталыми. Отличная память, ловкость, сообразительность, неожиданные и сложные фразы, выдающиеся знания в определенной области, чувствительность к музыке, поэзии, явлениям природы и, наконец, умное выражение лица – все это дает родителям надежду на то, что этот ребенок действительно «может все». Даже если такой ребенок может многое понять сам, то привлечь к себе его внимание и научить чему-то очень сложно. Он счастлив и спокоен, когда его оставляют наедине с самим собой, и в большинстве случаев он не реагирует на обращенные к нему просьбы, даже не откликается на свое имя, и его трудно втянуть в игру. И чем больше его беспокоят, чем больше с ним стараются заниматься, снова и снова проверяя, действительно ли он может говорить, тем больше он отказывается от контакта, тем

более агрессивным становятся его странные стереотипные действия [3, с. 9].

Почему же все его навыки проявляются не всегда? Почему он отказывается пользоваться ими в настоящей жизни? В чем и как ему можно помочь, если родители не ощущают себя способными его успокоить, защитить от страха, если он не хочет принимать помощь и заботу? С такими вопросами безысходно встречаются учителя, родители и воспитатели этих детей.

Существуют разные точки зрения относительно возникновения и причин ранних расстройств аутистического спектра. Различные эксперты изучали этот синдром и исследовали возможность коррекции аутизма у детей. Были определены распространенность этого синдрома, его взаимосвязь с другими нарушениями, ранние симптомы, возрастное развитие и критерии диагностики. Лонгитюдные исследования не только подтвердили точность выявления общих черт этого синдрома, но и дали некоторые важные уточнения в описании картины этого заболевания.

Таким образом, доктор Лео Каннер считал, что аутизм в детском возрасте связан с особой патологией нервной системы у детей, и не выделял явных признаков органических нарушений нервной системы. В конечном итоге, развитие диагностических инструментов позволило найти накопление таких симптомов у детей с аутизмом. В одном из трех случаев, описанных самим Лео Каннером, были эпилептические припадки в подростковом возрасте. Каннер также отмечал, что детский аутизм не был связан с умственной отсталостью. Некоторые из его пациентов обладали феноменальной памятью, музыкальными способностями и серьезным, умным взглядом (который он называл «лицом принца»). Однако в дальнейшем исследования показали, что, хотя некоторые дети с аутизмом обладают отличными умственными способностями, во многих других случаях детского аутизма они вынуждены наблюдать тяжелую умственную отсталость.

Современные исследователи отмечают, что РАС у детей развивается на основе выраженной недостаточности нервной системы, и выделяют, что нарушения коммуникации и общения, а также трудности социального взаимодействия никак не связаны с уровнем интеллектуального развития. Родители первых детей обследованных Каннером были в основном интеллектуальными, образованными людьми с высоким социальным статусом. Поэтому

в наше время доказано, что ребенок с РАС может родиться в любой семье [4, с. 234].

Часто ребенок с аутизмом впервые обращается к специалисту, когда ему исполняется 3-5 лет. В большинстве случаев детский аутизм обнаруживается именно в этом возрасте. Диагноз может быть поставлен на основании клинических критериев синдрома, которые отражают основные особенности поведения детей с аутизмом. Для того чтобы начать реабилитацию, мы должны установить контакт с ребенком, обеспечить занятия, представляющие интерес для ребенка, и создать условия, в которых ребенок будет чувствовать себя с нами комфортно и в безопасности. На начальном этапе нереально ставить задачу выявления возможностей ребенка путем направленного обследования: часто он не выполняет инструкций, не включается в разговор, может не вовлекаться в любимые другими детьми игры, в рисование. Постепенно, с развитием наших отношений, такое обследование станет возможным, но начальное взаимодействие должно происходить особым образом. Большую часть необходимой информации о подходящих ребенку формах взаимодействия мы можем получить из наблюдений за его поведением и из бесед с родителями. Во время первого обследования для нас не имеют значения количественные показатели развития отдельных психических функций – нам важны общие качественные характеристики, аффективный смысл поведения, т. е. то, что позволяет понять, на каком уровне, с помощью каких аффективных механизмов ребенок строит свое взаимодействие с миром. Тем самым мы определим и степень нарушения его аффективного развития.

Нам необходимо установить типы аутизма, природу стереотипов, формы аутоstimуляции и способы конструктивного взаимодействия детей с окружающим миром. Таким образом, вы сможете взаимодействовать с ребенком, не пугая его, найдя общие упражнения, которыми вы могли бы заниматься с ребенком. В беседах с родителями мы можем одновременно оценить способности и навыки детей. Прежде всего, важно обратить внимание на общие характеристики поведения ребенка, наблюдая за его движениями. В данном случае недостаточно проверить наличие или отсутствие стереотипности движения. Если существует стереотип, необходимо проанализировать его природу и то, в какой степени ребенок погружен в него.

Важно обратить внимание на особенности его мимики, на стандартные позы, на скорость и координацию движений. Следует наблюдать, ходит ли он по всей комнате, или предпочитает сидеть в каком-нибудь одном либо нескольких местах. А также, стоит оценить соотношение его общей ловкости и точности в движениях рук.

При оценке речевых навыков ребенка необходимо понять, способен ли он пользоваться речью, а если способен, то направлена ли его речь на общение и в какой степени связана с ситуацией. Нужно также оценить словарный запас, чистоту их произношения, характер аграмматизмов, возможность использования форм первого лица, развернутость всей речи и умение доносить мысль. Кроме того, не менее важна и общая характеристика ее темпа, ритма, интонаций, высоты звука, игры словами и слогами.

В настоящее время аутизм полностью не излечим, но существует ряд способов и методик его полной коррекции. Одним из таких методик, является АВА терапия. В современном мире АВА терапия стала наиболее эффективной программой для обучения детей с расстройством аутистического спектра. Смысл АВА терапии заключается в том, что любое действие влечет за собой поощрение. И если ребенку это поощрение нравится, то он будет выполнять это действие. По методу АВА дети находятся под контролем преподавателей, то есть выполняют все что им говорят. Все навыки, к примеру речь, зрительный контакт, указательный жест распределяются на отдельные действия. В последующем, эти действия соединяются в одну систему, образуя сложное действие. Например, разучивая слоги, их соединяют в слова. Основной целью АВА терапии является научить ребенка самостоятельности и приспособить его к жизни в современном обществе [5, с. 10].

Следующую эффективную методику представляет сенсорная интеграция. Она состоит из специальных игр, упражнений, занятий, помогающих развить сенсорную чувствительность ребенка. Преимуществами сенсорной интеграции являются: включение всех сенсорных систем ребенка, развитие внимания и памяти, развитие самостоятельной игры и создание контакта между родителями и ребенком. А также некоторые специалисты советуют дельфинотерапию как вспомогательный метод коррекции. Дельфинотерапия основывается на общении ребенка с дельфином в игровой форме. Так как дельфины являются очень умными социальными животными, они могут подстраивать свое поведение

под психическое состояние аутичного ребенка. Поэтому терапия с дельфинами работает даже с очень сложными проявлениями РАС, и получает положительные результаты.

ЛИТЕРАТУРА

1 Шрамм Р. Мотивация и подкрепление: Практическое применение методов прикладного анализа поведения и анализа вербального поведения (АВА/VB) /Роберт Шрамм; пер. с англ. У. Жарниковой; предисл. С. Анисимовой. – Екатеринбург: Рама Паблишинг, – 2021. – 608 с.

2 Довбня С. Дети с расстройствами аутистического спектра в детском саду и школе: Практики с доказанной эффективностью / Святослав Довбня, Татьяна Морозова, Анастасия Залогина, Инна Монова. – Москва: Альпина ПРО, 2022. – 168 с.

3 Никольская О.С. Аутичный ребенок. Пути помощи / Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М., М.: Теревинф, –1997

4 Шрамм Р. Детский аутизм и АВА. // Екатеринбург: Рама Паблишинг, – 2013.

5 Шрамм Р. Детский аутизм и АВА. Терапия, основанная на методах прикладного анализа поведения // Екатеринбург: Рама Паблишинг, – 2013

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НЕЙРОСЕТИ НА УРОКАХ ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ КАК СПОСОБ РЕАЛИЗАЦИИ STEAM-ПОДХОДА В ОБУЧЕНИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

КОМЛЕВА У. В.

магистр психолого-педагогического образования, преподаватель,
Педагогический высший колледж имени Б. Ахметова, г. Павлодар
КОНОНЕНКО М. А.

студент, Педагогический высший колледж имени Б. Ахметова, г. Павлодар

Современные подходы в образовании включают технологии в обучении, активное участие школьников, персонализация, развитие навыков критического мышления и сотрудничества, а также использование разнообразных методов оценки успеваемости. Актуальным подходом, внедряющимся в нашей стране, является STEAM-подход, который интегрирует науку, технологии, инженерное дело, искусство и математику в образовательный

процесс. Этот подход способствует развитию креативности, проблемного мышления и коллаборации у учащихся.

Одной из сложностей внедрения STEAM-образования является необходимость объединения различных дисциплин и подходов в учебный процесс, что требует специальной подготовки педагогов и разработки новых программ. Также важно обеспечить доступ к необходимым материалам и технологиям для проведения уроков. На стадии разработки находится вопрос о применении STEAM-образования в начальной школе. Такое обучение в младших классах может быть очень полезным, поскольку помогает развивать у детей необходимые навыки и способности с раннего возраста. Включение элементов науки, технологий, инженерии, искусства и математики в учебный процесс может сделать обучение более увлекательным и интерактивным, что соответствует возрастным особенностям формирования учебной мотивации младших школьников.

Рассмотрев компоненты STEAM-обучения, мы пришли к выводу, что каждый из них является частью современных требований к организации учебного процесса. Существует общепринятая расшифровка данного подхода, но мы хотим конкретизировать описание этих компонентов в условиях обучения на уроках естествознания в начальной школе.

Science. Естественные науки представляют собой совокупность наук о природе, её явлениях и законах, относящихся к окружающему миру; объясняют законы природы, с которыми мы сталкиваемся каждый день. Согласно Государственному общеобязательному стандарту начального образования Республики Казахстан в рамках изучения образовательной области «Естествознание» с первого по четвертый класс в учебный план входит предмет «Естествознание» [1]. Программа изучения данной дисциплины включает в себя такие разделы как: «Я – исследователь» (освоение элементарных методов научного исследования, формирование исследовательской культуры учащихся); «Живая природа» (изучение основ биологии, как системы наук – ботаники, зоологии, анатомии, экологии); «Земля и космос» (основы астрономии); «Физика природы» (основы физики); «Вещества и их свойства» (основы химии, физики и географии) [2].

Technology. Использование технологий, на сегодняшний день, является одним из ведущих средств обучения. Технологии позволяют применять научные знания на практике. Ценен опыт работы с современными технологиями и оборудованием, так как педагогический процесс переходит к цифровизации на

максимальный уровень возможностей. Использование нейросетей (ИИ/АИ) в обучении является трендом в современных условиях образования.

Engineering. Инженерные навыки дают возможность работать с ресурсами и материалами, проводить эксперименты, улучшать окружающую среду. Организация проектной деятельности учащихся помогает стимулировать мотивацию и интерес к предмету «Естествознание», а также способствует развитию коммуникационных и коллективных навыков, повышает уровень культуры мышления и образованности учащихся, развивая личность в целом.

Art. Искусство реализуется путём понимания социальных и исторических процессов. Стимулирует развития творческого потенциала и способность разрабатывать инновационные идеи и решение различных проблем. Искусство способствует развитию у учащихся творческого подхода в научной деятельности.

Math. Математические вычисления позволяют развивать точность, логическое мышление, умение следовать алгоритмам и решать сложные задачи, что полезно в дальнейшем обучении и освоении профессии [3, с. 17].

В современной методической литературе слабо представлены особенности использования компонентов STEAM-обучения особенно в урочной деятельности, при контент-анализе научных статей чаще всего авторы предлагают опыт работы со старшеклассниками или студентами, для младших школьников описывается опыт такого обучения во внеурочное время или в организациях дополнительного образования.

Мы предлагаем рассмотреть особенности применение нейросетей (ИИ/АИ) в преподавании естествознания в начальной школе. Использование АИ может быть сложным процессом из-за их технической специфики. Однако, нейронные сети могут быть использованы в образовании для создания интерактивных обучающих приложений, персонализированного обучения и адаптивных учебных платформ, которые могут помочь детям улучшить свои навыки в различных областях. Важно, чтобы использование нейронных сетей было сбалансированным и соответствовало потребностям и возможностям младших школьников. Любое применение технологий можно рассматривать в двух направлениях: как это можно использовать в деятельности педагога во время подготовки к уроку и в арсенале используемых

им форм, методов и средств обучения в процессе урока и как это может использовать сам ученик для достижения целей в процессе учебной деятельности.

Мы остановимся на рассмотрении особенностей первого направления рассматриваемого вопроса, раскрыв способы, которые были нами технически освоены и реализованы в рамках педагогической практики.

AI позволили реализовать следующие возможности в преподавании естествознания:

- создание маршрутных листов (программа ChatGPT) для составления «учебных траекторий в изучаемой теме, проведение учебных квестов и др.;

- учебные фильмы, учебные задания, тесты (программа ChatGPT, сайт experimentum.kz) для демонстрации научных опытов, формативного и суммативного оценивания;

- кластеры и интеллектуальные карты, «категорийный взгляд», например, при изучении классификаций растений, животных и т.д.;

- проектирование и моделирование (сайт D-ID, сайт [Qbit.kz](http://qbit.kz)), например, при изучении солнечной системы, систем внутренних органов и тела человека;

- онлайн-экскурсии (ChatGPT – раздел AI-Adventures) в различные природные зоны или даже на другие планеты;

- создание уникальных 2D и 3D изображений по любой заданной теме (приложение Шедеврум) для визуализации сложных научных терминов или абстрактных понятий, так как обучение младших школьников опирается на образное мышление;

- преобразование текста в изображение и наоборот (Шедеврум) при использовании метода «вживления»;

- кроссворды, головоломки (Nova, ChatGPT) как для изучения новых понятий, так и для обобщения изученного.

Также нейросеть для генерации текста позволяет создать дидактический материал для определения уровня обученности учащихся и создание методических сборников.

Раздел сайта D-ID – Creative Reality Studio – имеет уникальную возможность моделирования и генерации учебного видео от «первого лица». К примеру, о выталкивающей силе учащимся может рассказать сам Архимед.

Данные методы и средства позволили в работе с младшими школьниками повысить уровень интереса учащихся на уроке естествознания, эмоциональную включенность и вовлеченность в

процесс обучения и стимулировать учебную мотивацию. Системная работа способствует развитию функциональной грамотности, самоменеджмента и коллаборации у школьников. Такое обучение стимулирует учеников к осознанному научному познанию в процессе метапознания, развитию креативности и углубленному пониманию предмета.

Важно отметить, что все эти возможности требуют, прежде всего, технологической подготовки самого педагога, постоянного самообучения в области использования новых подходов, создания условий использования современных цифровых ресурсов.

Представленные нами способы являются частью вновь создаваемых возможностей использования AI на уроках естествознания в младших классах. А значит дает нам право утверждать, что применения STEAM-обучения в условиях современного урока является не только «новым вызовом» для педагогов начальной школы, но и реальной возможностью профессионального саморазвития и самосовершенствования.

ЛИТЕРАТУРА

1 Приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 3 августа 2022 года № 348. Об утверждении государственных общеобязательных стандартов дошкольного воспитания и обучения, начального, основного среднего и общего среднего, технического и профессионального, послесреднего образования. Приложение 2. с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.10.2023. [Электронный ресурс]. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029031#z141>

2 Приказ Министра просвещения Республики Казахстан от 16 сентября 2022 года № 399. Об утверждении типовых учебных программ по общеобразовательным предметам и курсам по выбору уровней начального, основного среднего и общего среднего образования. Приложение 28 с изменениями и дополнениями по состоянию на 31.10.2023. [Электронный ресурс]. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029767#z6339>

3 Сологуб Н.С. STEAM-образование: сущность и анализ идеи в исторической ретроспективе / Е.Я. Аршанский // Весті БДПУ. № 2. 2020. С. 15-18. [Электронный ресурс]. - URL: https://elib.bspu.by/bitstream/doc/50479/1/vesti_2_Cep%201%20220620_0015-0018.pdf [дата обращения 01.03.2024].

МЕДИАТИВНЫЙ ПОДХОД В РЕШЕНИИ КОНФЛИКТОВ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ

ЛЕУТА А. Н.

студент, Павлодарский педагогический университет имени Ә. Марғұлан,
Высший колледж имени Мусахана Канапьянова, г. Павлодар

АЛИЯКПАРОВА А. А.

студент, Павлодарский педагогический университет имени Ә. Марғұлан,
Высший колледж имени Мусахана Канапьянова, г. Павлодар

В настоящее время термин «конфликт» становится популярнее с каждым днём. Следовательно, в учебных заведениях все чаще стали возникать конфликтные ситуации, которые становятся все более опасными и не решёнными. Найти выход из создавшегося положения видится в привлечении в образовательный процесс процедура медиации, способствующих предотвращению и разрешению конфликтных ситуаций. В Казахстане концепция медиации еще не получила должного распространения. Медиация представляет собой процесс примирения сторон с участием нейтрального и беспристрастного третьего лица, известного как медиатор или посредник. Этот медиатор выбирается участниками конфликта, которые доверяют ему в урегулировании спора. Медиация в образовательных учреждениях представляет собой инновационный метод, направленный на разрешение и предотвращение конфликтных ситуаций на всех уровнях образовательной системы. Жизнь в учебном заведении — это сложный процесс, включающий взаимодействие множества людей: учащиеся, педагогов и родителей. В ходе этого взаимодействия часто возникают конфликтные ситуации. Учебная медиация предназначена для того, чтобы создать условия, в которых конфликтующие стороны могут вновь понимать друг друга и находить вместе приемлемые решения для разрешения проблем. В образовательной среде встречаются дети с различным социальным статусом, культурным багажом и воспитанием, что может создавать конфликтный контекст, в котором учащиеся проводят значительную часть своего времени. Таким образом, многие образовательные учреждения имеют установленные правила и методы реагирования педагогов на конфликты, которые не способствуют развитию у учащихся навыков цивилизованного общения, взаимопонимания, формирования здоровых отношений и культурного приобретения

авторитета. Эти навыки являются важными для успешной адаптации учащихся в будущей жизни.

Основные понятия, рассматриваемые в рамках изучаемой проблемы: медиация, конфликт. Медиация — это способ разрешения конфликтов, который подходит для любой области жизни. Она помогает людям находить компромисс и решать споры мирным путем. Конфликт (лат. conflictus) - это когда люди или группы имеют разные точки зрения или желания, которые не удается согласовать.

В процессе работы над темой нами были определены следующие проблемы:

Не решение общеобразовательных конфликтов.

Отсутствие должной организации в организации медиации.

Недостаточное соблюдение принципов медиации.

Сложности с обеспечением согласия сторон.

В сфере конфликтологии в Казахстане происходит становление нового этапа развития. Существует более десятка диссертаций, которые изучают понятие конфликта, и появляется множество трудов, посвященных данной проблематике.

Доктор исторических наук Л.С. Ахметова в своем учебном пособии «Конфликтология» выделяет четыре этапа процесса становления конфликтологии в Казахстане:

I этап (конец 80-х – 1991 год): Конфликтология развивалась в практическом плане без предварительно обдуманых и целенаправленных действий. Переход от тоталитаризма к демократии усиливал действия конфликтогенных факторов в обществе.

II этап (1991–1994 годы): в это время происходило укрепление позиций общественных объединений и создание новых организаций, при этом проводились международные конференции по правам человека.

III этап (1995–2001 годы): В этот период появляются различные правозащитные организации, в том числе Фонд защиты свободы слова «Адил соз», Центр по правам человека и другие. Также создается конфликтологический центр, целью которого является предупреждение и разрешение насильственных конфликтов.

IV этап (после 11 сентября 2001 года и по настоящее время): В этот период появляются исследовательские труды, опубликованные конфликтологическим центром [1, с. 6].

В Казахстане первое пособие было разработано кандидатом педагогических наук Смаглий Т. И., в котором раскрываются

основы конфликтологии, представлено теоретическим материалом и практическими заданиями, заданиями для самопроверки в виде тестовых вопросов. Таким образом, за последние годы в Казахстане благодаря разнообразным факторам, как внешнего, так и внутреннего порядка, идет процесс формирования конфликтологии как науки [2, с. 11].

По словам Р. Х. Шакуров термин «конфликт» обозначает так- форма выражения ситуационной несовместимости, которая носит характер межличностного столкновения, возникающего в результате совершения одним из субъектов неприемлемых для другой личности действий, вызывающих с ее стороны обиду, неприязнь, протест, нежелание общаться с данным субъектом. Основание - нарушение одним из членов группы установленных норм сотрудничества и общения.

Стоит отметить, что таким конфликт (лат. conflictus) - это когда люди или группы имеют разные точки зрения или желания, которые не удается согласовать. Это может происходить из-за различий в мыслях, способах взаимодействия или отношениях. Конфликты часто сопровождаются негативными эмоциями, такими как злость или разочарование. Изменения в работе или образовании, когда что-то меняется, а люди не согласны с этим, также могут привести к конфликтам. Эти ситуации могут быть трудными для всех, потому что они могут вызывать стресс и давление на психологическом уровне [3, с 448].

Практика показывает, что основные причины высокой опасности конфликтов в образовательном процессе включают:

Мало внимания уделяется созданию удобной атмосферы для образовательного процесса;

Руководство образовательных учреждений не всегда обращает должное внимание на причины и последствия конфликтов среди учащихся и персонала;

Состояние психологического здоровья участников образовательного процесса играет большую роль в возникновении конфликтов;

Мало знаний и навыков в области урегулирования конфликтов у преподавателей, учащихся и других участников образовательного процесса.

С. А. Мустафаева разделяет конфликты на три группы:

1) Мотивационные конфликты, возникающие между педагогами и учащимися по причине слабой учебной мотивации

последних. Подобные конфликты разрастаются и в конечном итоге между педагогами и учащимися возникают взаимная неприязнь, противостояние, даже борьба.

2) Конфликты, связанные с недостатками в организации учебного процесса. Причинами, которых будут являться, смена этапов получения среднего базового образования. Автор описывает четыре конфликтных перехода, которые проходят учащиеся, получая образование. Сначала сложная психологическая адаптация к учебному процессу, затем резкий переход в среднее звено (смена одного педагога на учащихся-предметников), после чего происходит позиция выбора, продолжить образование или пойти в среднее специальное учебное заведение.

3) Конфликты взаимодействий: учащихся между собой, педагогов и учащихся, педагогов друг с другом, педагогов и администрации образовательных учреждений. Данные конфликты происходят по причинам не объективного характера, а личностных особенностей конфликтующих, их целевых и ценностных ориентаций. Наиболее распространенными среди учащихся являются конфликты лидерства, в 10 которых отражается борьба 2–3 лидеров и их группировок за свое первенство в классе. В средних классах часто конфликтуют мальчики и девочки. Может резко обозначиться конфликт 3–4 подростков с целым классом или вспыхнуть конфликтное противостояние одного учащегося с группой. Конфликты во взаимодействии «педагог - учащийся», могут носить нравственно-этический характер [4, с. 9].

У нас в Казахстане Закон РК «О медиации» вступил в действие с 5 августа 2011 года. Медиация – это способ разрешения конфликтов, который подходит для любой области жизни. Она помогает людям находить компромисс и решать споры мирным путем. Медиация помогает избежать конфликтов и находить конструктивные решения проблем. Это как площадка для диалога, где можно договариваться и находить общий язык. Образовательная учебная медиация – способ разрешения противоречий в образовательном социуме с применением воспитательных, образовательных практик, а также непосредственным применением процедуры медиации. Вместе с тем, процедура медиации является не только эффективным инструментом разрешения споров и конфликтных ситуаций, но и их предупреждения и профилактики. Ключевой фигурой в процессе медиации является медиатор (ведущий примирительной встречи), который не наделяется правом принятия решения по спору и не

оказывает давление на стороны, а только организует содействие конфликтующим сторонам, участвующим на добровольной основе в процессе поиска взаимоприемлемого и жизнеспособного решения, которое удовлетворит впоследствии их интересы и потребности [5].

Цели учебной медиации:

- создание безопасной среды, благоприятной для развития личности с активной гражданской позицией, умеющей принимать решения и отвечать за свои поступки;
- воспитание культуры конструктивного поведения в конфликте, основанной на медиативном мировоззрении, в основе которого лежит признание ценности человеческой жизни, уникальности каждой отдельной личности, принятие, уважение права каждого на удовлетворение собственных потребностей и защиту своих интересов (но не в ущерб чужим интересам);
- улучшение качества жизни всех участников учебно-воспитательного процесса (каковыми являются семья, воспитатели, педагоги, администраторы воспитательно-образовательных учреждений, психологи, социальные работники, социальные педагоги, , дети, подростки, юношество) с помощью медиативного подхода, основывающегося на позитивном общении, уважении, открытости, доброжелательности, взаимном принятии как внутри групп взрослых и детей, так и между этими группами.

Интеграция медиации в сферу образования может существенно улучшить атмосферу в учебных заведениях, снизить уровень конфликтов и повысить качество образования в целом, создавая более спокойную, поддерживающую и дружелюбную среду для учащихся, педагогов и родителей.

Участники образовательного процесса должны быть заинтересованы в процессе медиации по нескольким важным причинам:

Участие в принятии решений: Медиация дает возможность учащимся принимать активное участие в принятии решений, касающихся их собственных проблем и конфликтов. Это способствует развитию их чувства контроля и уверенности в собственных способностях.

Развитие навыков решения конфликтов: Участие в медиации помогает развивать навыки эффективного решения конфликтов, таких как умение общаться, слушать и сотрудничать. Эти навыки могут быть полезны в их повседневной жизни и взаимодействии с окружающими.

Понимание различных точек зрения: Медиация предоставляет возможность учащимся рассматривать конфликт с разных точек зрения и понимать мотивы других участников. Это помогает развивать их эмпатию и уважение к мнению других людей.

Предотвращение дальнейших конфликтов: Участие в медиации помогает предотвратить дальнейшее развитие конфликта и находить взаимоприемлемые решения. Это способствует созданию мирной и дружелюбной атмосферы в обществе.

Сохранение отношений: Медиация помогает учащимся сохранить отношения с другими участниками конфликта, что особенно важно в периоде формирования их социальных связей и отношений.

Повышение самооценки и самопонимания: Участие в медиации способствует развитию у учащихся чувства уверенности в себе и понимания собственных потребностей и интересов, что важно для их личностного роста и развития [6, с. 37].

С учащимися 1 курсов на базе 11 классов Высшего колледжа им. М.Кананиянова, нами был проведен опрос «Готов ли учащийся стать медиатором?». Количество учащихся, которые принимали участие в опросе, составляет 30 учащихся.

Какие личностные качества считаете наиболее важными для успешной работы в качестве медиатора?

Как вы относитесь к конфликтам? Вас интересует их разрешение и нахождение компромиссов?

Каковы ваши коммуникативные навыки? Уверены ли вы в своей способности эффективно общаться с разными людьми?

Как вы справляетесь с эмоциональным напряжением и стрессом? Готовы ли вы к тому, чтобы оставаться спокойным и сосредоточенным в сложных ситуациях?

Каков ваш подход к решению проблем? Хотите ли вы помогать другим найти решения, которые удовлетворяют обе стороны?

Как вы реагируете на конфликты интересов? Готовы ли вы выслушать обе стороны и постараться найти компромиссное решение?

Каково ваше понимание о справедливости? Считаете ли вы, что медиатор должен быть нейтральным и справедливым по отношению ко всем участникам конфликта?

Если человек осознал, что обладает необходимыми качествами, такими как терпимость, эмпатия, нейтралитет и способность к конструктивной коммуникации, это может свидетельствовать

о его готовности стать медиатором. Положительное отношение к конфликтам как к возможности разрешения их и нахождения компромиссов является признаком готовности к роли медиатора. Если у человека сильные коммуникативные навыки и способность эффективно общаться с разными людьми, это создает основу для успешной работы в качестве медиатора. Готовность сохранять спокойствие и сосредоточенность в стрессовых ситуациях указывает на высокий уровень готовности к работе медиатора. Желание помогать другим найти взаимоприемлемые решения и компромиссы является важным аспектом готовности к роли медиатора. Готовность выслушать обе стороны и стремление найти справедливое решение для всех участников конфликта подтверждает готовность к медиации. Если человек придерживается принципов нейтралитета и справедливости по отношению ко всем участникам конфликта, это является еще одним признаком его готовности к роли медиатора.

Рисунок 1

Анализ ответов на предложенные вопросы, дало возможность получить базовые сведения о готовности учащихся педагогического колледжа включиться в процесс медиации; оценены свои собственные умения, навыки и убеждения, что поможет определить, готов ли он стать медиатором.

И так, чтобы интегрировать медиацию в сферу образования одним из ключевых шагов и стратегий является:

Включение обучения медиации в учебные планы и программы как часть курсов по социальным навыкам, психологии, межличностным отношениям и конфликтологии.

Внедрение практик медиации в повседневную жизнь образовательного учреждения, таких как урегулирование конфликтов между участниками образовательного процесса, а также разрешение споров в рамках школьных программ.

Формирование медиативной культуры: Пропаганда и поддержка принципов медиации, таких как активное слушание, эмпатия и поиск взаимовыгодных решений, как внутри, так и вне классной комнаты.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Бисембаева А. К. Основы школьной медиации. Учебное пособие. – Костанай: КГПИ, 2017.– 152 с.
- 2 Конфликтология / Под ред. А. С. Кармина. - СПб: Издательство «Лань», 1999
- 3 Теплов Э. П. Конфликты: проблемы теории и практики разрешения. – СПб.: Акционер, 1992.
- 4 Юферова М. А., Коряковцева О. А., Бугайчук Т. В., Стрелова А. И. Медиация в образовании: учебно-методическое пособие / М. А. Юферова, О. А. Коряковцева, Т. В. Бугайчук, А. И. Стрелова. – Ярославль: РИО ЯГПУ, 2018.
- 5 https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30927376&pos=3;-106#pos=3;-106
- 6 Медиативные технологии в образовательном процессе : учеб. пособие / Н. В. Басалаева, Ж. А. Левшунова, Т. В. Шелкунова ; под ред. Н. В. Басалаевой. – Красноярск : Сиб. федер. ун-т, 2023. – 96 с.

БУЛЛИНГ – КАК СОЦИАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ СОВРЕМЕННОГО МИРА

РАКУШИНА Е. Д.

студент, Торайгыров университет, г. Павлодар

ЮНОШЕВА Н. Ф.

ст. преподаватель, Торайгыров университет, г. Павлодар

Буллинг – это форма агрессивного поведения, которое проявляется в систематических и целенаправленных действиях по унижению, задиранию, угрозам или насмешкам в отношении других людей [4]. Это социальное явление, которое часто происходит в школах, рабочих коллективах, онлайн-средах и других общественных местах.

Буллинг может иметь серьезные психологические и эмоциональные последствия для тех, кто подвергается такому поведению. Это может привести к чувству уязвимости, недоверия к окружающим, депрессии, тревожности и другим негативным эмоциональным состояниям.

Формы буллинговых поведений могут включать в себя:

- 1 Физическое насилие – удары, толчки, пинки, пощечины.
- 2 Вербальное насилие – оскорбления, угрозы, издевательства, унижения.
- 3 Эмоциональное насилие – игнорирование, изоляция, манипуляции, угрозы.
- 4 Кибербуллинг - использование интернета и социальных сетей для нанесения вреда, унижения или угрозы другим.
- 5 Сексуальное насилие – нежелательные сексуальные комментарии, прикосновения или действия [2].

Характеристики буллинга включают в себя:

- 1 Намеренность – буллер неслучайно испытывает жертву, а делает это сознательно и намеренно.
- 2 Повторяемость – буллинговые действия могут происходить неоднократно и быть продолжительными.
- 3 Дисбаланс силы – буллер имеет преимущество над жертвой (власть, физическая или эмоциональная сила).
- 4 Ущерб – буллинг наносит вред жертве, который может быть как физическим так и психологическим.
- 5 Отсутствие эмпатии – буллер не способен почувствовать сострадание к своей жертве и не осознает последствия своих действий [3].

В целом буллинг – сложное социальное явление, причины и мотивы которого могут быть разнообразны. Вот некоторые из возможных причин и мотивов буллинга:

Низкая самооценка: Участники буллинга могут испытывать низкую самооценку и пытаться повысить свое чувство собственной важности, унижая других.

Неуверенность: Некоторые люди могут становиться участниками буллинга из-за своей неуверенности и желания проявить свою власть и контроль над другими.

Невежество и непонимание: Некоторые участники буллинга могут просто не понимать последствий своих действий и не осознавать, насколько вредными они могут быть.

Отрицание своей уязвимости: Буллеры могут устранять свои собственные чувства неуверенности и уязвимости, унижая других.

Культурные и социальные факторы: Некоторые общества или группы могут поощрять или толерировать агрессивное поведение, что может стимулировать участие в буллинге.

Окружение: Влияние окружения также может играть роль в появлении буллинга, например, когда люди испытывают давление от своих друзей или коллег [1].

Это только некоторые из возможных причин и мотивов буллинга, и каждый конкретный случай может иметь свои уникальные особенности.

Анализ буллинга в кинематографе.

Буллинг – это форма агрессии и насилия, которая часто встречается в кино. Многие фильмы используют буллинг как ключевой элемент сюжета, чтобы подчеркнуть негативные последствия такого поведения. Сцены буллинга могут вызывать сильные эмоции у зрителей и помогают привлечь внимание к проблеме травли и насилия.

Кино может демонстрировать как психологические, так и физические формы буллинга. В фильмах часто показываются сцены изоляции, унижения, запугивания, физических нападений и других форм насилия. Такие изображения могут привлечь внимание общественности к проблеме буллинга и помочь зрителям понять тяжесть и вред такого поведения.

Анализ буллинга в кинематографе может включать изучение различных аспектов этого явления, таких как причины буллинга, психология буллинга, как жертвы реагируют на него и какие меры можно предпринять для предотвращения этого негативного поведения.

Фильмы о буллинге могут служить не только развлекательной цели, но и важным образовательным инструментом, чтобы повысить осведомленность о проблеме и поощрить обсуждение этой темы в обществе.

Однако, важно отметить, что не все фильмы обращаются к проблеме буллинга с достаточной ответственностью. Некоторые киноленты могут романтизировать или оправдывать буллинг, что может привести к формированию негативных установок у зрителей. Поэтому важно анализировать контекст и цель показа сцен буллинга в кино и не забывать о влиянии, которое такие изображения могут оказать на зрителей.

Таблица 1 – Анализ буллинга в кинематографе

Сравнительные показатели	Чучело	После Люсии	13 причин почему
Год выпуска	1987 г.	2012 г.	2017 г.
Жертва буллинга	Девочка Лена Бессольцева, которая недавно перешла в новую школу.	Александра, которая перешла в новую школу	Новая девочка Ханна из старшей школы
Форма буллинга	Физическое насилие, психологическое насилие и социальная изоляция	Физическое насилие, психологическое насилие	Физическое насилие, кибербуллинг и групповое насилие
Последствия буллинга	Лена уезжает в другой город	Александра уехала в другой город	Самоубийство

Сходства: Во всех фильмах издевательства направлены на нового ученика в школе.

В первом фильме главную героиню – Лену, избили одноклассники, сожгли ее любимое платье и забрали ее школьную сумку. Класс обращался с девушкой некорректно, однако в стрессовой ситуации она взяла вину одного мальчика на себя, несмотря на то, что тот её обижал. Главные причины, почему над Леной издевались, это то, что она была добросердечной, ее обвиняли в поступках других людей; ее дедушка был странным, как следствие и ее тоже считали странной.

(Виды буллинга: физическое насилие, психологическое насилие и социальная изоляция)

Во втором фильме психологическое состояние главной героини осложняется тем, что у нее не так давно умерла мать. Первая любовь и близость усугубляют ее душевные страдания, потому что партнер записывает весь интимный процесс на телефон и распространяет видео в школе. После чего начинается самая настоящая полномасштабная травля главной героини

(Вид буллинга: физическое насилие, психологическое насилие)

В третьем фильме было много сплетен о главной героине Ханне и ее одноклассники тыкали в нее пальцем, потому что она была не

такая, как все, и следили за ней, тайно фотографируя. Но худшее, что с ней сделали, это то, что ее друг, который, по ее мнению, была ее настоящим другом, напоил её и изнасиловал. Она не смогла справиться со своими чувствами и совершила самоубийство. Причины, по которым над Ханной издевались, заключаются в том, что она была необщительной и доверчивой и отличалась от окружающих.

(Вид буллинга: физическое насилие, кибербуллинг и групповое насилие)

В фильме «Чучело» после травли в школе девочка становится сильнее, но переезжает в другой город, во втором фильме аналогичный исход событий, а в третьем фильме девушка совершает самоубийство.

Таким образом, в первой и второй историях финал положительный, с одной стороны, издевательства вызывают сильные последствия, а с другой – делают характер главных героев сильнее.

Исходя из вышеизложенного можно сделать вывод, что анализ буллинга в кинематографе позволяет лучше понять суть и последствия таких действий, а также помогает обсудить эту важную тему и создать осознание вреда, который она приносит.

Подводя итоги, можно сказать, что киноиндустрия играет важную роль в просвещении общества о проблеме буллинга и поддержке жертв. Фильмы о буллинге призывают к действию и изменениям, показывая, что борьба с этим явлением возможна и необходима для создания более справедливого и уважительного общества.

ЛИТЕРАТУРА

1 Богомолов В. А. Ориентированный на решение подход в работе с ситуациями травли в школе. 14 февраля 2016 г. – 258 с.

2 Бочавер А. А., Хломов К. Д. Буллинг как объект исследований и культурный феномен. Психология: Журнал Высшей Школы Экономики . 2013 г. 149–159 с.

3 Кравцова М. М. Дети-изгой: Психологическая работа с проблемой. М. : Генезис, 2005 г. – 168 с.

4 Кон И. Что такое буллинг и как с ним бороться? // Семья и школа. 2006 г. – 102 с.

САТЫЛАЙ КЕШЕНДІ ТАЛДАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

САРЫБЕКОВА Қ. Н.

п.ғ.к., доцент, М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ.

САРЫПБЕК Қ. М.

студент, М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ.

Мектеп оқушыларының функционалды сауаттылығын қалыптастыруда «Сатылай кешенді талдау технологиясын» пайдаланудың мәні зор.

Сатылай кешенді талдау технологиясы дегеніміз – оқыту мақсаты, міндеттері, әдіс-тәсілдері, өзіндік ерекшелігі бар және оқушыларға білімді ғылыми негізде сатылай, жүйелі, кешенді меңгертіп, оларға ұлттық құндылықтарды бағалай, қолдана білуге машықтандыратын оқыту. Сатылай кешенді талдау оқушыларға математика ғылымының мазмұны мен жүйесін, оның арифметикалық құрылысын, теңдеулерді шешуді және есептеу нормасын үйретіп, математикалық сауаттылығын қалыптастырады. Сатылай кешенді талдау технологиясының басты қағидаларының бірі - жоғары қиындықта оқыту.

Сатылай кешенді талдау технологиясы - тек қана білімді белгілі көлемде беріп, қажетті шеберлік пен дағдыны қалыптастырумен ғана шектелмейтін, сонымен қатар баланың жалпы тұлғалық дамуына, ойлау, есте сақтау, қиялдау, елестету сияқты басқа танымдық-психологиялық қасиеттерінің жақсы үйлесімді дамуына бағытталған оқытудың түрі.

«Сатылай кешенді талдауда баланың ізденушілік, зерттеушілік әрекетін ұйымдастыру басты назарда ұсталады. Ол үшін бала өзінің бұған дейінгі білетін амалдарының, тәсілдерінің жаңа мәселені шешуге жеткіліксіз екенін сезетіндей жағдайға түсуі керек. Содан барып, оның оқуға деген ынта-ықыласы артады, білім алуға әрекеттенеді» [1, 124-б.].

Сатылай кешенді талдау оқыту технологиясында мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынас жаңа қағидаларға негізделеді. Атап айтар болсақ: ынтымақтастық, өзара сыйластық, түсіністік, әріптестік сияқты қасиеттер. Бұл технологияның маңызды тағы бір ерекшелігі - оқушыларды жақсы, жаман, орташа деп бөлмей, тек материалды өте жылдам, баяу қабылдауына байланысты

тапсырманы оң деңгейге икемдеп, барлық баланың дамуы үшін қолайлы жағдай туғызуды мақсат тұтады.

Сабақ барысында мына қағидаларды еске ұстау қажет:

а) баланың бойындағы күштарлығын, қызығушылығын, ынтасын жойып алмай, оның алға жылжуға деген табиғи талап-тілектерін, сұраныс пен мұқтаждарын ескеру, шығармашылығын жетілдіру;

ә) білімді өз бетінше іздену арқылы қолайлы жағдай жасау;

Сатылай кешенді талдау технологиясының мақсаты:

– Арифметикалық материалдарды оқушының жас ерекшелігін ескере отырып ғылыми негізде меңгерту;

– әр амалдың табиғатын таныту арқылы сөзді таңдап- талдап қолдана білуге дағдыландыру;

– математиканың байлығын терең игерту арқылы, әр сөздің ішкі мағынасы мен қолданыстағы ерекшелігін, сөз сырына бойлату арқылы оқушының танымдық дүниесін қалыптастыру.

– кез келген шаршы топта өз ойын шешен де шебер жеткізе білуге машықтандыру. Сол арқылы әр оқушының арифметиканы басқаларға таныта, бағалай білуге төселдіру.

– жазба жұмыстарын сауатты, жоғары деңгейде, шығармашылықпен орындай білуге төселдіру.

– математиканы өзге пәндердің негізін түсініп, терең меңгеруге басты құрал екенін саналы түрде түсінуге бағыт-бағдар беру.

– түрлі шығармашылық жұмыстар жүргізу арқылы оқушыларды іскерлікке, тапқырлыққа баулу;

– талдаудың он деңгейін рет-ретімен жүргізе отырып, сатылай кешенді талдаудың түрлі амал-тәсілдерін меңгерту;

– компьютерлік талдау арқылы оқушылардың ақпараттық-коммуникациялық сауаттылығын жетілдіру.

Сатылай кешенді талдау технологиясымен оқыту ерекшеліктері:

«Бұл технологияның мақсаты - білімді, ұлттық құндылықтарды бағалай білетін ұстамды, алғыр, жан-жақты дарынды, шығармашылық ізденіс, зерттеу жұмысын жүргізе алатын тұлғаны қалыптастыру. Осы мақсаттан мынадай міндет туындайды: оқушылардың өз ойын еркін жеткізуге үйрету. Аталған мақсат-міндеттерге қол жеткізу үшін мынадай құралдар пайдаланылады: математиканың әр саласы бойынша жасалынған кесте, сызба, ұнтаспа, бейне таспа, электронды оқулық» [2, 14-б.].

Нысаналары: ұлттық ойын, сөзжұмбақ, тест, дидактикалық тапсырмалар, шығармашылық жұмыс арқылы нысанаға жету, тақырыптың мәнін ашу.

Әдістер мен тәсілдері: деңгейлеп оқыту, дамыта оқыту, топтық, жұымдық, жұптық оқыту.

Нәтижесі: сөз мәдениеті жоғары, өз пікірін айта алады, ойын қорыта біледі, тіл білімі салаларын кез келген уақытта, қандай жағдайда болсын жүйелі түрде сатылап кешенді талдай біледі, қайталау арқылы алған білімді еске сақтайды.

Қорыта айтқанда, сатылай кешенді талдау технологиясының басты ерекшелігі төмендегідей:

- оқу материалының жүйелілігі, бірізділігі;
- табиғилығы;
- дағдыға басым бағыт беруі;
- білімнің базалық деңгейінің барлық оқушылар үшін міндеттілігі;
- оқушыға өз деңгейін таңдауға ерік беруі;
- оқушыларға берілетін білімнің саралануы;
- оқушылардың өз мүмкіндіктеріне қарай тек міндетті деңгейден кем емес білім алуға еріктілігі;
- оқыту мен тәрбиенің бірлігі;
- ұлттық құндылыққа ерекше орын берілуі;
- оқу үрдісінде пәнаралық байланыстың мақсатты енгізілуі.

Сатылай кешенді талдаудың психологиялық негіздеріне оқушыны - білім алу үрдісіндегі негізгі психикалық үрдістерді басынан кешуші субъект деп тану алдыңғы орында тұрады.

«Оқушы – биологиялық және әлеуметтік тұлғасы міндетті түрде, бірінші орында тұрады. Оқу-тәрбие үрдісінің басты мақсаты да оқушылардың әлеуметтік ортада өзінің орнын таба білуіне жол ашуды көздейді. Яғни бұл жерде мұғалім – оқушы емес, оқушы – мұғалім қатынасы жүреді. Сонда оқушының өмірлік перспективалары оқу-танымдық қызметтің белсенділігін, мәнділігін анықтайды. Ол мәнділіктің мазмұнын құраушылар - оқушының ақыл-ойының дамуы мен қалыптасуы сияқты маңызды қасиеттер.

Мұғалім-оқушы, оқушы-мқғалім қарым-қатынасының оқу-танымдық қызметтегі белсенді рөлі ең алдымен оның жалпы дамуына байланысты болады. Бұл ретте оқушының жеке тұлғасына ерекше орын беріледі» [3, 124-б.].

Оқушылардың жеке даму барысы қоғамның даму ерекшеліктеріне тәуелді болады. Ал оқу-танымдық үрдістің

қоғам талабына бейімделуі тым баяу жүрсе немесе қоғам талабы ескерілмесе, оқушының білім алуындағы теориялық деңгей өз деңгейінде болмайды. Оқушылардың білім алу әдіс-тәсілдері заман қажеттіліктерімен үндесіп, өмірлік талаптардың жүзеге асуына тірек болуы керек. Сол әдіс-тәсілдердің қалыптасуының психикалық үрдіс ретіндегі ерекшеліктерін талдау қажеттігі осындай міндеттерден туындайды.

Яғни сатылай кешенді талдаудың табиғаты, құрылымы, талдау ерекшелігі сатылай кешенді талдаудың психикалық үдеріс ретіндегі ерекшеліктерін тануды оқушылардың даму барысымен үйлестіріле қарастыру арқылы ғана әдістеменің психологиялық негізі жасалады.

Сатылай кешенді талдау кезінде оқушыда пайда болатын психикалық үрдістер теориялық ұғымның қалыптасуына ықпал етеді. Осы кезде психикалық үдерістердің өзі жаңа сапа мен жаңа сатыда көрінеді. Ал пайда болатын жаңа сапа мен жаңа саты – оқушылардың даму көрсеткіштері болып табылады.

Оқыту – екі жақты үдеріс. Оқыту оқушы мен мұғалімнің өзара бірлесіп жасайтын әрекетінен тұратын күрделі үдеріс. Өйткені, оқыту – мұғалімнің білім берудегі негізгі іс-әрекеті болса, оқу – баланың өзінің танымдық, практикалық әрекеті. Сөйтіп, оқушының таным әрекеті мұғалімнің басшылығы арқасында ғана жүзеге асады.

Оқыту – жоспарлы үдеріс. Мұғалім оқушылардың жалпы рухани дамуын жүйелі қамтамасыз етуі үшін оқыту процесін жоспарланған, ұйымдастырылған түрде жүзеге асырады. Оқушы білімді қысқартылған, педагогикалық тұрғыдан өзгертілген жолмен мұғалімнің және арнайы жазылған оқу құралдарының көмегіне сүйене отыра менгереді. Сөйтіп, оқыту процесі оқушылардың жас ерекшелік-терінің сәйкестігін ескере отырып, таным қызметінің формасы мен әдістерін соған орай өзгертіп отырады.

Оқыту – бұл күрделі үдеріс. Ол тұлғаға білім беру, тәрбиелеу және ақыл – ойы мен шығармашылық қабілетін, демек біліктілігі мен дағдысын дамыту негізінде жүзеге асырылады. Мұның мәнісі, жеке тұлғаға біртұтас (комплекті) ықпал жасауды көздейді. Осы негізде, оқыту процесінің бірінші қызметі – оқушыларға білім беру. Білім беру, біріншіден, ғылым негіздеріне сай оқушыларды нақты фактілермен, қағида және түсініктермен, заңдылықтармен қаруландыруды қамтамасыз етсе, екіншіден солардың негізінде, айналасындағы әртүрлі құбылыстарға олардың ғылыми көзқарасын қалыптастыру.

Екінші қызметі - тәрбиелеу. Оқыту барысында оқушыларды теориялық білімдер жүйесімен қаруландырып, жеке тұлғалық қасиеттерін қалыптастырып дамыту. Сонымен бірге оқыту барысында тәрбиенің мақсат, міндеттері және мазмұны мен тәсілдері анықталады. Оқытуда тәрбие мен оқытудың байланысы біржақты қарастырылмайды, керісінше біртұтастық принципке негізделіп, бірлікте қолданылады. Демек, тұлғаға білім бере отырып, оны тәрбиелейміз, тәрбиелей отыра білім береміз. Сөйтіп, тәрбие үдерісі дұрыс ұйымдастырылған жағдайда оқытудың барысына қолайлы ықпал етеді, соның негізінде тұлғаның танымдық қызметі мен оқуға деген қызығушылығы артады.

Үшінші қызметі – дамыту. Оқыту барысында оқушыларға білім беру, оларды тәрбиелеу негізінде тұлғаның ақыл-ойы, сана-сезімі, шығармашылық қабілеті т.б. көптеген тұлғалық қасиеттерінің дамуына, біліктіліктері шыңдалып, қабілеттерінің артуына оң әсер етеді. Демек, тұлға жан-жақты қалыптасып дамиды (байқағыштығы, ойы, есі, қиялы секілді психикалық процестері де қарастырылады). Даму қызметінің ерекшелігі сол, ол өз алдына жеке өмір сүрмейді, керісінше оқытудың білім беру мен тәрбиелеу қызметінің жалғасы боп есептеледі. Сондықтан, дамудың қарқынды, жан-жақты әрі, терең болуы білім беру мен тәрбиенің қандай дәрежеде іске асырылуына байланысты.

Мұғалім мақсаты бүгінгі заман талабы, білімді, білікті, өздігінен тығырықтан шығар жол таба білетін іскер адам тәрбиелеуді қажет етіп отырғандықтан, мектеп қабырғасында жеткіншектердің жеке тұлға ретінде қалыптасуына жағдай жасау.

Оқушыға нәтижеге бағытталған білім беруде күтілетін тұлға құзыретілігін төмендегіше сипаттауға болады:

- өзінің даралығын сезініп, өзін-өзі дамыта білуі;
- өзінің қызметін бағалай білуі;
- түйіткіл мәселені шешудің ең тиімді жолдарын таба білуі;
- өз алдына мақсат қоя білуі және оны жүзеге асыра білуі;
- өз әрекетінің нәтижелерін бағалай білуі;
- өз бетінше алынған ақпаратты таңдай білуі;
- түрлі өмірлік жағдайларында пайдалы, тиімді шешім қабылдай білуі;

Қорыта келгенде, математиканы сатылай кешенді талдау технологиясымен оқыту – уақыт талабынан туындап отырған математиканың жаңа әдістемелік жүйесі. Бүгінгі таңда оқыту ісінде болып жатқан өзгерістерге орай алдыңғы қатарлы жаңашыл идеялар,

сауатты жазылған әдістемелік құралдар мен оқулықтар мұғалімнің жаңа технологияны сауатты меңгеріп, оны өз іс- әрекетінде тиімді пайдалануына мүмкіндік жасайды. Осы тұрғыдан алғанда жоғарыда айтылған талаптарға математика әдістемесінің технологиясы - сатылай кешенді талдау толығымен жауап бере алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Жугинисова Р. Н. Функциональный подход к изучению математики в школе // Начальная школа. - 2022. - № 2.
- 2 Сапарбекова Р. Ш. Функциональная неграмотность - проблема развитых стран. // Педагогика. – 2023. №3.
- 3 Барлыбекова К. Н. Функционалдық сауаттылық орта мектепте. – Көкшетау. 2023.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

САРЫБЕКОВА Қ. Н.

п.ғ.к., доцент, М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз к. РОВШЕНОВА А. Ә.

студент, М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз к.

Функционалдық сауаттылықты дамыту үшін ұлттық жоспарда оның төрт негізгі тетігі бөліп көрсетілген:

Бірінші тетік – оқыту методологиясы мен мазмұнын түбегейлі жаңарту.

Екінші тетік – оқу нәтижелерін бағалау жүйесін жаңарту.

«Функционалдық сауаттылықты дамыту білім – түсіну – қолдану – жүйелеу және жинақтау сияқты критерийлер бойынша оқу жетістіктерін бағалаудың жаңа тәсілдерін талап етеді.

Функционалдық сауаттылықты дамытудың үшінші тетігі – балаларды оқыту мен тәрбиелеуге ата-аналардың белсенді қатысуы.

Төртінші тетік - қосымша білім беру жүйесін дамыту» [1, 32-б.].

Бүгінгі таңда орта білім беру жүйесінде сапалы білім алудың қажеттілігі үдемелі артуда. Уақыт талабына сай өмір сүру үшін бәсекелестік күшейген кезде басқаша болуы мүмкін де емес. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын көтеру – күн тәртібінен түспейтін мәселеге айналды.

«Ал функционалдық сауаттылық дегеніміз – адамның өзін қоршаған ортамен қарым-қатынасқа түсе алу қабілеті және сол

ортаға мүмкіндігінше жылдам бейімделе білуі мен әрекеттесе алу деңгейінің көрсеткіші» [2, 82 б.].

Қазіргі әлемдік білім кеңістігіндегі халықаралық стандарт талаптарына сай оқыту үдерісінің орталық тұлғасы білім алушы субъект, ал ол субъектінің алған білімінің түпкі нәтижесі құзыреттіліктер болып белгіленуі білім беру жүйесінде «функционалдық сауаттылықты» қалыптастыру мәселесін негізге алудың өзектілігін арттырып отыр.

Функционалдық сауаттылық – адамның сыртқы ортамен қарым- қатынасқа түсе алу қабілеті және сол ортаға барынша тез бейімделе алуы мен қарым-қатынас жасай алу деңгейінің көрсеткіші болса, онда функционалдық сауаттылық тұлғаның белгілі бір мәдени ортада өмір сүруі үшін қажетті деп саналатын және оның әлеуметтік қарым-қатынас жасауын қамтамасыз ететін білім, білік, дағдылардың жиынтығынан құралады.

Сауаттылық тұлғаның тұрақты қасиеті болып табылатындықтан, функционалдық сауаттылық сол тұлға меңгерген белгілі бір білім-біліктерден көрініс табады. Өйткені функционалдық сауаттылыққа адам нақты білім алу кезеңдерінен өткеннен кейін қол жеткізеді. Бұл орайда білім белгілі бір сауаттылық деңгейін қамтамасыз ететін құрал және нақты іс-әрекеттердің нәтижесі ретінде қарастырылады. Ендеше, мемлекеттік тілді оқытуда білімнің түпкі нәтижесі деп саналатын құзіреттіліктердің біртұтас бірлігі ретіндегі функционалдық сауаттылықтың мәнін, рөлін айқындаудың, оны мектеп тәжірибесіне ендірудің уақыт талабымен толық сай келуі де зерттеу тақырыбының өзектілігін дәлелдей түседі.

Функционалдық сауаттылыққа оқушылардың сыртқы ортамен қарым-қатынас жасау қабілеті, оқушылардың өзгермелі өмірге бейімделу шарты, оқушылардың жеке бас қабілеттерін дамытудың тетігі, оқушылардың әлеуметтік дағдыларын дамытудың негізі, әлеуметтік-мәдени дамуының өлшемі, білім, білік, дағдыларының құзіреттілікке ұласу жолын жатқызуға болады. Бұл оқушылардың қатысымдық, ақпараттық проблемалардың шешімін табу құзіреттіліктерінің бірлігінен құралады.

Қазақстан Республикасының орта білім беру саласындағы басым бағыттарын әлемдік білім беруді дамыту үдерістерімен сәйкестендірілуі мақсатында оқушылардың функционалдық сауаттылығын (ОФС) дамыту өзекті мәселе ретінде күн тәртібіне қойылып отыр.

Математиканы оқытуда оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытудың теориялық негіздері оқушылардың арифметиканы меңгеруі барысында жүйелі ойлауын дамытып, мектепте алған білімінің өмірдің қай саласында да тірек болуын қамтамасыз ететін тиімді әдістемелік жүйе жасауға және қолдануға мүмкіндік береді.

Математиканы оқыту барысында оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастырудың теориялық негіздеріне психология және педагогика ілімдері, жеке тұлғаны қалыптастыру мен дамытуға бағдарланған жаңа оқыту технологиялары, математиканың функционалдық грамматикасы, мектепте математиканы оқытуды ұйымдастыру тәсілдері, мектеп оқушыларының білімін құзыреттілік негізде бағалау жүйесі алынып отыр.

«PISA зерттеулері бойынша көш басында тұрған елдердің (Австралия, Финляндия, Жапония, Жаңа Зеландия, Италия, Оңтүстік Корея және т.б.) нәтижесі көрсеткендей, оқушылардың функциялық сауаттылығын дамытуға мынадай факторлар әсер етеді:

- білім беру мазмұны (ұлттық стандарттар, оқу бағдарламалары);
- оқыту нысандары мен әдістері;
- білім алушылардың оқудағы жетістіктерін диагностикалау мен бағалау жүйесі;
- мектептен тыс, қосымша білім беру бағдарламалары;
- мектепті басқару моделі (қоғамдық-мемлекеттік нысан, мектептердің оқу жоспарын реттеудегі дербестігінің жоғары деңгейі);
- барлық мүдделі тараптармен әріптестікке негізделген достық қалыптағы білім беру ортасының болуы;
- ата-аналардың балаларды оқыту мен тәрбиелеу процесіндегі белсенді рөлі» [1, 77-б.].

Білім стандарттарын, оқу бағдарламалары мен жоспарларын жаңарту мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту қазіргі 11 жылдық сияқты 12 жылдық мектептің Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартын (МЖБС) жаңарту шеңберінде білім берудің басым мақсаттарының бірі ретінде айқындалады.

Бұл ретте функционалдық сауаттылықты дамыту нәтижесі білім алушылардың жастарға алған білімдерін практикалық жағдайларда тиімді және әлеуметтік бейімделу процесінде сәтті пайдалануға мүмкіндік беретін негізгі құзыреттіліктер жүйесін меңгеруі болып табылады. Негізгі құзыреттілік - бұл мемлекеттің

орта мектепті бітіруші тұлғаның сапасына МЖБС-да және оқу бағдарламаларында көрсетілген білім беру нәтижелері түрінде қоятын талаптары.

Орта мектепті бітірушінің мынадай негізгі құзыреттіліктері белгіленген:

- Басқарушылық (проблеманы шешу қабілеті);
- Ақпараттық (өзіндік танымдық қызметке қабілеті немесе өмір бойы білім ала білуі);
- Коммуникативтік (қазақ, орыс және ағылшын (шет) тілдерінде ауызша, жазбаша және нәтижелі қарым-қатынас жасауға қабілеті);
- Әлеуметтік (әлеуметтік өзара іс-қимыл жасауға қабілеті);
- Тұлғалық (өзіндік іске асыру, өзін-өзі жетілдіру, өмірлік және кәсіби өзін-өзі анықтау, төзімді болу қабілеті);
- Азаматтық (қазақстандық сана-сезім мен мәдени ұқсастық негізінде өзінің отаны үшін жауапкершілікті сезіну қабілеті)
- Технологиялық (тиімді пайдалану деңгейінде технологияларды, оның ішінде ғылыми, сандық технологияларды пайдалану қабілеті).

«Негізгі құзыреттіліктен басқа жекелеген пәндік салалар шеңберінде пәндік құзыреттілік: оқу пәні шеңберінде меңгерілген ерекше білім, іскерлік, дағдылары ерекшеленеді.

Негізгі және пәндік құзыреттіліктің білім берудің нәтижесі ретінде нақты, өлшемді, қолжетімді, шынайы және уақыты анықталған болуы қажет.

Оқу бағдарламалары, сондай-ақ, мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамытуға және негізгі, пәндік құзыреттіліктерге қол жеткізуге бағдарланады» [2, 101-б.].

«PISA зерттеуінде табысты елдердің (Оңтүстік Корея, Жапония, Қытай, Гонконг және т.б.) тәжірибелерін ескере отырып, жоспардың инварианттық (міндетті) және вариативтік (мектептің таңдауы бойынша) бөліктері арасындағы тиімді пропорцияны анықтау есебінен оқу жоспарын реттеудегі мектептер дербестігінің сәйкес деңгейі қамтамасыз етілетін болады. Оқу жоспарлары оқу әдебиетін, математиканы оқыту және жаратылыстану-ғылыми, ақпараттық, тілдік сауаттылықты қалыптастыру үшін оқу сағаттарының қажетті санын бөлуді қарастырады» [2, 39-б.].

Оқыту нысандарын, әдістері мен технологияларын жаңарту оқыту нысаны мен әдістерін жаңарту елдегі жалпы білім беретін мектептерге Назарбаев Зияткерлік мектептерінің (НЗМ) тәжірибесін тарату және баланың оқуға қызығушылығын тудыратын қазіргі

заманғы білім беру технологияларын пайдалану есебінен қамтамасыз етіледі.

Білім беру нәтижелеріне табысты қол жеткізуді, алған білімін оқу және практикалық қызметте пайдалана алуын қамтамасыз ететін логикалық, конструктивті және сыни тұрғыда ойлау негіздерін қалыптастыру үшін оқытудың тиімді нысандары мен әдістері енгізілетін болады.

«Мұғалімнің кәсіби-жеке тұлғалық құзыреттілігін диагностикалау жүйесі әзірленетін болады. Мұғалімдердің оқытудың инновациялық әдістерін, қазіргі заманғы білім беру және ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайлануы қолдау табатын болады. Мұғалімдер мен оқушыларға қашықтықтан білім беру технологияларын пайдалана отырып ең үздік оқытушылардың сабақтарына қатысу қолжетімділігі ұсынылатын болады. Интерактивті, инновациялық, жобалық-зерттеу технологияларын, сандық инфрақұрылымдарды пайдалана отырып, сынып ұжымын жаппай оқыту нысанынан әрбір білім алушының жеке білім беру аймағын іске асыруға ауысу қамтамасыз етілетін болады» [3, 74-б.].

Бұл ретте оқушыларға басы артық абстрактілі-теориялық білім мен тапсырмалар беру жойылады. Ол оқу процесін неғұрлым икемді етіп, практикалық бағыттауға мүмкіндік береді.

Оқыту нысандары мен әдістерін түбегейлі жаңарту мұғалім мен оқушы арасындағы әріптестік және достық қарым-қатынастың орнауына ықпал ететін болады.

Мектеп оқушыларын оқыту нәтижелерін бағалау жүйесін дамыту Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту процесі оқу қызметінің барлық түрлерінің нәтижелілігін оқу материалын меңгерудің процессуалды жағын және жеке тұлғалық қасиеттердің пайда болуын есепке алатын бағалаудың жаңа жүйесін енгізуді айқындайды.

Сырттай бағалау әрбір деңгейді аяқтау бойынша білім алушының оқу жетістіктерінің мәлімделген нәтижелерге (ҰБТ, ОЖСБ және т.б.) сәйкестігіне, сондай-ақ халықаралық зерттеулерге (TIMSS, PISA және PIRLS) қатысуы арқылы жүзеге асырылатын болады.

Іштей бағалау нақты тұлғалық жетістіктерді белгілеу үшін оқу пәні бойынша оқыту сапасын диагностикалау арқылы және МЖБС өлшемдеріне сәйкестігі (аралық және қорытынды бағалау) арқылы жүзеге асырылады. Білім алушылардың өзін-өзі бағалауы өзін-өзі ұйымдастыру және өзін-өзі жетілдіру үшін жеке

жетістіктерін (білім алушының өзін-өзі бағалауы және жетістіктерін есепке алу үшін портфолио) бағалау арқылы жүзеге асырылады. Критериялық бағалау жүйесі енгізілетін болады: білім алушының оқу жетістіктерінің МЖБС-да белгіленген мәлімделген нәтижелерге (өлшемдерге) сәйкестігін бағалау. Бағалауға МЖБС-да және оқу бағдарламаларында мәлімделген барлық білім беру нәтижелері, сондай-ақ негізгі және пәндік құзыреттіліктер жатады.

Мониторинг нәтижелері білім алушының функционалды сапаттылығының даму динамикасын, мектеп оқушыларының, мұғалімдер мен мектептердің жетістіктерін бағалауды, сондай-ақ стандарттарды, оқу бағдарламалары мен оқулықтарды жаңарту іс-шараларының тиімділігін қамтамасыз етеді.

Білім беру нәтижелеріне қол жеткізуге ықпал ететін факторларға PISA көшбасшы елдері оқушыларды қосымша біліммен және мектептен тыс сабақтармен қамтуды жатқызады.

«Қосымша білім беру мазмұны жаңаратын болады, балалардың интерактивті парктерін, технопарктерін, балалардың ғылыми мұражайларын құру арқылы оқытудың жаңа технологиялары және интерактивтік, инновациялық, ұйымдастыру нысандары енгізіледі. Сапалы бейінді оқытуды ұйымдастыру үшін жас техниктердің, натуралистердің, туристердің жұмыс істеп тұрған станциялары қазіргі заманғы интерактивтік техникамен, жабдықтармен және технологиялармен жарактандырылатын болады. Жалпы білім беретін мектептегі және мектептен тыс ұйымдардағы әртүрлі бағыттағы үйірмелер, секциялар желісін кеңейту есебінен балаларды қосымша білім берумен қамту ұлғайтылады. Басты назар ғылыми-зерттеу жобаларына, техникалық шығармашылыққа, өнертапқыштыққа, модельдеуге, нанотехнологияларға, робот техникасына, леґожобалауға және т.б. аударылады» [4, 33-б.].

Тұлғаның бейімділігін, қажеттілігін қанағаттандыруды, қызығушылығын, қабілетінің дамуын ескере отырып, білім беру ресурстарына (функционалды сапаттылығына) қол жеткізуді қамтамасыз ету үшін қосымша білім беру ұйымдары мен жалпы білім беретін мектептердің қызметін біріктіру қамтамасыз етіледі. Жалпы біріктіру тұлғаның кәсіптік тұрғыда өзін-өзі анықтауына және оқушыда шығармашылық және инновациялық қызметке деген қажеттілікті қалыптастыруға ықпал ететін болады. Қосымша білім беру ұйымының әлеуметтік қорғалмаған отбасылардан шыққан оқушылар мен мүмкіндігі шектеулі балаларды тартуы арқылы әлеуметтік маңызы артатын болады.

Осылайша, Қазақстан Республикасының білім беру жүйесі білім беру мазмұнын жаңарту, оқу бағдарламаларын, оқулықтарды жасау, мұғалімдердің біліктілігін арттыру және оларды қайта даярлау бағдарламаларын қайта қарау, оқушылардың алған білімін оқу және практикалық жағдайларда қолдану қабілеттеріне мониторинг жүргізу бойынша бірқатар пәрменді шаралар қабылдауы, сондай-ақ мектеп оқушыларын оқытуды барабар психологиялық-педагогикалық және техникалық жағдайлармен қамтамасыз етуі қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Садуақасов Н. Е. Функциональная грамотность среди учащихся. -Алматы: Мектеп. – 2019.
- 2 Базарбаева О. Е. Оқушыларды сауаттандыру. -Шымкент.2019.
- 3 Григорьева Н.У. Функциональная грамотность. -Киев.2018.
- 4 Старолубов Т. Ц. Я и школа. -Воронеж. 2020.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ШАРТТАРЫ

САРЫБЕКОВА Қ. Н.

п.ғ.к., доцент, М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз к.
МЫРЗАБАЕВА Б. Ә.

студент, М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз к.

Қазіргі әлемдік білім кеңістігіндегі халықаралық стандарт талаптарына сай оқыту үдерісінің орталық тұлғасы білім алушы субъект, ал ол субъектінің алған білімінің түпкі нәтижесі құзыреттіліктер болып белгіленуі білім беру жүйесінде «функционалды сапаттылықты» қалыптастыру мәселесін негізге алудың өзектілігін арттырып отыр. Ал құзыретті, сауатты тұлғаны қалыптастыруда басқа пәндерді оқытуға негіз болатын математика пәнінің орны ерекше.

Өйткені математика бойынша оқушылардың функционалды сапаттылығын қалыптастыру Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңдарындағы айқындалған мақсаттар мен міндеттердің жүзеге асуының басты шарты болып табылады. Арифметиканы меңгерудің шешімін табуы тиіс мәселелерінің қай-қайсысы да оқытудың құзіреттілік бағытын іске асырудың, мемлекеттік тілдің

қолданылу аясын кеңейтудің және білім беруді бүгінгі таңдағы қоғамның әлеуметтік сұранымымен үйлестірудің аса маңызды тетігі болып табылатын функционалды сауатты дара тұлғаны қалыптастырумен тығыз сабақтасып жатыр [1, 53-б.].

Мектепте математика пәнін оқыту барысында оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту – олардың психологиялық қырынан даму мәселесін де қарастыруды қажет етеді. Оқушының дамуы дегеніміз - оның өмірлік күш-қуаты мүмкіндіктерінің жүзеге асырылуы. Сондықтан сол дамытатын қабілеттерді және олардың оқу-танымдық үдерістегі қызметі ерекше қажет.

Ал оқушыны белгілі бір психикалық алғышарттарға ие болып келетін, танып-білу мүмкіншіліктері мол жеке тұлға деп қарастыру - теориялық ұғым жасаушы субъектінің болмысын анықтау болып табылады. Балалардың бойында кішкентай кезінен бастап-ақ қарапайым ұғымдар мен түсініктерді қабылдау мүмкіндігі бар екенін дәлелдеген.

Әсіресе, алғаш мектеп табалдырығын аттап, оқу мен жазуды үйренетін кезең - әрбір бала ойы мен санасындағы күрт өзгерістер кезеңі. Осы кезеңде балалар күн сайын бірнеше жаңа сөздер мен ұғымдарды қабылдап, оларды өз тәжірибесінде қолдануға мәжбүр болады. Сөйлеу дағдылары, мінез-құлықтары да шұғыл өзгеріске түседі. Бұл кезеңдегі басты педагогикалық талап - бала психикасына салмақ түсірмей, әлгі іпұғыл өзгерістерге толы таным процесін шеберлікпен, мақсаткерлікпен ұйымдастырып, қажетті арнаға жетелеп отыру болып табылады.

Психологияда баланың дамуы туралы екі түрлі бағыттағы көзқарас бар: бірі – баланың дамуын жеделдетуге болады деген болса, екіншісі – баланың дамуын табиғи күйінде қалдыру керек, тіпті мүмкін болса, тежеңкіреу керек. Өйткені, қоғам баланы ертерек есейтуге әрдайым бейім тұратындықтан оның өмірлік күшінің толық пісіп-жетілмеуі мүмкін.

Қоғам дамуы барысында балаға әсер ететін ықпалы зор күштер болады. Бала соның негізінде белгілі бір даму жетістіктеріне ие болып, қалыптасады. Бірақ, оқу-танымдық процесс білім беру мен тәрбиелеуді бір тізгінде ұстайтын болғандықтан, баланың сыртқы және ішкі даму барысындағы тепе-теңдікті бұзып алмау жағына сақ болу керек.

Ол үшін оқушы математикадан алған білімін интериоризациялауы тиіс. Бұл жерде математиканы функционалдық мақсатта оқыту маңызды рөл атқарады. Әрине, оқушылар арифметика ережелерін

есте сақтап, жатқа қайталап айта алады. Осы арифметикалық құбылыстар туралы білімін коммуникативтік мақсатта еркін пайдалану қабілеті болмайды, кейбір кездері толық игермеген оқушы сабақтан тыс кездерде математикадан есепті жақсы шығара алуы мүмкін.

Математиканың саналы түрде игерілуі баланың танымдық қабілеті мен таным күштерінің бірігуі арқылы іске асып отырады. Баланың дамуға бейім таным күштерін байқаған мұғалім арнайы жұмыс арқылы оны ұштай түсуі тиіс. Мұғалім оқушының математика тілінде сөйлеуін, сауатты жазуын қамтамасыз ету барысында міндетті түрде оның танымдық қабілеттерінің де дамуын да ескеріп отырғаны жөн. Әрине, даму барысы оның физиологиялық даму мүмкіндіктерімен үйлесе келуін де қажет етеді [2, 33-б.].

Мұғалім оқу-танымдық процестің жетекшісі мен ұйымдастырушысы ретінде оқушының биологиялық және әлеуметтік дамуын үйлестіріп отыруды басты назарда ұстайды. Жасөспірім кезінде баланың танымдық қызметі ерекше белсенділікпен өтеді. Абайдың 7-қара сөзінде: «Жас бала анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады. Біреуі - ішсем, жесем, ұйықтасам деп тұрады. Бұлар - тәннің құмары,... Біреуі білсем екен демеклік. Не көрсе соған талпынып, жалтыр-жұлтыр еткен болса, оған қызығып, аузына салып, дәмін татып,... «ол немене?», «бұл немене?» деп, көзі көрген, құлағы естігеннің бәрін сұрап, тыныштық көрмейді. Мұның бәрі - жан құмары, білсем екен, көрсем екен; үйренсем екен», – деген танымдық қызығушылық енді мектепте және орта сыныптарда түрлі салаларды меңгере бастауымен арта түседі [1, 21-б.]. Осы ретте оқушының қазақ тіліндегі коммуникативтік құзіреттілігінің оны белгілі бір шынайы ситуацияларға түсіре отырып, төселдірілуіндегі даму процесі туралы айтып өту керек.

Осы кезеңдегі оқушының қабылдауы, зейіні, қиялдауы туралы мәліметтер алуы қиын болғанымен, ес пен жады, сөйлеу мен ойлау сияқты таным процестерін тану мүмкіндіктері мол.

Философ Д. Кішібеков: «Таным дегеніміз – сыртқы заттар мен құбылыстардың, олардың қатынастарының адам санасында идеялды образдар жүйесі ретінде бейнеленуінің қайшылыққа толы күрделі процесі– деген анықтама берген [3, 231-б.]. Таным барысында адам өзін қоршаған ортаны игереді, ол туралы білімі кеңейіп, тереңдей түседі, адамның заттар мен құбылыстар туралы жалпы мәліметі ішкі мәнге қарай ұмтылып, жүйелі шынайы білімге айналады.

М. Мұқанов білім мағынасының бәрі де ақпараттан тұратынын атап көрсетеді. Сондықтан да ақпараттың шығатын көзі, келетін мекен-жайы болады. Ақпарат шығатын жерінен келетін мекен-жайына канал байланыстары/радио, телеграф немесе хабар адамның рецепторларына берілсе, онда шетке және ортаға тебетін нервтер арқылы жіберіледі. Нысандардан рецепторлар арқылы адамға келген ақпарат оның басында сан алуан өзгерістерге ұшырап, белгілі жүйеге келтіріледі де, осының нәтижесінде келген хабарлар әр түрлі білім дәрежесіне айналады.

Оқушы тиісті оқу нысандарынан білімдік ақпарат алғанда, көп мағлұматтардың ішінен өзіне керек хабарды іріктеп алады. Адамның басында осындай іріктегіш, селективтік аспап бар. Егер оқушы рецепторларына жеткен мағлұматтарды іріктеп алмай, оған не эсер етсе, соны түгел қабылдаса, мақсатына жете алмас еді. Ол көп хабардың ішінен ненің қажет, ненің қажет емес екендігін ажырата алмай, оқи алмас еді. Сондықтан көп мағлұматтардың ішінен өзіне керекті ғана іріктеп таңдап алу оқу тапсырмасын орындаудың негізгі шартының бірі [2, 33-б.].

М. Мұқанов таным үдерісінің элементтерін мыналар деп көрсетеді: қабылдау, зейін, ес пен жады. М.Мұқанов жеткіншектердің таным үдерістерін былайша сипаттайды. Күнделікте оқу материалын ұғыну қабылдаудан басталады. Қабылдау тек бірдеме қарау, не соны тыңдау ғана емес, баста бар бейнелермен объектілерді салыстырып түсіну. Сондықтан қабылдау оқу үдерісінде ойлануды талап етеді.

Қабылдау дегеніміз - мағлұматтарды тұтастығымен бейнелеу. Егер қамтылатын материал қызықты болса, онда оқушылар осыған ғана көңіл бөліп, қиын материалдарды оқығысы келмейтіндігі кездеседі.

Нәтижесінде, жеткіншек материалды тұтас қабылдай алмай, ақпараттың қандай да бір кесіндісі сияқты етіп, есінде сақтай алмауы мүмкін. Жеткіншектің зейіні сабаққа қалыптасса, онда ол назарын бір нысаннан екінші нысанға аударып отыруға толық мүмкіндігі бар. Жеткіншектің жады мен есі едәуір дамыған және де білім мазмұнын мағынасына қарай есінде қалдыруды ұнатады. Сонымен қатар ол естігенін көпке дейін есінде сақтап, қажет мезгілде есіне жақсы түсіре алады [4; 111–113-б.].

Математикадан оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастырудың педагогикалық негіздері ретінде, ең алдымен, оқушылар меңгеруі тиіс деп танылған қазақ тілінен берілетін білім мазмұны, қазақ тілін ана тілі ретінде оқуы арқылы оқушылардың

тілдің кумулятивтік қызметін меңгеруі арқылы өзін-өзі тануы, тілдік санасы жетіліп, тілдік тұлға ретінде қалыптасуына игі ықпал ететін педагогикалық заңдылықтар қарастырылады.

Математикадан берілетін білім мазмұны 11-жылдық мектеп бойынша және 12-жылдық білім беру моделі бойынша, түптеп келгенде, қазақ тілінің жүйесіне және тіл жүйесінен әр сыныптағы оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес білім мазмұнын іріктеу мен сұрыптаудан өткізу талаптарына және білім беру үдерісін сапалы ұйымдастыру заңдылықтарына тығыз байланысты болады.

Математикадан функционалдық сауаттылықты дамыту бағытында оқытуда педагогиканың, дидактиканың жаңашыл идеяларын қолдану керек. Бұл ретте оқу бағдарламасы, оқулық, оқу құралдары мен оқыту формалары, оқушының білімін тексеру мен бағалаудың жаңа формалары, жаңа оқыту технологиялары, білім мазмұнын сұрыптаудағы жаңашыл әдістер т.б. мәселелер аса өзекті болып табылады.

Математиканы функционалдық бағытта оқытуда дәстүрлі дидактикалық және қазақ тілін оқыту ұстанымдарының жүйесі қатарында мынадай педагогикалық ұстанымдар басшылыққа алынғаны дұрыс деп санаймыз: когнитивтік ұстаным, креативтік ұстаным, рефлексивтік ұстаным. Көрсетілген ұстанымдардың оқушының ой операцияларының логикалық-сабақтастық желісін құрап, ауызекі сөйлеу мен жазу сауаттылығын қалыптастырып, дамытуда орны ерекше екендігін соңғы жылдардағы көптеген педагогикалық зерттеулер мен еңбектерде дәлелденіп келеді [3, 8б.].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Садуакасов Н. Е. Функциональная грамотность среди учащихся. -Алматы: Мектеп. 2019.
- 2 Базарбаева О. Е. Оқушыларды сауаттандыру. -Шымкент.2019.
- 3 Григорьева Н. У. Функциональная грамотность. -Киев.2018.

МЕКТЕП ПЕН ЖАНҰЯ БІРЛІГІ – ОҚУШЫЛАРДЫ ЖАН-ЖАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ БІРДЕН - БІР ҚҰРАЛЫ

САРЫБЕКОВА Қ. Н.

п.ғ.к., доцент, М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ.

МАСЕЛБЕК Г. С.

студент, М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ.

Салауатты отбасы – өркениетті қоғамның талабы. Ұрпақтан ұрпаққа беріліп отыратын дәстүрлер мен ізгі мұраттар тек отбасында ғана дамып, байытыла түседі. Тәрбиенің бастапқы әліппесін бала отбасында алып, онда адамгершілік пен ізгіліктің негізі қаланады. Сонымен қатар отбасы сүйіспеншіліктің мектебі болғандықтан, онда әрбір адам: әйелі мен ері, әкесі мен анасы, қызы мен ұлы, ағасы мен қарындасы бола жүріп, сүйіспеншіліктің әр түрлі өлшемдерін танып біледі, адамды өзара түсіністікке алып келетін шынайы да тұрақты сүйіспеншіліктің дәстүрлері де тек салауатты отбасында қалыптасады. Әрбір отбасы қоғамның кішкентай бір бөлігі болып табылатындықтан, қоғамды өркениеттілікке жеткізу, ең алдымен, әрбір отбасындағы өмірді дұрыс ұйымдастырудан басталмақ.

Қазіргі кездегі мектептің қойып отырған талабы – жеткіншек ұрпақтарды негізгі пәндермен терең де, берік қаруландыру, ал меңгерген ілімдерді күнделікті өмірде өз деңгейіндегі іскерлік – шеберліктермен қолдана білу. Мұндай күрделі мәселені мектеп тек қана ата-анамен бірігіп жұмыс істеуі нәтижесінде шеше алады.

Мектепке барған бала еңбектің жаңа түрі – оқумен шұғылдана бастайды. Бірінші сынып оқушыларының көбінің оқуға деген талабы болады. Бұл бірақ алғашқы мектепке, оқуға деген сыртқы еліктеу. Сондықтан оқушының осы бастауыш сыныптан бастап оқуға деген қызығушылығын қалыптастырмаса, оқу жылының соңында бірінші сынып оқушысының оқуға, тіптен мектепке бару талабы жойылады. Сол себепті ата-ана баласының оқып жүргеніне немқұрайды қарамауы тиіс. Амал жоқтықтан оқып жүрген оқушы өзіне жанұяға, мектепке де көптеген реніш әкеледі. Ата-ана осыған байланысты баласының мектепке барған күннен бастап оның оқуына, тәртібіне көңіл бөліп, тиісті дәрежеде қадағалап көмектесуі керек.

«Бірінші сынып балаларына оқуға және алғашқы мұғаліміне деген сүйіспеншілік пайда болады. Ата-ана мұны әрқашан қолдауы тиісті. Мұғалім туралы айтқан дөрекі сөздер ол мұғалімнің абыройын төмендетіп, баласының мұғалімге, ол жүргізетін пәнге

деген қызығушылығын жойып жібереді. Ата-ана баласының кейбір мәселені білмей, шеше алмай жатқан кезінде оны кекетпеуі керек, себебі ол баланың алғашқы қадамдары» [1.10-б.].

«Егер бала ата-анасының сабақ дайындау барысында қиын мәселелерді шешуге көмектесетінін білсе, оларды сыйлаушылығы артады. Төмен баға алса, олардан ұялып қысылады. Сөйтіп, келесі жолы жақсы баға алып, ата-анасын қуантуға тырысады. Ата-ананың көп қателесетін мәселесі, ол мұғалімнің бірінші сынып оқушыларына қоятын баға жөнінде. Кейбір ата-ана баласын тек ғана «4» пен «5» алуы тиіс деп те айтады. Мұны естіген бала ата-анасының жазалауынан қорқып «2» немесе «3» бағасы тұрған күнделіктің бетін жыртуға, бағаны түзетуге немесе басқаша жолдар арқылы оларды алдауға барады. Сол себепті ата-ана баға баланың оқуындағы маңызды, бірақ басты мәселе емес екендігін білулері керек. Тек жақсы баға үшін оқыған балада танымдық қызмет пен қызығушылықтың жақсы дамуы екі талай. Сонымен қатар бала өтірік айтуға, тек өзіне пайдалы жаққа ғана әдістенуге, жағымсыз қылықтарға үйренеді. Ата-ана баласының сабақ дайындау барысында қиын мәселелерді шеше алмай жалғыз қалуына жол бермеуі керек. Егер баласы «2» алса, оның себебін біліп, оны тез арада жою шараларын қолдануы керек. Үштік бағамен де қанағаттанғаны дұрыс емес. Бұл баға да баланың біліміндегі олқылықты көрсетеді. Сол себепті «2» мен «3» деген баға оқушыға көмек керек екендігі жөніндегі хабарлама болып табылады. Ата-ана баланың үйде жасайтын өзіндік жұмысына қажетті жағдай жасауы керек. Бала өз оқуының туған-туыстары үшін аса маңызды екенін түсінуі тиіс. Ата-ана баланың бойына лайықты үстел, кітап сөре, оқу құралы, қалам, қара және түсті қарындаш, өшіргіш тағы басқа да құрал-жабдықтары бар оқушы бұрышын жасауы керек. Оқуға барған күннен бастап бала үйге белгілі бір уақытта сабақ дайындауы үшін күн тәртібі болуы тиіс. Бала сабақ дайындағанда бөлмеде тыныштық болғаны жөн. Осыдан-ақ бала әке-шешесінің оның оқуына үлкен мән беретінін байқайды. Үйде сабағын тамақ ішетін үстелде дайындайтын балалар бар. Мұндай жағдайда ата-ана сабағыңды үстелдің үстінен басқа жаққа алып кет, не қоя тұр деп ұрсады. Тамақ ішіп болған соң ата-ана теледидар көреді, сабақ дайындауға қолайлы жағдайы болмаған бала да солармен теледидар көріп, ұйықтайды. Ертеңгі күні әрине сабақ дайындамаған бала «2» деген баға алып келеді. Сөйтіп, сабақ оқуына жағдай жасалмаған,

мән берілмеген баланың сабақ оқуға қызығуы бірте-бірте азаяды» [2, 11-б.]

«В. Сухомлинский тәрбиені отбасы жағдайын зерттеуден бастайды. Ол баланың сабақ үлгерімінің жақсаруымен қоса денсаулығының мықты болуына, ой-өрісінің кеңеюіне көңіл бөлді және балалардың 3-4 сыныптарға дейін бірқалыпты, тәртіпті болып келіп, 4-сыныптан кейін біртіндеп өзгере бастайтындығын түсіндірді. Ересектік кезең – бала тәрбиелеудегі ең қиын кезең екендігін айта келіп, ата-аналарды балалармен сырласуға шақырады» [3, 12-б.]

«Бала тәрбиесі - өмірдің ең өзекті мәселелерінің бірі. Қай кезде болсын отбасы бала тәрбиесінің мәселелері назардан тыс қалған емес. Бұл туралы аса көрнекті педагог В. Сухомлинскийдің мына ойын айтуға болады: «Бала ата-ананың адамгершілік өмірінің айнасы» [3, 18-б.]

Көптеген зерттеулер көрсетіп отырғандай, қазақ халқында баланы тәрбиелеуде отбасы басты рөлді атқарған, оның негізі – ұлттық салт-дәстүрлер болған екен. Бұған ұлы жазушымыз Мұхтар Әуезовтың «Ел болам десең, бесігінді түзе» деген астарлы ойы дәлел.

Отбасы–некеге немесе қандас туысқа негізделген қоғамдық шағын топ, адам тұрмысын ұйымдастырудың бастапқы нысанасы, яғни тұрмысының ортақтылығы мен және өзара моральдық жауапкершілік, көмекпен байланысқан адамдардың бірлесуі. Отбасы қоғамның дамуында маңызды рөл атқарады. Онда адам дүниеге келіп, ұрпақ жалғасады. Отбасында бастапқы әлеуметтану үрдісі жүзеге асады, балалар азаматтық көмелетке толғанша тәрбиеленеді, қоғамның еңбекке жарамсыз қарт мүшелеріне қамқорлық жасау міндеттемесі іске асырылады. Отбасы сондай-ақ тұрмысты ұйымдастырудың ұйытқысы, ошағы және маңызды тұтынушылық бірлік әрі негізгі элементтік саясат объектілерінің бірі болып табылады. Отбасы өмірінің материалдық жағы табиғи биологиялық және шаруашылық – тұтыну қатынастарынан тұрады, рухани жағы – қоғамдық-экономикалық жүйенің, қоғамдық қатынастардың сипатымен, мәдени-даму дәрежесінің ерекшеліктерімен, ұлттық әдет-ғұрып үрдісімен сипатталады.

Біздің қоғам үшін әр кезеңде, әр отбасында өсіп келе жатқан өрімдей ұл-қыздардың дені сау, рухани әлемі бай, құштар болып өсуі, сонымен қатар туған халқы мен Отанына адал болып өсуі ең

жоғары тілек, биік мақсат болып келген. Оның қуат алар қайнар бастауы – отбасы.

Отбасы баланың жеке басының қалыптасуына екі жақты әсер етеді.

1. Отбасының материалдық жағдайын сипаттайтын өзіндік өмір сүру дәстүрі арқылы, яғни отбасы мүшелерінің материалдық және рухани қажетсінуі мен әлеуметтік құндылықтары арқылы әсер етеді.

2. Әлеуметтік және белгілі бір мақсатқа бағытталған тәрбиелік шаралар арқылы әсер етеді.

Бұл, көбінесе, отбасындағы негізгі көзқарас пен тәрбие үрдісі қоғамның тәрбиелік мақсатына, идеялық, адамгершілік және эстетикалық талаптарына қаншалықты сәйкес келуіне байланысты жүзеге асырылады.

Бүгінгі отбасы тәрбиесінің барысын екі жақты қырынан байқауға болады.

Біріншісі, отбасының мектеппен бірлесе әрекет етуге өте ынталы болып отырғандығы. Мұнда ата-аналар балаларының сапалы білім алып, жан-жақты дамуы үшін оларды ең таңдаулы мектептерге оқуға береді. Оқушылардың ұлттық тәрбие алуымен қоса әлемдік тәрбие жетістіктерін пайдалану қолға алынуда. Мектеп пен отбасының өзара бірлігінің нәтижесінде ата-аналар тарапынан мектептің педагогикалық қызметіне әр түрлі көмектер көрсету, атап айтқанда, демеушілік жасау, тәрбие тәжірибелерімен бөлісу, кәсіби қызмет саласын кіріктіру және т.б. жүзеге асырылады.

Екіншіден, отбасының мектеппен ынтымақтастықты орнатуға немқұрайлылықпен қарауы орын алуда. Бұл күнкөріс жағдайымен отбасындағы балалар тәрбиесіне көңілдің бөлінбеуі, тіпті, ата-аналардың жиналысқа келмеуі, мектеппен байланыс жасауға талпыныстың болмауы, бала тәрбиесіне қатысты аз оқитындығы және т.б. арқылы айқындалады.

Мектеп тарапынан отбасы тәрбиесін жетілдірудің бірден-бір жолы – ата-аналар жиналысында дәрістер оқу. Ондағы тақырыптар сынып оқушыларының жас ерекшеліктерінен туындайтын мәселелер мен оның алдын алудың жолдарымен байланысты болуы мүмкін. Мысалы, 3–4 сыныптар арасындағы оқушылардың ата-аналары өз балаларының өтпелі кезеңде екендіктерін жақсы білуі және ол кезеңдегі тәрбие жұмысының қиындығын да білуі керек. Ол кезеңге келгендігін, ол кезең балалар қалыптасуындағы маңызды да ең қиын кезең екендігі туралы дәріс оқылуы керек. Егер ата-аналар жиналысындағы әрбір тақырыптар бала дамуымен байланысты

тандалып отырса, бала тәрбиесінде ата-аналардың педагогикалық сауатын көтеруге мүмкіндік алу тиімді болады. Мұндай жұмыстар ата-аналардың мектеппен ынтымақтастығын арттыра түседі.

Сынып жетекшісінің ата-аналар жиналысында оқитын тақырыптық дәрістері мынадай болуы мүмкін:

- отбасы және оның бала тәрбиесіндегі рөлі;
- отбасының негізгі функциялары және оның бала тәрбиесімен байланысы;
- бүгінгі отбасы тәрбиесінің ерекшеліктері мен мүмкіндіктері;
- балалардың өтпелі кезеңдегі психологиялық және физиологиялық ерекшеліктері;
- отбасындағы өзара түсінбеушіліктің тұрмыстық-адамгершіліктік негізі;
- отбасындағы ата-аналардың абыройы және оның тәрбиедегі мүмкіндігі;
- отбасында бос уақытты ұйымдастыру және демалыс;
- бала тәрбиесіндегі ата-әженің, ана мен әкенің алатын орны;
- отбасындағы қарым-қатынас және психологиялық ауан;
- отбасындағы салт-дәстүрлер мен сенімдердің тәрбиелік мүмкіндіктері;
- отбасында балаларды еңбекке дайындау;
- балаларды отбасында салауаттылыққа тәрбиелеу және т.б.

Мектептегі білім беру мен тәрбие үрдісінің отбасындағы жалғасының бір көрінісі – үй тапсырмаларының орындалуы және тәрбие талаптарының сабақтастығының қамтамасыз етілуі. Осы тұста кездесетін негізгі қиыншылық әрбір ата-ананың отбасында бала сабағының дұрыс орындалуына бағыт беруге қабілетті еместігінде. Бұл қиыншылықты жеңу де сынып жетекшісі қызметінің шығармашылық сипатымен байланысты шешіледі. Ол үшін сынып жетекшісі ата-аналар жиналысында пән мұғалімдерінің талаптарын тыңдау мен ата-аналарға үй тапсырмаларын орындауға бағыт беру бойынша кеңестер береді. Бұл, әсіресе, төменгі сынып ата-аналары үшін өте тиімді, оның үстіне бұл пән мұғалімдері мен ата-аналар арасындағы байланысты нығайтып, екі жақты жауапкершілікті арттыра түседі [29].

Отбасы тәрбиесін жетілдіру мақсатында ұйымдастырылатын жұмысты сынып жетекшісі отбасын зерттеуден бастайды. Өйткені, тәрбие мүмкіндігі әр түрлі отбасыларында жүргізілетін жұмыста әр түрлі ұйымдастырылуы тиіс.

Мәселен, отбасының әр түрлі ерекшеліктері, атап айтқанда, ересектер мен балалардың өзара қарым-қатынасы, ондағы психологиялық жағдай, қоғамдық пікірлер мен көзқарастар бағыты балалардың жеке басының қалыптасуына өзіндік әсер етеді. Ата-аналармен ынтымақтастықта жұмыс жүргізу үшін ата-аналардың мінез-құлқы мен бала тәрбиесіндегі көзқарастарын білу де аса маңызды. Бала тәрбиесіндегі отбасы мүмкіндігін зерттеп білген соң біртіндеп олардың көзқарастарын зерттеуге жағдай жасау қажет. Бүгінгі күні мектеп пен отбасының немесе мектептің отбасына ықпал етуінің негізгі формалары: ата-аналар жиналысы, мектептегі ата-аналар күндері, әкелер мен аналар конференциялары және т.б. Отбасындағы баланың өмірін, тұрмыс жағдайы мен қарым-қатынас жүйесін зерттеуде әрбір ата-анамен жеке дара жұмыс жүргізілуі шарт. Ата-аналар жиналысында баланың жеке басының дамуына қатысты барлық ғылымдар саласы (психология, физиология, гигиена, педагогика және т.б.) интеграциялық бірлікте қарастырылып отыруы керек. Ата-аналар жиналысы мұғалімнің қолындағы маңызды педагогикалық құрал болып табылады. Көптеген ғалым-педагогтер (Т.Сангинова, И.Тилябова және т.б.) ата-аналар жиналысында тақырыптық баяндамалардың оқылуын, бала тәрбиесіне қатысты мәселелердің бірге талқылануын ұсынады. Онда ата-аналарға балалары туралы айтуға, белгілі бір орын алып отырған кедергілерді бірге жоспарлауға болады.

Қорыта айтқанда, мұғалім мен ата-аналардың арасында өзара түсінік пен өзара көмек болған кезде ғана ата-аналар жиналысы жақсы нәтиже береді. Осылайша біртіндеп педагогикалық оқулар ұйымдастыру арқылы олардың көзқарастарына әсер ете отырып, тәрбиеде ортақ мақсатқа қол жеткіземіз. Оларды мектепшілік жұмыстарға біртіндеп араластыра отырып, олардың көп жылдық бала тәрбиесіндегі педагогикалық тәжірибелерін жас отбасылары білімін жетілдіруде тиімді пайдалануға болады. Мұғалім кадрлардың отбасы тәрбиесі мәселері бойынша білімін жетілдіру мұғалім кадрлар біліктілігін жетілдіру және қайта даярлау институттарында оқытылып, ата-аналармен жұмыс жүргізудің әдістемесі насихатталуы тиімді болмақ. Өйткені мектеп пен отбасы және қоғамдық тәрбие мекемелері тәжірибелерін ықпалдастыру негізінде бірлескен шығармашылыққа жетуге әбден болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Асанова Г.Е. Отбасы – бастапқы тәрбие мектебі. – Алматы. 2018.
- 2 Капустин Л.М. Работа школы с родителями. – М., 2023.
- 3 Жуанышева А.Т. Отбасы мен мектептің ынтымақтастығы. – Көкшетау. – 2021.

**МЕКТЕП ПЕН ЖАНҰЯНЫҢ ОҚУШЫЛАРДЫ
ЖАН-ЖАҚТЫ ДАМУДА БІРЛЕСЕ АТҚАРАТЫН
ЖҰМЫСТАРЫНЫҢ МІНДЕТТЕРІ**

САРЫБЕКОВА Қ. Н.

п.ғ.к., доцент, М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ.
ӘРІПБАЕВА А. Қ.

студент, М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ.

В. А. Сухомлинский оқушылардың ата-аналарымен жұмыс істеудің маңызына ерекше назар аударып: «Тек ата-аналармен бірге жалпы күш-жігерді біріктіру арқасында мұғалімдер балаларға үлкен адамдық бақытты беруі мүмкін», - дейді. Олай болса, отбасы мектеппен бірге тәрбиелік ортаның тұтастай негізгі ықпал ету факторларын жасайды. Сондықтан да педагогикалық әрекетте мектептің жалпы міндеттерінің көлемінің тым кеңдігіне қарамастан, ата-аналармен жұмыстың маңызы ерекше» [1,12-б.].

Қазіргі мектепте жағдай көптеп өзгеруде: оқу және тәрбие процесінің құрылымы мен мазмұны, соған сай мұғалімдер мен оқушылардың көзқарастары, олардың өзара қарым – қатынасы, сабақтың ұйымдастыру формалары мен өткізу технологиясы, көптеген оқу пәндерін оқытудағы жаңа көзқарас, сонымен қатар сыныптан тыс тәрбие жұмысы. Мектепті басқару ісі біртіндеп демократиялық бағытты ұстануда. Яғни, педагогикалық әрекеттегі үшбұрыш – мұғалім – оқушы – ата-анаға қатысты жағдай да жаңа демократиялық қарым - қатынасқа ие болуда. Олай болса, осы қарым – қатынасты реттеп отыратын әкімшілік-басқару жүйе де ендігі жерде келмесе кетті.

«Бүгінгі мектептің ата-аналармен жұмысының кейбір дәстүрлі түрлері өзінің маңызын жоюда: ата-аналар жиналысы, ата-аналар лекториясы мен университеттері, ата-аналардың ашық күні, ата-аналардың жұмыс орындарымен байланыс, баланың отбасына бару т.с.с.

Дегенмен де тәжірибелі мұғалімдердің көзқарастарында, ол олай болуы тиіс емес еді. Соған орай түйіні шешілмеген мәселелерді шешуде мұғалімдер мен оқушылар, ата-аналар мен оқушылар өзара байланыссыз жалқы қалып отыр. Әсіресе, мұндай жағдай мұғалімдердің ата-аналармен ынтымақтастық қарым-қатынасына кері әсерін тигізуде» [2. 31-б.]

Бүгінде бала тәрбиесінде олардың бір-біріне айтар ақыл-кеңесі ауадай қажет болып отыр.

Сондықтан да ата-аналар балаларды тәрбиелеу ісінде мектеппен қарым – қатынас, тікелей байланыс жасауды басты міндетіміз деп есептеуі тиіс, өйткені, олардың өз балаларын тәрбиелеудегі жетістіктері сынып, мектеп ұжымдарының оқу-тәрбие жұмысының нәтижесіне байланысты. Бұл жағдай оқу-тәрбие процесінің мазмұнын, сапасын және тиімділігін жақсарту үшін отбасы мен мектептің ынтымақтасып жұмыс істеулерін қажет етеді.

Мектептің ата-аналармен жүргізетін жұмысының ерекшелігі осы екі жақтың байланысы мен әрекет бірлігінің тұрақтылығынан көрінеді. Бұл тұрақтылықты ең алдымен сынып жетекшісі қамтамасыз етеді. Ол мектеп пен отбасы арасындағы ынтымақтастықты ұйымдастыруда жетекші қызмет атқарады. Мектептің баланы тәрбиелеуге қатысты саясатын отбасының түсінуі, соның жұмысына байланысты. Мұндай жағдайда отбасыны негізгі тапсырыс беруші және баланы тәрбиелеуде мектеппен одақтас ретінде қарастырған жөн. Сондықтан да сынып жетекшісінің осы бағыттағы жұмысының негізіне мектеп пен ата-аналар және балалардың өзара қарым-қатынасы мен әрекетінде бірлікке, ынтымақтастыққа қол жеткізу, ол үшін баланың дамуына жағымды көңіл-күй мен жағдай жасау. Оны нәтижелі шешу мүмкіндігі, егерде тәрбие жұмысының негізінде сол ынтымақтастық әрекет орын алған жағдайда ғана болады. Ол үшін өзара сенім мен құрмет, өзара көмек пен қолдау, бір-біріне шыдамдылық көрсету ынтымақтастықтың негізіне айналуы тиіс.

Дегенмен, мектеп оқушыларымен жұмыс істеу көп ізденуді, еңбек етуді қажет етеді. Әсіресе, сынып жетекшісіне жүктелер жауапкершілік мол. Оны оқушылардың ата-аналарымен тығыз байланыста болған жағдайда ғана талапқа сай жұмыстар жүргізуге болады. Сол үшін де ата-аналар өз тарапынан мектепке тұрақты көмектесуге міндетті.

«Сынып жетекшісінің ата-аналармен қоян-қолтық жұмыс істеуі - мақсатты түрде өте ұзақ мерзімді қажет ететін үдеріс. Ол

үшін, жанұяны және оның отбасы тәрбиесіндегі ерекшеліктері мен жағдайын жан-жақты әрі жүйелі зерттеуді қажет етеді» [3, 82-б.].

Қазақстан Республикасында сынып жетекшісі – сабақтан тыс тәрбие жұмысын ұйымдастырып, үйлестіріп, келістіріп, өткізетін педагог. Бастауыш сыныптарда сынып жетекшісінің қызметін сынып мұғалімі атқарады. Бүгінгі күні сынып жетекшісі – кәсіпкер – педагог, ол өсіп келе жатқан бала үшін:

Жалпы адамзаттық мәдениеті меңгеруде оқушы мен қоғамның арасындағы рухани жалғастырушы;

Сынып ұжымының алуан түрлі бірлескен іс-шаралары барысында олардың өзара ынтымақтастық қарым-қатынасының қалыптасуын ұйымдастырушы;

Оқушы тұлғасының қалыптасуына қолайлы жағдай жасау мақсатымен, олардың дамуын бақылаушы; тәрбие жүйесіне қажетті өзгерістер енгізуші; мектеп психологымен бірігіп оқушының қоғамдық өміріне кейбір түзетулер жасаушы;

Оқушының күнделікті өмірі мен әрекетін ұйымдастыруда, кәсіби бағдар беруде, қоғам өмірінің әлеуметтік-экономикалық, саяси ерекшеліктерін түсінуде – көмекші, кеңесші;

Сыныпта қолайлы, жайлы моральдік – психологиялық ахуал қалыптастыру үшін, сынып ерекшеліктерін ескере отырып, қажетті тәрбиелік ықпалдар жасаушы;

Оқушының дамуы мен жетілуіне ықпал жасайтын барлық тәрбиелік күштердің (мектеп, отбасы, қоғам) басын қосушы, үйлестіруші.

Мектепте оқу жылының басында негізгі пәндер бойынша әр баланың білім деңгейі анықталады. Әр айда баланың білім деңгейінің өзгерісі бақыланып, сарапталады. Ол үшін, пән мұғалімдері сынып жетекшісіне ай сайын жекелеме жұмыстың нәтижесі, баланың үлгерімі жайлы есеп береді. Яғни, сынып жетекшісі ата – ана, оқушы, пән мұғалімдерін байланыстырушы ғана емес, қарым – қатынастарын басқарушы, бақылаушы, кеңесші.

Сынып жетекшісі әр оқушының бойына ұлттық құндылықтарды қалыптастырып, потенциалды қабілетін ашып, интеллектісінің дұрыс дамып жетілуіне жағдай жасайды. Ол сыныптың оқу – тәрбие жұмысын іске асыратын, оқушының ұжымдағы өміріне басшылық жасап, ата-анамен мектептің ынтымақтастық тенденциясы қамтамасыз ететін басты тұлға.

Тәрбиеші – педагог өз назарынан тыс қалдырмайтын бірінші объект – тәрбиелік және дамытушылық маңызы бар әрекет

ұйымдастыру. Бұл бастапқы міндет. Себебі, ұйымдастыру қызметі болмаған жерде тәрбиеде болмайды, ал сонымен қатар, тұлғаның даму барысында кездейсоқ жағдайлар орын алады.

Ұжымды ұйымдастыру және дамыту – сынып жетекшісінің назарындағы екінші объектісі мен міндеті. Оқушы тұлғасының қалыптасуына көмектесу, оның қабілеттерінің, қызығушылығының, бейімділігінің және ішкі табиғи күштерінің ашылып, арта түсуіне жағдай жасау – сынып жетекшісінің тәрбиелік ықпалдарының үшінші міндеті.

Кейбір зерттеушілердің пайымдауы бойынша, сынып жетекшілері оқушылар және олардың ата-аналарымен қарым-қатынастар ұйымдастырғанда төрт түрлі міндеттер атқарады екен:

Бірінші топ міндеттері. Оларды әлеуметтік міндеттер деуге болады. Бұл баланы қорғау, көмек көрсету, әлеуметтік байланыстар жүйесіне енгізу, отбасымен және басқа да тәрбие институттарымен баланың дамуына және оның даралық қасиеттерін қалыптастыруға қолайлы жасау үшін байланыс орнату.

Екінші топ міндеттері. Диагностикалық-әдептік-этикалық деуге болады. Сыныппен тәрбие жұмысын дұрыс ұйымдастыру үшін, сынып жетекшісі өз оқушыларын, олардың ерекшеліктерін, дара қасиеттерін білуі керек.

Үшінші топ міндеттері. Адамгершілік міндеттер деп атауға болады. Олар баланың жақсылық пен жамандықтың белгілерін ажырата алуына бағытталған, белгілі жағдаяттарды оқушының адамгершілік шешімдер қабылдай алуына мүмкіндік береді.

Төртінші топ міндеттері. Жеке-дара практикалық сипаттағы міндеттер деуге болады. Оларға оқушылармен жұмыс ұйымдастырудағы тиімді педагогикалық құралдары таңдап алуды, өз жұмысын жоспарлауды, талдап түзетуді және педагогикалық рефлексияны жатқызуға болады.

Ата-аналар жиналысында әңгіме өткізуге мұғалім мұқият дайындалуға тиіс. Бұл дайындық әңгіменің тақырыбын анықтаудан басталады. Тақырып таңдау мына жағдайларға: ата-аналардың балаларды тәрбиелеуге дайындығына, олардың педагогикалық мәдениетіне, мұғалім алдында тұрған нақты тәрбиелік міндеттерге, балалардың тәрбиелік дәрежесіне байланысты. Әңгіме педагогикалық насихаттың жүйелілігі сыныптағы оқиғалардың, ата-аналар жұмысында туатын қиындықтардың жетегінде кетпей, ата-аналарды білім жүйесімен қаруландыратындай дәрежеде болуы керек. Бірақ бірінші әңгіменің тақырыбы барлық сыныптарда

бірдей. Мұғалім жаңа оқу жылын бастай отырып, ата-аналарды, балаларды осы сыныпта тәрбиелеудің әдістерімен және мазмұнымен таныстырады. Ол ата-аналарды тәрбиеші ретінде алға қойып отырған міндеттермен таныстырады, тәрбие жұмыстарында қандай нәтижелерге қол жеткізуді мақсат етіп отыратындығы туралы, бұл мақсатқа қол жеткізу үшін қандай әдістер мен жолдарды пайдаланатынын айтады. Осы алған әңгіме ата-аналар үшін аса маңызды, әрі олардың түсінуіне қиын да.

Мұғалім ата-анаға өзінің көсіптік ойларын түсіндіреді, ал оны тыңдаушылардың арнайы педагогикалық мамандығы жоқ және тәрбие берудегі практикалық тәжірибелері де біркелкі емес. Сол себепті де негізгі нұсқаулар мен тәрбие перспективаларын ата-аналарға түсінікті етіп айту керек, сонда олардың әрқайсысы педагогтың идеясына шыңдап қосыла алады, оның мәнін дұрыстығын түсінеді, мектепте жүргізілетін жұмысқа орай жанұядағы тәрбиені қалай құру керек екенін біледі. Бұл тәрізді қиын міндетті шешу әңгіменің жоспарын, материалдық түсіндіру түрлерін, ата-аналардың алдына қойылатын проблемалардың тұжырымдарын ойластырып алуды керек етеді. Осы айтылған тақырыптардың қай-қайсысы бойынша өткізілетін әңгіменің тиімділігі мұғалімнің әр жанұядағы бала тәрбиесіндегі жағдайларын, оқушылардың тәрбиелік дәрежесін өз тәрбиеленушілерінің жеке басын қалыптастырудағы жетістіктер мен қиындықтарды жақсы білуіне байланысты болады. Мұғалім әңгімеге дайындық үстінде, әңгімедегі негізгі педагогикалық қағидаларды растайтын айқын және нанымды деректерді іріктеп алады. Көптеген ата-аналар мектептегі мен жанұядағы тәрбие практикасынан алынған мысалдармен дәлелденген педагогикалық идеяларды жақсы қабылдайды.

Жекеленген жағдайларда ата-аналарды сабаққа қатыстырып, мұғалімнің жұмыс тәсілдерімен таныстырудың пайдасы зор. Мәселен, мұғалім ата-аналармен балалардың өзіндік дербестігін және өзін-өзі бақылауын тәрбиелеу туралы әңгіме өткізетін болса, ата-аналарға педагогтың осы қасиеттерді балалардың бойында қалай баулитынын математика және орыс тілі сабағында көрсетуге болады. Бұл сабақтарда ата-аналар мұғалімнің бала қиналған бетте көмекке келмейтінін, қайта дұрыс жауап іздестірудің, шығарылатын есеп пен оның орындалатын жаттығудың дұрыстығын тексерудің жолдарын ғана көрсетуге тырысатынын байқайды. Мұғалімнің ата-аналармен жиналыстағы әңгімесіне ата-аналардың өздерінің шағын

сөздерін қосуға болады. Ата-аналарды мұндай сөздерге дайындау (сөз мазмұнын анықтау, тәрбие практикасынан тиісті деректер іріктеуіне көмектесу) керек.

Қорыта айтқанда, ата-аналардың өз балаларының жан дүниесін жақсы түсінуі, оларға отбасында дұрыс та тиімді тәрбиелік орта тудыру үшін, бала тәрбиесіне қатысты білімі және біліктерін ұдайы көтеріп отыруы қажеттілігін өздері түсінуі тиіс. Сол үшін де мектептің, сынып жетекшісінің ата-аналармен педагогикалық жұмыс жүргізуі, оның бағытын дұрыс ұйымдастырып отыруы міндеттелінеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Дереклеева Н. И. Родительские собрания. 1-4 классы. – М.: ВАКО, 2018. – 240 с. (Серия «Педагогика. Психология. Управление»).
- 2 Гаврилова Т. П. Учитель и семья школьника. –М., 2022.
- 3 Петряевская Л. Г. Образование родителей и школа. –М., 2019

ОҚУШЫЛАРДЫ ЖАН-ЖАҚТЫ ДАМУДА МЕКТЕП ПЕН ЖАНҰЯ БІРЛІГІ

САРЫБЕКОВА Қ. Н.

п.ғ.к., доцент, М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ.

ҚАЙРЖАНҚЫЗЫ Н.

студент, М. Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ.

«Педагогика ғылымы тәрбиенің мақсатын жеке адамды жан – жақты дамыту, әділетті қоғамды өз қолымен құратын және оны қорғай алатын азамат етіп тәрбиелеу деп қарастырады. Тұлғаны жан – жақты жетілдіріп, дамыту деген ұғымды оқу мен жастардың практикалық еңбегінің тікелей байланысы, дененің және ақыл – ой дамуының біртұтастығы деп түсіну керек».

«Жеке тұлғаны жан – жақты дамыту идеясы ертедегі Грек мемлекетінде пайда болып, өткен дәуірдегі алдыңғы қатарлы прогресшіл ойшылдарды терең толғанды. Педагогикалық және философиялық еңбектерден «жан – жақты дамыту» идеясы туралы көзқарастар қайта өрлеу дәуірінен бастау алғанын байқаймыз / XV–XVI ғ.ғ./ . Олардың негізінде дене және рухани сұлулықтың үйлесімді дамуын айта келе, оған жету тек адамдардың өнермен, гимнастикамен айналысуы жағдайында ғана жүзеге асады

деп дәлелдейді. Бұндай көзқараста еңбек қызметінің маңызы қарастырылмаған. Себебі, еңбек қызметі тек құлдарға ғана тәуелді болған» [1,5-6.]

«Аристотельдің көзқарасында дене, адамгершілік және ақыл - ой тәрбиесі тұлғаның жан - жақты дамуы ретінде қарастырса, қайта өрлеу дәуірінде гуманистер Витторино да Фельтре, Ф. Рабле, М. Мантень, Э. Роттердамский жан – жақты идеясын дамыта отырып, тұлғаның эстетикалық дамуы қажеттілігіне назар аударады. Кейіннен жеке тұлғаның жан - жақты үйлесімді дамуы жайында пікірлер социал-утопистер Томас-Мор, Т. Кампанелла, Р. Оуэн, Сен-Симон еңбектерінде де дұрыс көзқарасқа әрі толық мазмұнға ие болды. Олар қоғамның барлық мүшелері қатысқан еңбек пен оқытудың бірлігін жан – жақты даму деп қарастырды. Бірақ та қанаушы тапқа бөлінген қоғам жағдайында бұл ойды жүзеге асыру мүмкіндігі болмады. Сондықтан да бұл арман утопистік сипатта қала берді» [2, 26-6.].

Жеке тұлғаның жан – жақты дамуын қалыптастыру дегеніміз:

- отанына берілгендікті, оның бостандығы мен тәуелсіздігін қорғауға дайындығын, бейбітшілік үшін, халықтардың достығы мен ынтымағы үшін, еңбекшілердің бақыты үшін арнаулы даярлықта тәрбиелеу;

- ғылым, мәдениет, техника саласындағы білімдер жүйесін және өндірісті ұйымдастырудың даму жағдайларын игере білуін тәрбиелеу;

- адамгершілік қасиеттерді барынша құрметтеушілік, адамдарға деген қамқорлық жасау және оларға ілтипатпен қараушылық, жолдастық пен адалдық, шыншылдық, жауапкершілік сезімдерге тәрбиелеу;

- еңбекте адал қарым – қатынасын, қоғам игілігі үшін материалдық өндіріс саласында еңбек етуге даяр болуы, еңбек ету қажеттілігін түсінуге, еңбек адамын құрмет етуге тәрбиелеу,

- әсемдікті барынша сезіне білуді, шын көріктілікті жасандылықтан ажырата білуді, музыкаға, өнерге, әдебиетке ынтымақ үнемі жетілдіруге талпынысын, құштарлығын, табиғатты сүйуге тәрбиешілерді тәрбиелеу,

- денсаулығы мықты және дене құрылысы жақсы дамыған, дене шынықтырумен/спортпен/ үнемі шұғылданатын адамды тәрбиелеу;

- табиғатты қорғау, оның байлығын көздің қарашығындай сақтау, адам өмірінің бастауы – жер, су, ауа, аң, өсімдіктерді бағалау, қастерлеу, сақтау рухында тәрбиелеу, т.с.с.

Әрбір мектеп мұғалімінің алдында, міне осындай оқушы тұлғасын тәрбиелеп шығару міндеттері тұр. Бұл міндеттерді шешу әсіресе тұлғаның балалық, жастық және жасөспірім шақтарында жүзеге асырудың маңызы ерекше.

Тұлғаны барлық жағынан дамытып тәрбиелеу, жас ұрпақты қоғам құрылысына белсене қатысуға әзірлеу міндеттері мектеп арқылы жүзеге асырылады. Мектепте білім және тәрбие алу барысында жас түлектердің ақыл – ойы дамиды, адамгершілік қасиеттері қалыптасады, ой еңбегіне төселеді, рухани өмір байлығын меңгереді, эстетикалық сезім, талғамы артады... Соған сәйкес мектеп тәрбие беру ісін бірыңғай мақсатты, жүйелі түрде ұйымдастырылуын қамтамасыз етеді.

Тәрбие мақсатына сай бұл мәселелерді ұйымдастыру немесе жүзеге асыру тәрбиенің салалары: ақыл – ой тәрбиесі, азаматтық тәрбие, адамгершілік тәрбиесі, эстетикалық және дене, экологиялық т.б. көптеген тәрбие міндеттерін жүзеге асыру негізінде атқарылады. Бұдан арғы жерде бұлардың әрқайсысы жеке тарауларда қарастырылады.

Жеке тұлғаны жан – жақты дамыту міндеттерін жүзеге асыру үшін оған әлеуметтік те, сондай-ақ белгілі бір материалдық та жағдайлар жасау қажет. Ол үшін:

- Халыққа білім беру жүйесін үнемі жетілдіріп, дамытып отыру;

- Оқу – тәрбие беретін мекемелердің материалдық-техникалық базасын үнемі жақсартып отыру,

- Күндізгі және сырттай оқу орындарының жүйесі арқылы, өздігінен білім алу жолымен де жастардың білім алуы үшін кең мүмкіндіктер беру;

- Мәдени – ағарту мекемелерінің жүйесін құру: клубтар, мәдениет сарайлары, кітапханалар, лекторийлар т.б. ұтымды ұйымдастыру;

- Жастардың денсаулығына қамқорлық жасау, олардың жаппай дене тәрбиесімен күн сайын айналысуын насихаттау, мүмкіншілік жасау. Спорт секцияларын ұйымдастырып, спорт залдарын қажетті жабдықтармен қамтамасыз ету,

- Халықтың әл - ауқатын, тұрмыс - жағдайын, материалдық ахуалын жақсарту,

- Тәрбие процесінде халықтық педагогиканы кеңінен пайдалану. Аға ұрпақтың әлеуметтік тәжірибесін меңгерту,

Жастардың бос уақытын, демалысын тиімді ұйымдастыру, өздері қалаған шығармашылық жұмыстармен айналысуға барынша қолдау көрсетіп, жағдайлар туғызу,

Тәрбиешілердің білім дәрежелері мен шеберліктерін үнемі жетілдіріп отыру қажет.

Осы мәселелерді өскелең өмір талабына сай ұйымдастыру, жас ұрпақты үйлесімді етіп тәрбиелеудің негізі болмақ.

Жеке тұлғаны барлық жағынан қалыптастыруда тәрбие салаларының міндеттерін жүзеге асыру, олардың бірлігі мен өзара байланысын қамтамасыз етудің маңызы зор. Себебі, жеке тұлғаның қасиеттері жеке дара қалыптаспайды. Керісінше, олар әрдайым бір мезгілде, тұтастық принципіне сай құрылады.

Сондықтан да тәрбие процесін жоспарлау, оның мазмұны мен әдістерін, сондай-ақ нәтижесін жүйелі есепке алу, бағалаудың бірлігін, өзара байланысын қамтамасыз ету әсіресе мектептің осы бағыттағы жұмыстарының негізгі бір буыны болып есептелінеді.

Кешенді көзқарас тәрбие үдерісінде және оны басқаруда жүйеліліктің болуын да қарастырады. Тәрбие процесін басқарудың нәтижелі болуы ондағы ішкі және сыртқы себеп-шарттарын және олардың өзара байланысын ескерген жағдайда болады. Ол үшін сол себеп-шарттардың жай-күйін және олардың ықпал ету жағдайын алдын ала білу қажет.

Қазіргі жағдайда тәрбие беру жұмысының тиімділігі мен сапасын арттырудың негізгі жолы – барлық тәрбиелік іс – шараларды ұйымдастыруды кешенді түрде жүргізу, яғни оқушылардың жеке басы мен әртүрлі әлеуметтік топтарын ескере отырып, тәрбие салалары: ақыл – ой, адамгершілік, эстетикалық, дене және еңбек, құқықтық пен экологиялық тәрбиелерінің өзара тығыз бірлігін қамтамасыз ету. Соған сәйкес оқыту мен тәрбиелеу қызметінің бірлігін қамтамасыз етудің маңызы ерекше.

«Тәрбие берудің кешенділігін қамтамасыз ету барлық тәрбие беру мекемелерінің, соның ішінде мектептің жұмысын ұйымдастыра жүргізудің де қызметі ерекше. Оқушылардың тәрбие процесін ұйымдастырудағы мұндай көзқарас қоғамның әрбір жеке тұлғаны жан – жақты үйлесімді дамыту мақсатына толық сай келеді» [3,78-б.]

Кенестік педагогиканың алғашқы қалыптасып даму кезеңдерінде тәрбие теориясының жалпы негіздерін жасауға, оның негізгі мазмұнын, принциптерін, формалары мен әдістерін ашып көрсетуге бағытталса, 30 жылдардан бастап тәрбие беру

қызметінің жеке түрлерін, ақыл – ой, атап айтсақ, қоғамдық – саяси, адамгершілік, эстетикалық, атеистік, еңбек тәрбиесі мәселелері ерекше маңызға ие болып, олардың қызметін жеке дара зерттеу, талдау жұмыстарына баса назар аударылды.

Дегенмен де олардың қызметі бір - бірінен оқшау қарастырылды. Яғни, педагогикалық әдебиеттерде тәрбие беруге функциональдық тұрғыдан қарау кен етек алды. Тұлғаны біртұтастық (целостность) принципте қалыптастыру мәселесі жеткілікті түрде зерттелмеді.

Бүгінгі бұл мәселеге мақсатты көзқарас 70 жылдардың бастапқы кезеңінен бастау алып, педагогика ғылымдарында айрықша мәнге ие болды, соның нәтижесінде күні бүгінге дейін жеке тұлғаны қалыптастырып дамытуға жан - жақты ықпал ету қызметінің бірлігі мен өзара байланысына баса назар аударылуда. Мұндай көзқараста тәрбие салалары бір - бірінен оқшауланбай, тығыз байланыста және өзара тәуелділікте жүзеге асырылуы міндеттелінеді.

Нәтижесінде тәрбиеленуші жас ұрпақтың сана - сезіміне, мінез - құлқына, іс - әрекетіне бір мезгілде жүйелі түрде ықпал етуге мүмкіндік береді. Нәтижесінде индивид жан - жақты үйлесімді қалыптасқан тұлға ретінде дамиды.

Дегенмен де тәрбие салаларының өзіндік ерекшеліктері, өзіне тән қасиеттері бар. Тәрбие процесінде оларды да ескермеуге болмайды. Бірақта олардың бәрі бірегей мақсатқа - жеке тұлғаны жан - жақты үйлесімді қалыптастыруға бағытталуы тиіс.

Олай болса, жан - жақты үйлесімді дамыған адам деп - өзінің бойындағы рухани байлықты, моральдық тазалықты және дене жағынан жетілгендікті үйлестіре, ұштастыра білген, сана - сезімі жоғары, өмірдің түрлі салаларында белсенді қызмет етуге қабілетті, ізгіленген және қарекетшіл тұлғаны айтуға болады.

Қорыта айтқанда, тұлғаның жан - жақты дамуына арқау болатын Мағжан Жұмабаевтың айтқан «Тәрбиедегі мақсат - адам деген атты құр жала қылып жапсырмай, шын мағынасымен адам қылып шығару» деген пікіріне қосыла отырып, ол үшін әрбір тұлғаның өзіне тән адами қасиеттерін қалыптастырып, дербес ерекшеліктерін жан - жақты әрі үйлесімді дамыту қажеттілігіне сай көзқараста тоқталамыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Жумағалиева О. Н. Отбасы мен мектеп ынтымақтастығы. -Павлодар. 2020.

2 Сарынжипов А. К. Семейное воспитание. -Атырау. 2022.

3 Снигирев А. А. Школа и семья. -Киев. 2018.

МЕТОД ПРОЕКТОВ НА УРОКАХ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ: ВЗГЛЯД ПЕДАГОГОВ НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ

ТЕЗЕКБАЙ Ш. Е.

студент 3 курса, специальность «Начальное образование»,
Высший Экибастузский колледж ИнЕУ, г. Экибастуз

АВДИЕНКО Л. С.

преподаватель, Высший Экибастузский колледж ИнЕУ, г. Экибастуз

В современном образовании укрепились совершенно новые, инновационные подходы к процессу обучения и воспитания. Сегодня главной задачей педагога является не передача готовых знаний, а обучение самостоятельному поиску, применению знаний и умений в жизни, в различных ситуациях. Цель работы: через изучение особенностей применения метода проектов на уроках в начальной школе доказать эффективность применения метода, наряду с другими инновационными образовательными технологиями.

Для достижения цели последовательно решались задачи:

1. изучить различные источники, научные статьи, методические рекомендации по вопросам применения метода проектов, выделить особенности метода;
2. разработать конспекты уроков, памятки, паспорта проектов для реализации метода проектов на уроке;
3. в своей практической деятельности воплотить этот метод в жизнь, выявить тем самым его «сильные» и «слабые» стороны;
4. на основе своего личного опыта при прохождении профессиональной практики в школе разработать рекомендации по применению метода проектов в начальной школе.

Я считаю, что для того, чтобы каждый урок был плодотворным, необходимо организовать процесс получения знаний так, чтобы ученик активно, с интересом и увлечением изучал новое, осознавал итоги своего труда, умел их оценивать, проявлял творческий потенциал, был активным участником учебного процесса. Современный урок в начальной школе – это урок, который можно охарактеризовать как урок-познание, открытие, деятельность, противоречие, развитие, самопознание, самореализация, мотивация, интерес, выбор, инициативность, уверенность, потребность. Я соглашусь с высказыванием В. А. Сухомлинского, что «урок-это

зеркало общей и педагогической культуры учителя, мерило его интеллектуального богатства, показатель его кругозора, эрудиции» [1]. Чтобы урок в начальной школе стал уроком – познанием нового, уроком – открытием, уместно применять метод проектов как один из активных методов обучения. В процессе своего исследования я начала углубляться в понятие «метод проектов», проектная деятельность». Селевко Г. дает следующее определение: «Проектное мышление, проектная деятельность - процесс обобщенного и опосредованного познания действительности, в ходе которого человек использует технологические, технические, экономические и другие знания для выполнения проектов по созданию культурных ценностей» [1].

Технология проектного обучения или метод проектов, представляет собой развитие идей проблемного обучения, когда оно основывается на разработке и создании учащимся под контролем учителя новых продуктов (товары или услуги), обладающих субъективной или объективной новизной, имеющих практическую значимость [1]. Основоположник данного метода Дж. Дьюи, идеи которого послужили основой для разработки американскими педагогами У. Килпатриком и Э. Коллингсом метода проектов. Преимущество данного метода заключается в том, что они учили то, что с большим увлечением выполняется ребенком только та деятельность, которая свободно выбрана им самим; познавательная деятельность чаще строится не в русле учебного предмета, а опирается на сиюминутные интересы детей; реальное обучение никогда не бывает односторонним, важны и побочные сведения и другое [3].

Для практического применения метода проектов я разработала и провела занятия с применением учебных недолговременных (1–2 урока) однопредметных проектов. Проектная деятельность обучающихся – это процесс работы над учебным проектом, процесс достижения намеченного результата в виде конкретного «продукта». Прежде чем приступить к практической деятельности, я уяснила для себя следующее: для развития у учеников начальных классов исследовательских навыков необходимо сформировать у них определенные умения. К этим важным, основополагающим умениям относятся: видеть проблему, задавать вопросы, выдвигать свои предположения, давать определения понятиям и терминам, классифицировать, наблюдать, проводить эксперименты, делать выводы, структурировать материал, доказывать и защищать

свои идеи [4]. Также в процессе подготовки к реализации метода проектов я выявила этапы организации проектной деятельности, которые оформила в виде памятки: 1. думаю сам; 2. читаю книги, энциклопедии; 3. спрошу у взрослых; 4. найду интересное и новое в интернете; 5. понаблюдаю; 6. проведу эксперимент; 7. сделаю выводы.

Несомненно, применение метода проектов необходимо начинать с первого класса. Например, краткосрочный проект, который имеет творческий характер – «На что похожа цифра?», потребует от учеников найти сходство, спросить у родителей, посмотреть на разные предметы вокруг себя. На этом этапе проектной деятельности самое главное увлечь обучающихся, пробудить в них живой интерес к поиску информации.

Например, я разработала краткосрочные проекты для 4 класса по предмету «Естествознание» по разделу 1. Растения, урок 8 «Как защищать растения от исчезновения?» [2, с.24]. План исследовательских действий для учеников выглядит следующим образом: 1 – почему растения могут исчезнуть? (определить проблему); 2 – какие растения относятся к редким и исчезающим растениям? (поиск информации из разных источников); 3 – как мы можем защитить растения от исчезновения? (анализ, наблюдение); 4 – разработать «Красную книгу» (продукт проектной деятельности, собственные выводы). При работе по этой теме проекта в классе созданы три творческие группы, все были увлечены работой, что в большей мере способствовало развитию творческих способностей и познавательной активности обучающихся. Как продолжение работы с применением метода проектов по разделу 2. Животные, урок 8 «Как защитить животных?» [2, с. 42] обучающиеся работают над творческим проектом, дополняя «Красную книгу», или разрабатывая другой проектный продукт, например, буклет, путеводитель путешественника и другое.

В процессе обучения учеников с применением метода проектов, я выделила «сильные» и «слабые» стороны метода. Например, «сильные» стороны метода проектов: приобретение навыков информационно-поисковой и исследовательской деятельности; развитие личностных качеств обучающихся; расширение и углубление знаний по основным содержательным вопросам предмета; совершенствование учебных компетенций; формирование навыков коллективной деятельности обучающихся; умение аргументировано отстаивать свою точку зрения; усвоение

учебного материала в соответствии с содержанием образования; умение представить полученные результаты в наглядной форме; способность рефлексивной оценки собственной деятельности. Также я выявила «слабые» стороны метода проектов: увеличение нагрузки на учителя; увеличение нагрузки на учеников, связанной с поиском материала, информации, для чего необходимо дополнительное время для домашней работы; увеличение доли самостоятельной работы обучающихся может снизить их познавательную активность.

После анализа плюсов и минусов метода проектов я разработала свои рекомендации для начинающих учителей:

1 Объяснить ученикам тему проекта. Разделить класс на малые группы по 4-5 человек;

2 Распределить роли внутри каждой малой группы; выбрать лидера, ответственных за подбор необходимого материала, оформление, презентацию, таким образом обеспечить 100% занятость обучающихся;

3 Стараться рационально использовать время, отведенное для подготовки проекта;

4 Взаимодействовать с учителем по вопросам, которые трудно разрешить;

5 В назначенное время ученики презентуют итоги работы своей группы, нужно научить их соблюдать регламент, другие ученики задают вопросы, что является главным условием понимания темы; 6 Пусть оценивает не только учитель, но и ученик. Научить обучающихся оценивать работы других групп, по разработанным критериям.

В процессе изучения данной проблемы, работая над исследованием эффективности метода проектов на уроках в начальной школе, я пришла к выводу, что, если обучающиеся увлеченно работают над проектами, то в будущем они смогут развить необходимые в жизни умения и навыки. Метод проектов, вместе с другими активными методами обучения, может эффективно применяться в начальных классах, ведь исследовательская деятельность способствует развитию творческих способностей учеников и развитию познавательной активности [5]. Я в своей педагогической деятельности стараюсь активно применять данный метод, готова постоянно и с увлечением учиться сама и учить детей.

ЛИТЕРАТУРА

1 Селевко Г. Метод проектов [Электронный ресурс]. URL: <https://elib.psu.by/bitstream/123456789/23950/3> [дата обращения 05.03.2022].

2 Бигазина П., Жаманкулова А., Кажекенова Э., Тураканова Г., Хонтай М., Учебник «Естествознание», 4 класс, АОО «НИШ». – 2019. – 88 с.

3 Метод проектов в профессиональном обучении педагогов: монография / Ю. Г. Шихваргер. – Новосибирск: Изд. НГПУ, 2013. – 142 с.

4 Митрофанова Г. Г. Метод проектов вчера и сегодня [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metod-proektov-vchera-i-segodnya> [дата обращения 15.01.2022].

5 Пахтусова Е. И. Статья «Метод проектов в начальной школе». [Электронный ресурс]. URL: <https://nsportal.ru/nachalnayashkola/obshchepedagogicheskiekhologii/2012/07/20/metod-proektov-v-nachalnoy-shkole> [дата обращения 10.02.2022].

ПРОЕКТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ

ТЕМИРОВ Н. С.

студент, специальность «Металлургия черных металлов» (гос. яз),
Аксуский колледж черной металлургии, г. Аксу

ЖАНДИЛОВА Р. Б.

преподаватель русского языка и литературы,
Аксуский колледж черной металлургии, г. Аксу

XXI век - век информационных технологий, век гуманитарных знаний. В XXI веке образование и интеллект становятся основной ценностью. Модернизация образования РК стала необходимой и является ответом на вызов времени. В информационно-технологическом обществе конкурентность государства определяется уровнем образованности нации, ее способностью развивать прогрессивные технологии.

Каким хочет видеть нас государство? Современный выпускник учебных заведений должен быть эрудированным, коммуникабельным, должен уметь работать в команде, владеть проектными технологиями. Новые социальные запросы определяют цели образования, которые обеспечивают такую ключевую компетенцию как «учить учиться».

В настоящее время учителя умеют искусно использовать инновационные технологии и мы, учащиеся, хорошо владеем компьютером, разбираемся в технике. Поэтому наши учителя стремятся направить наши умения в нужное русло, подсказать, как добыть знания, заинтересовать, научить целенаправленному поиску информации,

Прочитав огромный материал, выяснил, что одной из наиболее эффективных форм работы, формирующих личность учащегося, является метод проектов. Это самостоятельная деятельность, направленная на решение творческой, исследовательской, личностной или социально значимой проблемы.

Предмет литературы как гуманитарный предмет – предоставляет большие возможности для внедрения технологии проектного и исследовательского обучения. Преподаватель литературы призывает нас открывать для себя художественные и духовные ценности слова, стремится развивать художественный вкус, способствует углубленному восприятию текста произведения. Но нужно признать, что мы- современные студенты не хотим читать, не хотим отвечать на вопросы преподавателей, не пишем сочинения, а порой механически переписываем чужие мысли с Интернета.

Технология проектного обучения является технологией, способствующая развитию активности обучающихся на уроке, позволяющая поднять качество обучения, сформировать и коммуникативную и информационную компетенции.

Цель проектной технологии по литературе состоит в том, чтобы создать условия, при которых обучающиеся:

- 1) самостоятельно приобретают знания из разных источников;
- 2) учатся пользоваться приобретенными знаниями для решения познавательных и практических задач;
- 3) приобретают коммуникативные умения;
- 4) развивают у себя исследовательские умения;
- 5) развивают системное мышление.

Выделяют несколько видов проектной деятельности на уроках литературы:

- исследовательский проект,
- информационный проект,
- игровой проект,
- практико- ориентированный проект,
- творческий проект

Хочу остановиться подробнее на творческом проекте.

Творческий проект – это форма итоговой самостоятельной работы студента или школьника. Такой проект помогает продемонстрировать полученные знания и навыки учащегося в результате пройденного курса. Содержание творческой деятельности, которую можно осуществить в форме проектов, заложено в самой обновленной программе. Эти задания разнообразны, они есть в наших учебниках.

- задания, связанные с самостоятельными научными исследованиями (написание рефератов, сообщений для публичного выступления);
- задания под рубрикой «Проба пера» (эссе, собственное литературное произведение, стихи, сказки, рассказы);
- создание таблиц, схем, иллюстраций, рисунков, коллажей, фотографии;
- задания, связанные с применением ИКТ (создание презентаций, буктрейлеров, видео).

Одной из продуктивных форм организации познавательной деятельности учащихся на уроке является использование рабочих листов. Рабочий лист – это система заданий по определенной теме урока, создается учителем с целью обучения детей работе с информацией в разных видах. Преимущество рабочих листов заключается в том, что их можно дополнять или сокращать, можно вносить в них изменения. Применяют рабочие листы для организации самостоятельной работы учеников, также для коллективного или группового обсуждения учебных вопросов. В них даются вопросы, схемы, таблицы, рисунки, графики, иллюстрации, кроссворды.

Рабочие листы бывают 3-х видов:

- информационные (включают новый материал, дополнительную информацию, правила);
- тестовые (контрольные вопросы);
- интегрированные (информационный блок, материалы для проверки, задания для самостоятельной работы).

Наиболее эффективным является интегрированный рабочий лист. Рабочий лист помогает нам разобраться и увидеть, чему ты научился, сделать выводы по уроку, оценить, насколько ты был активен на уроке.

На уроках литературы в рабочих листах есть биография писателя (поэта), для самостоятельной работы ученика иллюстративный материал. Задания сформулированы таким образом, чтобы, отвечая

на вопрос, мы вынуждены многократно перечитывать текст, возвращаться к информации, с которой необходимо произвести различные операции: анализ, синтез, выявление причинно-следственных связей, обобщение.

Увидев на уроках литературы рабочие листы, у меня появился интерес, захотел создавать сам рабочие листы. Узнал программы, которые мне помогли создать свой проект. Существуют следующие сервисы для создания рабочих листов: Commoncoresheets.com, LIVEWORKSHEETS.COM, TEACHERMADE.COM, COREAPP.AI, WIZER.ME, Worksheets.ru. Я получил удовольствие от процесса познания. И разработал рабочие листы по темам:

«А. С.Пушкин. Роман в стихах «Евгений Онегин»

И. А.Гончаров. Роман «Обломов»

Н. В.Гоголь.«Шинель» Активная проектная работа - это современный тренд в образовании.

В настоящее время учащиеся сами могут найти нужную информацию перед занятием и изучить её. Преподаватели стали больше организовывать групповую активность и проектную работу. Вначале преподаватель ставит проблемные задачи, далее идет разработка учебного проекта, поиск творческих и креативных решений, показ продукта.

Здесь мы – студенты получаем живой опыт; учимся критически мыслить; на практике отрабатываем полученные знания и навыки; лучше усваиваем информацию; учимся и сотрудничать с другими; повышается уровень мотивации к учебе.

Творческий проект предполагает максимально свободный и нетрадиционный подход к оформлению результатов. Это могут быть ролевые игры, произведения изобразительного или декоративно-прикладного искусства, видеофильмы, буктрейлеры. Меня заинтересовали изначально презентации, но после того, как на уроке литературы учитель показала буктрейлеры, которые создавали наши старшекурсники, мне захотелось изучить и это новшество.

Буктрейлер – небольшой видеоролик (2-3 минуты), рассказывающий в произвольной художественной форме о какой-либо книге. Основная его задача –заинтересовать, заинтриговать читателя. Буктрейлеры бывают игровыми, набором слайдов с цитатами, иллюстрациями, книжными разворотами, рисунками, фотографиями или анимационными. Одни могут презентовать сюжет произведения, другие передавать эмоции, настроения, третьи транслировать ключевые идеи и общую смысловую направленность

текста. Можно все перемешать, например, неигровой буктрейлер будет содержать элементы анимации. Можно попытаться придумать что-то совсем оригинальное и новаторское. Главное - обратить внимание и побудить к чтению. Также буктрейлер – это ролик (или нарезка кадров художественного фильма), не раскрывающий содержания произведения. Он ставит вопросы, ответы на которые учащийся может найти, прочитав произведение. Возбудоражить воображение, эмоции, чувства, разбудить желание узнать после просмотра ролика – такова цель буктрейлера.

Перечислю программы для создания буктрейлеров:

1. Windows Movie Maker
2. Camtasia Studio
3. Soni Vegas
4. VirtualDub
5. Adobe Photoshop CS3
6. Freemake Audio Converter
7. Slide.Ly
8. Magistro.Com
9. Corel VideoStudio

Проектная работа – это отличная альтернатива скучным лекциям, после которой студенты покидают стены колледжа более мотивированными и подготовленными к реальной жизни. Метод проекта дает простор для творческой инициативы студентов и преподавателей, подразумевает их дружеское сотрудничество, что создает положительную мотивацию студентов к учёбе. Информационно-коммуникационные технологии расширяют круг поиска дополнительной информации при подготовке проекта. Через поисковые системы Интернета находил и художественные, и литературоведческие тексты, биографические материалы, фотодокументы, иллюстрации и многое другое. ИКТ дают возможность оформить проект соответствующим образом, представить его не только на уроке, но и на конференции. Что дало мне лично работа над проектом? Во время выполнения проекта научился самостоятельно приобретать знания, получил опыт познавательной и учебной деятельности. Расширил свой кругозор не только сбором информации, но и окупился в мир кино, музыки, живописи. Здесь нужны знания и по предметам: информатика, история, черчение. Если мы получаем исследовательские навыки ориентирования в потоке информации, научимся анализировать её, обобщать, сопоставлять факты, делать выводы и заключения, то

нам легче будет адаптироваться в дальнейшей жизни, легче будет жить творческой жизнью.

В процессе изучения темы пришел к выводу, что современный человек, живущий в информационном обществе, должен быть ориентирован на непрерывное образование, т.е. в течение всей своей жизни должен учиться, узнавать что-то новое, приобретать различные навыки и всесторонне развиваться.

ЛИТЕРАТУРА

1 Борисенко Н. А. Как мы работали над проектом... Литература в школе, №7, 2002.

2 Донцова О. В. Метод проектов как одна из форм ученического исследования на уроках литературы. Литература в школе, №11, 2008.

3 Лисовская Т. А. Буктрейлер - современный способ продвижения книги в библиотеке: методические рекомендации. Вып. 1 / Детско-юношеская библиотека Республики Карелия им. В. Ф. Морозова; Петрозаводск: ДЮБ РК, 2014. – 16 с

4 Огнева М. Ю. Использование проектной технологии на уроках литературы как условие обеспечения современного качественного образования // Киров: Межрегиональный центр инновационных технологий в образовании, 2018.

5 Полат Е. С. Метод проектов в современной школе / М.: МИПКРО, 2000. – 205 с.

6 Полосина И. В. Применение рабочих листов на уроке для организации индивидуальной работы учащихся / Молодой ученый. – 2023. – № 17 (464). – с. 127–128.

7 Савенков А. И. Содержание и организация исследовательского обучения школьников. – М.: «Сентябрь», 2003. – 204 с.

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ПРОБЛЕМАЛЫҚ ОҚЫТУ ЭЛЕМЕНТТЕРІН ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

КАМАЛОВА Г. М.

оқытушы, Б. Ахметов атындағы жоғары педагогикалық колледжі, Павлодар қ.

ТҰРДАҚЫН А. Ж.

студент, Б. Ахметов атындағы жоғары педагогикалық колледжі, Павлодар қ.

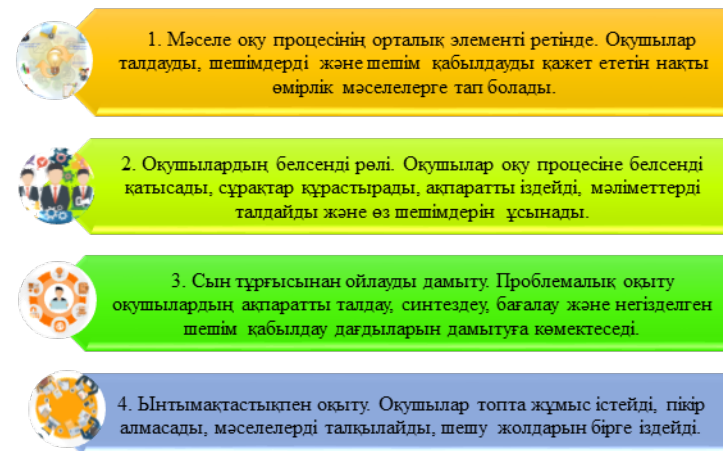
Заманауи білім беру тек білім беруді ғана емес, ақпаратты талдау, шешім қабылдау және мәселелерді шешу дағдыларын дамыту міндетін қояды. Бұл тұрғыда сабақта проблемалық оқыту элементтерін қолдану өзекті мәселеге айналады, өйткені ол оқушылардың өз бетімен жұмыс істеу дағдыларын, сыни тұрғыдан ойлауды және инновациялық шешімдерді табуды дамытуға көмектеседі.

Проблемалық оқыту бұл – мәселені шешуге және оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауын дамытуға мән беретін оқыту әдістемесі. Оқытудың бұл тәсілі оқушыларға өз білімдерін, дағдыларын және аналитикалық ойлауын пайдалана отырып шешуге тиісті өмірлік мәселелерді ұсынады. Яғни, проблемалық оқыту кезінде мұғалім қиын мәселелерді туғызып, оқушылар белсенді түрде өз беттерімен сол мәселелерді шешеді.

Проблемалық оқыту проблема, проблемалық сұрақ, проблемалық жағдаят, проблемалық тапсырма деген ұғымдармен тығыз байланысты. Соңғы үш ұғым проблемалық оқытудың элементтері болып табылады.

Сабақты проблемалық оқытудың тарихы 20 ғасырдың ортасындағы педагогикалық ойлардың дамуымен байланысты. 1940-1950 жылдары американдық философ және педагог Джон Дьюи осы оқыту әдісінің негізін қалаған проблемалық оқыту тұжырымдамасын жасады. Кейіннен проблемалық оқыту педагогикалық тәжірибеде кеңінен таралып, оқытудың тиімді әдісі ретінде танылды.

Проблемалық оқыту келесі ұғымдармен тығыз байланысты:

Кесте 1 – Проблемалық оқытудың негізгі ұғымдары

Дистервергтің айтуы бойынша: «Жаман ұстаз ақиқатты айта салады, жақсы ұстаз оны іздеп табуды үйретеді». Бұл айтылған сөздер тікелей проблемалық оқытумен байланысты болып келеді. Себебі, проблемалық оқыту дайын жауабы бар сұрақтар, тапсырмалар, жағдаяттар емес. Керсінше, зерттеушілік еңбекті қажет ететін, дербес ізденіс жасап, проблемалық оқыту элементтерінің жауабын өздері іздеп табатын оқыту болып табылады. Онымен қоса оқушылар проблемалық оқыту арқылы білім алса, болашақта өз білімдерін нақты өмір мәселелеріне қолдана алады. Жалпы, дәстүрлі оқытуда оқушылар пассивті ақпарат алушылар болса, бұл технологияда оқушылар білім жинақтау процесінің қатысушылары ретінде саналады.

Мәселелік жағдаятты тудырудағы мақсат – оқуды қиындату арқылы оқу материалдарын меңгерту, баланың ақыл-ойын жұмыс істету. Мәселелік жағдаят сұрақтар қою, болжам айту, дәлелденбеген пікірлерді талдату арқылы жасалады. Оқушылар шығармашылықпен жұмыс істеп, білімдерін емін-еркін естеріне түсіреді. Мәселелік әдіс оқушыларды тапқырлыққа, қарама-қайшылықтарды түсінуге, болжамдар айтуға, дәлелдер келтіруге, шешім табуға үйретеді [1, 410-б].

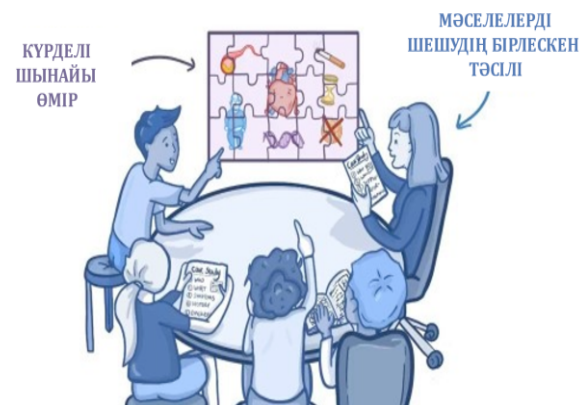
Оқушылар оқуға деген ынтаны оятатын шешілмейтін мәселені шешеді. Оқытудың мұндай теориялары мектептерден өз бетінше оқытуды қолдау үшін уақыт пен ресурстарды жұмсауды талап етеді.

Мектептерде проблемалық оқытуды онша көп қолданбайды, себебі онда жаттанды білім басым рөл атқарады.

Дәстүрлі оқытуда (түсіндірмелі-иллюстративті) мұғалім оқушыға дайын білімді жеткізеді – ол жаңа материалды түсіндіреді, ұсынылған ережелерді көрсетеді, иллюстрациялармен бекітеді және т.б. Оқушы түсіндіріліп жатқан нәрсені қабылдайды, түсінеді, есте сақтайды. Проблемалық оқытуда мұғалім білімді дайын күйінде бермей, оқушының алдына міндет қойып, оны қызықтырады, оны шешудің амалдарын табуға деген құштарлығын оятады. Осы құралдар мен жолдарды іздестіру барысында оқушы жаңа білімді меңгереді. Оқытудың бірінші түрінде тікелей мотивтерге баса назар аударылады: мұғалім қызық әңгіме айтады, көрнекі құралдарды пайдаланады – оқушы қызығады, ол белсенді тыңдайды. Проблемалық оқытуда жетекші мотивтер интеллектуалдық мотивация болып табылады – оқушылардың өздері жетіспейтін білімді алу жолдарын қызығушылықпен іздейді, интеллектуалдық жұмыс процесінде қанағаттануды сезінеді, қиындықтарды жеңіп, өз бетінше шешім табады.

Проблемалық оқытуда ең алдымен проблемалық элемент қалыптасады. Осы кезде оқушыларға оның шешімін табуда қиыншылық болады. Сол сәтте, олар мәселенің шешімін табуға кіріседі. Мәселенің шешімін табудың 2 формасы бар: диалог және гипотеза ұсыну. Бастауыш сыныпта көбінесе диалог формасын қолданады. Яғни, мұғалім оқушыларға жетекші сұрақтар қойып, оқушылар өз болжам, ойларын айтады. Ал гипотеза ұсыну кезінде бірден оқушылар өз болжамдарын айтады. Бұнда мұғалімнің көмегі қажет емес. Оқушылардың ұсынылған болжамдары практика жүзінде тексеріліп, проблемалық жағдайдың шешімін табады.

Сабақтарда проблемалық оқыту элементтерін қолдану

Сурет 1 – Сабақтарда проблемалық оқыту элементтерін қолдану

Проблемалық оқыту нәтижелі болуы үшін оқушыларға ұсынылатын проблемалық оқыту элементтер жүйесі дайын болуы қажет. Бірақ, кез келген сұрақ проблемалы бола бермейтінін ұмытпаған жөн. Проблемалық оқыту элементтерінің жауабы дайын болмайды, оны оқушы міндетті түрде өзі қарастырып, жауабын іздеуі керек. Элементтер оқушыны ойландыратындай болуы қажет.

Проблемалық жағдайды шешу кезеңдері. Ол:

- проблемалық жағдайдың пайда болуы;
- қиындықтың мәнін білу және мәселені тұжырымдау;
- болжау немесе жорамал жасау және гипотезаны негіздеу арқылы шешімді табу;
- гипотезаны дәлелдеу;
- проблеманың шешілген дұрыстығын тексеру.

Проблемалық жағдаят қойылғаннан кейін оқушы оны ұғынуы керек. Бұл үдерісті жеңілдету үшін жетектеуші сұрақтар қоюға болады. Бірақ мұғалім қарама-қайшылықты өзі көрсетпеуі керек. Оқушылардың өздері мәселенің қайнар көзін сезінгені дұрыс болып табылады. Проблеманың шешімін іздеуді түрліше ұйымдастыруға болады. Мысалы: дискуссия құру, гипотезаларды жинақтау («Болжау ағашы», «Идеялар себеті»), іздеу әрекетін ұйымдастыру.

Проблемалық жағдаяттың барлық мүмкін болатын шешімдерін оқушылар талдай отырып, оның ішінен ең дұрысын тандайды.

Проблемалық жағдаят – адамның пайда болып жатқан кұбылысты, фактіні, шындық үдерісін қалай түсіндіруге болатындығын білмеуі, өзіне белгілі жолмен мақсатқа жете алмауы, бұл әрекеттің адамды жаңа жол іздеуге итермелеуі кезінде туындайтын интеллектуалдық қиындығы. Проблемалық ситуация – өнімді, шығармашылық танымдық әрекеттің үлгісі. Ол есептерді қою және шешу барысында ойлаудың басталуын анықтайды [3, 5-6].

мысал:

1 сыныптағы математиканы алайық. Оқушыларға $5+2=?$ деген мысал береміз. Қосу және азайту тәсілдерін білгендіктен, олар бұл өрнекті қиындықсыз шығарады. Оқушылардың бұрын оқып үйренген білімдерін қолдана алатындығын көргеннен кейін, мұғалім оқушыларға басқа мысал алады: $x+2=6$. Бірінші сыныптағы оқушылар бұндай есепті шығарудың тәсілін білмейді, сондықтан олар мұны бірден шығара алмады. (Мәселелі жағдаят жасалды)

2-мысал:

Сен қыс мезгілінде достарыңмен далада ойнап жүрсің. Әрбір досыңның ойнағысы келетін ойындары бар. Сендердің қалауларың әртүрлі болғандықтан, сендер бір шешімге келе алмайтын жағдайға ұшырадыңдар. Бұл жағдайды қалай шешуге болады?

3-мысал:

Әдебиет сабағында мұғалім оқушыларға шығармадағы ерлік мәселесін қарастыруды ұсынады. Оқушылар мәтінді талдайды, берілген мәселе бойынша әртүрлі көзқарастарды талқылайды және өз көзқарасын растайтын дәлелдер іздейді. Бұл олардың аналитикалық ойлауын дамытуға, өз пікірлерін дамытуға және өз ойларын дәлелдеуге үйренуге көмектеседі.

4-мысал:

$$2+5 \cdot 2=12 \text{ және } 2+5 \cdot 2=14$$

Амалдарды өткенде осындай екі өрнек беруге болады. Бұл екі өрнектің жауабы әртүрлі. Осы өрнектердің жауабы неліктен әртүрлі шыққанын табу керек. Яғни олардың алдына белгісіз тапсырма қояды. Оқушылар сол белгісізді табуы керек.

Сұрақ қою арқылы оқушылардың ақыл-ой әрекеті белсендіріледі. Мұғалімнің сұрағы оқушыларға қиындық тудыратындай күрделі болуы керек және сонымен бірге олардың жауабын өз бетінше табуы мүмкін [2, 67 б].

Проблемалық оқытудың оқушыларды оқу процесіне баулудағы тиімділігін былайша атауға болады:

- Оқушылар белгілісіз проблеманы шешуге кіріседі.
- Зерттеу жұмыстарын жүргізеді.
- Бұрынғы білімдерін жаңа нәрсеге пайдалануды үйренеді.
- Жаттанды білімнен арылып, шығармашылық, ізденістік жұмысты атқарып, білім алады.
- Білімді дайын күйінде алуды қояды.
- Өздерін оқыту үрдісі жүреді.

Сонымен, біз келесі қорытындыға келеміз:

Проблемалық оқытудың мәні мен ерекшеліктеріне қысқаша шолу жасау ол дұрыс ұйымдастырылған жағдайда оқушылардың ақыл-ой қабілетінің дамуына шын мәнінде ықпал ететінін көрсетеді (қайшылықтар оларды ойлауға, проблемалық жағдайдан шығудың жолын іздеуге, қиын жағдайдан шығуға); дербестік (мәселені өз бетінше көру, проблемалық мәселені, проблемалық жағдайды тұжырымдау, шешім жоспарын таңдаудағы дербестік және т.б.); шығармашылық ойлауды дамыту (білімді, іс-әрекет әдістерін өз бетінше қолдану, тәуелсіз стандартты емес шешімді іздеу). Шығармашылық іс-әрекетке дайындықты қалыптастыруға ықпал етеді, танымдық белсенділіктің дамуына, білімді сезінуіне ықпал етеді, формализм мен ойсыздықтың пайда болуына жол бермейді. Проблемалық оқыту сонымен қатар білімнің неғұрлым берік игерілуін қамтамасыз етеді (өз бетінше алынған нәрсе жақсы сіңеді және ұзақ уақыт есте сақталады); аналитикалық ойлауды дамытады (шарттар талданады, мүмкін болатын шешімдер бағаланады), логикалық ойлауды дамытады (тандалған шешімнің дұрыстығын дәлелдеуді, дәлелдеуді талап етеді); бірақ мүмкін болатын қиындықтарды жеңуге негізделген оқу әрекетін оқушылар үшін тартымды ете алады; ол білімді кешенді түрде пайдалануға бағытталған. Проблемалық оқыту – оқытудың белсенділігі мен саналылығының дидактикалық принципін неғұрлым толық жүзеге асыру құралдарының бірі. Оқушыларды қарама-қайшылықтармен бетпе-бет келуге, оларды түсінуге, шешу жолдарын іздеуге үйрететін проблемалық оқытудың диалектикалық ойлауын дамытудың бір құралы екенін ерекше атап өткен жөн.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Құрманалина Ш. Х., Мұқанова Б. Ж., Галымова Ә. У., Ильясова Р. К.. Педагогика оқулық // «Фолиант» баспасы – Астана-2007 - 410 б.

2 Максимова В. Н. Мектепте оқытудың проблемалық тәсілі. Арнайы курсқа арналған әдістемелік құрал. – Петербург, 2003. – 67 б.

3 Рубинштейн С. А. Жалпы психология негіздері. – Санкт-Петербург: Петр, 2010. – 5 б.

ИГРА, КАК ЭФФЕКТИВНОЕ СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ РЕЧИ

КАЗАНЦЕВА А. И.

магистр педагогики и психологии, преподаватель специальных дисциплин,
Павлодарский педагогический университет имени Ә. Марғұлан,
Высший колледж им. М. Канапьянова, г. Павлодар

ЦЮПКО В. В.

студент, Павлодарский педагогический университет имени Ә. Марғұлан,
Высший колледж им. М. Канапьянова, г. Павлодар

Актуальность выбранной темы определена тем, что для развития ребенка в дошкольном возрасте особое внимание уделяется игре, как ведущей форме деятельности, которая обеспечивает оптимальные условия для полного развития ребенка, а также создаются условия для развития речи ребенка. Для речевого развития преимущественно используются все виды игровой деятельности. В период дошкольного возраста происходит развитие всех сторон речи: грамматической, фонетической, лексической. Игра повышает интерес детей к речи. Игра одна из форм обучающего влияния педагога на ребенка. В связи с обновлением содержания образования появилась необходимость корректировки традиционных методов речевого развития детей как по форме, так и по содержанию. Это вызвало у педагогов и родителей определённые трудности в реализации задач развития речи ребенка, лексики и грамматики, в формировании речевого творчества и детской инициативной речи. Одной из основных тенденций современного дошкольного образования является ориентация на национально-культурные ценности. По мнению В.В. Давыдова, контекст проблемы образования, проблемы формирования личности — это контекст истории, культуры, истории деятельности и общения

людей, включающий исторические особенности формы передачи культуры от поколения к поколению. Речь выступает условием полноценного существования человека в социуме, поскольку она имеет деятельностный характер и является ведущим средством и формой общения, овладение которыми требует формирования языковой способности - умения подбирать слова, которые были бы убедительны в данной ситуации, адресованы взрослому или ребенку, эмоционально окрашенные и несли в себе оценку.

Основные понятия, используемые в процессе работы над темой:

Игровая деятельность дошкольников – это деятельность, заключающаяся в моделировании ситуаций из реального мира и их наполнении фантастическими параметрами, в ходе которой осуществляется усвоение социального опыта, формируются навыки поведения и социального взаимодействия [1].

Речь - деятельность человека, использующего язык в целях общения, выражения эмоций, оформления мысли, познания окружающего мира, для планирования своих действий.

Коммуникативные навыки у детей – это их способность взаимодействовать с окружающим миром, правильно понимая и передавая информацию [1].

Проблемы, которые были изучены в процессе работы над темой:

1. Неэффективный подбор игр коммуникативного содержания.
2. Некомпетентность педагога.
3. Отсутствие должной организации речевой среды.

Важным разделом работы педагога является речевое развитие ребенка. Овладение ребенком родным языком напрямую зависит от развития и сформированности коммуникативных навыков. Основным ориентиром современного дошкольного воспитания и обучения выступает ориентация на национально-культурные ценности. Но, в связи с внесением изменений прибегли к коррекции традиционных форм и методов речевого развития. Это вызвало у педагогов и родителей трудности в реализации задач в развитии речи ребенка. Речь раздвигает рамки социального бытия ребенка. Он благодаря речи познает окружающую действительность. Важно в речевых играх применять мимику, жесты, интонацию голоса для того, чтобы побудить ребенка на выплеск эмоций, а где эмоции – там и речь [2].

В дошкольном возрасте в речи детей чаще всего присутствуют речевые ошибки, работу над которыми необходимо проделать

педагогу совместно с ребенком. На начальном этапе развития речи ребенка преобладает лепет, по мере взросления и овладения речевыми навыками речь становится более связанной, понятной для окружающих. Обогащается словарный запас. Преобладают в речи существительные, глаголы, прилагательные. Постепенно ребенку становятся понятны поручения, которые говорит ему взрослый. М.Г. Елагина выделила три периода овладения активным словом. На первом этапе все внимание ребенка и его активность направлены на предмет. На втором этапе внимание малыша переключается на взрослого. На третьем этапе малыш, глядя на губы взрослого прислушивается к тому, что он говорит [2]. Затем речь становится разнообразнее, точнее богаче по содержанию. После этого происходит усвоение монологической речи. Подражая взрослому, ребенок способен менять интонацию голоса. Игра с ребенком необходимо вести с ним диалог, чтобы корректировать речь дошкольника. Речевой фундамент преимущественно закладывается в дошкольном возрасте, и именно в этот период необходимо должное внимание со стороны педагога. Ребенку необходимо демонстрировать правильный пример поэтому, педагогу необходимо обладать высокой речевой культурой. Для успешного овладения речью в дошкольном возрасте необходимо использовать игры преимущественно коммуникативного содержания. Педагог может разрабатывать самостоятельно комплекс игр, таким образом он сможет лучше провести анализ речевого развития ребенка. Необходимо игровую деятельность делать разнообразной для того, чтобы повысить интерес к овладению речью [3]. Игры необходимо подбирать согласно возрастным и индивидуальным особенностям ребенка, ведь только тогда это можно сделать эффективно. Можно использовать шуточные приемы во время организации игровой деятельности [3]. У детей будет проявляться заинтересованность в играх и стремление непрерывно говорить. В играх с ребенком не желательно использовать сухой дидактизм, это не интересно ребенку. Игра должна не только увлекать, забавлять, но и нести в себе обучающую функцию. Ребенку необходимо постоянно говорить, задавать вопросы и т.д. [3]. А со стороны педагога необходима полная отдача, он должен поддерживать стремление к речи у ребенка особенно если это неговорящий ребенок, которому необходимо активизировать речь. И для таких детей, речевые игры являются неотъемлемой частью развития речевой среды. Значимой частью для развития речи является также заинтересованность со

стороны родителей, им также нужно обращать внимание на уровень развития речи дошкольника использовать речевые игры, постоянно разговаривать с ребенком, отвечать на интересующие вопросы.

Приведем примеры игр, способствующих эффективному развитию речи у ребенка.

Таблица 1 – Примеры игр

Игра	Значение
Словесные дидактические игры	Учит давать конкретный ответ на вопрос
Строительные игры	Усвоить слова, обозначающие конкретный признак предмета.
Сюжетно-ролевая игра	Развитие рефлексии как человеческой способности осмысливать свои собственные действия.
Игры с грамматическим содержанием	Способствуют развитию всех сторон речи грамматической, фонетической и тд.

По нашему мнению, игры, представленные в таблице, имеют важное значение в процессе формирования и развития речи у ребенка.

На сегодняшний день особая роль в процессе развития речи у детей принадлежит дидактической игре, структура которой представлена на рисунке 1.

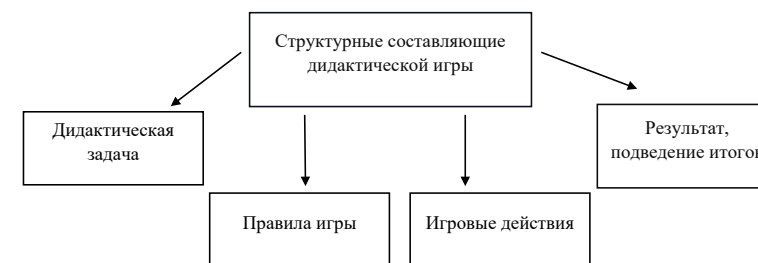

Рисунок 1 – Структура дидактической игры

В рамках проводимого исследования была организована экспериментальная работа по развитию речи у детей посредством игровой деятельности были получены следующие результаты, уровень развития коммуникативных навыков детей средний есть дети, которые не выговаривают звуки им тяжело давались игры с грамматическим содержанием и словесные игры. Дети с ЗРР

– задержка речевого развития. У них возникали затруднения в следующих играх строительные, сюжетно-ролевые сложность заключалась в следующем переигрывали, сильно вживались в роль. Строительные игры вызвали некоторые трудности не могли назвать конкретный признак предмета. Применение словесных дидактических игр более эффективный метод развития речи, дети лучше усваивают материал и в речи прослеживается положительная динамика. Мы апробировали вышеуказанные дидактические игры и пришли к выводу, что речевые игры необходимы в дошкольном возрасте, мы обосновали свое научное предположение. Мы выбрали комплекс игр, и они оказались действительно эффективными, уровень сформированности речевых навыков на конец эксперимента показал высокие результаты, и это означает что методика оказалась действенной.

Факторы, оказывающие негативное влияние на развитии речи детей: отсутствие должной организации речевой среды, неэффективно подобранные игры коммуникативного содержания, некомпетентность педагога, речевые ошибки.

Исходя из всего вышеперечисленного, можно прийти к следующему умозаключению, что коммуникативные умения – это сложные и осознанные коммуникативные действия, основанные на теоретических знаниях и практической подготовленности ребенка к общению, которые необходимы для выбора и осуществления адекватных действий в соответствии с ситуацией; формирование коммуникативных умений на каждом возрастном этапе носит индивидуальный характер, имеет определенные закономерности, только в игровой деятельности ярко представлена жизнь «детского общества», которое оказывает наибольшее влияние на формирование коммуникативных умений ребенка, где игры с речевым содержанием будут способствовать формированию коммуникативных умений. Не только педагогу, но и родителям необходимо проявлять заинтересованность в развитии речи ребенка дошкольного возраста, ведь только при таких условиях дошкольник сможет полноценно овладеть коммуникативными навыками.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Энциклопедический словарь по психологии и педагогике. Составлен по различным изданиям 2012 г.
- 2 Алексеева М. М., Яшина В. И. Методика развития речи и обучения родному языку дошкольников. Учебное пособие для

студентов средних пед. учеб. заведений/М. М. Алексеева, В.И. Яшина. – М.: Академия, 1997. – 482 с.

3 Тихеева Е. И. Развитие речи детей (раннего и дошкольного возраста): Пособие для воспитателей дет.сада / Под ред. Ф.А. Сохина. – 5-е изд.-М.: Просвещение, 1981.-159с.

Секция 35

Психология ғылымының даму мәселелері Проблемы развития психологической науки

ПСИХИЧЕСКАЯ ДЕПРИВАЦИЯ В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

МАХАМБЕТОВА А. А.

преподаватель специальных дисциплин, Павлодарский гуманитарно-педагогический колледж, г. Павлодар

АГИТАЕВА М. А.

студент, Павлодарский гуманитарно-педагогический колледж, г. Павлодар

Одна из главных проблем в детской психологии является формирование в ребенке зрелой и здоровой личности. Для этих целей необходимы разные способы взаимодействия взрослого с ребенком. Родителям очень важно уделять внимание дошкольнику, так как его дефицит может привести к ряду проблем в психике, либо поведении в будущем. В дошкольном возрасте необходимо получать внимание со стороны взрослых, особенно со стороны родителей. Ритм жизни современного человека не позволяет ребенку в полной мере получать внимание родителей: на замену родительского тепла приходят гаджеты. Большинство родителей перестают заниматься детьми. Данная функция переходит на смартфоны. Ребенок получает эмоции не от общения с родителями, весь спектр эмоций он получает от просмотра ленты в социальной сети, сетевых играх, получая еще одну проблему- зависимость от гаджетов.

Депривация одна из проблем, с которой может столкнуться современный ребенок.

Депривация (от лат. *deprivatio* – потеря, лишение) – психическое состояние, возникновение которого обусловлено жизнедеятельностью личности в условиях продолжительного

лишения или существенного ограничения возможностей удовлетворения жизненно важных потребностей [1].

Депривация делится на несколько видов: сенсорная, социальная, эмоциональная, интеллектуальная, пищевая, экономическая и депривация сна.

Чаще всего у дошкольников встречаются сенсорная и эмоциональная депривация.

Сенсорная депривация – (от лат. *sensus* – чувство, ощущение и *deprivatio* – лишение) – продолжительное, более или менее полное лишение человека зрительных, слуховых, тактильных или иных ощущений, подвижности, общения, эмоциональных переживаний [2].

Также сенсорная депривация может выступать в виде недостачи тепла, то есть ребенку не создали достаточную для него теплую атмосферу. Для ребенка важен тактильные контакты, проявление внимания со стороны взрослого, так как это является базой для чувства безопасности. Получив внимание, от родителей ребенок уверен, что он получит поддержку и защиту. Таким образом, в нем формируются психически здоровая, уверенная личность. Такой ребенок не будет искать поддержки в лице чужих людей, которые могут быть для него потенциально опасны.

Например, если ребенок, который всегда занимается творчеством находится в комнате, где отсутствуют предметы для стимуляции его потребностей к созданию нового; без красок, бумаги или других материалов для рисования и создания, это может стать формой сенсорной депривации. В таком случае, ребенок может стать вялым, плакать, либо уйти в себя, и перестать говорить.

Также можно представить ситуацию, когда ребенок вынужден провести длительное время на праздничном событии. В такой ситуации ребенок может испытывать недостаток физической стимуляции, что может привести к чувству раздражительности, беспокойства или даже апатии.

Чтобы избежать сенсорной депривации, нужно создать ребенку такие условия, в которых он сможет стимулировать все виды чувств: нельзя изолировать ребенка, должны поддерживаться социальные контакты, уделяйте ребенку достаточное внимание, чтобы он не нуждался в тактильных ощущениях. Поддерживая разнообразие в своей жизни и окружении, вы можете предотвратить сенсорную депривацию, и наслаждаться более полным и насыщенным опытом жизни.

Депривация эмоционального отношения (эмоциональная): недостаточная возможность для установления интимного эмоционального отношения к какому-либо лицу или разрыв подобной эмоциональной связи, если такая уже была создана [3].

Факторы, приводящие к эмоциональной депривации:

Внимание. Недостаток любви со стороны близких людей, отсутствие поддержки и внимания может привести к эмоциональной депривации. Важно создавать эмоциональную поддержку дошкольника.

Социум. Ребенку важно контактировать с другими детьми, социализироваться. Отсутствие возможности контакта со сверстниками может привести к негативным последствиям. Плохие отношения с семьей, учителями или другими важными людьми в жизни ребенка могут привести к эмоциональной депривации.

Травма. Яркими примерами являются развод родителей, утрата близкого человека, насилие.

Требования, которые не соответствуют возможностям. Часто родители требуют от ребенка то, чего он не может выполнить не при каких условиях. В таких случаях ребенок может испытывать страх и постоянный стресс.

Депривация в раннем возрасте может привести к тяжело поправимым проблемам в будущем. Какие последствия могут быть?

Сложности в адаптации. Дети, пережившие эмоциональную травму, тяжело адаптируются в новой среде, им трудно идти на контакт. Когда ребенок не проходит адаптацию у него начинаются проблемы по всем сферам, от снижения успеваемости до психологических трудностей.

Проблемы с самооценкой. Ошибки родителей, а также окружения в коммуникации могут привести к данной проблеме.

Психологические проблемы. Своевременно неразрешенная депривация приводит к более тяжелым психологическим процессам, таким как депрессии и неврозы.

Проблемы с поведением. Травмированный ребенок может иметь девиантное поведение во всех социальных средах, это последствие эмоциональной депривации.

Негативные последствия можно избежать. Что делать, если замечены признаки депривации?

Создание благоприятной атмосферы. Дошкольнику, испытывающему депривацию необходимы поддержка и понимание. Ребенок должен знать чувствовать, что его любят, что он нужен.

Обратиться к специалистам. Психолог проведет диагностику и подберет, подходящие методики для решения проблемы.

Необходимо наблюдать за ребенком и его эмоциональным состоянием.

Для этого можно больше беседовать и поддерживать ребенка, не достаточно просто спрашивать: «как ты себя чувствуешь?». Необходимо проводить полноценные беседы с ребенком в соответствии с его возрастом и развитием. Для ребенка важны не только слова, но и действия. Дошкольнику нужно уделять очень много внимания, проводить с ним время.

Наиболее распространенными являются так называемые проективные методики, в частности рисуночные тесты. Суть их заключается в том, что они дают возможность проецировать и интерпретировать реальность, вынося во вне свои переживания. Рисуночная диагностика универсальна для детей любого возраста и любой национальности. Она позволяет диагностировать не только состояние ребенка, но и выявить особенности межличностных взаимоотношений, прежде всего семейных. Наиболее часто используют следующие методики: «Дом-дерево-человек» Д. Бука, тест «Рисунок семьи» В. Вульфа, «Несуществующее животное» [4].

Данные проективные методики могут помочь выявить депривацию, они могут показать, насколько ребенок близок к семье, как он себя видит, может показать его переживания. Также для диагностики можно провести беседу с ребенком с помощью вспомогательных вопросов. Диагностика проходит в комплексе. Для выявления депривации необходимо рассматривать следующие факторы:

- Поведение ребенка;
- Семейные факторы;
- Эмоциональное состояние ребенка.

Для диагностики депривации также опрашивают педагога, беседуют с родителями, психолог должен создать полную картину социума ребенка: отследить его поведение и эмоциональное состояние при общении с детьми, со взрослыми. Вполне может быть, что ребенок хорошо общается со сверстниками, но испытывает страх при общении с взрослыми людьми, с педагогами. Проективные методы отлично справляются с выявлением трудностей взаимоотношений ребенка с семьей. Важно своевременно обращаться за помощью к специалистам во избежание

негативных последствий, которые могут пагубно сказаться на здоровье и будущем ребенка.

Рекомендации по предотвращению депривации:

Доверительные отношения. В общении с ребенком предпочтительно преобладание теплых, поощряющих и одобряющих фраз:

- «У тебя обязательно получится»;
- «Я всегда тебя поддержу»;
- «Ты молодец»;
- «Я тебе всегда помогу»;
- «Я тебя люблю» и др.

Совместное времяпровождение. Ребенок должен чувствовать, что его любят, что он нужен. Для детской психики очень важно быть рядом с родителями, при этом ребенок хочет получить все внимание, поэтому проводя время с ребенком родителям нужно быть сосредоточенными на ребенке. Когда в семье несколько детей разного возраста необходимо выделить время каждого ребенка, чтобы все были удовлетворены. Это поможет созданию благоприятной атмосферы в семье.

Коммуникация с ребенком. Проводя время с ребенком необходимо интересоваться его хобби, говорить о том, что беспокоит ребенка. Недостаточно просто наблюдать за безопасностью, для дошкольника очень важно участие в его досуге.

Чувства и переживания. Зачастую родители погружены в свои заботы. Услышав детскую обиду, они считают ее придуманной, но для дошкольника это тяжелые, травмирующие его психологические проблемы. Родителям важно различать манипуляцию и истинные переживания ребенка. Необходимо беседовать с ребенком, объяснять его чувства, помогать выходить из негативных эмоций.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 <https://blago-dg.ru/deprivaciya-ponyatie-vidy-sposoby-preodoleniya/>
- 2 https://scorcher.ru/axiomatics/axiom_show.php?id=164
- 3 Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога: Учеб. пособие: В 2 кн.- 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Гума-нит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 384с.
- 4 <https://urok.1sept.ru/articles/617664>

ЛИЧНОСТНАЯ И ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОЗИЦИЯ ПСИХОЛОГА КАК РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ

АШЕНОВА А. А.

студент, 4 курс, Педагогический высший колледж
имени Б. Ахметова, г. Павлодар

МАХАНБЕТОВА Д. Н.

преподаватель специальных дисциплин, магистр педагогических наук
педагогический высший колледж имени Б.Ахметова, г. Павлодар

*«Каждый человек, по моему мнению,
является должником своей профессии»*

Френсис Бэкон

В настоящее время когда происходит реформирование высшего образования для обеспечения конкурентоспособности специалистов на рынке труда особую актуальность приобретает проблема личностная и профессиональная позиция психолога. На современном этапе развития общества к работе профессионалов психологов ставят высокие требования. Это влияет на снижение развития психологической науки. Проблема в том, что человек закончивший вуз в первые годы своей работы не сразу становится профессионалом и для этого нужно побольше практики и времени. Несмотря на это, одну из главных ролей играет наличие личностной и профессиональной позиций.

Профессиональная позиция – междисциплинарное понятие, что создает трудности в определении ее сущности, структуры. Общее значение «должности» отражено в толковом словаре русского языка В. Даля «должность, местоположение, занятие».

Термин «позиция» выступает как «жизненная позиция», он отождествляется с идеологией человека, его отношением к общественному долгу [1].

Согласно В. Н. Марку жизненная позиция фиксирует единство духовного, практического и объективного в жизни индивида. Она служит способом активизации личности в функционировании общества и включает в себя совокупность установок, убеждений, социальной значимости, особенно профессиональных навыков и соответствующих действий человека, осознающего свое отношение к окружающей среде.

Такие ученые как А. А. Бодалев, В. Г. Зазыкин, Н. В. Кузьмина указывают на то, что подготовка специалистов в вузе имеет важное значение для того, чтобы быстро и успешно будущие профессионалы достигали своей вершины (акме) в дальнейшей профессиональной деятельности.

Характеристика под профессиональной позицией психолога понимается интегральное выражение профессиональных установок личности, определяющих профессиональные планы и намерения, направления деятельности, профессиональное мировоззрение, готовность к преодолению трудностей. Анализ профессиональной позиции неизбежно ставит вопрос о ее связи с личностной позицией. В. Т. Кудрявцев отмечает, что гармонизация профессиональной и личностной позиции психолога возможна лишь в том случае, если субъект осознает свою работу как Миссию, а это возможно лишь при наличии высокого уровня профессионализма [2].

Психологическая служба является важной составляющей системы образования в стране. Она представляет собой сеть специализированных подразделений, объединенных в единую организационную структуру, и занимается психологической работой. Появление психологической службы образования обусловлено взаимодействием науки и практики. Она объединяет научное понимание развития личности учащихся и практическую реализацию этого развития в современных образовательных учреждениях и в жизни в целом.

Научные исследования в психологической службе имеют цель углубить понимание процессов психического развития и создать основу для разработки эффективных практических методик и программ. Это помогает психологам и другим специалистам в образовании более точно определить потребности и проблемы учащихся, а также разработать индивидуальные подходы к их развитию и поддержке.

Психологическая служба образования играет важную роль в создании благоприятной образовательной среды, способствующей развитию всех аспектов личности учащихся. Она помогает учащимся преодолевать трудности, развивать свои таланты и достигать успеха в учебе и жизни.

Задача профессиональной подготовки будет заключаться в том, чтобы на ранних этапах овладения секретами профессионального мастерства создать предпосылки для формирования оптимальной позиции будущего специалиста. Сделать это в более поздний период

активной профессиональной деятельности возможно, но потребует гораздо большего времени и гораздо больше затрат [3].

Процесс формирования профессионально личностной позиции психолога в вузе указывает, что данный процесс, запущенный в студенческом возрасте, не является раз и навсегда данным, личность будущего профессионала будет продолжать развиваться и совершенствоваться на протяжении всей профессиональной деятельности. В. А. Петровский отмечает, что стремление человека «быть личностью» это стремление быть субъектом своих витальных контактов с миром, т.е. всего того, что касается нашей телесной жизни; во-вторых, это стремление быть субъектом предметной деятельности; в третьих, это стремление быть субъектом общения; в четвертых, субъектом самосознания, т.е. процесса порождения системы представлений о себе, о своей сущности, порождение образа своего Я.

Сформирование профессионально личностная позиция психолога является определяющей характеристикой личности будущего профессионала и представляет собой ее центральное образование, представляющее собой новое системное качество, интегрирующее такие самостоятельность, активность, инициативность, рефлексивность, самоперечисленные качества личности должны быть сформированы в процессе формирования профессионально личностной позиции психолога, только при этом условии мы получим компетентного специалиста в области психологии.

Анализ актуально психологической и педагогической литературы позволяет представить профессионально личностную позицию психолога как сложную интегративную характеристику личности, которая отражает ее активно избирательное, инициативно ответственное, преобразовательное отношение к себе, к профессиональной деятельности, к людям и к окружающему миру в целом [4].

Подводя итоги, можно сказать, что профессиональная личностная позиция психолога рассматривается в виде системы отношений человека к себе и к окружающей действительности, которая ее определяет. Профессионально личностная позиция психолога логично выделяется: отношением к себе, к другим, к труду и саморазвитию.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Петровский В. А. Личность в психологии: парадигма субъектности / В. А. Петровский. – Ростов на Дону, 2009. – 512 с.
- 2 Белухин Д. А. Становление профессионала и рождение профессионализма: учебное пособие. – М.: Московский психологический институт, 2010. – 128 с.
- 3 Ермолаева М. В. Субъектный подход в психологии развития взрослого человека [вопросы и ответы]: учеб. пособие. М.: Издательство Московского психологического социального института: Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2010. – 200 с.
- 4 Абдалина Л.В. К вопросу об инновационной направленности личности преподавателя вуза / Л.В. Абдалина // Вестник Воронежского государственного технического ун-та, Т. 9. – 2013. – № 5-2. – С. 150–152.

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В РАМКАХ ФОРМИРОВАНИЯ SOFT SKILLS

АКИМНИЯЗОВА С. Ш.

магистр педагогических наук, преподаватель специальных дисциплин,
Павлодарский гуманитарно-педагогический колледж, г. Павлодар

ГЕРЕЛЕВКАЯ Е. Т.

студент, 3 курс, специальность «Социальная работа», Павлодарский
гуманитарно-педагогический колледж, г. Павлодар

На третьей сессии Парламента VII созыва 2023 года Глава государства Касым-Жомарт Кемелевич Токаев в своем Послании народу Казахстана объявил «У нас есть четкий образ будущего: мы строим Справедливый Казахстан – страну равных возможностей и прогресса. Мы создаем эффективное государство, в котором господствуют закон и порядок, культура диалога, ответственности и солидарности» [1]. Развитие культуры диалога, взаимодействия с другими людьми, коммуникативных навыков в рамках формирования Soft skills является неотъемлемой составляющей исполнения послания Президента Республики Казахстан. А также, на третьей сессии Парламента VII созыва 2024 года Глава государства Касым-Жомарт Кемелевич Токаев в своем Послании народу Казахстана объявил, что «Каждый казахстанский школьник должен иметь достойные условия для обучения и

всестороннего развития.» На основании данного послания можно сказать, что достойным условием для обучения и всестороннего развития является формирование гибких навыков в младшем школьном возрасте, способствующие его успешной коммуникации в будущем [2].

Культура диалога, проблема общения, взаимодействия людей друг с другом – одна из наиболее актуальных тем в современной психологии, поскольку сейчас свое развитие получает такое понятие, как система Soft Skills (Гибких навыков). Существуют разные определения данного термина.

Например, отечественные ученые Сардарова Ж.И., Адильшинова З.У., Жангозиева М.С. выделили несколько видов Soft Skills:

- Soft Skills – это не простые навыки, а группа качеств (интеллектуальные, личные качества, возможности и навыки);
- Soft Skills – индивидуальные качества человека, универсальные, сформированные навыки, влияющие на результативность деятельности личности;
- Soft Skills не зависит от специфики профессиональной деятельности человека. То есть, характерны для многих сфер жизни [3].

Сагинтаева А., Мусина А., Сулейменова А., Каратабанов Р., Куракбаев Қ. определили понятие Soft Skills как комплекс навыков, которые содержат:

- когнитивные и метакогнитивные (критическое мышление, творческое мышление, способность к самообучению, саморегуляции);
- социальные и эмоциональные (сочувствие, коммуникативные навыки, сотрудничество);
- практические навыки (умение пользоваться компьютером, новыми информационно-коммуникативными технологиями).

Гайдученко Е. и Марушев А. вынесли определение Soft Skills как навыки, которые помогают быстро находить общий язык с окружающими, заводить и удерживать связи, успешно доносить свои идеи – быть хорошим коммуникатором и лидером. Понятие Soft Skills напрямую связано с тем, каким образом люди взаимодействуют между собой [4].

По определению зарубежных ученых Muhleisen S., Oberhuber N. Karrierefaktor Soft Skills – это личные качества

человека, которые делают взаимодействие и коммуникацию с другими людьми более эффективным и гармоничным [5].

Согласно исследованиям, проведенным Гарвардским университетом, Фондом Карнеги и Стэнфордским научно-исследовательским институтом, успех в профессиональной сфере на 85 % зависит именно от уровня сформированности «мягких навыков» и лишь на 25 % от жестких навыков (см. рис-1) [6]. Эти статистические данные были взяты из «Исследования инженерного образования», написанного Чарльзом Риборгом Манном и опубликованного в 1918 году Фондом Карнеги.

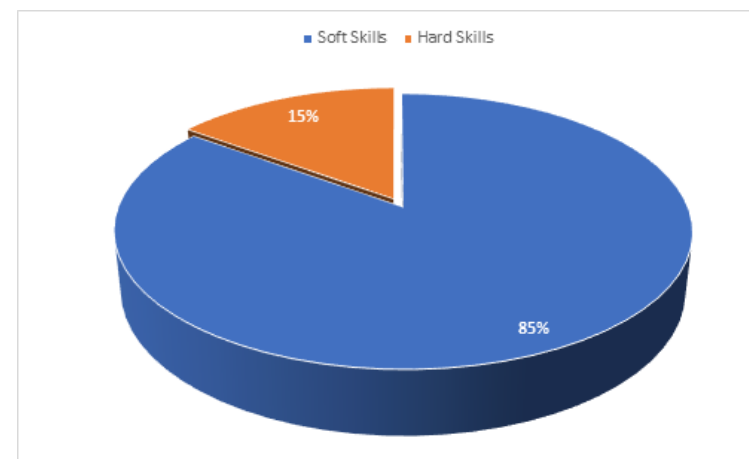

Рисунок 1 – исследование Гарвардского университета, Фонда Карнеги и Стэнфордского научно-исследовательского института

В 2015 г. Организация экономического сотрудничества и развития опубликовала отчет о результатах трёхлетнего исследования «Навыки для развития общества. Сила эмоциональных и социальных навыков» (Skills for Social Progress. The Power of Social and Emotional Skills), в котором также подчеркивается исключительная важность эмоциональных и коммуникативных качеств.

Проблематика содержания и структуры системы Soft skills, а также формирования их в людях – активно обсуждается учеными в последнее десятилетие. Важную роль в изучении и исследовании гибких навыков играют работы наших отечественных ученых

Атабаева Ф. К., Аралбекова А. А., Беккожанов Г. К., Беркимбаев К., Жетписбаева Б. А., Кунанбаева С. С., Махметова Д. Т., Мейрбекова Г., Ниязова Г., Унгарбаева Ш. У., Утеубаева Э. А., Шаханов Р. А. В российских исследованиях проблемы этого психологического явления в разное время рассматривали Л. Н. Степанова, Б. Г. Ананьев, Павлова Е., Портланд Ю., Г. М. Андреева, Абашкина О., Баринаова О. В., Л. Г. Антонова, В. М. Бехтерев, А. А. Бодалев, Э. Ф. Зеер, Н. В. Клюева, А. В. Карпов, Е. П. Ильин, Иванов Д., Канардов И., Клюковская И., А. А. Леонтьев. В зарубежных исследованиях Soft Skills отражены в работах таких ученых, как D. Almog, A. Asperin, R. Athayde, E. Chell, S. Cranfield, A. Fixsen, R. B. Rubin, J. Oomen, K. Wiginton и др.

По мнению Л. Н. Степановой, к гибким навыкам можно отнести развитые коммуникативные навыки, высокий уровень саморегуляции, критическое мышление, умение убеждать, лидерство, креативность [7].

В Институте Макса Планка (г. Мюнхен) выделяют следующие виды Soft Skills, которые наиболее важны в наше время:

- личностная динамика (чувство ответственности, уверенность в себе, высокая мотивация, личностные стремления, достижения);
- область межличностных отношений (сопереживание, умение сочувствовать, эмпатия, коммуникативные навыки, объективная самооценка);
- стремление к успеху (инициативность, самоотдача, креативность, умение выдвигать идеи)
- выносливость (стрессоустойчивость, устойчивость к критике, неудачам, удовлетворенность проделанной работой).

Шипилов В. выделяет четыре направления Soft Skills:

- базовая коммуникация (внимательное отношение к своему собеседнику, понятие цели общения, поддержание зрительного контакта с собеседником, беседа по принципу диалога: умение задавать вопросы, внимательно слушать);
- навыки убеждения и аргументации (адекватное реагирование на мнение и точку зрения собеседника, использование «невидимой» стратегии спора: переубеждать собеседника так, чтобы он не замечал процесса переубеждения);
- лидерство и командная работа (умение брать на себя роль лидера и организатора, выходить из зоны комфорта, работать в команде).

Не трудно заметить, что каждый ученый выделяет коммуникативные навыки как один из компонентов Soft Skills, что доказывает важность именно этих навыков в данной системе. Коммуникация – один из важнейших факторов психического и социального развития личности. Потребность в общении, взаимодействии с другими людьми относится к числу базовых потребностей человека (по пирамиде А. Маслоу) наравне с витальными (жизненными). Коммуникация является необходимым условием нормального развития человека как члена общества, социума. Общение является самым верным способом познать, как других людей, так и себя самого, условием для поддержания духовного и физического здоровья личности.

На протяжении всей жизнедеятельности человека происходит развитие его коммуникативных навыков. Коммуникативные навыки – это группа навыков, которые мы развиваем и учимся применять, взаимодействуя друг с другом. Они начинают формироваться с раннего возраста, постепенно расширяясь и усложняясь.

Характер общения влияет на общее развитие личности. От степени развития коммуникативных навыков между ребёнком и взрослым, между ребёнком и сверстниками зависит развитие возможностей познавательного развития личности, усвоения ею разнородной информации, определяется формирование убеждений и потребностей.

Развитие коммуникативных навыков способствует:

- Формированию знаний и навыков деятельности;
- Развитию речи ребёнка;
- Расширению кругозора;
- Формированию собственных убеждений, собственного мировоззрения;
- Развитию особенностей самосознания;
- Формированию и утверждению своего места и роли социальной среде;
- Выработке идеологии и ориентации деятельности.

По мнению Л.С. Выготского, предпосылки потребности в общении возникают с первых дней жизни ребенка. Он полагал, что это такая же базовая потребность, как пища и вода, которая формируется прижизненно [8]. Она и составляет основу и движущую силу всего дальнейшего развития психики ребенка. Однако, развитие коммуникативных навыков в контексте формирования Soft Skills – очень по своей специфике трудоёмкий процесс и

начинать их развитие оптимальнее всего именно в младшем школьном возрасте, поскольку этот период характеризуется высокой сензитивностью, чувствительностью, а также адаптивностью в условиях формирования коммуникативной компетентности. Этот период содержит значительный потенциал в умственном развитии детей, замечен прогресс в их интеллектуальных потребностях. Это происходит потому, что мышление младших школьников развивается в нескольких направлениях:

- усвоение и активное применение речи как средства мышления;
- соединение и влияние сразу нескольких видов мышления: наглядно-действенного, наглядно-образного и словесно-логического;
- выделение и развитие в интеллектуальном процессе двух фаз: подготовительной и исполнительной.

Рассматривая коммуникативную компетентность как фактор развития личности, условие её саморегуляции, можно сделать вывод, что влияние учебно-воспитательного процесса младших школьников актуален в данный возрастной период. Так как, ведущей деятельностью в этом периоде является в первую очередь учебная деятельность, ребенку, попадая в сферу образовательного процесса, впервые приходится сталкиваться с некоторыми особенностями педагогического взаимодействия. То есть, если раньше его коммуникация строилась по типу симпатии и антипатии, то сейчас существует необходимость взаимодействия независимо от личного отношения к человеку. Очень продуктивным считается влияние сотрудничества и взаимодействия детей друг с другом. Работая в команде или паре, выполняя совместные задания вместе, они в два раза больше оценивают свои возможности, способности и уровень знаний, появляется возможность рефлексировать и анализировать свои поступки и действия.

Однако, не всегда развитию коммуникативной компетентности уделяют должное внимание на уроках в школе, поэтому важно развивать её в рамках формирования Soft Skills во всех организациях образования. Необходимо осознавать потребность ребенка в таком возрасте к взаимодействию с другими людьми, решению конфликтов, работе в команде, четкому и ясному изложению своих мыслей, сотрудничеству со сверстниками. Важно давать ребенку возможность знакомства и общения не только в рамках школы, но и на различных дополнительных занятиях.

Особенности развития коммуникативной компетентности – период формирования и развития личности, получения знаний, необходимых для коммуникации, личностное участие в преобразовании этих знаний. Человек – это неотъемлемая ячейка общества, в которой коммуникация и культура диалога между людьми является его необходимостью как существа с потребностями в социальных связях.

Именно система Soft Skills помогает нам определить важность коммуникативных навыков в современном обществе. Они помогают нам приспособляться и адаптироваться в обществе, определяют важность умения договариваться, работать в команде, сотрудничать, взаимодействовать с другими людьми. Soft Skills отвечают за способность четко выражать свои мысли, находить подход к другим, решать конфликты и т.д.

Какими бы качественными и глубокими знаниями, умениями и навыками ни обладали наши дети в будущем, Soft Skills помогут им стать по-настоящему развитой и сформировавшейся личностью. Что ещё раз доказывает важность и необходимость их формирования, а также применение их на практике, в частности коммуникативной компетенции, поскольку она является наиболее востребованным компонентом системы.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-ekonomicheskij-kurs-spravedlivogo-kazahstana-18588>
- 2 <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130>
- 3 Сардарова Ж.И., Адильшинова З.У., Жангозиева М.С. Білім алушылардың икемді дағдысын қалыптастыру маңыздылығы және оның психологиялық негізі // Хабаршы «Психология» сериясы, 2020. No2(63). DOI:<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7847.13>.
- 4 Muhleisen S., Oberhuber N. Karrierefaktor Soft Skills. Rudolf Haufe Verlag, Freiburg i. Br., 2005. – 230 p.
- 5 Гайдученко Е., Марушев А. Эмоциональный интеллект [Электрон. ресурс]. Режим доступа: <https://1-a-b-a.com/lecture/show/125>.
- 6 Степанова, Л. Н. Soft skills как предикторы жизненного само осуществления студентов / Л. Н. Степанова, Э. Ф. Зеер. – Текст: непосредственный // Образование и наука. – 2019. – № 8. – С. 65–89.

7 Klaus P. Communication breakdown. California Job Journal, 2010, no. 28, P. 1-9.

8 Выготский, Л. С. Детская психология: собрание сочинений в 6 т. / Л.С. Выготский // под ред. Д.Б. Эльконина. – Т. 4. – М.: Педагогика, 1984. – 432 с.

ИССЛЕДОВАНИЕ КРАТКОВРЕМЕННОЙ ПАМЯТИ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

ГУНБИНА Е. В.

студент, Торайгыров университет, г. Павлодар

ПОГАНДОПУЛО А. С.

PhD, асоп. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

Исследование кратковременной памяти у детей старшего дошкольного возраста считается значимым направлением в педагогике и психологии. В данном возрасте формируются основы когнитивного развития, и кратковременная память играет ключевую роль в овладении различными умениями и навыками. С помощью данного исследования можно выявить, какие подходы к обучению эффективнее для детей старшего дошкольного возраста, а также позволят определить возможные трудности и нарушения кратковременной памяти, это в свою очередь, сделает возможным более раннюю коррекцию и поддержку в развитии детей [1, с. 185].

Кратковременная память у детей старшего дошкольного возраста представляет собой механизм запоминания и временного хранения информации на краткосрочной основе. Она играет ключевую роль в когнитивном развитии, обеспечивая возможность обработки и удержания в сознании ограниченного объема информации в течение непродолжительного времени – от нескольких секунд до нескольких минут. Особенностью кратковременной памяти у детей дошкольного возраста является ее ограниченная емкость и высокая подверженность воздействию внешних факторов. Дети в этом возрасте еще не обладают полностью сформированными стратегиями удержания информации, что делает их кратковременную память более чувствительной к влиянию внешних раздражителей и ограничивает ее рабочий объем.

Развитие кратковременной памяти в дошкольном возрасте в первую очередь обусловлено освоением в ходе учебной и игровой деятельности разных способов запоминания, это может быть:

- игры и упражнения, которые требуют запоминания последовательности, или с памятливыми элементами, например пазлы, где ребенок должен запомнить расположение элементов;

- развитие внимания, так как она влияет на эффективность кратковременной памяти и полезны для развития мышления.

- повторение может помочь закрепить полученную информацию в кратковременной памяти.

- мнемотехники, такие как создание ассоциаций или использования зрительных образов для укрепления запоминаемой информации.

- творчество, так же рисование и конструирование стимулирует воображение и улучшает кратковременную память [2, с. 48].

Для исследования кратковременной памяти, было отобрано 18 детей старшего дошкольного возраста, с которыми в течение полугодия использовали разные методы для улучшения памяти, к ним относятся обучение пересказу, размышление в слух, а также использование специальных способов запоминания информации (мнемотехники) и способы развития внимания. Таким образом, в начале учебного года, а после работы с детьми на протяжении шести месяцев, были проведены диагностические методики «Запомни цифры» и «Назови предмет». Их используют для определения объема кратковременной слуховой памяти.

При выполнении методики «Запомни цифры» ребенку объясняют инструкцию следующего содержания: «сейчас я буду говорить тебе, а ты повторяй их за мной только после того, как я скажу «повтори»». Методика рассчитана на детей старшего дошкольного возраста. После проведения инструкции, по порядку зачитывается ряд цифр сверху в низ, представленные на рисунке 1 А, с интервалом в одну секунду между цифрами. И после прослушивания каждого ряда ребенок должен повторить вслед за нами, и это продолжается до первой ошибки. Далее повторяем соседний ряд цифр, которые находятся на рисунке 1 Б, и состоит из такого же количества цифр, как и тот, в котором была допущена ошибка, и просим ребенка его воспроизвести. И если ребенок ошибается во второй раз, то на этом задании заканчивается.

А										Б									
9										3									
2	4									7	9								
3	8	6								1	5	4							
1	5	8	5							6	8	5	2						
4	6	2	3	9						3	5	9	6	1					
4	8	9	1	7	3					7	9	6	4	8	3				
5	1	7	4	2	3	8				9	8	5	2	1	6	3			
1	4	2	5	9	7	6	3			4	2	7	0	1	8	9	5		

Рисунок 1 – Ряд цифр к методике «Запомни цифры»

В конце определяем объем кратковременной слуховой памяти ребенка, который равен полсуммы максимального количества цифр в ряду, которые были правильно воспроизведены ребенком в первой и второй попытки [3, с. 93].

Диагностическая методика «назови предметы» проводится по следующим инструкциям «Посмотри на картинку и запомни предметы которые изображены на картинке, когда ее уберут назови, предметы, которые запомнил». После инструкции детям дают 1 – 2 минуты картинку, на которой изображено восемь разных предметов (рисунок 2).

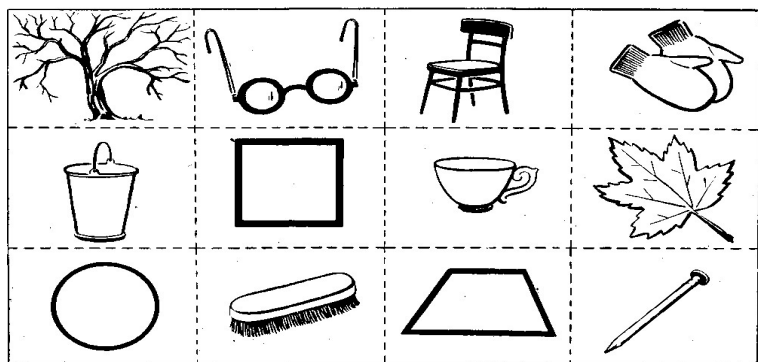

Рисунок 2 – Картинка с предметами для методики «Назови предметы»

После того как ребенок рассмотрел предметы, у него забирают карточку и просят назвать какие предметы он запомнил. Количество правильно названных предметов, а также число ошибок фиксируется.

Оценка результатов фиксируется в баллах от 1 до 5, в зависимости количества названных предметов, если ребенок допускает много ошибок допускается вторая попытка, а после записывается результат [3, с. 104].

Проведя методику «Запомни цифры» с детьми, получили такие результаты:

Таблица 1 – результаты исследования по методике «Запомни цифры»

Код имени испытуемого	Измeрeниe кратковременной памяти в начале года	Измeрeниe кратковременной памяти в конце года
1	А. Т.	6
2	А. С.	7
3	Б. Д.	8
4	Г. А.	5
5	Г. В.	6
6	Ж. Е.	5
7	Ж. Я.	7
8	З. Д.	6
9	К. Р.	7
10	К. А.	7
11	М. К.	6
12	М. В.	4
13	П. Ю.	6
14	С. Ж.	5
15	С. Р.	7
16	Ш. А.	8
17	Ш. Д.	5
18	Я. В.	8

Исходя из результатов по методике «Запомни цифры», можно увидеть увеличение объема кратковременной памяти. Развивая память с помощью разных методик дети стали запоминать больше, что помогло им справиться с данной методикой.

После проведения методики «Назови предметы» получились следующие результаты:

Таблица 2 – результаты исследования по методики «Назови предметы»

Код имени испытуемого	Измерение кратковременной памяти в начале года	Измерение кратковременной памяти в конце года
1	А. Т.	3
2	А. С.	2
3	Б. Д.	2
4	Г. А.	3
5	Г. В.	3
6	Ж. Е.	4
7	Ж. Я.	4
8	З. Д.	3
9	К. Р.	2
10	К. А.	3
11	М. К.	3
12	М. В.	4
13	П. Ю.	2
14	С. Ж.	3
15	С. Р.	3
16	Ш. А.	2
17	Ш. Д.	3
18	Я. В.	4

Исходя из результатов методики «Назови предметы», видно, что большинство детей, после проведение диагностики в конце года, набрали наибольшее количество баллов, сто говорит об улучшении кратковременной памяти.

Исходя из исследования, наблюдая за детьми старшего дошкольного возраста можно выделить ряд ключевых аспектов, которые влияют на развитие и улучшение кратковременной памяти. Таким образом, в ходе наблюдения за детьми было выделено, что игры и упражнения, которые направлены на тренировку объема кратковременной памяти, существенно содействуют его увеличению. В начале исследования многие дети подходи к заданию актив и заинтересованно, но были и те у кого не сразу все получалось они выполняли упражнение без инициативы,

а иногда и вовсе отказывались. Но ближе к концу эксперимента, все дети послушно выполняли упражнения, так как у них стало лучше получаться.

Стоит подчеркнуть важность использования различных заданий, которые включают в себя запоминание последовательностей, чисел и форм, что способствует формированию у детей устойчивых навыков и умений работы с кратковременной памятью. Так же, внимания и его развитие выделяется как один из ключевых компонентов улучшения кратковременной памяти. В ходе наблюдения за детьми стало заметно что, эффективные методики, которые включают в себя игры и тренировки, направленные на укрепление внимания, это, в свою очередь, положительно сказывается на способности детей запоминать и удерживать информацию в памяти, так как дети лучше концентрируются на упражнениях, что помогает им получать хорошие результаты.

Стоит выделить что, регулярные занятия творческими активностями и использование простых мнемотехник также оказывают положительное воздействие на формирование данного когнитивного навыка. Но нужно подчеркнуть необходимость индивидуального подхода к развитию кратковременной памяти, учитывая уникальные особенности каждого ребенка, так как их развитие познавательных процессов происходит по-разному, и не всем детям давались легко данные упражнение. В таком случае, поддержка, поощрение и создание интересной обучающей среды играют ключевую роль в успешном формировании этого важного аспекта когнитивного развития у ребенка. Исследование кратковременной памяти у детей старшего дошкольного возраста выявило, что данная когнитивная функция играет важную значительную роль в их обучении и повседневных активностях. В ходе исследования были применены различные методики, которые направлены на развитие и диагностику, а также подходы для стимуляции и развития кратковременной памяти у детей.

ЛИТЕРАТУРА

1 Широкова А.А., Мамедова Л. В. Развитие памяти у детей старшего дошкольного возраста посредством мнемотехники // Современное педагогическое образование. – 2023. – №. 5. – С. 185-189

2 Еремина Н.Н. Особенности развития памяти в дошкольном возрасте // Наука и образование: отечественный и зарубежный опыт. – 2023. – 40 с.

3 Немов Р.С. Психология: Учебник для студентов высшего педагогического учебного заведения. – М.: Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 2003. – Кн. 3: Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики. – 640 с.

ОБЩЕННАЯ ЛЕКСИКА В РЕЧИ СОВРЕМЕННЫХ ПОДРОСТКОВ

ШУРЕНОВ А., НУРБАЕВА Д.
студенты, группа М-23-12, Высший колледж,
Торайгыров университет, г. Павлодар

Изучение психологических проблем подростков, в том числе и проблемы их коммуникативной компетентности, является актуальной задачей. Поэтому оно находится в центре внимания психологов, педагогов, социальных работников. На особенности употребления ненормативной лексики подростками существенное влияние оказывают семья и ее состав, её социальное положение, доход. Среда неблагополучной семьи травмирует психику ребенка и определяет качественно иную стадию ее возрастной эволюции, следовательно и развитие речевых навыков. Согласно исследованиям А. Нефедова (впрочем, с ним согласны многие учёные, изучающие речь детей, в частности К. Чуковский) дети с 8 до 12 лет дети понимают, когда можно, а когда нельзя говорить «плохие» слова. Нецензурная лексика используется среди ровесников для самоутверждения, из желания влиться в коллектив и стремления казаться взрослее. Студенты, используя в речи ненормативную лексику, копируют манеру поведения взрослых, таким образом, приобщаясь к их миру, чувствуя себя увереннее и думая, что так можно заставить себя уважать и бояться. По мнению А. Нефедова, дети не рождаются плохими, но становятся таковыми, если перед глазами ежедневно негативный пример родителей. Они ничего не забывают, и это оставляет глубокий след в душе. Познавательная сфера этих детей отмечается неорганизованностью. Из-за неумения управлять своим вниманием дети становятся импульсивными. Семья – это первый устойчивый коллектив в жизни

ребенка, и именно там происходит формирование его личности. Позиция ребенка определяется желанием походить на родителей. Поэтому в общении со своими сверстниками подростки используют ненормативную лексику, иногда даже не задумываясь, что означает то или иное выражение. Именно таким образом подросток пытается казаться взрослее, сильнее, пытается самоутвердиться в жизни.

Ряд исследований, якобы доказывающий, что употребление обценной лексики влияет на здоровье, несмотря на всю убедительность и ссылки на устойчивые, а иногда и откровенно древние авторитеты, не имеют доказательной базы. Подобные исследования относятся к области псевдонауки и на современном этапе развития научной мысли стоят в одном ряду с исследованиями из таких псевдонаук, как астрология, хиромантия, спиритика.

Нами было произведено исследование по частотности употребления ненормативной лексики в речи популярных ведущих, блогеров, чья аудитория, в основном, подростковая.

Самым популярным видеохостингом, как в Казахстане, так и в мире является сайт Youtube.com. На основе опроса учащихся, а также основываясь на анализе сайта forbes.kz, были определены 10 ютуб-каналов с наибольшим количеством подписчиков и просмотров среди казахстанцев.

Для анализа мы использовали следующий способ: случайным образом выбирался ролик с каждого канала и подсчитывалось количество ненормативных слов в пяти минутах в середине видеоролика. Результаты исследования представлены в следующей таблице.

Таблица 1 – Результаты исследования

Youtube-канал	Количество слов ненормативной лексики
Аминка Витаминка	0
Zёбра	1
Еда на любой вкус	0
Dimash Kudaibergen	0
Дастархан – вкусные рецепты	0
АЖуКЗ	7
Ekaterina Saibel	0
Пацанские истории	39
Marat Oralgazin	0
Qarapayum Qairat / Қарапайым Қайрат	8

Исходя из данных, представленных в таблице, очевидно, что в казахстанском сегменте популярного видеохостинга лишь один канал содержит недопустимо большое количество обценных слов, что соответствует его содержанию (на большинстве роликов из канала стоит пометка 18+). Таким образом, утверждение о том, что на большое количество обценной лексики в речи современных подростков оказывает сайт Youtube.com, оказывается весьма спорным.

Для исследования частотности употребления ненормативной лексики пользователями социальных сетей нами была выбрана одна из самых популярных в Павлодаре и Павлодарской области Инстаграм страничек *tiravlo.dar*, 286 00 подписчиков и 40,6 тыс. публикаций. Нас интересовала аудитория, комментирующая контент в этом сообществе. Анализ показал, что в среднем, каждый 81-й комментарий содержит ненормативную лексику.

Кроме того нами был проведён подобный анализ в приложении TikTok, группы социальной сети Вконтакте, где мы проанализировали частотность употребления ненормативной лексики как в контенте, так и в комментариях. Результаты исследования с учётом незначительных отклонений сходятся с приведёнными выше.

В результате исследования частота употребления «матерных» слов в казахстанском сегменте интернета довольно низкая, так что нельзя считать интернет и приложения основным источником влияния употребления обценной лексики в речи подростков.

Мы провели исследование (разумеется, анонимный) среди 350 студентов. Большинство опрошенных подростков (47%) не используют в своей речи ненормативную лексику. На употребление ненормативной лексики «в экстренных случаях» указали 37% студентов. 13% респондентов эпизодически («иногда») употребляют нецензурные выражения. Необходимо отметить, что доля употребляющих нецензурные выражения гораздо выше у мальчиков (86%), чем у девочек (14%).

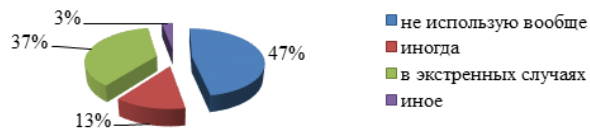

Диаграмма 1

На вопрос «Оправдываешь ли ты употребление ненормативной лексики в экстренных случаях?» 44% опрошиваемых ответили «нет», положительно отнеслись 38% респондентов, 11 человек (18%) воздержались от этих ответов.

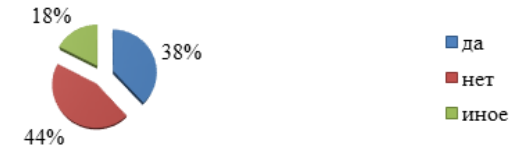

Диаграмма 2

Мы попросили ответить студентов на вопрос: «Используется ли нецензурная брань членами вашей семьи?». Итоги анкетирования оказались следующими: «нет» – 43%, «никогда» – 27%, «иногда» – 24%, «да» – 6%.

Диаграмма 3

На вопрос «Твое отношение к ненормативной лексике?» ответы получились следующими: «отрицательное» – 57%, «нейтральное» – 37%, «иное» – 4%, «положительное» – 2%. Необходимо задуматься над тем, что 2% студентов ответили положительно и 41% – пассивно отнеслись к данной проблеме.

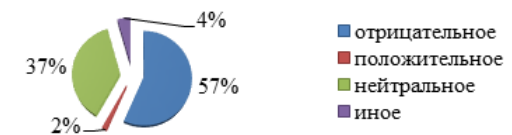

Диаграмма 4

Одним из вопросов анкеты был вопрос: «Как ты думаешь, сказывается ли использование ненормативной лексики на развитие личности учащихся?». «Да» ответили 61%, «нет» - 34%, «иное» - 5%.

Диаграмма 5

На вопрос: «Что нужно сделать, чтобы студенты-подростки не использовали в речи ненормативную лексику?» подростки ответили: «повышать уровень воспитанности и культуры общения» – 39%, «искоренять сквернословие в семье» – 18%, «не выводить подростков из себя» – 17%, «учителя должны показывать пример культуры общения» – 15%, «иное» – 6 %, «не знаю» – 5 %.

Диаграмма 6

Исходя из проведенного анализа причин употребления ненормативной лексики, мы составили ряд практических рекомендаций по искоренению сквернословия в подростковой образовательной среде.

Выявив и изучив причины употребления студентами-подростками ненормативной лексики после наблюдения, анализа, анкетирования и опроса, мы предлагаем следующие практические рекомендации по искоренению сквернословия в подростковой образовательной сред:

- студенту-подростку необходимо принять решение не сквернословить, не употреблять бранных слов самим;
- подросткам необходимо уметь противостоять влиянию окружающей среды, ценить меру своего авторитета; использовать в своей речи как можно больше позитивных высказываний;
- преодолевать поверхностное отношение к слову;

- не брать плохой пример со своих сверстников; пресекать сквернословие внутри группы и колледжа; уметь просить прощение за бранное слово;

- родителям необходимо искоренять сквернословие в семье;
- учителя должны показывать пример культуры общения;
- студенческому самоуправлению еженедельно проводить мониторинг использования ненормативной лексики студентами; ввести весомые штрафные баллы за сквернословие.

Исследование, проведенное нами, позволило решить поставленные задачи и подтвердить выдвинутую гипотезу. В современном обществе употребление ненормативной лексики приобрело масштабы эпидемии, она проникла в литературу, в кино, в средства массовой информации, для многих матерная речь становится нормой. Студенты-подростки, не имея стойкого иммунитета к этой словесной инфекции, заражены ею уже в начальной школе.

Подростку нужно неустанно объяснять, что сквернословие – язык людей необразованных, недалеких, опустившихся. Их лексикон ограничен несколькими словами, которые они комбинируют между собой, превращают в разные части речи, чтобы выразить свои примитивные мысли. Человеку умному и начитанному нетрудно заменить нецензурное выражение меткими синонимами.

Общество нуждается в программах, которые сегодня могут благотворно повлиять на проблемную семью и помочь детям. Как показывает практика, необходимо как можно раньше показать подростку, что есть другие формы общения. «Главные основы воспитания закладываются до пяти лет, и то, что вы сделали до пяти лет – это 90 % всего воспитательного процесса», – отмечал А. Макаренко.

Употребление ненормативной лексики связано, прежде всего, с эмоциональным состоянием подростка: больше половины подростков употребляют нецензурные выражения именно потому, что «не могут выразить свои эмоции другими словами». Что касается использования ненормативной лексики для оскорбления другого, то почти каждый десятый употребляет ненормативную лексику для этой цели. Лишь небольшая часть подростков утверждает, что использование нецензурных выражений – результат влияния их ближайшего окружения. Для многих подростков употребление ненормативной лексики является привычкой.

Исследование подтвердило и показало, что для искоренения сквернословия в подростковой среде необходимо:

- принять решение не сквернословить;
- уметь противостоять влиянию среды; использовать в своей речи как можно больше позитивных высказываний;
- не брать плохой пример со своих сверстников; искоренять сквернословие в семье;
- учителя должны показывать пример культуры общения; ввести уроки этикета и хороших манер для школьников-подростков.

ЛИТЕРАТУРА

1 Анисимов В. Обойдемся без выражений! Сквернословие как проявление вербальной агрессии //Здоровье детей. – 2009. - №1. – С.13-14.

2 Михайлин В. Ю. Тропа звериных слов: Пространственно ориентированные культурные коды в индоевропейской традиции. – М.: НЛО 2008. – С. 331-360.

3 Нефедов А. Управление реальностью. – Минск: «Книжный дом», 2008.

4 Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции. – М.: Флинта, 2010.

5 Эмото Масару. Любовь и вода. – М.: София, 2008.

6 Интернет-ресурсы: <http://www.geizer.ru>.

7 <http://www.realisti.ru>.

8 <http://www.rian.ru/society>.

9 https://forbes.kz/massmedia/20_samyih_populyarnyih_youtube-kanalov_kazneta_-_2021/

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ МЕДИА НА ПСИХИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ

ЗАКИЕВА Ж. Е.

студент, Торайгыров университет, г. Павлодар

ПОПАНДОПУЛО А. С.

PhD, асоц. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар

В современном мире социальные медиа стали интегральной частью повседневной жизни, оказывая значительное влияние на различные аспекты общества, включая социальные взаимодействия, информационный обмен и развлекательную сферу.

Социальные медиа, включая популярные платформы, такие как Facebook, Instagram, Twitter, VK, TikTok и другие, предоставляют пользователям возможность выражения себя, создания цифровой личности и участия в различных виртуальных сообществах. Однако, вместе с этими преимуществами, существует ряд вопросов и рисков, связанных с воздействием социальных медиа на психическое благополучие. Актуализация проблемы влияния социальных медиа на психическое здоровье становится крайне важной, учитывая растущий объем времени, проводимого людьми в онлайн-средах. Цель данной статьи заключается в комплексном анализе воздействия социальных медиа на психическое здоровье, выявлении факторов, способствующих как положительным, так и отрицательным изменениям в психике индивида. Объектом изучения являются социальные медиа в их разнообразии, в то время как предметом выступает влияние использования социальных медиа на психическое здоровье пользователей.

Ключевые слова: социальные медиа, психическое здоровье, влияние, онлайн-среда, психологические аспекты, цифровая личность, воздействие, трансформация.

Современная жизнь людей глубоко связана с социальными медиа. Быть социальным стало необходимостью для всего мира. С развитием смартфонов использование социальных сетей стало еще более широким. Люди любят общаться со своими друзьями, семьями, родственниками и незнакомыми людьми, ставить лайки постам с фотографиями и видео, выступать против растущих проблем, таких как гендерное неравенство и проводить время за просмотром последних новостей, открытий и информации через социальные сети. Многофункциональное поведение является причиной того, что людей привлекает использование социальных сетей. Более того, в настоящее время связь человека с социальными сетями неразделима. Для людей стало необходимым быть активными в социальных сетях. С утра до вечера люди заняты тем, что обновляют информацию о своем дне и делах. Это говорит о силе социальных сетей и о том, насколько глубоко они укоренились в нашей жизни. Тем не менее, стало еще важнее получать лайки и комментарии к своим постам в социальных сетях. Появилось ранжирование: тот, у кого больше лайков, считается высокопоставленным, а малое количество лайков – низко поставленным. Кроме того, люди могут свободно комментировать чьи-то сообщения.

Все эти методы навсегда меняют нашу жизнь. Точно так же, когда люди относятся к социальным сетям как к части своей жизни и постоянно пользуются ими, это оказывает определенное влияние на их здоровье. В статье Д. В. Желтовой утверждается, что чрезмерное использование социальных медиа создает дисбаланс [1, с. 7]. В докладе упоминается, что социальные медиа – новый феномен, который приносит очевидную пользу, но также оказывает влияние на благополучие и психическое здоровье своих пользователей. Связь между социальными медиа и их нежелательными последствиями, такими как рост тревожности, стресса, депрессии и одиночества, вызывает тревогу у молодого поколения. Таким образом, социальные медиа были признаны как полезными, так и вредными для психического здоровья людей из-за характера их содержания и того, как люди их воспринимают. Некоторые исследователи утверждают, что социальные медиа могут положительно влиять на психическое здоровье благодаря усилению поддержки, которая дает пациентам с психическими расстройствами чувство надежды, товарищества и мотивации. Другие исследования указывают на связь между социальными медиа и психическим здоровьем, способствующим возникновению психологического дистресса.

В наши дни не все люди используют социальные сети как платформу для общения с друзьями и родственниками, но есть и множество профессионалов, которые дают советы и рекомендации нуждающимся людям с их помощью. Что касается психического здоровья, то людям, страдающим от некоторых психических расстройств, таких как тревога и депрессия, бывает трудно поделиться своими проблемами с реальными людьми, которые их окружают. В таких случаях социальные сети играют вспомогательную роль, позволяя такому человеку обратиться за помощью к различным медицинским специалистам или людям с похожим опытом. Например, «Janum» – это социальная платформа, управляемая благотворительной организацией по охране психического здоровья, которая предоставляет срочную помощь по вопросам психического здоровья подростков в Казахстане. В Facebook, Instagram также существует множество страниц сообществ или групп, которые ведут профессионалы в области психического здоровья, чтобы поддержать проблемы психического здоровья и повысить осведомленность. Instagram предлагает поддержку и помощь, если ввести в строку поиска «#депрессия». Однако пользователь должен сам выбирать подходящие платформы для того, чтобы делиться своими

проблемами, потому что социальные сети – это еще и место, где постоянно происходят издевательства в интернете.

Социальные медиа, которые стремительно расширяются с каждым днем, развиваются в различных аспектах. Социальные медиа по-разному влияют на психическое здоровье, и это является насущной необходимостью для детального исследования. Хотя психическое здоровье имеет различные определения, его можно определить просто как эмоциональное, умственное и социальное благополучие. Каждый человек находится на разном психическом уровне. Кроме того, в зависимости от уровня психического здоровья меняется образ мыслей, чувств и действий каждого человека. Более того, он также помогает определить, как человек справляется со стрессом и взаимодействует с другими людьми.

Исследования О. В. Рогач, Е. В. Фролова показали, что чрезмерное использование социальных сетей схоже с зависимостью [2, с. 5]. Это одно из самых распространенных психических заболеваний среди молодежи с серьезными негативными последствиями, такими как тревожность, плохое настроение, расстройства внимания, поведения и низкая самооценка. В своем исследовании М. В. Жижина объяснил, что причиной проблем с психическим здоровьем у людей является то, что они используют больше социальных сетей [3, с. 10]. Ведь чрезмерный интернет-серфинг вызывает проблемы с эмоциональным состоянием. Н. Г. Пьянкова, В. М. Матвиюк считают, что использование социальных сетей приводит к враждебному, небезопасному поведению и наносит явный вред эмоциональному благополучию молодых людей, в частности [4, с. 3]. Таким образом, существует реальная опасность для психического благополучия людей через интернет-серфинг, и частота побочных эффектов растет, потому что ситуация расширяется с каждым днем. Эволюция социальных медиа находится на пике, завоевывая все население планеты. Согласно фактам и цифрам, опубликованным Global Digital, в 2022 году 65,8 % населения мира пользуются социальными сетями в той или иной форме. Ожидается, что к 2025 году этот показатель вырастет до 67,1 % [5, с. 7].

Из-за свободы и неэффективной политики ограничений люди также злоупотребляют социальными медиаплатформами, что приводит к негативным последствиям для психического здоровья, таким как кибербуллинг и самоубийства, рост тревожности, низкая самооценка и депрессия. Так, например, онлайн-издевательства дают

виновным мощное преимущество анонимности. Имея возможность спрятаться за экраном компьютера, преступники действуют без оглядки на последствия и не чувствуют ответственности, вины за свои действия. Самое страшное в кибербуллинге то, что он может произойти в любое время, в любом месте, публично или в частном порядке. Подобные жестокие действия в социальных сетях оказывают непосредственное влияние на психологическое здоровье человека, ставшего объектом нападения, что в худшей ситуации может привести к принятию «неверного решения». Кибербуллинг вызывает чувство одиночества, низкую самооценку, суицидальные мысли, усиливает социальную тревогу и депрессию. Аналогичным образом, эмоциональный дистресс, гнев, печаль, отстраненность, экстернализованная враждебность также являются симптомами, наблюдаемыми у людей, подвергшихся кибербуллингу.

Стоит отметить другую проблему – зависимость. Проблема зависимости от социальных сетей стала глобальной проблемой в современную эпоху. Зависимость от социальных сетей становится очень серьезной и приравнивается к зависимости от тяжелых наркотиков. Более того, определенные действия в социальных сетях, такие как получение лайков, уведомлений и положительных комментариев, высвобождают химическое вещество «дофамин», вырабатываемое мозгом, которое вызывает сильное привыкание. Таким образом, социальные сети дают такой же уровень удовольствия, как наркотики и азартные игры, что заставляет пользователей снова и снова вовлекаться в деятельность социальных сетей. Такая зависимость напрямую влияет на психическое здоровье. У зависимых снижается самооценка, появляется чувство зависти, тревога, нарушается сон. В результате люди стараются избегать общения в реальной жизни.

В заключении отметим, что социальные медиа в различных форматах привлекают все больше пользователей. Однако с ростом популярности и использования социальных медиа было обнаружено, что они негативно влияют на психическое здоровье пользователей. Поскольку социальные медиа – это собирательный термин, он подразумевает различные форумы, в частности социальные сети. Влияние социальных сетей на психическое здоровье определяется многими сложными факторами, включая, в частности, количество времени, которое взрослые и подростки проводят на платформах, тип контента, который они потребляют или которому подвергаются, виды деятельности и взаимодействия, которые обеспечивают

социальные сети, а также степень, в которой они нарушают такие важные для здоровья виды деятельности, как сон и физическая активность.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Желтова Д.В. Влияние социальных сетей на ментальное здоровье // Вестник науки. – 2023. – № 2 (59).
- 2 Рогач О. В., Фролова Е. В. Анализ влияния социальных сетей на современных людей: ключевые проблемы и деструктивные последствия // Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология. – 2022. – № 2.
- 3 Жижина М. В. Основные направления социально-психологических исследований социальных сетей // Colloquium-journal. – 2019. – №15 (39).
- 4 Пьянкова Н. Г., Матвиюк В. М. Влияние глобальной сети интернет на психику подростков // Концепт. – 2014. – № 30.
- 5 Global Digital 2022. Отчет об интернете и социальных сетях. – URL: <https://www.sostav.ru/publication/we-are-social-i-hootsuite>.

СТОМАТОЛОГИЧЕСКИЕ СТРАХИ У ДЕТЕЙ ОБЫЧНОГО И ОСОБЕННОГО РАЗВИТИЯ

КВАШНИН П. А.

студент, гр. 210 – Дт, Павлодарский медицинский высший колледж,
БОРОВИКОВА Н. В.

Научный руководитель – магистр психологии, преподаватель,
Павлодарский медицинский высший колледж, г. Павлодар

Страх перед стоматологическими процедурами - это распространенная проблема среди детей. Дети, которые боятся стоматологических процедур, менее склонны посещать стоматолога регулярно, что может привести к плохим результатам в области здоровья полости рта, таким как кариес и заболевания десен.

Цель исследования – изучить наличие страхов перед стоматологическими процедурами у детей, сформулировать рекомендации для родителей, образовательных учреждений, стоматологических клиник.

Задачи:

- Провести диагностику на наличие стоматологических страхов;

- Определить эффективные способы управления страхом перед стоматологическими процедурами у детей;

- Сформировать рекомендации родителям, учителям и стоматологическим клиникам.

Актуальность – данная тема актуальна, так как это распространенная проблема среди детей которая может иметь серьезные негативные последствия для их здоровья.

Гипотеза исследования: Если перед посещением стоматолога в семье и образовательных учреждениях будут использовать игры с стоматологической тематикой, то это повысит уверенность детей, а так же позволит значительно снизить уровень страха перед стоматологическими процедурами.

Практическая значимость работы заключается в том, что родители и взрослые занимающиеся воспитанием детей обычного и особенного развития, могут воспользоваться предложенными рекомендациями и тем самым снизить уровень страхов у детей.

Для того чтобы выявить боящегося ребенка с начало необходимо провести диагностику. Выяснить весь спектр страхов можно опросом при условии эмоционального контакта с ребенком [1, с. 93]. Начинать беседу нужно после активной игры детей или во время игры. Задавая вопросы, следует находиться рядом, а не напротив ребенка. Спрашивать о страхах по списку, неторопливо и обстоятельно, перечисляя страхи и ожидая ответов «да» - «нет» или «боюсь» - «не боюсь» [2, с. 403]. После диагностики страхов детям следует активно поиграть, создав тем самым жизнерадостную эмоциональную атмосферу. Исследование проводилось на базе детского сада № 31 и СОШ № 17. В исследовании приняли участие дети старшей группы в количестве 15 человек, а также учащиеся 2-го класса, в количестве 15 человек.

По результатам проведенного опроса детей были составлены таблицы 1 и 2.

Таблицы 1 – Результаты опроса по наличию страхов у детей дошкольного возраста

№ п/п	страхи	№ п/п ребенка														
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
	Когда остаешься один	+		+		+	+	+	+	+		+	+	+	+	+
	Крови	+		+	+	+		+	+	+	+		+		+	
	Уколов							+		+			+			
	Когда больно	+			+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
	Неожиданных, резких звуков	+		+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	
	Врачей	+	+	+		+	+		+		+	+		+	+	
	Тебя кто-нибудь пугал зубным врачом?			+				+		+	+		+	+	+	
	Ты когда-нибудь были у зубному врачу?	+	+	+		+	+		+	+	+	+	+		+	
	Боишься ли ты ходить к зубному врачу?	+		+		+	+	+		+		+			+	
	Чего ты больше всего боишься, когда идешь к зубному врачу? (боль, кабинет, больница, врач)	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	
	всего	8	3	7	4	8	8	7	7	8	6	8	7	7	2	8

Таблицы 2 – Результаты опроса по наличию страхов у детей младшего школьного возраста

№ п/п	страхи	№ п/п ребенка														
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
	Когда остаешься один		+			+	+	+		+		+	+		+	+
	Крови	+	+			+	+		+	+	+	+		+		+
	Уколов					+		+					+		+	+
	Когда больно	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+		+
	Неожиданных, резких звуков	+	+		+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	
	Врачей	+	+			+	+				+	+		+	+	+
	Тебя кто-нибудь пугал зубным врачом?		+	+	+			+		+	+		+		+	+
	Ты когда-нибудь были у зубному врачу?		+		+	+	+				+	+		+	+	+

Боишься ли ты ходить к зубному врачу?	+	+			+	+	+	+	+	+	+	+	+		
Чего ты больше всего боишься, когда идешь к зубному врачу? (боль, кабинет, больница, врач)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
всего	6	9	3	4	9	8	6	4	7	8	7	7	6	8	8

Поскольку в наше исследование мы решили включить детей с особым развитием, то было проведено анкетирование родителей детей центра оказания специальных социальных услуг реабилитации детей с нарушением опорно-двигательного аппарата, на наличие стоматологических страхов. В анкетировании приняли участие 15 родителей.

По результатам проведенного анкетирования детей были составлены таблицы 3.

Таблицы 3 – Результаты анкетирования по наличию страхов у детей с особым развитием

№ п/п	страхи	№ п/п родителя														
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	Какой диагноз у вашего ребенка (ответ по желанию)?	+		+		+	+	+	+	+		+	+	+	+	+
2	Как часто вы с ребенком посещаете стоматолога?	+		+	+	+	+		+	+	+	+		+		+
3	Боится ли ваш ребенок стоматолога?								+		+			+		
4	Почему по вашему мнению боится стоматолога ваш ребенок?	+			+	+	+	+	+		+	+	+	+		+
5	Как часто применяется медикаментозное сопровождение при лечении зубов ребенка?	+		+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	
6	Знаете ли вы возможные последствия медикаментозного сопровождения при лечении зубов?	+	+	+		+	+		+		+	+		+		+
7	Как вы считаете необходимо ли медикаментозное сопровождение лечения зубов вашего ребенка?			+					+		+	+		+	+	+
8	Обращались ли вы к стоматологу специализирующемуся на работе с особыми детьми?	+	+	+		+	+		+	+	+	+	+	+	+	+
9	Как вы оцениваете важность выбора стоматолога, который специализируется на работе с особыми детьми?	+		+		+	+	+		+		+				+
10	Напишите свои пожелания и рекомендации как улучшить процесс лечения зубов вашего ребенка	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	всего	8	3	7	4	8	8	7	7	8	6	8	7	7	2	8

На основании полученных данных была составлена сводная таблица 4.

Таблицы 4 – Процентное соотношение результатов по наличию страхов у детей

Группа испытуемых	Низкий уровень	Средний уровень	Высокий уровень
Дошкольники	20%	40%	40%
Младшие школьники	40%	40%	20%
Дети с особым развитием	20%	30%	50%

Далее для наглядности был проведен сравнительный анализ полученных результатов, который отражен в гистограмме 1.

Рисунок 1 – Сравнительный анализ наличия страхов у детей

1 – столбец низкий уровень; 2 – столбец средний уровень; 3 – столбец высокий уровень

Сравнительный анализ полученных результатов показывает, что у детей с особым развитием и дошкольного возраста выраженность страхов выше, чем у детей младшего школьного возраста.

После диагностики детям дошкольного и младшего школьного возраста было предложено нарисовать страхи дома, сказав: «Нарисуй то, что ты боишься, каждый страх на отдельном листе. Рисовать можно фломастерами, красками простыми или цветными карандашами – по собственному выбору. Рисовать нужно совершенно самостоятельно, без помощи взрослых. Если возникают

затруднения, то можно обратиться к взрослым, чтобы они пояснили, как изобразить тот или иной страх».

Сам факт получения задания, таким образом, организует деятельность детей и мобилизует их на борьбу со своими страхами. Решиться рисовать – это значит непосредственно соприкоснуться со страхом, встретится с ним лицом к лицу и целенаправленным, волевым усилием удерживать его в памяти до тех пор, пока он не будет изображен на рисунке [3, с. 93]. Ниже предложены образцы рисунков детей 1 и 2.

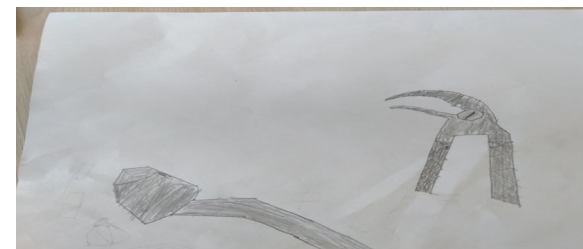

Рисунок 1,2 – Изображение стоматологических страхов

По результатам полученным в ходе диагностики возник вопрос, что могут сделать родители, воспитатели, учителя начальной школы и стоматологи, чтобы помочь детям почувствовать себя менее напуганными? С этой целью были сформированы рекомендации.

Рекомендации родителям:

- Неплохо при здоровых зубах провести 1-2 адапционных визита к стоматологу для знакомства с обстановкой в кабинете и выполнения обязательных действий – открывание рта, инструментальное обследование. Ребёнок убеждается, что посещение врача не несёт опасности. Помимо этого, родители получают возможность присмотреться к манере обращения стоматолога с ребенком.

- Приучая ребенка к чистке зубов, надо приводить любые аргументы в пользу этой процедуры, кроме страшилок о лечении зубов, неизбежном в случае плохого ухода за ними.

- Нельзя в присутствии детей делиться негативным опытом лечения зубов.

- В предварительной беседе перед визитом к стоматологу родителям следует избегать упоминаний об инъекциях и предстоящих болевых ощущениях. Современная медицина располагает большим арсеналом средств для безболезненного лечения зубов. Чем младше ребёнок, тем деликатнее надо вести разговор.

- Если ребёнок испытывает зубную боль при приёме пищи или в покое в ночное время, надо обратить его внимание на то, что боль возникла самопроизвольно, не от действий стоматолога. Надо подчеркнуть, что только врач может избавить от неприятных ощущений.

- Родители должны заранее позаботиться о выборе хорошо оснащённой клиники и врача, имеющего соответствующую специализацию и умеющего найти подход к ребенку.

- После завершения лечения ребенку надо устроить приятный сюрприз – купить игрушку или выполнить давнее обещание.

Рекомендации стоматологам:

Кабинет стоматолога для детей, должен быть, оформлен таким образом, чтобы создавать приветливую и не давящую обстановку, которая помогает детям чувствовать себя более комфортно во время приема у стоматолога. Кабинет может быть украшен яркими цветами, игровыми дизайнами и детскими картинками, игрушками, книжками, чтобы создать веселую и приятную атмосферу. Стоматологическое оборудование и инструменты должны иметь меньший размер и яркие цвета, чтобы сделать их менее угрожающими для детей. Стул для зубного врача может иметь форму животного или мультяшного персонажа, чтобы добавить веселую атмосферу. Стоматолог и стоматологический персонал, должны быть, обучены работе с детьми и созданию спокойной и дружелюбной обстановки. Во время приема у стоматолога, он может использовать детские термины и язык, чтобы сделать понимание процедуры проще для детей. Стоматолог также может предложить награду, такую как наклейки или небольшие игрушки, после приема, чтобы мотивировать детей заботиться о своих зубах. Важно поговорить с ребенком о его опасениях и страхах, связанных со стоматологическими

процедурами. Родители и стоматологи должны постараться объяснить, что происходит во время приема у стоматолога и какие процедуры будут проводиться, чтобы снять излишнее напряжение. Важно, что бы в стоматологических кабинетах были телевизоры по которым во время процедуры ребенок мог смотреть мультфильмы, можно использовать 3D очки, а затем их презентовать ребенку. Так же ребенку можно предложить цветные пломбы на его выбор.

А если пофантазировать, кабинет стоматолога может быть оформлен как космический корабль, с звездным небом и музыкальным сопровождением, соответствующим возрасту и вкусам ребенка. Чтобы от удивления и восторга, рот открывался непроизвольно.

Для детей с особенным развитием может быть рекомендована седация, которая может снизить уровень тревоги и помочь детям более комфортно переносить прием у стоматолога.

Общие рекомендации (дома, в детском саду, в начальной школе):

Игровая терапия может помочь детям привыкнуть к стоматологическим процедурам. Ролевые игры, позволяющие детям притворяться стоматологами и пациентами, могут помочь снять страх и неуверенность. При всем разнообразии игрушек в нашей стране, к сожалению игрушек которые познакомили бы ребенка с процедурой посещения стоматолога, в магазинах не встречаются. А наличие этих игрушек и применение их в игре позволило бы снизить психотравмирующий фактор посещения стоматологии.

Вывод: Страх перед стоматологическими процедурами у детей является достаточно распространенной проблемой. Изучение причин и определение способов управления этим страхом имеет большое значение для улучшения здоровья детей и повышения их комфорта и удовлетворенности от стоматологических процедур. Грамотный выбор лечения может дать огромные плоды для преодоления страха у ребенка, дальнейшие исследования в этой области могут привести к разработке новых методов и подходов, которые помогут детям преодолеть свой страх и получить необходимое стоматологическое лечение.

ЛИТЕРАТУРА

1 Захаров А.И. Как избавиться от страхов. – СПб.: «АСТ», 2020. – 432 с.

2 Захаров А.И. Что снится нашим детям. – М.: ООО Издательство АТС, 2022. – 345 с.

3 Бердникова Ю. Мир ребенка. – М.: Наука и техника, 2021. – 288 с.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ

БОЖЕКАНОВА А. А.

преподаватель экономики, Аксуский колледж черной металлургии, г. Аксу

КОМАР I.

студент. специальность «Сварочное дело»,
Аксуский колледж черной металлургии, г. Аксу

Психология – весьма полиэдральная дисциплина, соединившая в себе равно как гуманитарные, так и научные дисциплины. Из этого во многом и следуют трудности нынешней психологии. Из-за потребности держаться стройных научных концепций. В многочисленных эпизодах исследователям требуется встречаться с основательными трудностями, что никак не дают возможность постижению идти далее.

Степени кризиса психологии

Относительно простой. Преодолевается оперативно, являясь непосредственным процессом для каждого научного течения, у которого могут существовать равно как бескризисные, так и критические рубежи.

Более глубокий. Также известен равно как степень «основных парадигм». Таким образом поскольку психология заключается из 2-ух элементов и представляется синтезом гуманитарных и естественных наук, то время от времени при попытке найти решение проблемы о целостности психологии со стороны одной из 2-ух наук, можно оказаться в затруднении. Из-за этого обостряется чувство, что психология в кризисе.

Самый тяжелый. Сопряжен с невсеобъемлемостью самой психологии. Это плата, какую понадобилось оплатить за научность и независимость. Деление психики на «высшую» и «низшую». Конфронтация физиологии, объявление психологии экспериментальной наукой. Практическое возвращение к рациональной психологии привели к тому, что она собственнолично исключила себе с культурного поля. Осталась без «духовности» также поделилась на большое число течений и теорий.

Многочисленные теории имеют различные подходы к людям. А нехватка единой модели сознания, позволяющей отыскать связь между мыслями, эмоциями, поступками и чувствами никак не дают возможность отправиться дальше. И, к примеру, тщательно исследовать механизмы работы человеческой памяти, поскольку здесь прослеживается слияние различных степеней анализа – физиологического и психологического.

Предметом научного анализа автора являются теоретико-методологические основы современного историко-психологического исследования развития и организации отечественной психологической науки. В статье обосновывается роль истории психологии в развитии психологического знания и практики, определении места психологии в жизни современного человека и общества. Дается краткая характеристика ее познавательной, рефлексивной, аксиологической, социальной, организационно-научной, интегративной и прогностической функций, функции стимулирования поступательного развития психологической науки. В качестве основного направления реализации историко-психологического поиска автор предлагает системное междисциплинарное исследование личностного, социального, предметно-логического и процессуального аспектов психологического познания. Представляет предварительные результаты комплексного исследования организации работы первых научных коллективов советских психологов, проведенного под ее руководством с использованием методов количественного и качественного анализа биографий научных руководителей и сотрудников, данных об их научной деятельности и библиографического анализа списков работ. Возможности анализа деятельности научных коллективов для реконструкции истории советской психологии автор связывает с социалистической ориентацией научной политики и внедрением коллективных способов организации деятельности в этот период. Данные проведенного историко-психологического исследования позволяют сделать выводы, актуальные для организации психологической науки в современном Казахстане. В частности, о важности поддерживающей научной политики, учета исследователями социального заказа в отношении психологии; практической направленности и преимущественности в разработке научно-исследовательской программы, зависимости реализации методологических установок ведущего ученого от наличия исследовательского коллектива; о

значении наличия возможностей реализации исследовательского потенциала ученых в условиях коллективной работы, а также организаторских, умственных, творческих, педагогических и морально-этических способностей руководителя научного коллектива.

Современное общество с характерными для него активными трансформациями и вызовами выводит психолога в ряд наиболее востребованных специалистов. Практические психологи востребованы в сферах консультации, обучения, экспертизы, профилактики, коррекции и др. Прикладные психологические исследования способствует выявлению проблемных точек и механизмов возникновения негативных социально-психологических явлений, построению прогнозов и рекомендаций по оптимизации психологической реальности. Благодаря фундаментальным исследованиям психологов наука приближается к пониманию основных закономерностей психической активности животных, людей и их объединений. Осмысление места и роли отдельных областей психологии в системе научного знания и практической помощи, а также в системе самой психологии позволяет эффективно использовать их возможности на современном этапе развития и трансформации общества. Одной из таких областей является история психологии. Ее актуальность не самоочевидна. Для студента-психолога, как и значительной части психологов-практиков и даже исследователей, история собственной науки представляется неким набором не всегда актуальных и эвристичных теорий, знание которых вряд ли пригодится в их работе. Вместе с тем, знакомство с методологическим аппаратом современных историко-психологических исследований раскрывает возможности и перспективы этой области психологии для решения задач современного общества.

Например, одной из таких проблем является переход от теоретических знаний к их практическому применению. Хорошо известно, что многие понятия в психологии, такие как психика, личность и способности, не применимы на практике. Поэтому методы решения практических задач необходимо разрабатывать на основе эмпирических знаний. Ситуация осложняется еще и тем, что решений проблемы может быть несколько, но необходимо определить, какое из них наиболее эффективно. Еще одна проблема, с которой сталкивается психология в современном мире, заключается в том, что человеческие процессы, состояния и

свойства настолько разнообразны, что их необходимо охватывать в рамках науки. Некоторые из этих явлений уже описаны и изучены достаточно подробно, в то время как другие не были достаточно исследованы и проанализированы. Более того, каждый из этих процессов должен быть связан с личностным и характеристиками конкретного человека. Иначе не было бы смысла накапливать такие общие знания.

Всем известно, что у каждой науки есть свой предмет изучения. Биология, математика, физика, астрономия, цитология, философия. Психология же не имеет ничего из перечисленного. Именно поэтому психология получила особый статус научной дисциплины, в которой нет объекта исследования. Объект исследования есть, с этим не поспоришь, но психологии еще предстоит выяснить, как, чем каким образом его изучать.

Никто из нас не может представить, как изучать математику без чисел, химию без молекул.

Математика без молекул, химия без молекул, биология без видов, цитология без клеток и т.д

Рисунок 1– Нейронные связи мозга

На примере этого рисунка хочу показать, как выглядит психологическая наука, показывает как изучается, части мозга, которые предназначены для мышление, вообще весь мозг, как-то воздействует психологию человека. Это доказано ученым! Является научным фактом. Для эмоционального благополучия ребенка необходимым является наличие у женщины, во-первых, позитивной некризисной гендерной идентичности, которая выражается как стабильная гендерная самоидентичность, принятие своей гендерной роли и

является одной из определяющих составляющих психического здоровья личности, связанной с процессами самоотношения, самопринятия и самоуважения; во-вторых, определенного уровня самореализации, так как, по мнению онтопсихолога А. Менегетти, чтобы быть хорошей матерью, надо прежде быть счастливой женщиной, и это есть предназначение женщины. Одни женщины находят счастье в материнстве, вторые – в карьере и социальной пользе, третьи – в любви. В жизни современная российская женщина часто демонстрирует классический образ – «коня на скаку остановит, в горящую избу войдет». Женщины часто страдают от собственной силы – она давит на женщину, да и не всякий мужчина осмелится идти рядом. Проблема современной женщины в том, что она реализуется «по мужскому типу», стремится быть активной, подчиняет себе ситуации, события и людей. От такого «перекоса» женщина не становится счастливее. Женщинам часто приходится выбирать между социальной самореализацией и семейным счастьем, переживать одиночество и мириться с этим. В чем суть подобных проблем? Главная проблема в том, что современная женщина забыла основные принципы женской энергии: сбережение – трансформация – использование в своей жизни.

Такого не может быть, как так, не может быть науки без предмета изучения. Но ведь психология есть, психика у человека есть, человек есть, а предмета изучения нет. В чём же кроется загадка психики?

Серьёзных попыток научный мир не делает или «смирится», объявив психологию наукой особой.

Исходя из обозначенных выше проблем, можно сделать вывод, что на данном этапе своего развития психология находится на пороге формирования новой всеохватывающей науки. Несомненно, этап ее становления может занять очень длительный период времени, но все-таки хочется надеяться, что в итоге мы получим полноценную систему теоретических и практических знаний, из которой можно будет получить информацию о любом аспекте психологических явлений.

ЛИТЕРАТУРА

1А. В. Варфоломеев. Проблемы психологии как науки, Специальная научная информационно-аналитическая лаборатория «Тотемс», г. Балашиха, Московская область, Россия.

2 Варфоломеев А. В. Сборник статей Международной научно-практической конференции «Фундаментальные проблемы науки». - Уфа : Издательство «Аэтерна», 2013.

3 Основы психологии. URL: <http://www.grandars.ru/college/psihologiya/istoriya-psihologii.html> (дата обращения: 24.09.2013).

4 Петухов В.В., Дормашев Ю.Б., Капустин С.А. Лекции по общей психологии. М, 2014.

5 Психология внимания. Хрестоматия / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.Я. Романова. М.: АСТ, 2008.

6 Психология индивидуальных различий / Под ред. Ю.Б.Гиппенрейтер, В.Я. Романова. М: ЧеРо, 2001.

7 Психология личности: Тексты / Под ред. Ю.Б.Гиппенрейтер, А.А.Пузырея. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982.

8 Рамендик Д. М., Солонкина О. В. Психология и психологический практикум для гуманитарных специальностей. 2007.

9 Юревич А. В. Наука и пара наука: столкновение на «территории» психологии // Психологический журнал. - Москва : Академический научно-издательский, производственно-полиграфический и книгораспространительский центр Российской академии наук «Издательство «Наука», 2005. - Т. 26. - № 1.

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПСИХОЛОГИИ НАУКИ

ВАСИНА Л. С.

магистр психологии, педагог-психолог,
«Аксуский колледж черной металлургии» г. Аксу

ДОРОГОЙЧЕНКОВА П. И.

студент, группа Кип -1234, Аксуский колледж черной металлургии, г. Аксу.

Психология – одна из самых молодых наук (от древнегреческого ψυχή «душа» и λόγος «учение») – гуманитарная научная дисциплина, изучающая закономерности возникновения, развития и функционирования психики и психической деятельности человека и групп людей. Она объединяет в себе гуманитарный и естественно-научный подходы. Официально психология как наука появилась в 1879 г. в г. Лейпциг, основателем именно научной психологии принято считать немецкого физиолога, психолога, Вильгельма Вундта. Он оказал огромное влияние на развитие и выделение

психологии, как самостоятельной науки. Вильгельм Вундт – немецкий врач, физиолог, психолог и лингвист.

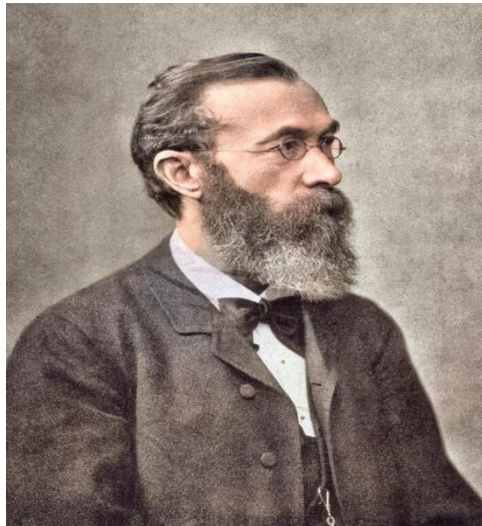

Рисунок 1 – Вильгельм Вундт

В середине 19 века в научном мировоззрении произошли глубокие изменения. Это касалось и взаимосвязи между душой и телом, материальными и психическими проявлениями. Успехи медицины, психиатрии, доказывали, что между нарушениями работы мозга и нарушениями психики существует тесная связь, что опровергает постулат дуализма об их раздельном существовании. Возникла необходимость по-новому взглянуть на роль душевных феноменов в жизни и поведении человека.

Таким образом во второй половине 19 века психологическая наука оказалась на пороге кризиса, причины были следующие:

- 1 Взаимосвязь не поддавалась разумному объяснению между психическим и телесным;
- 2 Стало невозможным понимание психических явлений с позиций точных естественных знаний;
- 3 Ученые-психологи не смогли объяснить сложные формы человеческого поведения, выходящие за рамки рефлексов.

Возникший кризис привел к концу дуализма и интроспекции так как считался единственно правильным источника получения психологических знаний. В поисках решения проблемы появились

три направления психологического учения: гештальтпсихология, психоанализ (фрейдизм) и бихевиоризм.

Гештальтпсихология появилась благодаря немецким психологам Курту Коффке, Макс Вертгеймеру и Вольфгангу Кёлеру, выдвинувшим программу изучения психики с точки зрения целостных структур – гештальтов. Выступая против выдвинутой психологией принципа расчленения сознания на элементы и построения из них сложных психических феноменов, они предлагали идею несводимости и целостности образа, его свойств к сумме свойств элементов. По мнению теоретиков, предметы, составляющие наше окружение, воспринимаются чувствами не в виде отдельных объектов, а как организованные формы. Восприятие не сводится к сумме ощущений, а свойства фигуры не описываются через свойства частей. Гештальт являет собой функциональную структуру, упорядочивающую многообразие отдельных явлений.

Психология, с момента ее возникновения, находится в постоянном кризисе. Как отмечал Л.С. Выготский, главной причиной кризиса в психологии служит оторванность психологии от практики, отсутствие связей между теоретической и прикладной психологией. Выход из кризиса Л.С. Выготский связывал с тем, чтобы практические дисциплины заняли принципиально иное положение во всём строе науки. Практика должна стать основой новой науки, на которой будет строиться всё возводимое здание.

Первопричина кризиса лежит в когнитивной плоскости и заключается в неправильном понимании психологической наукой своего предмета (А.В. Мазиллов). В качестве предмета психологии он предлагает понятие «внутренний мир человека», полагая, что он вмещает «всю психическую реальность в полном объеме» и позволит решить многие методологические проблемы, в том числе противостояние между гуманистической и естественнонаучной и ориентациями в психологии. Между этими направлениями существует значительный разрыв, расхождение: у них разные цели и задачи, различная методология. Эти расхождения организационно оформлены в виде двух международных ассоциаций – «Ассоциация прикладной психологии» и «Ассоциация научной психологии», которые работают каждая по своим правилам, оформленным в виде различных парадигм. Практическая психология чрезвычайно неоднородна, она начинается с житейской психологии, а продолжает глубоко изучать эзотерические изыскания, оккультные учения и йогические, парапсихологию, которые включают в себя огромное

количество практических способов познания человеком внешнего мира и самого себя. Академическая психология предметом своего исследования считает психику или поведение (в зависимости от того, к какой школе принадлежит исследователь), то «единицей» практической психологии служит объект, который принципиально целостен и этим объектом является личность. Таким образом, исходными принципами практической психологии является целостность личности и выход на психотехники и психотехнологии с целью изменения качеств (сознания) личности. Для эффективного взаимодействия между научной и практической психологией необходима новая методология, в концепции В. А. Мазилова она называется коммуникативной.

Следуя позиции Л. С. Выготского, Ф. Е. Василюк, причину кризиса видит в расщеплении психологии на научную и практическую. При этом отмечает, что «приходится диагностировать не кризис, но кризис нашей психологии, её расщепление». Психологическая практика и психологическая наука живут параллельной жизнью как две субличности диссоциированной личности: «у них нет взаимного интереса, разные авторитеты». В качестве метода выхода из кризиса предлагает выработать и реализовать общепсихологическую методологию, связанную с психотехническим подходом. «Принципиальная категориальная схема психотехнического подхода – сознание-практика-культура». В психотехнической парадигме процесс познания изучается как взаимодействие познающего сознания, процедур познания, предмета познавательной деятельности, а также сознания познаваемого, если познаваемым является человек, группа, общество.

А. В. Юревич отмечает, что кризис в современной психологии носит системный характер и определяется несколькими ключевыми факторами или симптомами:

- углубляющийся раскол между исследовательской и практической психологией;
- дефицит устойчивого знания, отсутствие единой науки, обилие альтернативных моделей понимания в изучении психического;
- возникновение пограничных между наукой и не наукой систем знания, конкуренция со стороны паранауки.

Одна из давних проблем, получивших новое осмысление, — психофизиологическая. Со времен Р. Декарта материалистическим считается принцип психофизиологического взаимодействия, согласно которому лишь физиологические процессы – причины

психических, они полностью определяют последние. Такие представления сохраняются и до сих пор, особенно среди врачей. Последние 200 лет были проведены многочисленные исследования, в основном на животных разного уровня – от червей до приматов, в которых одновременно регистрировали элементы поведения и физиологические процессы в мозге. Казалось, можно будет найти физиологические «коды» психических процессов. Однако непосредственно соединить физиологические процессы с психическими не удалось. Стало ясно, что физиологические процессы не определяют психические, а служат механизмами их протекания, и у психики есть собственные свойства и закономерности, не совместимые с физиологическим. Физиологические и психические процессы – разного уровня, хотя и связанные с одним объектом.

Психофизиологическую проблему решали те, кто размышлял о создании «искусственного человека». Попытки создать «искусственного человека» столь же древни, как и объяснения психики с помощью технических аналогов. В греческих мифах бог-кузнец Гефест сделал медного «человека-стража» сильным. В средневековой Праге бытовала легенда о Големе – глиняном великане, созданном для защиты, но убившем своего хозяина. Успехи физиологии и медицины на рубеже 19-20 вв. вдохновили «создателей» Франкенштейна и за ним – массы чудовищ, которых мы сейчас назвали бы биороботами. С легкой руки К. Чапека по страницам фантастических книг стали бродить буквально толпы роботов, иногда злобных и агрессивных, иногда высокоморальных, как например, у А. Азимова.

Проблемы психологии науки – это обширная тема и проблемы затронули все аспекты психологии. В данной статье мы разобрали основные проблемы развития психологии науки. Все кризисы и проблемы привели к росту и скачку в психологии в дальнейшем. На каждом этапе развития науки и техники в качестве «модели» психики предлагали самое высшее техническое достижение того времени. Еще Платон описывал психику как колесницу, запряженную двумя конями – воспитанным и диким.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Морозова С. М. «История психологии» (Москва, 2019) // Консультативная психология и психотерапия. 2020. Том 28. № 1. – С. 180–183.

2 Рубинштейн С. Основы общей психологии: В 2 т. Т. I. – М.: Педагогика, 1989. – 488 с.

3 Рамендик, Д. М. Общая психология и психологический практикум : учеб.пособие / Д. М. Рамендик. – М. : ФОРУМ, 2009. – 304 с.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ БІЛІМ БЕРУІНДЕГІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҒЫЛЫМДЫ ДАМУЫНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

МҰСТАХИМ А. Н.

студент, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, г. Павлодар

МУХАМЕТКАИРОВ А. Е.

педагогика ғылымдарының магистрі, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар Педагогикалық университеті, Павлодар қ.

Психология пәні және оның әлемге деген маңызы 20 ғасырдың басында күрт артты. Ақыл мен мінез-құлықты ғылыми тұрғыдан зерттейтін, адам дамуында маңызы рөл алатын пән. Психологтар психикалық процестерді, мидың қызметі мен мінез-құлқын зерттеуге және түсінуге белсенді қатысады. Ал психикалық аурулар мен мәселелер қазіргі таңда сан алуан. Адам темпераментін зерттеу арқылы мінез-құлықты анықтаса, биполярлық бұзылыс және зейін жеткіліксіздік және гиперактивтілік синдромымен (СДВГ) психология терең жұмыс жасайды. Психология – салыстырмалы түрде жас ғылым, оның эксперименттік тамыры 19 ғасырда, ол әлдеқайда ертерек пайда болған адам физиологиясымен салыстырғанда. Ақыл-ойға қатысты мәселелерді зерттеуге қызығушылық танытқан ғылым, мұны 19 ғасырға дейін философиялық контексте жасаған. 19 ғасырда жұмыс істеген екі адам, әдетте, философиядан ерекшеленетін ғылым және академиялық пән ретінде психологияның негізін қалаушылар болып саналады. Олардың есімдері Вильгельм Вундт және Уильям Джеймс болды.

Қазақстанда да бұл ғылым үлкен орын алады. Мысалы, 2023 жылы Алматы қаласында ауқымды түрде өткен конференцияда, еліміздегі жасөспірімдердің психологиялық мәселелері туралы сөз қозғалды. Ал «Janup» атты тегін психологиялық көмек командасы 3 жылдан аса жасөспірімдерге онлайн көмек көрсетуде. Бұл Қазақстан Республикасының балаларына, жасөспірімдеріне және

ата-аналарына олардың жасөспірім балаларына қатысты мәселелер бойынша тегін психологиялық көмек көрсетуге бағытталған әлеуметтік жоба. Соңғы үш жылда 70 мыңнан аса адам бұл платформаға жазған және өз қиындығымен бөліскен. Бұл ғылым барлық мамандықтар үшін алғашқы курс кездерінде міндетті түрде оқытылады. Педагогикалық бағытты таңдаған студенттерде, бұл пән соңғы курсқа дейін егей-тегжейлі таныстырылады. Яғни, болашақ педагогқа өз пәнін түсіндіру, сонымен қатар балаларға психологиялық көмек пен олардың темпераментіне байланысты олармен жұмыс жасай білуі қажет. Ауқымды жобаларға қарамастан, елімізде әліде жасөспірімдер мен орта мектеп балалары арасындағы буллинг, суицид статистикасының жыл сайын өзгеріссіз қалуы, еліміздегі білім берудегі психологиялық ғылымды дамытудағы мәселелер қазіргі таңда өзекті болуда.

Психология балаларға әртүрлі жолдармен терең әсер етуі мүмкін. Психология баланың дамуы, оның ішінде танымдық, эмоционалдық және әлеуметтік дамуы туралы түсінік береді. Бұл процестерді түсіну ата-аналарға, тәрбиешілерге және тәрбиешілерге балалардың өсуі мен әл-ауқатын қолдауға көмектеседі. Психология балалардың неліктен өзін қалай ұстайтынын түсінуге көмектеседі. Ол мінез-құлықты басқару, жағымды мінез-құлықты насихаттау және агрессия, мазасыздық немесе оқудағы қиындықтар сияқты мәселелерді шешу стратегияларын ұсынады. Психология балалардың әлеуметтік дағдыларды қалай дамытатынын, қарым-қатынас орнатуын және әлеуметтік жағдайларды бағдарлауын түсінуге көмектеседі. Бұл білім салауатты әлеуметтік даму үшін өте маңызды.

Жалпы, психология балалардың ақыл-ойы мен мінез-құлқы туралы құнды түсініктер береді, олардың дамуы мен әл-ауқатын жақсартуға көмектеседі. Білім беруде, психологиялық ғылымды дамытуда психолог пен педагогтар үлкен орын алады. Елімізде 5 мыңнан аса мұғалім жетпіспеушілігі байқалады. Оның ішінде психологтардың алыс аудан, ауылдарда болмауы, сол жерде білім алып жатқан балалардың қажетті көмек пен қолдау ала алмауы байқалады. Қазіргі таңдағы басты мәселе-сапалы психолог мамандарының ауылды мекендерде аз болуы. Орта мектеп жасы мен жасөспірімдермен жұмыс жасау тежелгендіктен, олар ерте неке құру, көмелет жасқа толмай, темекі немесе алкогольді ішімдіктерді қолдану. Есірткі қолдану немесе оны заңсыз сату секілді қылмыстармен тіркеледі. Ресурстар мен технологияларға

қол жетімсіздік: ғылыми базалар және технологиялар сияқты ресурстарға қол жетімсіздік психологияның дамуына ықпал етуі мүмкін. Жоғарыда айтып кеткендей, көптеген ауылды мекендерде мамандар тапшы. Бірақ, оқу мекемелерінде психологтар жұмыс жасағанымен, оларға қажетті ресурстар жеткілікті емес. Мүмкін елімізде бұл тек қосымша көмек болып көрсетілген соң, жасөспірімдер өз мәселесімен бөлісе алмайды. Психология зерттеу пәні ретінде әлемнің көптеген елдерінде оқытылады.

Психология кеңінен оқытылатын кейбір елдер: Ақш, Канада, Германия және Австралия елдері психологияны маңызды пәндер қатарына енгізілген. Бұл әлемнің көптеген басқа елдерінде маңызды және қызықты зерттеу саласы болып қала береді. Қазақстанға да психология пәнін мектептегі білім беруге қосу арқылы, жасөспірімдерге және орта мектеп жастағы балалардың жас ерекшелік психологиясымен ерте кезеңнен бастап жұмыс жасауға болады. Осы ұсыныс арқылы, 1-4 және 5-9, 10-11 әртүрлі жас ерекшелігіне қарай психологтар таңдалғаны жөн. Бұл пән ретінде аптасына 1-2 рет өткізілуі арқылы, бастауыштағы бала өзінің ішіндегі қиындықтарымен жұмыс жасап, өсе келе онымен бөлісу оңайға түседі. Егер студенттер жалпы психологияның терминдеріне тоқталып, өз болашақ мамандығы бойынша психологияны зерттесе, мектеп жастағы балалар бұл психология пәнінде эмоционалдық интеллект, өз темпераменттерін тану және оған байланысты өзін қабылдау. Яғни, балаларға өзін-өзі тану мен эмоцияларын басқара білуі маңызды. Ал психолог пәнін беруші мұғалім, мектеп жасындағы балаларға бала кезінен өзін көрсетіп, психологиялық ауру болған жағдайда, оған қажетті көмекті ерте кезеңнен көрсете алады. 16-17 жастағы жасөспірімдердің пубертанттық период кезінде, мамандық таңдауда қиындықтар туындайтыны байқалады. Мамандық таңдауға әсер ететін күшті фактор-кейбір мамандықтарға қатысты қоғамдық пікір. Бұл жерде есте сақтау керек нәрсе бедел қарым-қатынас шеңберіне байланысты. Оқушылардың көпшілігі бұл туралы сирек ойлайды. Нәтижесінде еңбек нарығында «беделді» деп аталатын кәсіптердің артық болуы және шынымен сұранысқа ие мамандықтардың тапшылығы байқалады [1, 17-б.]. Бала өзінің қабілеттерін ашып, шектеулерді анықтай алатын жағдайларды жасау қажет. Олар таңдаған салаларда болуы мүмкін әртүрлі мүмкіндіктер мен мансап жолдары туралы сөйлесу қажет. Балаларға тәжірибе немесе жұмыс тәжірибесінің басқа түрлері арқылы таңдалған кәсіпте өзін сынап

көруге мүмкіндік беру қажет. Мұндай жағдайларда жасөспірімдерге кеңес қажет [2, 16 б.].

Бұл ресурстарға қол жетімділіктің болмауы прогреске кедергі келтіруі мүмкін. Келісі психологияның дамуындағы мәселенің бірі-білім беру инфрақұрылымы. Психологияда қалыптасқан оқу орындары мен бағдарламалардың болмауы оның дамуына айтарлықтай ықпал етуі мүмкін. Мұндай инфрақұрылым жетіспейтін елдерде психологияның дамуы қиын болуы мүмкін. Мемлекеттік қолдау және қаржыландыру мәселесі : мемлекеттік саясат және психологиядағы зерттеулер мен білім беруді қаржыландыру шешуші рөл атқарады. Тиісті қолдау болмаса, психологияның өркендеуіне ресурстар болмауы мүмкін. Қоғамдық сана мен қабылдау психологияның оның дамуына әсер етуі мүмкін. Кейбір елдерде психикалық денсаулыққа қатысты қате түсініктер немесе стигматизация болуы мүмкін, бұл психологияның дамуына кедергі келтіреді. Психология ғылымының жалпы біздің қоғамымызда ерекше орын алмауы. Яғни, кейбір ата-аналар үшін психолог мамандардың балалармен жұмыс жасауы маңызды рөл ойнамайды. Соның әсерінен бала мінез-құлығында тұйық болу байқалады.

Психологиялық қолдау- адамның жаңа әлеуметтік жағдайларға бейімделуіне байланысты орын алған қиыншылықтарды едәуір жылдамырақ және қиыншылықсыз кешіруге, стрессогенді жағдайды жеңуге, айналасындағылырмен өзара тиімді қатыныстарды қалыптастыруға, өзінің психологиялық, психикалық және физикалық денсаулығын сақтауға көмектеседі [3, 335-б.]. Психологиялық қолдау аз болған жағдайда, жасөспірімдер қиындықтарды шешудің жалпы тәсілдерін меңгере алмайды. Бұл ретте Қазақстан өз-өзіне қол жұмсау бойынша, балалық шақтың ұзақтығы мен қорғалуы бойынша елдер рейтингінде 180-ден 50-ші орынды иеленді. Өзге елдер мысалында, Германияда жасөспірімдер мен ересектерге арналған кәсіби тесттер мен кеңестердің кең спектрін қоса алғанда, кәсіби бағдарлау жүйесі жақсы дамыған. Мысалы, неміс психология қоғамы (Deutsche Gesellschaft für Psychologie) осы саладағы статистика туралы ақпарат бере алады. Сондай-ақ, Германиядағы психологиямен айналысатын университеттердің, ғылыми орталықтардың және мемлекеттік мекемелердің статистикалық есептері мен жарияланымдарына назар аударған жөн. Еуропаның Италия мен Испания елдерінде суицид бойынша аз оқиғалар тіркелген. Сондай-ақ, Италияда Италиялық психология қоғамы (Società Italiana di Psicologia) жұмыс істейді, ол психология

мамандарын біріктіреді және әртүрлі зерттеулер мен іс-шаралар жүргізеді. Италиялық психология сонымен қатар клиникалық психология, психотерапия және психиатрия саласында белсенді дамып келеді, онда психологиялық бұзылулар мен проблемалар зерттеледі және емделеді. Қазіргі уақытта көптеген аурулар психоматикалық сипатқа ие болғандықтан, музыканың көмегімен адамның эмоционалды саласына әсер ете отырып, психикалық аурулардың санын едәуір азайтуға болады. Дәстүрлі медициналық тәсілдермен салыстырғанда музыкалық терапияны қолданудың артықшылығы- оның көмегімен пациенттерді белсенді музыкалық іс-әрекетке тарту кезінде кеңірек қамту мүмкін. Европа мектептері мен жоғары оқу орындарында қоңырау кезінде классикалық музыка ойнап тұруы, оқушылардың сабақтан кейін демалуы үшін жасалған. Елімізге бұл терапия соңғы 3 жылда қала мектептерінде іске асырылуда. Сергіту сәті мен бастауыштағы балаларды биге жетелеу, оларға сабақтан кейінгі стрессті жоюға әсер етеді.

Қортындылай келе, Қазақстанның білім беруіндегі психологиялық ғылымды дамыту үшін – елімізден қаржыландыру мен жыл сайынғы статистиканың өзгеруін жоспарға қою қажет. Психология ғылымының Қазақстанда әрі қарай қарқынды дамуы, қоғам үшін көптеген оң өзгерістер мен артықшылықтар әкелуі мүмкін. Мысалы, халықтың денсаулығы мен әл-ауқатын жақсаруы, білім мен ғылымның дамуы, экономикалық өсу, мәдениет пен өнерді дамуы және т.б. Психология мәселелері шешілуі арқылы, жас ұрпақ білімі де сапалы бола бастайды. Психологияны елімізде одан әрі дамыту- психологтар мен психикалық денсаулық мамандарын оқытудың жетілдірілген бағдарламаларына әкелуі мүмкін, олардың жаңа біліммен және дағдылармен жабдықталуын қамтамасыз етеді. Психологияның дамуы когнитивті неврология, мінез-құлық экономикасы және психикалық денсаулық технологиялары сияқты салалардағы зерттеулер мен инновацияларды ынталандыруы мүмкін, бұл жаңа жаңалықтар мен жетістіктерге әкеледі. Тұтастай алғанда, психологияның дамуы психикалық денсаулықты нығайту, адамның мінез-құлқын түсінуді жақсарту және әл-ауқатты жақсарту арқылы жеке адамдарға, қауымдастықтарға және жалпы қоғамға оң әсерін әкеледі.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Жуковская В.И. Психологические основы выбора профессии. М.: 2020 г. – 224
- 2 Алия Байздрахманова, Айгерим Бейсенбаева. Жантану журналы. 2023. – 39 б.
- 3 Бапаева М. Қ. Даму психологиясы. 2014. – 440 б.

УДОВЛЕТВОРЕНИЕ ПОТРЕБНОСТИ ЛИЧНОСТИ – КАК МОТИВ ЭМИГРАЦИИ ГРАЖДАН И КАК ПРИЧИНА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО УЩЕРБА СТРАНЕ

СМАГУЛОВА Ж. Б., БАЙТЛЕСОВА Д. Т.
преподаватели, Павлодарский технологический колледж, г. Павлодар
РЕЗНИК Е. А., ПОЛУКАРОВА Е. В.
студенты, Павлодарский технологический колледж, г. Павлодар

Согласно исследованию Бюро национальной статистики за январь-сентябрь 2023 года из Казахстана уехали 12 732 человека.

«По сравнению с соответствующим периодом 2022 года число выбывших из Казахстана уменьшилось на 37,4 %», – сказано в сообщении. Статистика говорит об уменьшении количества уезжающих, но, тем не менее, проблема эмиграции остается актуальной как для государства, так и самой личности, которая решается или задумывается на такое кардинальное изменение в своей жизни.

Главный фактор, который делает выбор определенной личности проблемой для государства это явление, которое называется «утечкой мозгов».

«Утечка мозгов» (от англ. braindrain) - процесс массовой эмиграции, при которой из страны или региона уезжают специалисты, учёные и квалифицированные рабочие по политическим, экономическим, религиозным или иным причинам. При этом странам, из которых происходит утечка специалистов, наносится весьма значительный экономический, культурный, а иногда и политический ущерб, и напротив, страны, принимающие и обеспечивающие специалистов-иммигрантов, приобретают огромный и дешёвый интеллектуальный капитал.

Что же может сделать психологическая наука для сохранения интеллектуального капитала нашей страны?

Наука может строить гипотезы, анализировать случаи, приводить примеры, делать выводы.

Так, и мы, на примере известных личностей определенной страны, в определенное историческое время, решили анализировать мотивы эмиграции.

Возможно такой подход, подтолкнет общество на то, чтобы за цифрами рассмотреть личности, понять насколько они ценны и важны для страны, и можно ли гражданам удовлетворить свои человеческие потребности у себя на родине и одновременно быть полезным для нее. Цель данной работы: показать, что за статистическими данными стоят личности, известные и неизвестные, которые бесспорно являются интеллектуальным капиталом государства, а также показать связь между их личностными потребностями и выбором способа их удовлетворения.

Итак, для примерного анализа мы взяли эмигрантов, которые в 60-80 годах покинули свою родину СССР. В то время эту страну покинуло более 400 тысяч человек. В их числе известные культурные и общественные деятели, такие как Рудольф Нуреев, Александр Солженицын, Олег Попов, Михаил Барышников, Сергей Довлатов, Эдуард Лимонов.

Первый человек, о котором мы расскажем, это знаменитый артист балета - Рудольф Нуреев. Родился 17 марта 1938 года. Он был известным, заслуженным артистом балета в нескольких странах.

Самая главная причина его отъезда была его ориентация. Да, он был человеком нетрадиционной ориентации. Он не чувствовал себя в безопасности в СССР, потому что он знал, что его ориентация могла сыграть злую шутку с его репутацией и жизнью в общем. В СССР тема ЛГБТ была запрещена и каралась законом или же изгнанием из страны. Поэтому он решил уехать во Францию, где это не являлось уголовным преступлением. Он чувствовал себя в безопасности в этой стране и продолжал свою деятельность. Впоследствии нашёл своего спутника жизни – Бруна Эрика. Прожили они 25 счастливых лет.

Следующий человек, о котором мы бы хотели вам рассказать – это известный культурный и общественный деятель Эдуард Лимонов. Русский писатель, поэт, публицист и политик, родился 22 февраля 1943 года. Председатель КГБ Юрий Владимирович Андропов в декабре 1973 года назвал Лимонова «убеждённым антисоветчиком». В 1974 году Лимонов эмигрировал из СССР, уехав в США. Причиной его эмиграции, по свидетельству самого

Лимонова, послужило постановление сотрудниками КГБ условие: при отказе быть «секретным сотрудником». В 1975-1976 годах он работал корректором в нью-йоркской газете «новое русское слово». В русской эмигрантской прессе писал обличительные статьи против капитализма и буржуазного образа жизни. То есть, можно сказать, что причиной его эмигрирования на Запад, стало условие КГБ СССР, на которое он дал отказ. Но, в начале 1990-х он восстановил советское гражданство и возвратился в Россию, где начал активную политическую деятельность.

Далее, человек делящий одну профессию с Нуреевым, артист советского и американского балета – Михаил Барышников. Родился 27 января 1948 года в Риге. У Барышникова всё было куда проще. У него не было каких-то особых причин уезда из СССР, он просто остался в Канаде после своих гастролей, по приглашению своего давнего знакомого, тем самым стал «невозвращенцем в СССР».

Русский писатель и журналист – Сергей Довлатов родился 3 сентября 1941 года в Уфе. В 1959 году поступил на отделение финского языка филологического факультета Ленинградского государственного университета. Он был отчислен из университета за неуспеваемость, впоследствии его забрали в армию, где он отслужил 3 года с 1962 по 1965 годы. Довлатов был из тех писателей, которые говорят то, что видят, то есть правду. Он писал всю правду о государстве, в котором он жил, что и не понравилось КГБ Эстонской ССР. По их же заслуге была уничтожена его работа «Пять углов», которая больше никогда не вышла, как и его остальные работы. В 1976 году он был исключён из Союза журналистов СССР. 18 июля 1978 года Довлатов был задержан на 15 суток, якобы «за хулиганство». Уже 24 августа 1978 года из-за преследования властей, он был вынужден эмигрировать из СССР вместе со своей матерью. Первоначально они жили в Вене около полугода, ожидая визу США. 22 февраля 1979 года вместе с матерью приезжает в США, где устраивается главным редактором еженедельной газеты «новый американец». В США он издал более 20 книг, которые вышли и хорошо читались людьми.

Александр Солженицын. Русский писатель, драматург, эссеист-публицист, поэт, общественный и политический деятель. Родился Солженицын 11 декабря 1918 года. Солженицын был участником ВОВ. Во время войны Солженицын также, как и на гражданке, продолжал увлекаться общественной жизнью, но стал критически относиться к Сталину, за что и стал заключённым

ГУЛАГа с 1945 по 1953 годы. После освобождения был сослан в село Коктерек, Джамбульской области. В течении нескольких десятилетий после ссылки (1960-1980 годы) активно выступал против коммунистических идей, политического строя СССР и политики его властей.

И последний представитель, это Олег Попов. Советский и российский артист цирка, эквилибрист, режиссёр, актёр, народный артист СССР. Родился 31 июля 1930 года. У Попова не было каких-то веских причин для эмиграции. В 1991 году он переехал из СССР в Германию, где выступал в собственной цирковой программе под сценическим псевдонимом «Счастливый Ганс». В июне 2015 года, решает навестить родину после 24 лет проживания в Германии, где остался жить дальше и ездить с гастролями по России.

Говоря о причинах переезда в другие страны, хочется обратить внимание на потребности человека, которые отразил в своей пирамиде Абрахам Маслоу.

Согласно исследованиям учёного, у человека есть пять основных потребностей: физиологические, безопасность, любовь и принадлежность, признание, самореализация.

Рисунок 1 – Пирамида потребностей по А.Маслоу

Причины эмиграции в удовлетворении человеческих потребностей героев нашей статьи, таких как потребность в безопасности, потребность в самоактуализации и даже элементарные физиологические и социальные потребности.

Подводя итог, мы считаем, что интеллектуальный капитал страны составляют не только известные люди, культурные и общественные деятели, высококлассные специалисты, но и любой человек. Ведь согласно теории Говарда Гарднера, каждый человек обладает тем или иным, а чаще сразу несколькими видами интеллекта, то есть каждый человек талантлив по-своему. И тогда каждый гражданин страны - это интеллектуальный капитал. А капиталы нужно беречь. И один из способов их сохранения - дать возможность человеку удовлетворить свои потребности.

ЛИТЕРАТУРА

1 Ушкалов И. Г., Малаха И. А. «Утечка умов» как глобальный феномен и его особенности в России // Социологические исследования. 2000. № 3. С. 110–117.

2 Миграция и безопасность России. Глава 3. Интеллектуальная эмиграция и безопасность / Под ред. г. Витковской и С. Панарина. М.: Моск. центр Карнеги, 2000. URL: <http://www.carnegie.ru/ru/pubs/books/36271.htm> – 78 с.

3 В поисках истины: пути и судьбы второй эмиграции / под общ. ред. А. В. Попова. М., 1997. С. 25-48.

4 Горбачев О. В. Мигранты и Российское государство в XX в.: возможности и ограничения // Quaestio Rossica. 2018. № 1. – 241 с.

ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ПСИХОЛОГИИ: ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

САУКЕНОВА Т. А.

студент, 1 курс, Павлодарский колледж сферы обслуживания, г. Павлодар

АЛИГОЖИНА Ж. Ж.

педагог-психолог, Павлодарский колледж сферы обслуживания, г. Павлодар

Психология играет важнейшую роль в современном мире, становясь неотъемлемой частью жизни каждого человека и общества в целом. В наше время, когда стресс, тревога и депрессия становятся все более распространенными, психология предлагает инструменты и понимание для справления с этими вызовами. Вот почему важно обратить внимание на значимость психологии в современном мире. Одним из основных преимуществ психологии является ее способность помочь людям понять себя и других. Разумение собственных мыслей, эмоций и поведения

помогает лучше управлять своей жизнью и отношениями с окружающими. Психология также предоставляет инструменты для анализа поведения других людей, что способствует улучшению коммуникации, конфликтов и взаимоотношений.

Забота о ментальном здоровье становится все более актуальной в современном мире. Стресс, тревожность и депрессия могут оказать негативное влияние на качество жизни и работоспособность. Психология предлагает различные методики и техники, такие как когнитивно-поведенческая терапия и медитация, которые помогают справиться с этими проблемами и развить здоровые стратегии управления эмоциями.

В сфере бизнеса и профессионального развития психология также играет важную роль. Понимание мотивации, эффективности командной работы, управления временем и стрессом являются ключевыми аспектами успешной карьеры. Психология предлагает инструменты для развития лидерских качеств, адаптивности и продуктивности на рабочем месте.

Психология также помогает решать социальные проблемы, такие как расовая дискриминация, насилие, зависимости и другие. Понимание психологических механизмов, лежащих в основе этих проблем, помогает разрабатывать эффективные программы и стратегии по их преодолению.

Наконец, психология способствует творческому развитию личности. Изучение процессов мышления, воображения и творчества помогает не только понять, как работает наш мозг, но и стимулирует нас к новым идеям и решениям.

Что характеризует психологию как науку? К его научному учению что включено ответы на эти вопросы узнаем в истории психологии.

Его отношение к цели исследования применительно к каждому этапу развития психологии. Необходимо наблюдать, что оно будет совершенствоваться. Психология – очень историческая наука одно из направлений, но оно развивалось как отдельная наука около столетия. Итогами изучения психологической науки являются все пути этой дисциплины.

Это считается основой развития промышленности. Вот почему при изучении этой науки мы учитываем следующие две основные части:

- 1) психические процессы;
- 2) психические качества;

3) психическое состояние.

1) Психические процессы: интуиция, восприятие, внимание, мышление и речь, фантазия и иллюзия, разум;

2) Психические качества: чувства и эмоции, воля, темперамент, характер, способность.

3) Психическое состояние: переменчивое настроение человека (скука, паника, растерянность, гнев, радость).

Раздел феномена, изучаемых психологией, весьма безгранична. Это уровень сложности замысловатые – незамысловатые из отдельных видов предметов, влияющих на органы чувств, от различия до заинтересованной усобицы человека включает в себя состояния и свойства, процессы. Происшествия, которые необходимо донести и что общее и абстрактное описание их связей было бы теорией. Он подметил, что значительная часть с этим солидарны. Как бы то ни было эта теоретическая. Деятельность не закончена, а также сопоставление собранных знаний слитие, их структурирование задействовано. Это основная деятельность цель – раскрыть смысл изучаемых фактов. К этому возникают сопровождающие методологические вопросы.

Несколько направлений в этой области психологии: олигофренопсихология – развитие психологии человека с врожденным пороком головного мозга, психология глухих-дети, рожденные глухими или слабослышащими психология, тифлопсихология – слепые или слабовидящие люди изучают психологию. Юридическая психология – это регулирование правовых вопросов и их психологические проблемы практического применения, преступники, изучить психологию обвинителей и свидетелей. Здесь все по-другому раскрыть преступления, при каких условиях они произошли, что это такое расследует, почему это было сделано. К этим областям относятся: судебная психология, так называемая психология преступления, исправительная психология состоит из разделов. Судебная психология – это суд, прокуратура, свидетели, следствие.

Педагогическая психология – научные основы образовательного процесса, то есть как ученик впитывает учебную деятельность в свой мозг, знания человеку и изучает психологические законы воспитания. Он формирование психической и мыслительной сферы, умений студентов, их владение учебными материалами и между учителем и учеником отношения. За последние годы психология как

наука сделала большой шаг вперед. На данный момент расширился круг вопросов, рассматриваемых психологами разных отраслей и видов изучения. Открылись двери в проработку общества и свободных умов.

Свободный ум – это не обязательно ум без мыслей. Это то, что дарует телу и душе свободу. Но и при положительных аспектах, имеются и отрицательные моменты которые не оставляют себя без внимания. Когда Заратустре исполнилось тридцать лет, покинул он свою родину и озеро своей родины и пошел в горы. Здесь наслаждался он своим духом и своим одиночеством и в течении десяти лет не утомлялся этим. Но наконец, изменилось сердце его и в одно утро, поднялся он с зарёю, стал перед солнцем и так говорил к нему:

Сейчас мы рассмотрим тему проблемы развития психологической науки. Воля к истине, которая соблазнит нас ещё не на один отважный шаг, та знаменитая истинность, о которой до сих пор все философы говорили с благоговением, что за странные, коварные, достойные внимания вопросы! Долго уже тянется эта история – и все же кажется, что она только что началась. Что же удивительного, если мы наконец становимся недоверчивыми, теряем терпение, нетерпеливо отворачивается? Если мы, в свою очередь, учимся у этого сфинкса задавать вопросы? Кто собственно тот, кто предлагает нам здесь вопросы? Что собственно в нас хочет «истины»? – Действительно, долгий роздых дали мы себе перед вопросом о причине этого хотения, пока не остановились окончательно перед другим, ещё более глубоким. Мы спросили о ценности этого хотения. Положим, мы неведения? Проблема ли ценности истины предстала нам, или мы подступили к этой проблеме? Кто из нас здесь Эдип? Кто сфинкс? Право, это какое-то свидание вопросов и вопросительных знаков. И поверит ли кто, что в конце концов нам станет казаться, будто проблема эта ещё никогда не была поставлена, будь впервые мы и увидели ее, обратили на нее внимание, отважились на нее [1, с. 45]? Ибо в этом есть риск, и, может быть, большего риска не существует. Это относится к нашей тем что я, передала вам тонко, слой информации для более подробного изучения этой проблемы.

Имеются знания психологии, которые не желательно использовать на практике. Существует много понятий о психике, полноценных и неполноценных личностей, задатков и других видов психологии как раздел манипуляции к примеру, которые нельзя и

не желательно применять в практике, но необходимо знать каждой индивидуальной личности.

O sancta simplicitas! В каком диковинной опрошении и фальши живёт человек! Невозможно вдосталь надивиться, если когда-нибудь откроются глаза, на это чудо! Каким светлым, и свободным, и лёгким, и простым сделали мы все вокруг себя! – как сумеем мы дать своим чувствам свободный доступ ко всему поверхностному, своему мышлению-божественную страсть к резвым скачкам с ложным заключениям!- как ухитрились мы с самого начала сохранить свое неведение, что бы наслаждаться едва достижимой свободой, несомненностью, неосторожностью, неустрашимость б, веселостью жизни,- чтобы наслаждаться жизнью!

Каждый избранный человек инстинктивно стремиться к своему замку и тайному убежищу, где он избавляется от толпы, от многих, от большинства, где он может забыть правило «человек» как его исключение, – за исключением одного случая, когда ещё более сильный инстинкт наталкивает его на это правило, как познающего о обширном и исключительном смысле.

Трудно быть понятым: особенно если мыслишь и живёшь gangasrotogati среди людей, которые все поголовно иначе мыслят и живут, именно, kurmagati или в лучшем случае «аллбром лягушки», mandeikagati, – не делаю ли я все для того, чтобы меня самого «принимали с трудом!» – и нужно быть сердечно признательным за добрую волю к некоторой тонкости толкования.

По этому принципу, зарождается необходимость разрабатывать пути, с помощью которых мы могли бы решать вопрос на основе эмпирического знания.

Эмпирическое знание – опыт/данные полученные через органы чувств, в частности, путем наблюдения или эксперимента.

Обстоятельства осложняются тем что для немногих вопросов можно заметить сходу многих путей решения, но важно выяснить, какой из них становится весьма действенными.

Мораль: освободится от обмана чувств, от становления, от истории, от лжи,- история есть нечто иное, как вера в чувства, вера в ложь, Мораль: отрицать все, что верит чувствам, все остальное человечество – все это «толпа».

«Разум» является причиной того, что мы искажает свидетельство чувств. Поскольку чувства говорят о становлении, об исчезновении, о перемене, они не лгут.

Мы владеем нынче наукой ровно постольку, поскольку мы научились ещё изощрять их, вооружать, продумывать до конца.

Мораль: все, что первого ранга, все высшие понятия: сущее, безусловное, доброе, истинное, совершенное- все эти не может произойти, следовательно, должно быть *causa sui*.

Нынче мы знаем, что она только слово ... Гораздо позже среди в тысячу раз более просвещенного мира в сознание философов неожиданно проникла уверенность, субъективная достоверность в применении категории разума: они пришли к заключению, что последние не могут вытекать из эмпирии – ведь вся эмпирия находится в противоречии с ними.

«Смотрите, я учу вас о сверхчеловеке! Сверхчеловеке- смыслы земли. Пусть же ваша воля говорит: да будет сверхчеловек смыслом земли!». «Я люблю того, кто живёт для познания и кто хочет познавать для того, что бы когда-нибудь жил сверхчеловек. Ибо так хочет он своей гибели». «Нет пастуха, одно лишь стадо! Каждый желает равенства, все равны: кто чувствует иначе, тот добровольно идёт в сумасшедший дом»

«Прежде весь мир был сумасшедший», – говорят самые умные из них и моргают.

Истинный мир, недостижимый, недоказуемый, не могущий быть обетованные, но уже, как мыслимый, утешение, долг, императив.

Императив-повеление, безусловное требование. Истинный мир недостижимый? Во всяком случае недостижимый. И как недостижимый, также неведомый. Следовательно, также не утешающий, не спасающий, не обязывающий: к чему может обязывать нас нечто неведомое?.

«Истинный мир» – идея, ни к чему больше не нужная, даже более не обязывающая, – ставшая бесполезной, ставшая лишней идея, следовательно, опровергнута я идея-упраздним ее!

Мы упразднили истинный мир-какой же мир остался? Быть может, кажущийся?.. Но нет! Вместе с истинным миром мы упразднили также кажущийся!

Выше всем сказанным мной, я хочу добавить то, что за последние годы психология как наука сделала большой шаг вперёд. Но не исключая этого факта, выше я разобрала то в чем заключается проблема психологии как современной науки. В целом, психология играет ключевую роль в современном мире, оказывая влияние на различные аспекты нашей жизни, начиная от ментального

здоровья и личного развития, и заканчивая бизнесом и социальными отношениями. Важно признать эту роль и продолжать исследовать и применять знания психологии для создания более здорового, счастливого и гармоничного общества.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Блонский П.П. Избранные психологические произведения / П.П. Блонский // М.: Педагогика, 1964. – 34 с.
- 2 Зейгарник Б.В. Теории личности в зарубежной психологии / Б.В. Зейгарник // М.: Изд-во МГУ, 1982. – 128 с.
- 3 Ницше Ф. По ту сторону зла: Сочинения / Ф. Ницше // М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс. 2002. – 848 с.

ЖАСТАРДЫҢ ТҰЛҒАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ СУБМӘДЕНИ ТОПАРДЫҢ ӘСЕРІ

ТАШИМОВА Т. М.

педагогика ғылымдарының магистрі, Инновациялық Еуразия
Университетінің Екібастұз колледжі, Екібастұз қ.

СЕРИКПАЕВА Л. А.

студент, Инновациялық Еуразия университетінің
Екібастұз колледжі, Екібастұз қ.

Тұлға (ағылш. Person) – пайымдау, мораль, зерде, мендік сана секілді болмыстық қырларын, сондай-ақ әлеуметтік байланыс пен мәдени нормалға қатысты туыстық, мүлік меншігі, заңдық жауапкершілігі қатарлыларды қамтитын, кісілік қабілеттер мен ерекшеліктерге ие жеке адамды сипаттайды. Тұлғалық қасиеттер мен тұлғалық қырлар бір адамның қандай адам болғанын, қандай қасиеттер мен қабілеттер оны сондай адам еткенін, оның түрлі мәдени контекстегі ерекшелігі мен рөлін білдіреді [1].

Алғашқы теориялық психологтардың бірі Фрейд тұлғаның дамуын талдап, тұлғаның негізгі құрылымдарының қалыптасуында ерте балалық шақтың шешуші рөлін көрсетті. Ол тұлға негізінен өмірдің бесінші жылының соңына қарай қалыптасады және кейіннен бұл негізгі құрылым дамиды деп есептеді. Психоаналитикалық концепцияда тұлғаның дамуы күйзелісті төмендетудің жаңа тәсілдерін менгеру деп түсініледі. Шиеленіс көздері физиологиялық өсу процестері, фрустрациялар, қақтығыстар мен қауіптер болуы мүмкін.

Ал тұлғаны қалыптастыруда айрықша орын алатын бұл – ұжым. Ұжым [лат. *collectivus* - жинақ] – ортақ қоғамдық мақсаттар мен міндеттер біріктірген адамдар тобы. Мұндай топқа жоғары деңгейде дамыған бірлескен қызмет барысында қол жеткізіледі. *nam collectivus* – жинақтаушы деген сөзінен) – бір-біріне әсер ететін, өзара әлеуметтік негізделген мақсаттармен, мүдделермен, өзін ұстаудың нормалары мен талаптарының қажеттілігімен, бірге атқарылатын қызметпен, қызмет құралдарының ортақтығымен, басшылық білдіретін еріктің ортақ болуымен біріккен адамдар тобы. Ұжым жай топқа қарағанда дамуы жағынан жоғары. Ұжым белгілеріне адамдардың саналы түрде бірігуі, оның тұрақтылығы, анық белгіленген ұйымдастыру құрылымдары, қызметті реттейтін органдардың болуы жатады [2].

Зерттеушілердің (Т. Парсонс) пікірінше, әлеуметтік іс-әрекеттің өзгермелілігі бар: өзіне деген бағдар – ұжымға, әртүрлі мәдениеттерде, ұжымға бағдарлану басқаша дәрежеде талап етіледі, ал ешбір мәдениет мүдделердің толық бағынуын талап етпейді. Ұжымның бір бөлігі болып табылатын адамға оның мүдделерін мүлде елемеуге мүмкіндік беретін мәдени үлгі болмағаны сияқты, жеке тұлғаның ұжымның мүддесіне сай болуы [3].

Зерттеушілер (Хофстеде, 1983; Триандис, 1989; Шварц, 1990) қоғамның азаматтар алдындағы қамқорлығы мен жауапкершілігінің ең төменгі деңгейіне, әлеуметтік байланыстардың қашықтығы мен еркіндігіне, топтық құрылымдардың қамқоршылықтан аулақ болуына бағытталған индивидуалистік мәдениетті бөліп көрсетеді. Жеке тұлғаның жеке мүдделеріне қарсы тепе-теңдік ретінде және өз өмірі үшін жеке жауапкершілікті барынша арттыруға, өзін-өзі күтудің басымдылығына, жеке мақсаттардың қоғамдық игілікке, топтық және қоғамдық мүдделерге, нормалар мен міндеттерді орындаудың ең төменгі деңгейіне ықпал етеді, жеке тұлғаға қоғам ұсынған, жеке және топтық мақсаттар арасындағы әлсіз байланыс, сондай-ақ өкілдері топтың мүдделерін өз мүдделерінен жоғары қоятын ұжымдық мәдениет, қоғам мен азаматтардың маңызды өзара жауапкершілігіне, олардың қатысуына бағытталған. Жеке мүдделерін ілгерілетудегі ұжым, ұжым ішіндегі әлеуметтік байланыстар ұйымшылдықпен сипатталады, топ мүшелері мен одан тыс адамдар арасында ешқандай айырмашылық жоқ, қарым-қатынастың ұжымдық моделі адалдық, құрбандық және төзімділік сияқты құндылықтармен сипатталады; салыстырмалы талдауға сәйкес (Триандис, 1989), егер индивидуалистік мәдениет үшін

қоғамдағы қарым-қатынастар мен қарым-қатынастарды сақтаудың негізгі критерийі олардың прагматизмі мен рентабельділігі-рентабельсіздігі болса, ұжымдық мәдениеттерде моральдық нормалар мен дәстүрлер осындай негіз ретінде қызмет етеді [4].

Корнелл университетінің профессоры Ури Бронфенбреннердің зерттеуі бойынша отбасы мен ұжым балаларды әлеуметтендірудің, мәдени құндылықтарды берудің, балаларды альтруизмге, ұжымшылдыққа, басқа адамдар, қоғам алдындағы жауапкершілік сезімін тәрбиелеудің маңызды элементтері болып табылады. Бронфенбреннер өскелең ұрпақты тәрбиелеуде кеңес тәжірибесін, патронат және тәлімгерлік дәстүрлерін, атап айтқанда, ұжымдық құндылықтарды, альтруизмді және әлеуметтік жауапкершілікті қалыптастыруда ұжымның таптырмас екендігін дәлелдейтін А.Макаренко тұжырымдамасын пайдалануды ұсынады [5].

Жастардың ұжымдық өмірі жеке тұлғаның физикалық және көркемдік мүмкіндіктерін іске асыру үшін шексіз дерлік мүмкіндіктер ашады. Ұжым арқылы адам өзінің психологиялық, жеке тұлғалық ерекшеліктерін ашып көрсетуге мүмкіндік алады. Тұлғалық және басқа да белгілер бойынша адамдар тобы пайда болып жатады. Олар ұжым болып та қалыптаса алады. Алайда кейбір уақыттарда ұжымның ішінде белгілі бір топтар пайда болады. Ол топтар қоғамда өзінің ерекше белгілерімен, сыртқы келбетімен, өмірге деген көзқарасымен, қарым-қатынас тәсілдерімен ерекшеленеді. Олар, әсіресе, жастардың арасында көп таралады. Мұндай топтарды қоғамда субмәдени топтар деп атайды.

Субмәдениет – (лат. *sub* – төменгі, нем. *kultur* – мәдениет) – дәлме-дәл аударымда «астыңғы мәдениет», ірі мәдени құрылым ішіндегі белгілі бір топтар, бірлестіктер мәдениеті дегенді білдіреді. Субмәдениет көбінде қоғамда өктем болып тұрған мәдениет пен әлеуметтік құрылымға оң немесе теріс қатынас нәтижесінде пайда болады. Қазіргі жағдайда субмәдениет үлкен аймақтық, ұлттық мәдени құрылым негізінде пайда бола отыра сол мәдениеттегі классикалық дәстүрден тысқары тұрады. Субмәдениеттің әлеуметтік бастауын әр түрлі жас ерекшеліктеріне байланысты топтар, бейресми бірлестіктер т.б. құрайды [1].

Неліктен субмәдениеттер пайда болады: ата - анадан бөліну; пікірлес адамдарды табу, қолдау мен түсіністік сезіну; қоғам қабылдауы және танылуы; өз қабілеттеріңізді жүзеге асырау, тәжірибе жасау; жетіспейтін эмоцияларды алу; өз мағыналарын табу.

Жасы ұлғайған сайын топпен сәйкестендіруге деген ұмтылыс жойылмайды, бірақ өзгереді, деп түсіндіреді. 30-40 жастағы адамдар арасында көптеген ойыншылар, экстремалды спорт әуесқойлары және тарихи қайта құруды ұстанушылар бар.

Субмәдениеттердің түрлері:

Пікірлес музыкалық адамдар музыкалық талғамға байланысты біріктіріледі. Мысалы, бұл рэперлердің немесе корей музыкасының әуесқойларының бірлестіктері болуы мүмкін. Бұған нақты орындаушылардың жанкүйерлері де кіреді;

Ойын – бұл ағымдардың өкілдерін кез-келген ойында махаббат біріктіреді және ол нақты да, виртуалды да болуы мүмкін. Мысалдар: Пейнтбол әуесқойлары, компьютерлік ойыншылар, үстел ойындарының жанкүйерлері;

Шығармашылық-бұл әр түрлі қозғалыстар тобы, олардың өкілдері шығармашылық арқылы өзін-өзі көрсетуге тырысады. Мысалы, олар граффити өнеріне құмар көше суретшілері;

Стиль – оларға белгілі бір бейнені жасауға көп көңіл бөлінетін ағымдар жатады. Мысалы, бұл «ваниль» немесе «косплей». Оларды имидждік субмәдениеттер деп те атайды;

Спорт – бұған бейресми спорт түрлерін ұнататындар кіреді – мысалы, воркаут немесе паркур;

Рөлдік – осы субмәдениеттердің өкілдері ойдан шығарылған шындықты негізге басым мәдениеттен оқшаулану сезімін алады.

Ерекшеліктеріне келетін болсақ, олар:

Егер адам музыканың белгілі бір түрімен айналысса немесе аэробол ойнаса, оны белгілі бір субмәдениеттің өкілі деп атауға болмайды.

Субмәдениет мүшелерін белгілер жиынтығының болуы біріктіреді:

- қауымдастық сезімі, белгілі бір топқа жату;
- осы топ жұмыс істейтін ережелер мен принциптерді түсіну;
- осы қауымдастық мүшелерінің сенімдерін, нормалары мен құндылықтарын бөлу;
- стандартты жағдайларда ұқсас мінез-құлық;
- адамгершілік, жақсылық пен жамандық туралы жалпы түсінік;
- «білмейтіндер» үшін түсініксіз тілдің (жаргонның) болуы;
- ұқсас көрініс;
- топтың иерархиялық құрылымын тану және ондағы орнын тану;

– ортақ мұраттардың, пұттардың, рухани бағдарлардың болуы; ХХІ ғасырдағы субмәдениеттердің ерекше белгілері:

Үлкен әртүрлілік. Жарты ғасыр бұрын оннан астам дамыған субмәдениеттер болған. Қазір олардың саны өте көп және олардың саны жыл сайын артып келеді;

Дамыған байланыс жүйесі. Интернеттің кең таралу дәуіріне дейін субмәдениеттер оқшауланған топтар болды. Қазіргі уақытта әртүрлі ағымдарды қолдайтын жаһандық бірлестіктер бар. Олардың өкілдері олардың арасындағы үлкен қашықтыққа қарамастан күнделікті сөйлесе алады;

Шекаралардың бұлыңғырлануы. Субмәдениеттерде бұрынғыдай нақты шекаралар жоқ. Олардың арасындағы жас, стиль, тіл және басқа айырмашылықтар аз байқалады;

Кескін жасауға қарай жылжу. Көптеген заманауи субмәдениеттерде ондаған жылдар бұрынғы жастар қозғалыстары сияқты терең философиялық мазмұн жоқ. Көбінесе олардың жақтастары көрнекі бейнені жасауға көп күш жұмсайды, біреуін немесе екіншісін түсінбейді идеологтар.

21 ғасырдағы жастар субмәдениеттері арасында ең көп таралған:

1. К-Поп. «Корей Поп» дегенді білдіреді, яғни корей поп-музыкасы. Бастапқыда бұл 1990 жылдары Оңтүстік Кореяда пайда болған және әртүрлі стильдердің ерекшеліктерін біріктіретін музыкалық бағыт болды-электронды Поп, хип-Хоп, Рэп, ритм және блюз. Бірте-бірте ол өзінің атрибуттары мен стилі бар нақты субмәдениетке айналды. Субмәдениеттің танымалдылығының шыңы 2000 жылдары болды, бірақ қазір бұл бүкіл әлем бойынша миллиондаған жанкүйерлерді қамтитын өте жаппай қозғалыс.

2. Аниме. Субмәдениет Жапонияда 1980 жылдардың аяғында пайда болды және содан бері өзінің танымалдылығын жоғалтқан жоқ. Оның негізінде жапон комикстері мен анимацияларына деген сүйіспеншілік жатыр. Әдетте жасөспірімдер анимесниктерге айналады, бірақ кейде бұл хобби ересек жаста да сақталады. Олар өз сөздерінде сүйікті кейіпкерлердің сөздерін қолданады, қаралған мультфильмдерден алған әсерлерімен бөліседі, Манга жинайды (жапон комикстері), олар аниме стилінде сурет салуды және «фанфиктерді» (әйгілі шығармаларға негізделген әуесқой әңгімелер) жазуды ұнатады.

3. Косплей. Бұл атау ағылшын тіліндегі «костюм ойыны» – «костюм ойыны» деген сөздің аббревиатурасы. Косплейерлер

фильм кейіпкерлерінің, кітаптардың, комикстердің, компьютерлік ойындардың әртүрлі рөлдеріне қайта оралады. Сонымен қатар, олар костюмді ғана емес, сонымен қатар кейіпкердің бет-әлпетін, кимылдарын, мінезін мүмкіндігінше мұқият қалпына келтіруге тырысады.

4. Роликтер. Бұл ағымның өкілдері тарихи немесе ойдан шығарылған шындықты қайта жасайды және ондағы идеяларды орындайды. Олардың косплейшілерден айырмашылығы-роликтер, сонымен қатар, қайта жасалған костюм мен сыртқы келбеттің дәлдігіне ұмтылуы мүмкін, бірақ олар үшін бастысы визуалды сурет емес, рөлдік ойын процесі.

5. Ойыншылар. Оларға компьютерлік ойындарды ұнататындар кіреді: «Warcraft», «world of Tanks», «Dota» және басқалары. Олар субмәдениеттің барлық типтік белгілерімен сипатталатын өз қауымдастықтарын құрады: жаргонның болуы, ортақ мүдделер мен құндылықтар, басқа мәдениеттерден оқшаулану. Бұл жағдайда кескін жасау нақты емес, виртуалды әлемде болады.

6. Готтар. Готтар бұл жаңа субмәдениеттен алыс, бірақ қазір ол танымалдылықтың тағы бір толқынын бастан кешуде. Бұл қозғалыс 1970 жылдардың аяғында Ұлыбританияда басталды. Оның шыны батыста 1980-ші жылдар, Ресейде және посткеңестік кеңістік елдерінде – 1990-шы жылдар болып саналады. Қазір бұл гетерогенді қозғалыстың жақтаушыларының саны айтарлықтай. Қазіргі готикалық субмәдениеттің ерекшелігі-оның көптеген байланысты кіші түрлерге бөлінуі және жас шекараларының сысуы. 21 ғасырдағы готтардың арасында жасөспірімдер ғана емес, 30-40 жастағы адамдар да, кейде одан да үлкен адамдар да кездеседі. Готтарға тән: қара түске деген сүйіспеншілік, мистика мен қорқынышты фильмдерге деген қызығушылық, киімдегі күңгірт стиль, готикалық рок пен оған жақын басқа музыкалық жанрларға деген қызығушылық.

7. Эмо. Эмо танымалдылығының шыңы 2000 жылдары болды. Қазір оның жанкүйерлерінің саны айтарлықтай төмендеді. Қозғалыс атауы «эмоционалды» сөзінен шыққан. Эмо киім мен сыртқы түрдегі оңай танылатын стильмен сипатталады: қызғылт және қара комбинациясы, қиғаш жыртылған жарылыс, қара түзу шаш. Бұл ағымның жақтаушылары әлемді эмоционалды түрде қабылдайды, оның әділетсіздігін өткір сезінеді, депрессиялық музыканы тыңдайды. Қоғам тарапынан эмо жиі теріс және суицидтік ойларға бейімділігі үшін сотталады.

Контрмәдениет – бұл мәдениеттегі ағым, оның өкілдері басым мәдениеттің нормалары мен моральдық құндылықтарын толығымен жоққа шығарады және онымен ашық қарама-қайшылыққа түседі.

Қазіргі жастардың арасында субмәдени топтардың жаңа түрлері шығып жатқандықтан, олар өсіп келе жатқан жасөспірімдердің тұлғасына әсер етіп қоймайды. Сондықтан, практика өтіп жатқан мектеп оқушыларынан сауалнама алып көрдім. Сауалнама мақсаты – жастардың арасында қазіргі таңда қандай сәбмәдени бірлестіктер бар екенін анықтау және олардың жастар тұлғасына әсерін зерттеу. Сауалнамаға барлығы 13-16 жас аралығындағы 48 ұлдар мен 53 қыздар қатысты.

Сауалнама қорытындысы бойынша, сауалнамаға жауап бергендердің 45,9 %-ы субмәдени топтарға жақсы қарайды, 26,8 %-ы қарсы және 27,3 %-ы нейтралды қарайды. Студенттерге субмәдени топтардың бірнеше түрлері көрсетілді, соның ішінде көп студенттерге танымал субмәдени топтар анықталды, бұлар: Аниме – (56,5 %), К-поп – (60,9 %), косплей жанкүйерлері – (69,6 %), ойыншылар – (65,2 %), готтар – (65,2 %). Тұрғылықты жерінде кездестірген субмәдени топтар, бұл – аниме жанкүйерлері (60,9 % жауап), к-рор (52,2 %), кибер готтар (56,5 %). Сауалнамаға жауап бергендердің 43,9 %-ы ешқандай субмәдени топқа жатпайды, 17,4 %-ы жатады, ол – аниме жанкүйерлері, к-рор және ойыншылар, және 38,7 %-ы субмәдени топқа кіргісі келетінін білдірген. Сауалнамаға жауап бергендердің 65,2 %-ы субмәдени топтар жастардың дамуына әсер етеді десе, 21,7 %-ы әсер етпейді және 13 % жауап беруден бас тартқан. Егер 34,8 % қатысушы субмәдени топтар жастарға жақсы әсер етеді десе, 26,1 % керісінше қарсылық білдірген және 39,1 % жауап беруге қиналамын деген.

Жастардың субмәдени топтарға кіру себептеріне келесідей жауап алдық: жалғыздық сезімі – 47,8 %, ата-аналарының түсініспеушілігі – 30,4 %, қорғанышқа деген қажеттілік – 8,7 %, өзін-өзі растауға деген талпыныс – 17,4 %, еркіндікке деген ұмытылс – 56,5 %, дербестікке ұмтылу – 39,1 %. Қатысушылардың 60,9 %-ы субмәдени топтар жастардың азаматтық позициясын көрсетуге көмектеседі деп жауап берсе, 8,7 %-ы жоқ деп жауап берген. «Не себепті адамдар әртүрлі субмәдени топтардың өкілдеріне ерқашан адекватты түрде жауап бермейді?» деген сұраққа қатысушылар келесідей жауап берген: түсініксіз топтан қорққандықтан – 60,9 %, белгілі бір субмәдени топтардың идеяларымен келіспегендіктен – 21,7 %, сыртқы келбеті келіспегендіктен – 52,2 %, субмәдени топтар

нормадан өзгеше болғандықтан – 39,1 % жауаптар алынды. «Қандай белгілер бойынша жастардың субмәдени топтары қалыптасады?» деген сұраққа келесідей жауап берді: Музыкалық бағыт – 39,1 %; Киіну үлгісі – 69,6 %; Слэнг – 39,1 %; Саяси көзқарастар – 17,4 %; Барлығы сияқты болмау – 43,5 %; Қоғамдық нормаларға қарсылық – 21,7 %; Отбасыдағы түсініспеушіліктер – 34,8%.

Субмәдени топтарға әуестену кейінгі уақытта кете ме деген сауалға қатысушылардың 47,8 %-ы «Иә» деген, 8,7 %-ы «Жоқ» деген. Сондай-ақ, қазіргі жастардың арасында көп таралған және жастардың арасында қызығушылыққа ие k-POP, аниме жанкүйерлері, дед-инсайд топтары анықталды.

Сөз соңында айтарым, қоғам арасында түрлі субмәдени топтардың болуы жастарға өзіндік септігін тигізеді. Олардың арқасында жастар өздерінің қарым-қатынас ортасын табады. Жастар өздеріне ұқсас және қызығушылықтары бойынша бірдей жақын адамдарды табады. Менің ойымша, біз балаларымызды олардың қызығушылықтарын ескере отырып қолдауымыз қажет және олардың достары мен таныстарын қабылдауымыз керек. Үлкендердің қолдауы арқасында балалардың және жастардың өз ата-аналарына, жақындарына деген сенімі артады. Сол арқылы олар жақындарының қолдауы мен қамқорлығын сезінеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Философия: Энциклопедический словарь / Под ред. А. А. Ивина. – Москва: Гардарики, 2004. – 1074 с.
- 2 Головин С. Ю. Словарь практического психолога // Коллективизм, Минск, 1998.
- 3 Блехер Л. И., Любарский Г. Ю. Главный русский спор: от западников и славянофилов до глобализма и нового средневековья. Глава: Общинность и коллективизм, М, 2003.
- 4 Чалдини Р, Кенрик Д., Нейрберг С. Социальная психология. Пойми себя, чтобы понять других, в 2-х Т., СПб, 2002, – 77 с.
- 5 Жарова Е. И. Основные подходы к изучению индивидуализма-коллективизма в зарубежной психологии // МГПУ, Этнопсихология: вопросы теории и практики, Вып № 3, 2010.

Мазмұны

Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдары Гуманитарные и социальные науки

Секция 32

Тарих, өлкетану, археология және этнология История, краеведение, археология и этнология

Ташимова А. Т., Аманбаев А. Общественно-политическая деятельность члена партии Алаш–Орда Жаханши Досмухамедова	3
Ельмуратова Б. Ж., Шабанбаева А. Г., Амангельдинова А. Ж. Ашаршылық – демографиялық салдары	8
Жакишева А. А., Амангельдинова А. Әлемге танытқан дара тұлға–Қаныш Сәтбаев.....	14
Ахмедова Л. Д., Ғалым Д. Т. Қазақстанның мәдени мұрасын зерделеудің заманауи тәсілдері	21
Ахмедова Л. Д., Жұмабай А. А. Қазақстанның қазіргі заманғы қоғамын этнографиялық зерттеу	29
Ахмедова Л. Д., Каиргельдинова Н. К. Жаһандану және оның тарихқа әсері.....	36
Бейсенбі Т., Каскабасова А. А. XX ғасырдың 30-шы жылдарындағы ашаршылық және каннибализм (Павлодар өңірінің тарихи деректері бойынша).....	44
Грищенко А. В., Ахметова Ж. А., Жакибаева Г. Б. Влияние монгольского нашествия на различные аспекты казахского общества	50
Нурашева С. С., Дудник А. А. Қаныш Сәтпаев глазами поколения	57
Сақпалиева А. М., Дузбаева В. С. Возродивший дух нации, Узбекали Джанибеков!.....	61
Ілияс Ж. Қ., Тисбаева А. К. Роль Абылай-хана в Казахско-Джунгарской войне	68
Жұмасейт А. С., Тисбаева А. К. Эпоха великих географических открытий как начало европейской колонизации	76
Қанафин К. К., Камали А. Е. Райымжан Мәрсекөвтің «Қазақ» газетімен ынтымақтастығы	82
Айткенова А. М., Қасымжан Ә. С. «Жеті жарғы» Тауке хана как памятник права Казахстана: его сущность и значение	90

Мұқатай Ә., Ельмуратова Б. Ж., Кулумбаева М. Ж. Мәжит Айтбаев национал-социализм идеологиясының революционерлік толқынында	96
Омар Ә., Ельмуратова Б. Ж. Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің «Хал ахуал», «Сарыарқаның кімдікі екендігі», «Тірлікте көп жасағандықтан көрген бір тамшы» мұрасының тарихи дерек көзі	103
Букин Д. А., Тисбаева А. К. История парижской комунны	108
Тлембаева Е. С., Мяло Д. Н. Межкультурное воспитание: Разработка программ и методов, направленных на развитие толерантности, уважения к различиям и укрепления межэтнических отношений среди детей и молодежи.....	117
Черепков А. А., Тарабин Н. Д. Развитие образования на территории Казахстана в период XX века.	123
Каскабасова А. А., Билялова Д. Тәуелсіз Қазақстанның мемлекеттік шекарасының қалыптасу тарихы.	130
Касымова Д., Юминова Е. И. Исторический комплекс Бозок	136
Касьян В., Юминова Е. И. Павлодарский живописец Лысенко	141

Секция 33

Көптілділік білім беру үрдісі ретінде
Полиязычие как тренд образования

Садвакасова М. Р. Шадрин Ж. Ю. Сагиндикова Б. М. Введение трехязычия на уроках языковых дисциплин	149
Bakasova A. K., Ahmetbek K. M. Proverbs about labor and their equivalents in russian, Kazakh and English languages	155
Далайвай Ә. Қ., Муканова Б. Т. Полиязычие – современный тренд при изучении иностранного языка .	160
Karlybayeva K. S., Kambarbek A. M. Challenges of learning English in technical and vocational education.....	165
Парыкина З. Н., Романченко Н. С. Итемгонова Г. А., Құрманғали Г. Е., Аронова А. Д. Трехязычие как фактор развития интеллектуальной нации	169
Самарова А. Т., Бейсенов З. С., Джангулова Н. Р. Білім беру саласындағы көптілділік	172

Takish A. A., Alimova Sh. Zh. Formation of polycultural identity through foreign language education	178
Назымбекова А., Ысқақ Б. Ә. Қазақ тілін меңгеру білім бағдарламасы бойынша лексиканы меңгеру тақырыбы: жасанды интеллекттің адам психикасына әсерін зерттеу ...	184
Bakasova A. K., Akhmetbek K. M. Proverbs about labor and their equivalents in Russian, Kazakh and English languages.....	188

Секция 34

Заманауи білім беру және әлеуметтік жұмыс
Современное образование и социальная работа

Акимжанова Д. Д., Касенова С. К. Проблемы современной начальной школы	193
Аяпқалиева Д. А., Раисова А. Б. Орта мектепте ағылшын тіліндегі фразалық етістіктерді оқыту стратегиялары	196
Бакибаева А. К., Мубаракова Т. А., Апаев К. Е. Влияние гипербедности на общество и экономику	202
Bakhi A. K., Tokhtar D. K., Zhumakeldina B. K. STEM-inspired English learning: strategies for collaborative success.....	208
Бигельдинова А. Д., Кабдылбекова Г. Р., Апаев К. Е. Изучение научного и практического значения приложения Quizlet в изучении языков.....	215
Булатова Ж. А., Попандопуло А. С. Проблема детского аутизма в современном мире	218
Комлева У. В., Кононенко М. А. Особенности использования нейросети на уроках естествознания как способ реализации STEAM-подхода в обучении младших школьников.....	223
Леута А. Н., Алиякпарова А. А. Медиативный подход в решении конфликтов в сфере образования.....	228
Рақушина Е. Д., Юношева Н. Ф. Буллинг – как социальное явление современного мира	235
Сарыбекова Қ. Н., Сарыпбек Қ. М. Сатылай кешенді талдау технологиясын пайдалана отырып бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылықтарын қалыптастыру.....	240
Сарыбекова Қ. Н., Ровшенова А. Э. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастырудың қазіргі жағдайы	245

Сарыбекова Қ. Н., Мырзабаева Б. Ә. Бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын қалыптастырудың психологиялық шарттары	251
Сарыбекова Қ. Н., Маселбек Г. С. Мектеп пен жанұя бірлігі – оқушыларды жан-жақты дамытудың бірден – бір құралы	256
Сарыбекова Қ. Н., Әріпбаева А. Қ. Мектеп пен жанұяның оқушыларды жан-жақты дамытуда бірлесе атқаратын жұмыстарының міндеттері.....	262
Сарыбекова Қ. Н., Қайжанқызы Н. Оқушыларды жан-жақты дамытуда мектеп пен жанұя бірлігі	267
Тезекбай Ш. Е., Авдиенко Л. С. Метод проектов на уроках в начальной школе: взгляд педагогов нового поколения	272
Темиров Н. С., Жандилова Р. Б. Проектная деятельность на уроках литературы	276
Камалова Г. М., Тұрдақын А. Ж. Бастауыш сыныпта проблемалық оқыту элементтерін қолдану ерекшеліктері.....	282
Казанцева А. И., Цюпко В. В. Игра, как эффективное средство развития речи	288

Секция 35

Психология ғылымының даму мәселелері
Проблемы развития психологической науки

Махамбетова А. А., Агитаева М. А. Психическая депривация в дошкольном возрасте.....	293
Ашенова А. А., Маханбетова Д. Н. Личностная и профессиональная позиция психолога как решение проблемы развития психологической науки.....	298
Акимниязова С. Ш., Герелевкая Е. Т. Развитие коммуникативных навыков младших школьников в рамках формирования Soft skills	301
Гунбина Е. В., Попандопуло А. С. Исследование кратковременной памяти у детей старшего дошкольного возраста	308
Шуренов А., Нурбаева Д. Обценная лексика в речи современных подростков.....	314
Закиева Ж. Е., Попандопуло А. С. Влияние социальных медиа на психическое здоровье.....	320
Квашнин П. А., Боровикова Н. В. Стоматологические страхи у детей обычного и особенного развития...325	
Божекканова А. А., Комар І. Проблемы развития психологической науки	334

Васина Л. С., Дорогойченкова П. И. Основные проблемы развития психологии науки	339
Мұстахим А. Н., Мухаметкаиров.А. Е. Қазақстанның білім беруіндегі психологиялық ғылымды дамытудың маңыздылығы	344
Смагулова Ж. Б., Байтлесева Д. Т., Резник Е. А., Полукарова Е. В. Удовлетворение потребности личности – как мотив эмиграции граждан и как причина интеллектуального ущерба стране.....	349
Сауқенова Т. А., Алигожина Ж. Ж. Вопросы развития психологии: исторический аспект	353
Ташимова Т. М., Серикпаева Л. А. Жастардың тұлғасын қалыптастырудағы субмәдени топтардың әсері	359

**АКАДЕМИК ҚАНЫШ СӘТБАЕВТЫҢ
125 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
«XXIV СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

X том

Техникалық редактор А. Р. Омарова

Корректор: А. Р. Омарова

Компьютерде беттеген: Е. Е. Калихан

Басуға 23.04.2024 ж.

Әріп түрі Times.

Пішім $29,7 \times 42 \frac{1}{4}$. Офсеттік қағаз.

Шартты баспа табағы 21,75 Таралымы 500 дана.

Тапсырыс № 4218

«Toraighyrov University» баспасы
«Торайғыров университеті» КЕАҚ
140008, Павлодар к., Ломов к., 64.